

arshungarica

48. ÉVFOLYAM 2022 | 4

Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata

Tartalom

Tanulmányok

Szentesi Edit

Eperjesi kísérletek a pesti kánon formálására

343

Két levél Johann Rombauer műveiről a Régi Akadémiai Levéltárból

Tokai Gábor

Spinoza, Fourier és Peirce hatása Ócsai Károly kísérleteire

379

Kutatás

Árvai-Józsa Kitty

Adatok az egykori gyulai József főherceg laktanya épületének történetéhez

413

In Memoriam

Mikó Árpád

Marosi Ernő

423

(Miskolc, 1940 – Budapest, 2021)

Bardoly István

Marosi Ernő publikációinak bibliográfiája (1961–2023)

428

Eperjesi kísérletek a pesti kánon formálására

Két levél Johann Rombauer műveiről a Régi Akadémiai Levéltárból

Bevezetés: Kazinczy Fessleről és Rombauer Fessler-portréjáról

Johann Rombauer (Lőcse, 1782 – Eperjes, 1849) közel két évtizeden át élt Szentpéterváron, mielőtt 1824 júniusában hazaindult Magyarországra. Nem tudni pontosan, mikor érkezett meg, és hová, de azután nem szülővárosában, Lőcsén telepedett le – a festő egy, a 17. században már ott élő polgárcsaládból származott¹ –, hanem Eperjesen. Még a 19. század első éveiben – tehát még éppen Johann távozása előtt – Magyarországról „a Tarca-parti Athénba” költözött ugyanis legidősebb bátyja, Mathias (1775–1840) ötvösmester,² s jóval később

öccsük, Samuel Rombauer (1796–1830) mészárosmester is.³ Johann a feleségével jött, és mindvégig nem szerzett sem polgárjogot, sem háztulajdont, a következő negyedszázad nagy részében Samuel özvegyével és három gyermekével élt együtt egy szerény, de főtéri házban.⁴ Két unokaöccséből pesti ügyvéd vált; harmadikuk, Karolina, néhány hónappal volt fiatalabb a festő egyetlen leányánál, Reginánál, aki már Eperjesen született (és még röviddel apja előtt elhunyt).⁵

Kazinczy Ferenc az 1810–1820-as évek fordulóján éveken át pereskedett felesége örökrészéért az eperjesi kerületi táblánál, és ezért számos alkalommal járt a városban. Egy 1825 januárjának végére, februárjának

- 1 Az akkori lőcsei evangélikus lelkész segítségével Divald Kornél azonosította a család első ismert tagját, Mathias Rompauer/Rombauert (elhunyt 1640. február 17-én, 48 éves korában), akinek építéfiúma a lőcsei Szent Jakab-templomban maradt fenn, még ha mára csupán részben is: DIVALD 1904a. 133; LUDIKOVÁ–MIKÓ–PÁLFFY 2006. 336 és 385–386, 35. szám; a mára elveszett felső rész, a feliratos tábla archív fényképe: 338, 7. kép. A festő és testvérei a tőle számított hatodik generációba tartoztak, lásd KREDATUSOVÁ 2010. 53–66 és családfa: Rombauer 2010. 238–239. (A tanulmányban említett további anyakönyvi adatok az illető városok többnyire német evangélikus egyházközségeinek anyakönyveiből származnak. Ezek digitalizálva a *Slovakia Church and Synagogue Books* című honlapon [<https://www.familysearch.org>] található meg.) A negyedik generációban vált le a családnak az a Lőcséről elkerült ága, amely nem jelenik meg Kredatusová családfáján, és amelyről lásd például ROMBAUER 1903; BINDER 1914; KOUDELA 2015–2016.
- 2 Első gyermeke Eperjesen 1803-ban született, polgárjogot 1804-ben szerzett: ŠA Po, Mag. Po, inv. č. 278 = sign. 212, M kezdőbetű (tudni illik az eperjesi polgárkönyvet 1807-ig a keresztnévek ábécéjében vezették), 1804. augusztus 11-i bejegyzés. Róla: KŐSZEGHY 1936. 105–106, 641–645. szám; TORANOVÁ 1965. 68–69 és 74 (nr. 69), valamint 3.2., 4.1. és 4.4. kép; TORANOVÁ 1983. 14 és 182, nr. 69, illetve 196, nr. 149 és 126. tábla; BODNAROVÁ–CHMELINOVÁ 2006. 256; BIEDERMEIER 2015. 37 (Jana ŠVANTNEROVÁ). Ő bérlő volt a főtéren, annak a három háznak az egyikében, amelyek helyére a második világháború után teljesen újonnan emelték a ma Hlavná 15. számú

épületet. Az eperjesi ötvös céh könyvébe az idők során tizenegy segédjét jegyezték be, közülük 1828-ban Leopold Janowitzot, lásd TORANOVÁ 1965. 74, és ez alapján: GROTHE 1999. 125. Az 1828-as országos összeírás Eperjesen 1828 szeptemberében összegzett ívei szerint azonban segéd nélkül dolgozott („aurifaber magister absque sodale”), bérlő Bujanovics Vince nemesember házában, háztartásához két gyermek és egy cseléd lány tartozott: MNL OL, N 26, 42 a–d füzet, 616. szám.

- 3 Samuel 1822. augusztus 29-én kapott polgárjogot, lásd ŠA Po, Mag. Po, inv. č. 283 = sign. 2123, R kezdőbetű, 11. bejegyzés. Első gyermeke 1825-ben született a városban, lásd az 5. jegyzetet. Elhalálzásának (a szlovák irodalomban nem ismert) évét sírkövéreől közölte DIVALD 1904a. 134.
- 4 Ma: Hlavná 12. A térre három tengellyel néző – tehát a város alapításakor kiosztott telkek méretét máig tartó – emeletes épület egyszerű homlokzatát a 19. század második felében alakították mai formájára, és az utcáról látható asztalosszerkezetei is ebből az időből származtak. A 2010-es évek fordulójá körül lakatlan volt, helyreállításra várva. (Az eperjesi főtéri házak tulajdonosainak azonosításához vö. ŠVORZ 2006; SZENTESI 1997; SZENTESI 2010a; SZENTESI 2012; SZENTESI 2017.)
- 5 Samuel Rombauer gyermekei: Samuel Eduard (*1825), Gustav Johann (*1827) – Romlakyra való névmagyarosítás, legalábbis Gusztávnak szóló belügyminiszteri engedélye 1843-as –, illetve Carolina Maria (*1830). Johann Rombauer leánya: Anna Regina Matilda (1829–1848).

elejére eső ott-tartózkodásakor vette hírét annak, hogy Rombauer „hazatért”, s azonnal meglátogatta.⁶

Régről ismerték egymást, hiszen Johann Jakob Stunder (1759–1811) dán festő pesti műtermében találkoztak először 1803-ban. Akkoriban Rombauer Kazinczy szavai-val „Stunder Festő körül gyakorlá magát”,⁷ illetve egy másik megfogalmazása szerint: „Ekkor Stunder tanítgatta Pesten.”⁸ Rombauer számára ez valóban a pályakezdés időszaka volt, de a két festő csupán néhány hónapon át állhatott szoros kapcsolatban egymással, hiszen Stunder 1793 elején költözött Bécsből Pestre, 1797-től járt dolgozni a Felvidékre: először mert tájfestői ambícióinak kedves magashegy témákat keresett a Tátrában⁹ (és az év októberében Lőcsén meg is nősült¹⁰). A következő év elején azonban biztosan újra Pesten volt,¹¹ azután pedig néhány éven át úgymond ingázott Pest és a Felvidék középső–keleti része között; már csupán azért (is?), mert sorra kapta a megbízásokat Csáky Manó gróftól (1763–1825). 1799 tavaszán pesti keltezéssel adta ki nyomtatott előfizetési felhívását,¹² de ugyanebben az évben a Szepesvár tövében – a Lőcséről a Branyiszközi-hágón át Eperjesre vezető országút mellett – fekvő Hotkócon¹³ festette meg Csáky gróf, illetve felesége portréját.¹⁴ Kazinczy a fogságból szabadulva,¹⁵ 1801 szeptemberében Kassán találta az ott Csáky Manó számára dolgozó dán festőt,¹⁶ de nem említette, hogy Rombauer már akkor mellette lett volna, s amúgy is később egy 1803-as port-

rémedaillont tartott Rombauer „talán” első művének.¹⁷ Ma ismert legkorábbi szignált, illetve datált képecskéi 1802-esek, 1803-asok (1–2. kép); mind kis méretűek, és ábrázoltjaik, illetve provenienciájuk alapján mind felvidéki személyiségekről készültek, de Kisselmectől¹⁸ Késmárkon át a Bártfafürdő–Eperjes–Kassa észak–déli tengelyig nagyon nagy, túl nagy földrajzi „szórásban” ahhoz, hogy azt feltételezhetnénk, festőjük vándorolta végig ezeket a helyszíneket ilyen rövid idő alatt. Valószínűbbnek tűnik, hogy a portretírozottak fordultak meg valamelyik központban – kérdés, melyikben.¹⁹

Mindenesetre 1803 közepén Kazinczy Bécs felé utaztában és hazatértében is töltött néhány napot Pesten, s többször fölkereste Stunder – akkor és itt ismerte meg az ifjú lőcseit.²⁰ Rombauer tehát, akinek iskolázottságáról és „előéletéről” semmit nem tudni, húszéves kora körül csatlakozott Stunderhez, vagy még szülővárosában, vagy onnan hozott ismeretség, esetleg ottani ajánlások révén. Elkezdett már kevéssel azelőtt önállóan praktizálni, vagy csupán Stunder műhelyében? Az alapos felsőfokú művészképzettséggel rendelkező, a koppenhági képzőművészeti akadémián díjat nyert dántól mindenképpen sokat tanulhatott. Talán olyan elemi technikai ismereteket is, amelyek fölbátorították arra, hogy egyáltalán vászonra fessen, és hogy nagy(obb) formátumú képeket is készítsen.

6 Ennek az eperjesi tartózkodásának időtartamáról: SZENTESI 2021b. 433. Azután – évekkel később – még egyszer biztosan felkereste Rombauert: 1829 júniusában, amikor azért járt kétszer gyors egymásutánban Eperjesen, hogy az 1825-ös ítélet végrehajtását próbálja kieszközölni, lásd KAZINCZY 2015. 56: 1828 és 1831 között vezetett naplójában, 1829. június 24. „Eperjes. Vacsora Kolosi István Assessor Urnál. Rombauer Jánosnál. Toldi ma graduáltatik szemorvosnak”.

7 Lásd a 37. jegyzetet, a Guzmicsnak írt levélben.

8 Lásd a 28. jegyzetet.

9 SZENTESI 2010b. és ennek korrekciója Stunder korai tájbrázolásairól: SZENTESI 2021a. 40–41.

10 Stunder házassági anyakönyvi bejegyzésének első közlése: PEKÁR 1905. 347.

11 Stunder Kovachich Márton György saját és felesége portréival kapcsolatos kifogásaira válaszoló levelei 1798. februári, pesti keltezésűek, közölve: RÓZSA 1962. 211–221 és XXIX–XXI. tábla.

12 Közölve: SZENTESI 2010b. 266–267.

13 Ma: Hodkovec (Szlovákia). A továbbiakban csak a kevésbé ismert településnevek ma használatos megnevezését adjuk meg.

14 Rombauer, illetve Stunder műveiről Katarína Beňovával készítettünk életműjegyzéket: BEŇOVÁ–SZENTESI 2010, illetve BEŇOVÁ–SZENTESI 2021. A tanulmányban említett Rombauer-, illetve Stunder-művek adatait és irodalmát lásd e – noha számtalan hibával terhelt – műjegyzékek hivatkozott tételeiben. Csáky Manó és felesége portréja: BEŇOVÁ–SZENTESI 2021. nr. 35–36. Mindkettő

szignált és datált, de a készítés helye – „Hottkocz” – csupán a grófnőnek ma az ungvári múzeumban őrzött képén szerepel. (A két portré egyébként nem pár.)

15 Kazinczy 1794 decembere és 1801. június 28. között volt fogságban. *A Fogságom naplója* kritikai kiadása apparátusának hozadéka két teljesen új Stunder-portré. Kazinczy Ferenc két testvére képe – sajnos csupán említésének – fölbukkanása: Kazinczy Dénes (1761–1824) egy édesanyjuknak Pestről 1795. március 14-én írt levelének utóiratában említette, hogy Stunder, akivel már ő maga is lefestette magát, elkészült József öccsük (1772–1856) portréjával is. KAZINCZY 2011. 159: „A Józsi képe készen van Stundernél, és felette jól van találva, még jobban mint Ferencz; talán leviszem magammal Váradra, onnan hamarabb megkaphatja Józsi. Én is lefestettem magamat Stundernél. Talán lesz valaki, a ki még akkor is, ha én a világon nem lennék, örömmel nézi képemet, és megmondja hogy ez emberséges ember volt.”

16 BEŇOVÁ–SZENTESI 2021. nr. 42–43.

17 Lásd a 28. jegyzetet.

18 Ma: Turčianska Štiavica (Szlovákia).

19 Vö. BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 1–8.

20 Odafele május 8. és 20. között időzött Pesten, visszafelé júniusban egy hetet. Feljegyzései szerint rögtön május 9-én meglátogatta Stunder, majd 10-én kísérté el hozzá Úza Pált, hogy portrét készítsen róla magának. (A kép ma nem ismert, valóban Kazinczyhoz került, tehát vélhetően elpusztult Széphalmon.) Vö. „Az én naplóm” című, évtizeddel később összeállított feljegyzései kétféle szövegváltozatában: KAZINCZY 2009. 283, 284.

1. Johann Rombauer: *Ifjú hölgy miniatűr képmása*, 1802
Olaj, karton
Eperjes, Šarišská galéria, inv. č. O 186
1904-ben Eperjesen volt, Dessewffy Lajos tulajdonában

2. Johann Rombauer: *Kalapos ifjú miniatűr képmása*, 1802
Olaj, karton
Eperjes, Šarišská galéria, inv. č. O 187
1904-ben Eperjesen volt, Dessewffy Lajos tulajdonában

Stunder 1803 nyarán azt ígérte Kazinczynak, hogy hamarosan Debrecenen át Biharba megy hozzá, azonban szeptember végén „itteni” – értsd pesti – bokros teendőire hivatkozva lemondta, illetve a következő év tavaszára vagy őszére halasztotta a közösen eltervezett portréfestőkörutat.²¹ (Ez végül később sem történt meg – az 1803-as pestiek bizonyultak Kazinczy és Stunder utolsó személyes találkozásainak.) Ezalatt Rombauer mondhatni helyettesítette a dánt Hotkócon: még 1803-ban festette meg a híres – pontosabban a valamivel később, elsősorban Kazinczy 1806-os látogatása és publikált leírásai révén elhíresült²² – kert részleteit ábrázoló

21 Stunder levele Kazinczynak Pestről Érsemlyénbe, 1803. szeptember 22.; *KazLev* 623. szám = III, 108.: „Es thut mir Leid Ihre und Ihrer Freunde höfliche einladund vür jedst nicht annehmen zu können, weil meine hiesige Geschäfte es nicht zulassen: solte ich aber künftigen Frühjahr oder Herbst abkommen können, und ich noch willkommen sein bei ihnen, so binn ich nicht nuhr zu Dinst, sondern es würde mich sehr freun diese Reise machen zu können: theils

mozaikképét; a grófi pár kisfiainak portréi közül pedig az egyik ugyanebből az évből, a másik 1804-ből datált.²³ S ezután már aligha tért vissza Pestre: 1804-ben minden bizonnyal Eperjesen dolgozott, s a következő évben Bártfafürdőről indult el Szentpétervár felé.

Kazinczy továbbra is figyelemmel kísérte Rombauer pályáját, vagy – és ez a valószínűbb – újra figyelni kezdett rá, amikor 1810 októberében a bécsi sajtóban híradás jelent meg annak szentpétervári sikereiről. A *Vaterländische Blätter* tudósítása szerint ugyanis a szentpétervári portréfestők között kiváló hírnévnek örvend egy lőcsei születésű magyar, akit az a megtiszteltetés ért, hogy

um Ihren angenehmen umgang geniesen zu können, theils um eine neue gegend von Ungarn zu kennen. [!].”

22 GALAVICS 1999. 41–54; GALAVICS 2009; GALAVICS 2010.

23 A kert: BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 10 (Kazinczy a festményt – úgy tűnik – nem ismerte). A Csáky-fiúk: BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 11–12.

a cári család tagjait és a birodalom legjelentősebb államférfijait és hadvezéreit festheti le. Műveit kitünteti „A helyes rajz, az ízléses, ragyogó kolorit és a különleges tehetség arra, hogy az arcokban megragadja a jellemzőt és az elevenséget”.²⁴ E mondat fogalomhasználata a német romantikus művészetfilozófiában gyökeredzik: Henszlmann Imre például korai műveiben a „charakteristisch”-t „jellemzetes”-ként; a „Lebendigkeit”-ot „eleven-ség”-ként fogja majd magyarítani.²⁵ A Bécsben megjelent közlemény szerzője tehát leginkább a szentpétervári német (ajkú) kolónia körébe tartozhatott, vagy – még inkább – egy ebbe a körbe tartozó szerző Szentpéterváron vagy a német nyelvű sajtóban megjelent közleményét kivonatolta – forrása azonban nincs azonosítva. (A bécsi lap tudósítását akkoriban, de csupán egy rövid mondatban regisztrálta a *Pressburger Zeitung* is.²⁶)

Kazinczy „az én Pandektám”-nak nevezte egyes kivonatainak, jegyzeteinek, a közéljük eltett újságvivátoznak és kisnyomtatványoknak a – volt, hogy bekötött, volt, hogy újrendezett – együtteseit. Közülük a harmadik kötetben található egy lap, amelyen – valószínűleg évekkal megjelenése után: talán 1812-ben, de lehet, hogy

később²⁷ – nem éppen hízelgő megjegyzésekkel kommentálta a bécsi lap Rombauert dicsérő cikkét: „Nem lehetetlen hogy nagyon előment: de az sem lehetetlen, hogy a' hír nagyítva van. [...] Nézzé [...] a' ki az effélékhez ért, 's vallja meg hogy az Ifjú még akkor mikor azt festette, sem rajzolni sem színelni nem tudott.”²⁸ (Azok közül a még 1805 előtt Magyarországon készült művek közül, amelyek láttán Kazinczy így ítélkezett, ma egyet sem ismerünk, illetve tudunk azonosítani.²⁹)

1825 elején Eperjesen azonban mégis sietett – a nála két évtizeddel fiatalabb – Rombauert fölkeresni. A festő másnap viszonzta a látogatást, s azután elkezdett egy portrét Kazinczyról,³⁰ amellyel lassabban haladt, mint ahogy azt az ábrázolt másoktól látta – így bőven került idejük beszélgetni. Kazinczynak végtelenül jólesett, hogy egy közös ügyvéd ismerősüktől azt hallotta vissza: Rombauer „[a]zt beszéllé egy Eperjesi Prókátornak, hogy velem úgy szóla a' Mesterség felől, mintha én is Festő volnék. Ezt egy kis hiúsággal mondom-el Neked, mert azt hiszem, hogy a' Festéshez értek.”³¹ Együtt elementek a fiatal Josef Ginovszkyhoz (1800–1857),³² aki-nél egy sor festménymásolatot láttak – nyilván annak

24 Kurze Notizen 2. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, Jg. 3. Nr. 46–47 (12–16. Oktober 1810). 363–364: „Unter den Bildnißmählern in St. Petersburg wird Johann Rombauer, ein Ungar, aus Leutschau gebürtig, mit ausgezeichnetem Ruhme genannt. Ihm wurde die seltene Ehre zu Theil, Ihre Majestät die Kaiserinn-Mutter, die Prinzessinn Catharina Pawlowna, und den jüngern Groß-Fürsten Nicolaus Paulowitsch, und mehrere der ersten Staatsmänner und Generale zu mahlen. Richtige Zeichnung, ein geschmackvolles brillantes Colorit, besonders das Talent, das Charakteristische, und Lebendige in jeder Physiognomie aufzufassen, sind die Vorzüge dieses Künstlers.” A hír további részében Matvej Ivanovics Platov, a doni kozákok hetmanja egészalakos portréjának leírása olvasható (a festmény nincs meg), abból az alkalomból, hogy a szentpétervári képzőművészeti akadémia elnöke, Alekszander Szergejevics Sztroganov utasította a rézmetszés professzorát, Ignaz Sebastian Klauert a kép metszésére. Magáról a metszetről az utolsó mondat fenntartással ír („[a]ber nicht ganz so ausgeführt, als das Original-Gemälde es verdient”), ami meglehetősen eufemisztikus megfogalmazás, tekintve, mennyire leegyszerűsítette és sematizálta a metszet a festményt, kezdve azon, hogy metszet elég nagy méretű ugyan, de csupán trófeákkal övezett mellkép, vö. BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 46. Vö. BEŇOVÁ 2010.

25 Az „eleven” és a „jellemzetes” a műalkotások megítélésének két legfontosabb kulcsfogalmaként – amelyekhez harmadikként az építészet esetében a „célirányos” csatlakozik – részletesen kifejtve: HENZSLMANN 1841. Újra in: HENZSLMANN 1990. 7–146. Vö. KOROMPAV 1998. Az „eleven-ség” kulcskategóriáiként Josef Daniel Böhm egy Fejérváry Gáborhoz írott levelében: SZENTESI 2005.

26 *Preßburger Zeitung*, Jg. 46. Nr. 83 (23. Oktober 1810). 965–966: „Johann Rombauer, ein Ungar aus Leutschau gebürtig, wird unter den Bildnißmählern in St. Petersburg mit ausgezeichnetem Ruhme genannt.”

27 Kazinczy autográf címlapja és elsőszava szerint 1810 elején kezdte el a harmadik kötetet, az MTAKK mai harmadik kötetét azonban

Jakab Emil 1880-as rendezése után kötötték be. A mai kötetben belül ez a feljegyzés az eredeti oldalszámozás szerint a harmadszorra újrakezddő számozású 40. oldalon található, tehát valószínűleg 1812-ben kelt (két oldallal előbb egy másik jegyzetében Kazinczy utal is egy „most 1812-ben” történt eseményre). Azonban óvatosságra int, hogy már a mai kötet elejében található egy 1822-es újságvivát is.

28 MTAKK, K 633/III, fol. 217v. A teljes szöveg: „Johann Rombauer, Mahler, gebürtig aus Leutschau. 1803ban Gömöri Vice Ispán Mariássy István Urat festette, 's ez vala talán első portraitja, legalább kicsiny formában, olajjal. Én a' képét látván ki nem találhattam, ki akar lenni. – Ekkor Stunder tanítgatta, Pesten. – 1810. Oct. a' Vaterland. Blätter Írója nagy magasztalásokkal szóll róla, hogy Petersburgban az udvart festette, 's nagy becsületet vont magára. Nem lehetetlen hogy nagyon előment: de az sem lehetetlen, hogy a' hír nagyítva van. Nézzé Szilvást a' B. Splényi Gábor Exc. képét 's vejéjét Grof Vandernoth Ferenczét 's a' Grófnéét, a' ki az effélékhez ért, 's vallja meg hogy az Ifjú még akkor mikor azt festette, sem rajzolni sem színelni nem tudott.” Újabb kiadva: KAZINCZY 2021. 262, 389. szám.

29 Kazinczy e feljegyzés szerint a Széphalommal majdhogynem szomszédos, de Kassa felé mindenképpen útba eső Szilváson (értsd Szilvásújfalú, Zemplén megye; ma: Slivník, Szlovákia) lakó baráti családnál látott Rombauer-portrékat: báró Splényi Gáborét (1734–1818), lányáét, Petronelláét és az ő férjéét, gróf Vandernáth Ferenczét. Ezekről más forrásunk nincs, és a képeket sem ismerjük, vagy legalábbis nem tudjuk azonosítani.

30 Erről lásd SZENTESI 2021b.

31 Lásd a 37. jegyzetet, a Kísnek írt levélben.

32 Ginovszkyról még mindig nagyon keveset tudni; SZVOBODA DOMÁNSZKY 2012. 64–65: „Ginovszkyt a magyar művészet[történet] teljesen elvesztette, holott ő maga számon tartotta magyarságát”; vö. PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1966. 20–21; összefoglalóan: AKL, LIV. 2007. 357–358. (Dankmar TRIER). Még ebben az évben, 1825-ben

saját műveit – ezeket Kazinczy részben jónak, részben közepesnek találta, s büszke volt arra, hogy eredetijük mesterét jobban meg tudta határozni, mint a két festő. Rombauerrel úgy megértették egymást, hogy végül arról diskuráltak, milyen jó lenne együtt elutazniuk Rómába, „a' Mesterség' eggyetlen honjába”.³³ (Ez mindkettejük beteljesületlen álma maradt.) Rombauer a hosszú ülések alatt Szentpétervárról is mesélt modelljének: a cárról, a szélsőséges társadalmi egyenlőtlenségekről és a Szent Izsák-székesegyház építkezéséről. Természetesen is szóba kerülhetett volna közöttük Ignaz Aurelius Fessler (1756–1839), hiszen az egykorú hírlapolvasók szemében az orosz birodalomban élő összesen három-négy „híres magyar” egyikének számított ő is.³⁴ Fessler Zurányban született,³⁵ és húszéves koráig különböző magyarországi iskolákba járt, illetve rendházakban élt, s nem csupán az egykorú Európa tartotta – születési helye alapján – magyarnak, hanem – akárcsak Rombauer – maga is hungarustudatú volt, sőt ő rendre – például nagy művének, a magyarság tízkötetes német nyelvű történetének előszavában³⁶ – nyomtatásban is hangsúlyozta hazaszeretetét.

Kazinczy mindig is próbálkozott azzal, hogy híreségekről – ha máshogy nem sikerült, legalább közvetve – bizalmasnak tűnő híreket szerezzen és adjon tovább, Fessler személye pedig különösen érdekelte. Rombauerrel töltött eperjesi napjairól két állandó levele-

zőpartnerének számolt be, s mindkettőjüknek megírta, hogy a festő Szentpétervárról Lübeckbe hajózott, majd onnan Berlinen, Drezdán és Bécsen keresztül utazott haza. Csomagjait, köztük képeivel, azonban Gdańskon át küldette, és azok még nem érkeztek meg Eperjesre együttlétükig. Nem látta tehát Rombauer Szentpéterváron festett, hazahozott műveit, amelyeket említett, de amelyek közül csupán egyetlenegy nevezett meg: Fessler arcképét (5. kép).³⁷ Nyilván ezért ezt, mert egyik levelében hosszabban meg akarta osztani Kis János (1770–1846) soproni evangélikus lelkészsel, a Dunántúli Egyházkerület püspökével (1812–1846) azokat az értesüléseket és pletykákat, amelyeket – legalábbis részben bizonyosan – Rombauertől szerzett az előbb kapucinus szerzetes, azután szabadkőműves, végül evangélikus egyházfő író-történész életének újabb fordulatairól: „[Rombauer] Portékáji szekeren jönnek Dancziból; 's ezek közt a' Fessler' képe, a' mint mondja, és hiszem, igen jól eltalálva. Sokat szóllottam vele Fessler felől. Sándor Császár haragszik rá, a' Nagyok nem akarják ismerni, az Okosok nevetik; mindennap más meg más. Közél 70 esztendő, 's egy fiatal leányt veve-el. Infulát, Püspöki süveget teve-fel Sareptában,³⁸ 's mindennel veszekedik. Én egyszer láttam, 's kevés pillanatokig, eggyütt a' lenyakazott Martinoviccsal. Fesslert csak Aristídeszében³⁹ szerettem. Nem lehet az én gondolkozásom az ő gondolkozása.”⁴⁰ (3. kép)⁴¹

beiratkozott a bécsi képzőművészeti akadémiára, és Kazinczy támogatást kért számára Bécsben élő barátaitól, lásd Igaz Sámuel levele Kazinczynak, Bécs, 1825. április 8.; *KazLev*, 4475. szám = XIX, 318: „Ginovszkíra nézve, egy Miklóssy nevezetű Festő hazánkfiával szóllottam, a' ki több esztendők olta Krafft mellett van, 's annak szeretetét megnyerte. Miklóssy ígérte szolgálatját, és hogy ha valamit tehet az általa ajánlott ifjúra nézve, íranta engemet tudósítani fog. Még eddig azonban hozzám nem jövé, újra meg fogom keresni” (A levelet ismertette RÓZSA 1962. 219.) Az eperjesi közeg szempontjából különösen érdekes Ginovszkynak az a jóval későbbi, 1838-ból datált képe, amely a Dorotheum Praha 2003. május 24-i aukcióján bukkant föl. (Felfigyelt rá, és először közölte: SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007, címlapkép és 72. 512. jegyzet.) Ezen Pulszky Ferenc magyaráz Fejérváry Gábornak és egy délutáni társaság másik két tagjának arról a festőállványra helyezett nagy méretű rézmetszetről, amelyet Franz Stöber (1795–1858) készített 1836-ban a bécsi Kunstverein az évi ajándéklapjaként Peter Krafftnak a Magyar Nemzeti Múzeum számára közadakozásból festett, *Zrínyi kirohanását* ábrázoló képéről, részletesebben: SZENTESI 2010a. 112–113. A Krafft-festményről és a metszetről: *Történelem – kép* 2000. 529–532, kat. IX–2, IX–4 (mindkettő SINKÓ Katalin).

33 Lásd a 37. jegyzetet, a Guzmicsnak írt levélben.

34 Vö. például *Magyar Kurir*, 38. évf. I. félv. 28. sz. (1820. április 7.) 230.

35 Zundorf; újabb magyar neve: Zarándfalva (Moson vármegye); ma: Burgenland. Fessler sem apai, sem anyai ágon nem származott magyarországi családból (de két anyai nagybátyja is itt élt, akikkel később is, Oroszországból is kapcsolatot tartott).

36 Kazinczy nem olvasta ezt, mert Gyórt nevezte Fessler szülőhelyének, holott ebben az előszóban Fessler nem csupán megnevezte Zurányt, hanem földrajzi fekvéséről is pontosan beszámolt: FESSLER 1815–1825. I. vi.: „Drey Stunden Weges unterhalb Presburg, zwischen der Leitha und dem Neusiedler See, [...]”.

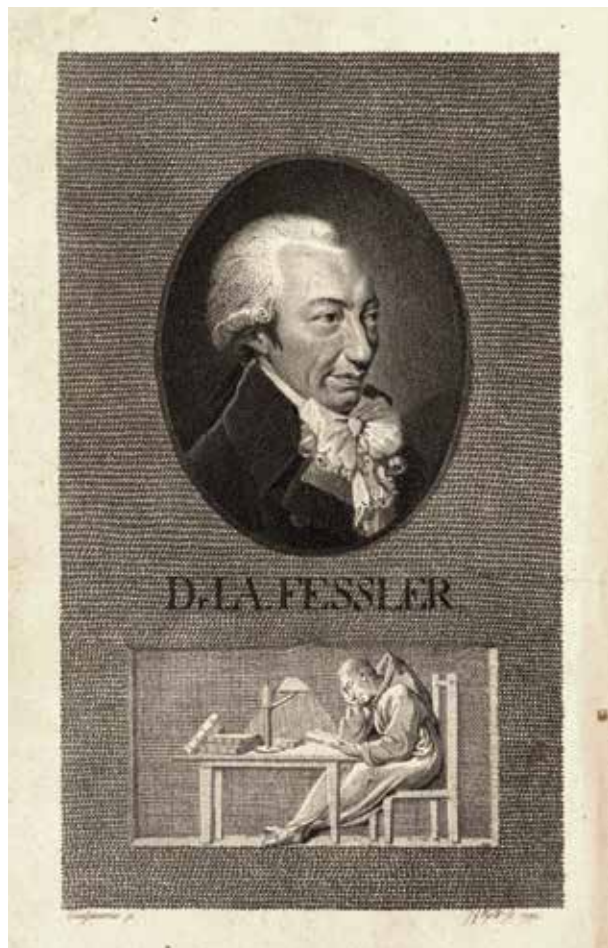
37 Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak, Széphalom, 1825. február 23.; *KazLev*, 4458. szám = XIX, 296–298 és Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidornak, Széphalom, 1825. február 23.; *KazLev*, 4459. szám = XIX, 300–301.

38 (Alt-)Sarepta egy herrnhuti közösség volt (1921-től: Krasnoarmejszk, 1931-től Volgograd – s időközben néhány évtizeden át: Sztálingrad – külvárosa). Fessler 1815-ben – iskolaigazgatói nyugdíjba vonulása után – költözött oda családjával, és több gyermekét ott temette el, lásd FESSLER 1824. 357–370; de püspökké nem e közösség fejként vált – sőt náluk úrvacsorában is csupán a közösség vezetésének eseti engedélyével részesülhetett –, hanem a volgai német lutheránusokéként általában (csupán a szarotvi kormányzásban több tucatnyi evangélikus egyházközség működött), és püspökké szentelése sem itt történt, lásd alább; egyházfőként pedig Saratovban élt.

39 Fessler egyik, a maga korában Magyarországon is nagyon népszerű történeti regénye, az *Aristides und Themistocles*, I–II. Berlin, 1792; Breslau, 1806; Karlsruhe, 1809; Berlin, 1819 (magyar fordítás: Pest, 1845–1846), vö. Koszóc 1923. 90–99.

40 Lásd a 37. jegyzetet.

41 FESSLER 1792, I. kötet, címlap előtti metszet. Jelezve balra lenn: „Tausenwein p.”; jelezve jobbra lenn: „J. F. Bolt sc. 1792.” Aláírás:

3. Johann Friedrich Bolt metszete „Tausenwein” festményéről: Ignaz Aurelius Fessler, Berlin, 1792
Rézmetszet
FESSLER 1792, címlap előtti metszet

„Dr. I. A. FESSLER”. Kézszel színézve az ÖNB BE.7W.1. jelzetű kötetében; önálló lapként pl. MNM TKCS. Itsz. 1466; ELTE Egyetemi Könyvtár, RD 19.698, URL <http://hdl.handle.net/10831/934> (Leöltve 2022. 11. 01.); ÖNB Bildarchiv: PORT_00024225_01, URL <http://data.onb.ac.at/rec/baa39779> (Letöltve 2022. 11. 01.). Reprodukálva pl. ABAFI 1890–1899. II. 65 (átrajzolva); FENSCH [1909], címlap előtti metszet. Csak a portré újrametszve, az ovális helyett lesarkított négyzet alakú mezőben, tükörfordítva: pontozómódorú rézmetszet; jelezve jobbra lenn: „F. Rosmäsler jun. 1829” (vö. az 59. jegyzettel), a kiadó megnevezése a lap alján: „Zwickau b. Geb. Schuman”; alíírás: „Dr. FESSLER.”. Önálló lapként pl. ÖNB Bildarchiv, PORT_00024004_01, URL <http://data.onb.ac.at/rec/baa3977902> (Letöltve 2022. 11. 01.).

42 Lásd a 37. jegyzetet, a Guzmicsnak szóló levélben: „Fessler él, a’ Császár ötöt útálja, a’ Tudósok nevetik, mert mindennap más’ a gondolkozása.”

43 FESSLER 1824.

Nyilván azt föltételezte, hogy evangélikus egyházi vezetőként Kis szívesen hall egy kollégájáról. (A másik, – a bencés szerzetes – Guzmics Izidornak szóló levélben a portrét egyáltalán nem említette, csupán az ábrázoltról írt egy gonoszkodó mondatot. Ebből derül ki, hogy a föntebbi „Nagyok”-on a cár, az „Okosok”-on pedig meg nem nevezett „Tudósok” értendők.⁴²) A közvetített értesülések rosszindulatú interpretációjában minden bizonnyal annak volt a legkisebb szerepe, hogy hallgatólagosan cáfolni akarta volna azt, ahogyan Fessler saját maga bemutatta az eseményeket és hátterüket előző évben megjelent önéletrajzában⁴³ – nincs határozott nyoma annak, hogy ezt egyáltalán ismerte volna. Sokkal inkább az lehetett az ok, hogy Kazinczy általában is a levélműfajhoz tartozónak, az élő társaséletet helyettesítő kelléknek tekintette a személyeskedő, gonoszkodó, az érdeklődést az amúgy is kétes valóságalapú pletykák tódításával és élezésével csiholó, a barátságot klikk-képzéssel erősíteni próbáló „oldott csevegést”; valamint az óvatosság: a hangsúlyos elhatárolódás a(z egykori) szabadkőműves és különösen a jakobinus kapcsolathálótól és gondolatoktól. De talán közrejátszhatott az is, hogy a levélben könnyed, eljelentéktelenítő megfogalmazásban említett egyetlen személyes találkozásukkor Fessler valóban nem tett jó benyomást Kazinczyra.

Azt a bizonyos találkozást Kazinczy máshol többször részletesen leírta, anélkül hogy valaha érthetően elmondta volna. Fessler és Martinovics rövid időn át professzortársak voltak a lembergi egyetemen, és együtt utaztak Magyarországra 1787 júliusában: az ún. északi borúton jöttek, és Bártfa, Eperjes, Kassa, Sárospatak, Eger, Pest, Buda és Pozsony érintésével Bécs felé távoztak.⁴⁴ Kassán találkoztak az akkoriban tanfelügyelőként ott élő Kazinczyval és majdani apósával, gróf Török

44 Az utazásról lásd elsősorban Fessler emlékiratait: FESSLER 1824. 211–216. Ez alapján írt róla monográfiája: BARTON 1969. 159–162, és korábban a magyar Fessler-irodalom is, elsősorban pest-budai történésekkel való találkozásait kiemelve; erre még visszatérünk. (Ugyanitt rendre ismertetik Fessler elég kedvezőtlen véleményét Martinovicsról, egy saját maga által többször közölt (FESSLER 1804. 205; FESSLER 1815–1825. X. 664), egy meg nem nevezett barátjának írt, 1795. május 11-i levele alapján, amire már Kazinczy is reagált: SZIRMAY–KAZINCZY 1952. 364. Vö. még FESSLER 1824. 184–185. BARTON 1969. 129–130. szerint szorosabb kapcsolatban voltak egymással, mint arról Fessler nem sokkal – tíz nappal! – Martinovics és társai kivégzése előtt, illetve jóval később beszámolt. A Martinovics-életrajzokból (pl. FRAKNÓI 1921) viszont az út említése hiányozni szokott – talán mert az utazás a „magyar jakobinusok” perének aktáiban sem került szóba. (Fessler a kassai találkozást soha nem említette.)

Józseffel. Kazinczy elbeszélése szerint egy szép napon⁴⁵ egy illető, „egy nem jó ember”, akiről csak annyi derül ki, hogy helyi paptanár volt, fölkereste őt valami felhőborító ajánlattal – nem tudjuk meg, mi volt az („a gonosz fufangja”; „tekervényeivel hálójába akar keríteni”). Szaladt főnökéhez, Török Józsefhez, hogy ezt azonnal elmesélje neki, ahová betoppant két ebédvendégnek érkező idegen, akik tehát szintén végighallgatták az esetet. Egyikük, Martinovics, tanácsolt valamilyen válaszlépést – nem tudjuk meg, mit –, ami Kazinczy szerint is hatékony lehetett volna, de amit ő magához méltatlannak talált („[a] Rath sikeres fogott volna lenni, de csúnya volt”; „[e]l iszonyodtam tőle”; „[é]n úgy nem szoktam”; „So pfleg ich nicht Herr Prof. mondám neki [...]”). Idáig a történet, amelynek elbeszélései közül a korábbi – akár bő másfél évtizeddel is korábbi⁴⁶ – Kazinczy kommentárként fűzte Szirmay Antalnak (1747–1812) a Martinovics-összeesküvés történetéről szóló kéziratához. Ezt nyilván nem szánta kinyomtatásra, ezért itt megnevezte a két látogatót: „[a]z exfranciscanus Martinovics és vele az excapucinus Fessler”.⁴⁷ A *Pályám emlékezete* életében kiadott változatában, amely 1828-ban jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*, ellenben nevüknek csupán kezdőbetűje szerepel, viszont rövid személyleírást kapunk róluk: „[e]ggy köpczös, kisded, kopaszodó barna ember; félfejét paróka fedte; 's megette egy magas, orras, rőt képű, belépének. Vissza érzém tolvá magamat e' másiktól. [...] Ez M... vala, a' rossz, – és F..., a' szerencsétlen”.⁴⁸ Egy levelében feloldotta a kezdőbetűket: „[o]lvasád e a' Tudom. Gyűjt. Novemberi darabjában Pályám' emléke-

zetét? Azt itt [értsd Pesten] minden ember elragadtatott örömmel fogadta. Most folytatom Autobiographiámat, nem említvén a' mit nem szabad. Lap 70. sor 3. olvasd: Martinovics, Fessler.”⁴⁹ Kérdés, hogy a személyleírások részeiként vagy „a nem említvén a' mit nem szabad” megfejtéséhez szélesebb körök számára adott segítségként kell-e tekintenünk a mondott színekre, mert a *Pályám emlékezete* különböző fogalmazványaiiban a két látogató legfőbb ismertetőjele többnyire egykori rendjük megnevezése, pedig aligha annak öltözetében jelentek meg Kassán: „[a'] két vendég belépe; egyike kisded, húsos, barna, kopaszodó; másika magas, orras, 's olly színű arczában, mint Capucínusi színű kabátja; ez hallgató, amaz beszédes. Nem érzém magam' az első felé vonatni, a' másiktól, Fesslertől, vissza is tolódtam”.⁵⁰

Személyes találkozásukkor tehát Fesslernek – Martinovics árnyékában – csak statisztaszerep jutott, ahogyan a történet elbeszéléseiben is csupán egyszer, a Rombauerrel való beszélgetéseiről Kis Jánosnak beszámoló 1825-ös levélben volt a történet felemlítésének oka Fessler, és nem Martinovics. Mégis Fessler járt rosszabbul: ha Martinovics – akinek pedig nemtelen gondolkodásmódját volt hivatva illusztrálni az eset – nem is volt szimpatikus Kazinczynak, Fesslert egyenesen visszataszítónak találta. Minthogy ő sem nem csinált, sem nem mondott semmit – az erős kijelentés külső megjelenéséről szóló ítélet kellett legyen (4. kép).⁵¹

Fesslert megnevezve azonban életében kinyomtatott műveiben Kazinczy nem ezt a húrt pengette, hanem emelkedett hangnemben ünnepelte „a szerencsétlen”

45 A Szirmay-kommentárokban (SZIRMAY–KAZINCZY 1952. 363) az eseményt így datálja: 1785 és 1790 között Kassán lakva, „talán 1789”-ben, a *Pályám emlékezete*ben az 1788-as év történései között szerepel. Szerinte a pesti egyetem egy tanári pályázatának vizsgabizottságában részt venni (egy „konkurzus” miatt) jöttek volna, ezt azonban már Abafi megkérdőjelezte, Fessler nem említi, és futó ránézésre úgy tűnik, nem volt akkoriban aktuális pályázat. (Kazinczy az 1787 nyarára tett eseményeknél megjegyzi, hogy erről az időszakról nincsenek meg a naplói.) A találkozás valódi dátumára nem szerepel utalás a kritikai kiadásban (KAZINCZY 2009), és említése is hiányzik annak eseménytörténeti kronológiájából. A történet elbeszéléseiben számtalan kis eltérés van, a főszövegbe ezekből egy összegyűrt, erősen rövidített kivonatot írtam.

46 Szirmay művét és Kazinczy hozzáfűzéseit 1809-es keltezéssel adta ki, Abafi Lajos 1889-ben, majd Benda Kálmán: SZIRMAY–KAZINCZY 1952; azonban eleve inkább 1810-ben íródott Szirmay latin nyelvű kézírata, amelynek Kazinczy mintegy fele részéről saját maga által készített, *A Magyar Jakobinusok története* című fordításához – előszava szerint – 1811. január 14-én kezdett kommentárokat fűzni, amit hosszú időn át, illetve újra és újra folytatott. Vö. KÖNIG 1902. 392–394.

47 SZIRMAY–KAZINCZY 1952. 363. Az esemény elbeszélésének indoklása itt: „Martinovicsnak pártját nem fogom. Vele szövetségben soha

nem állottam, és egyszerűen többször nem is láttam, s akkor is rossz színt kaptam. [...] De ha Martinovics rossz volt is, a feje bizonyosan jó volt, s nem csak talentoma volt, hanem volt tudománya is. [...] II. Leopold [...] Martinovicsot becsülte, [...]”.

48 *Pályám' emlékezete* (Kazinczytól). Folytatás. *Tudományos Gyűjtemény*, 12. 1828. 11. sz. 69–70.

49 Kazinczy Ferenc levele Guzmics Izidornak, Pest, 1828. december 10., *KazLev*, 4957. szám = XX, 562.

50 A kritikai kiadásban „Pályám emlékezete III.”-ként felvett, 1829-re datált variáns, KAZINCZY 2009. 627–662. Ehhez áll legközelebb a mű elsőkötetes kiadása: KAZINCZY 1879. 131–132; és a második is, amelyet Váczy János rendezett sajtó alá (1903). Ezentúl társaságban is mesélgette, utalás egy 1828-as pesti alkalomra: BITNYICZ 1871. 886.

51 Joseph Friedrich August Darbes (1747–1810) 1798-ban festett Fesslerről egy kis (32 × 27 mm) ovális pasztellportrét (Weimar, Stiftung Weimarer Klassik und Kunstsammlungen, Grünes Schloß, Kge/00683, lásd reprodukcióval Neil JEFFARES: *Dictionary of Pastellists before 1800*. Online edition. URL www.pastellists.com/Articles/Darbes.pdf [Letöltve 2022. 11. 01.]), amely alapján két metszet készült: az egyik rézmetszet; jelezve balra lenn: „J. F. Darbes pinx.”; felirat: „Ign. Aur. Fessler. [I] Geb. am 18. Mai, 1756.”. Önálló lapként pl. ELTE Egyetemi Könyvtár, RD 19.906, URL <http://hdl.handle.net/10831/728> (Letöltve 2022. 11. 01.); ÖNB Bildarchiv, PORT_00024221_01, URL [ars hungarica 48. 2022 | 4](http://data.</p>
</div>
<div data-bbox=)

4. Ignaz Aurelius Fessler, Berlin, 1805
Pontozó modorú rézmetszet Joseph Friedrich Darbes 1798-ban készült portrémedaillonja alapján
FESSLER 1805, címlap előtti metszet

hazaszeretetét. 1828-ban Pestre tartva a máriabesnyői kapucinus kolostor előtt holdvilágos éjszakán „lebegte őt körül” nagy alakok emléke: „[e]ggy szegény Capucinusé is, ki e’ magány’ falai közt lakozék – a’ Fessleré! A’ szerencsétlen elhagyá Szerzetét, elhagyá Eggyházát, elhagyá Honját, ’s annyi hánykódásai után, a’ Volga mellett, hol Ásia ’s Európa egymást érintik, találá nem

megnyugvást, – az őt mind végig kerülte – hanem csak menedéket. De Nemzete’ szeretetét nem hagyá-el, ’s annak történetit Saratowban dolgozá, visszasohajtozván az anyaföld felé, ha itt Klastromba kellene is magát ismét záratnia. Melly igen igaz, a’ mit Voltaire mondat Tancrédjével: »Meg nem romlott szívnek oh melly szent a’ haza.«⁵² E patetikus nekrológ ellenére Fessler akkor még élt és alkotott, azonban aligha vágyott vissza Magyarországra, és biztosan nem óhajtott újra kolostorba vonulni. 1811-ben vállalta el a szarotvi kormányzóságban először egy bentlakásos iskola főfelügyelőségét, hogy nyugodtan tudjon dolgozni legnagyobb szabású művére, Magyarország végül tizkötetes történetén, amelyhez előtte már több mint két évtizeden át gyűjtötte az anyagot.⁵³ „Olyan magányos, otthonos, csendes és békés napokat, amelyeneket mindig csak kívánhattam magamnak, köszönhetek mostanában itt, a Volga alsó szakaszának jobb partján, annak a vidéknek a szomszédságában, ahol egykor a magyarok ősapái legeltettek, az Orosz Kormányzat liberális szellemének, amely minden jót erős akarattal és tevékenyen támogat” – írta az első kötet előszavában.⁵⁴

Fessler emlékiratai szerint ezután csupán 1819 nyarán utazott – a mintegy *másfél ezer kilométerre* fekvő – Szentpétervárra: az orosz kormányzat a Volga-vidék központosító evangélikus egyházszervezetének létrehozásában számított közreműködésére, ezért a szarotvi, valamint kilenc további kormányzóság területén működő német evangélikus egyházközségek szuperintendensévé és az összefogásukra szervezendő konzisztórium lelkészi elnökévé nevezték ki. 1819 novemberében ment Porvooba (svéd neve: Borgå), a napóleoni háborúk alatt alapított, a cári birodalomhoz tartozó Finn Nagyhercegség területén élő svéd evangélikusok püspöki székhelyére, hogy fölszentelje az ottani püspök, aki – természetesen erősen közvetetten, de Fessler által gondosan számon tartott módon: a svéd államegyház lutheránus érsekén át – apostoli utódlással rendelkezett (!). Tőle vett át egy

onb.ac.at/rec/baa3977884 (Letöltve 2022. 11. 01.). És egy másik tükörfordított, amely FESSLER 1805 címlap előtti metszeteként jelent meg (4. kép). (Megjegyzendő, hogy a mű 1801-es első kiadásának még nem szerzőportré a címlőzőkémszete.) Pontozó modorú rézmetszet; jelzés nélkül; aláírás: „I. A. FESSLER.” Önálló lapként pl. MNM TKCS, 9847.

52 KAZINCZY 2015. 101–102. (Oroszországba költözése előtt, 1808-ban Fessler írt olyan levelet Karl August Böttigernek, amely szerint ha a nádor hívná, és éves járadékot ajánlana, „a Széchényi könyvtár miatt” letelepedne Pesten, de ugyanott arról is szó van, hogy ha más „nagyok és gazdagok” adnának neki össze életjáradékot magyar történelmének megírása idejére, legszívesebben Drezdában élne. A levél közölve: Koszó 1923. 337–339, valamint

más részletei alább, lásd a 93. jegyzetet.)

53 FESSLER 1815–1825. (Első szerződését a lipcsei kiadóval hat kötetre kötötte 1810 februárjában, azzal, hogy az első két kötetet 1811 februárjában leadja, s azután évente kettőt, lásd TOLNAI 1916. 222–224 – valóban ideje volt tehát hozzáfognia.)

54 FESSLER 1815–1825. I. x: „Diese [értsd Tage], so einsam, heimlich, still und friedlich als ich sie nur immer wünschen konnte, verdanke ich jetzt hier am rechten Berufer der untern *Volga* in der Nachbarschaft der Gegend, wo die Stammväter der Ungern einst geweidet hatten, dem liberalen Geiste, welcher die alles Gute so kräftig wollende, und so thätig befördernde Russische Regierung beseelt.“ (A Fessler-idézetek itt és a továbbiakban az eredeti kiemelésekkel.)

5. Johann Rombauer: *Ignaz Aurelius Fessler*, Szentpétervár, 1821
Olaj, vászon
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, ltsz. 126
Fotó © Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény / Szelényi Károly

olyan aranykeresztet is, amelyet „az orosz kormányzat” küldött ehhez előre. Ezután indult Szentpétervárról haza a Volgához 1820 márciusának elején.⁵⁵

Rombauer portréja tehát, amely főpapi ornátusában és a részletezően megfestett aranykeresztrel ábrázolja, a felszenteléséről Szentpétervárra való visszaérkezése és az onnan való távozása közé eső *bő két hónap alatt* valamikor kellett (volna), hogy készüljön (5. kép).⁵⁶ Meg-

festésének azonban minden körülménye ismeretlen. Az ábrázolt és festője egymásra találásában feltételezhetően szerepet játszott, hogy mindketten hungarustudatúak és evangélikus vallásúak voltak. Rombauer 1820 kora tavaszán el kellett hogy kezdje a portrét közvetlenül az ábrázoltról, azaz „élő modellről” – ahogyan ezt Toldynak szóló levelében kimondottan írja is majd: „nach dem Leben sehr getreu gemaltes Bildniß”; de –

55 1819 májusában azzal az ürüggyel hívták Szentpétervárra, hogy látogassa meg az uralkodói ösztöndíjjal a Carszkoje Szeló-i líceumban tanuló fiát. Julián naptár szerint július 8-án, azaz Gergely-naptár szerint július 20-án – az alábbiakban csak az utóbbi időpontokat írom – indult el feleségével, s Moszkvában néhány napig elidőzve, augusztus 11-én érkezett Szentpétervárra. A cár november 6-án írta alá kinevezését, és november 16-án indultak püspökszentelésére

(„nach Borgö in Neufinnland”), amelyet november 22-én végzett Zacharias Cygnaeus püspök, s 1820. március 8-án hagyták el Szentpétervárt hazafelé, lásd FESSLER 1824. 372–378. Vö. kitekintéssel az orosz kormányzat terveire és intézkedéseire is: BARTON 1969. 492–503.

56 BEŃOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 92; valamint azóta: MTA 150 2018. 214. kat. Societas Litteraria, 1.4 (BONCZ Hajnalka).

6. Friedrich Rossmässler metszete Vasziljev (Jakov Andrejevics Vasziljev?) festményéről:

Ignaz Aurelius Fessler, Drezda, 1826

Rézmetset

FESSLER 1826, címlap előtti metszete

gondolom – nem készült el vele Fessler elutazásáig. Ezért maradhatott a kép a festőnél. (Fessler következő

szentpétervári tartózkodásakor, amikor a dekabrista felkelés után vizsgálati fogságban „hozták föl” – szaratovi letartóztatásának dátuma: 1826. február 14. –, Rombauer már nem volt Szentpéterváron.) A föltűnően elhelyezett szignó a könyvespolcnak az ábrázolt szemmagasságában futó élén („Joh: Rombauer pinxit St: Petersbourg 1821”) talán a befejezés – a modell távollétében történt befejezés – időpontját rögzíti. (A jellemzően elrajzolt és elálló kisujjú, tipikus Stunder–Rombauer-kéz például aligha „élet után” készült.)⁵⁷

Persze az sem zárható ki, hogy a festő még ennél is később fejezte be a képet, s amikor végül szignálta, fontosnak tartotta hangsúlyozni készítése helyét, de már nem emlékezett egészen pontosan arra, hogy melyik évben kezdte el. Ez ellen szól, hogy noha Szentpétervár az egyetlen városnév, amelyet Rombauer valaha – ha nem is rendszeresen vagy sűrűn – föltüntetett egy-egy képén, olyan portrékat is szignált így, amelyek bizonyosan elkészültek akkoriban, és el is kerültek megrendelőikhez, illetve ott is maradtak náluk. De azért föltűnő, hogy a ma ismertek között összesen nyolc, a városnévvel szignált képek fele (!) a festő által magával hazahozottak közé tartozik.⁵⁸

A festmény reprezentatív, hivatali jellegű portrénak készült: ezt mérete, kivágata, az ábrázolt öltözete és beállításával a háttér kompozíciója egyaránt mutatja. Fesslernek ilyenből akár több példányra is szüksége lehetett: számos egyházközség, iskola, jótékonyági intézmény stb. tartozott felügyelete alá, amelyekben ki szándékozhatták akasztani tiszteleti képmását. Az sem lenne tehát teljesen lehetetlen, hogy egy portréja Rombauernél maradt – már csak azért is, hogy szükség esetén erről készülhessenek továbbiak –, egy vagy több másikat viszont eleve magával tudott vinni a Volgához 1820 tavaszán. Azonban ez ellen szól, hogy 1826-ban, amikor eseménytörténeti szempontú emlékiratai kiegészítéseként nézeteit is összefoglalta egy kötetben, ennek címlap előtti metszeteként megjelent egy portréja (6. kép), amelyet Drezdában metszett ugyan Johann Friedrich Rossmässler (1785–1858), de egy olyan festményről, amelyet jelzése szerint „Wasilief in Asien”, talán Jakov Andrejevics Vasziljev

57 ТҮИХОМИРОВ 1961. 23/142 és 30/31. ismertetett egy cédulát a szentpétervári Szaltyikov-Scsedrin Könyvtár Kézirattárának ún. Szopkó-gyűjteményéből (568/18), amely szerint Rombauer kiállította volna Fessler portréját az 1820-as akadémiai kiállításon. Ezt Tyihomirov is kétli, mondván, hogy a feljegyzésben szereplő többi adat sem pontos. Jelenlegi tudásom szerint az 1820-as kiállításról három egykorú sajtóbeszámoló alapján annyi mondható biztosan, hogy azon Rombauer hat portréval szerepelt, az ábrázoltak között volt

férfi is, és nő is, de egyikük sem ismert név szerint. (Mindenesetre a kiállítás 1820. szeptember 1-jén nyílt, tehát hónapokkal Fessler elutazása után – így semmiképpen sem lehetne szó egy magával vitt, kész példányról, ráadásul hónapokkal a budapesti kép szignójában megjelölt év előtt.)

58 Vö. BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 21–22, 24, 51, 59, 73, 74 és 92 (tehát a Fessler-portré).

(1790–1839) készített, mindenesetre Szaratovban, illetve környékén.⁵⁹

Ez a portré egyrészt föltűnően hasonlít Rombauerére: megegyezik a kivágat („derékkép kezekkel”), az ornátus, a kereszt és lánc, valamint a háttér szcenírozása: a bal oldalon a fej háttérének felhúzott nagy drapéria látható, míg a jobb oldalon megrakott könyvespolcok. Az alak beállítása azonban jelentősen különbözik: Rombauer szerencsésebb megoldást választott a jobbra néző, de alig elfordított törzzsel és fejfel, mint Vasziljev, aki erőteljesen jobbra fordította ábrázoltját, így Fessler nem túl előnyös megjelenésű orrát szinte profilban jelenítette meg és – nyilván akaratlanul – emelte ki. Vasziljev tehát biztosan nem Rombauernek egy, a Volga mentére elkerült portréja után dolgozott – a két képmás annyiban és abban rokon, amit a megbízó határozott meg: amit illőnek tartott hivatala és hivatása reprezentálásához.⁶⁰

Johann Rombauer levele Toldy Ferencnek, 1840: A Fessler-portré sorsa

Tizenöt évvel hazatérése után, 1840 nyarán Rombauer levelet írt egy meg nem nevezett címzettnek (szövegét lásd az 1. függelékben), aki a levél tartalma és mai őrzési helye alapján bizonyosan Toldy (Schedel) Ferenc (1805–1875) volt; akkoriban – 1835 óta – a Magyar Tudományos Akadémia titoknok – azaz titkára: legmagasabb rangú hivatásos tisztviselője – és egyszersmind a Pesti Műegylet első nagyválasztmányának tagja.⁶¹

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárában őrzött ún. Régi Akadémiai Levéltár a (fő)titkári hivatalba 1880 előtt beérkezett iratok gyűjteménye, amelyet az 1930-as évek második felében rendeztek, és máig használt iktatókönyvét is akkoriban vették föl; majd részleges pusztulás, de szerencsés előkerülések után is az 1950-es években egészítették ki.⁶² Rombauer levelét az 1846-os év iratai közé osztották be, ráadásul hibás tárgymegjelöléssel, amely szerint a festő három arcképet: Fesslerét, Vörösmartyét és Pulszkyét ajánlotta volna megvételre.⁶³ A levél keltezésében az évszám valóban ugyanúgy nézhető 1846-nak, mint 1840-nek, de Rombauer a Pesti Műegylet egyetlen kiállításán szerepelt: az 1840-es elsőn – ez önmagában is kétségen kívül helyezi a kérdéses számjegy helyes olvasatát.⁶⁴

Johann Rombauer valójában azt írta levelében, hogy olvasta a Pesti Műegylet („Kunstverein”) felhívását, és magyar művészként („als Ungarischer Künstler”) ő is részt kíván venni a kiállításon. Ezért néhány festményét az eperjesi könyvkereskedés útján elküldte Grimm műkereskedőhöz Pestre. A képeket csak késve indította el, mert nagyon félt attól, hogy a ki- és bepakolásnál megsérülhetnek, de végül mégiscsak elszánta magát, mert több műbarát („Kunstfreunde”) és Pulszky Ferenc is megnyugtatták, hogy a kiállítás rendezői a legnagyobb gonddal fogják eljárni. A küldött műveket még Szentpéterváron festette sok évvel azelőtt; reméli, hogy a pesti közönség jól fogja fogadni őket, és – teszi hozzá öntudatosan – bizonyára minden műértőnek („Kunstkenner”) gyönyörűségére szolgálnak majd, hiszen annak idején Szentpéterváron neki megbecsülést és további megbízásokat szereztek.

59 Jelezve: balra lenn: „Gemalt v. Wasilief in Asien”; jelezve jobbra lenn: „gez. und gest. v. Rosmäsler in Dresd. 1826.”; aláírás: „FESSLER.” FESSLER 1826, címlap előtti metszet. A „Wasilief”-ként jegyzett festőt az MNM TKCS tárgykartonján azonosították Jakov Andrejevics Vasziljevvel (1790–1839), akinek tevékenységéről, illetve annak helyszínéről én nem ismerek az 1810-es évek – a szentpétervári képzőművészeti akadémián végzett tanulmányainak befejezése – utáni adatot. „Rosmäsler” gyakoribb névalakjában: Friedrich Rossmässler (1785–1858). Tekintve Fessler 1826-os hanyattatásait, amelyek február elején kezdődtek, a festmény minden bizonnyal korábban készült a metszés événél. Önálló lapként pl. MNM TKCS, 1465, 9847; ÖNB Bildarchiv PORT_00024223_01, URL <http://data.onb.ac.at/rec/baa3977896> (Leöltve 2022. 11. 01.). Reprodukálva pl. BARTON 1969, címlap előtti metszet. Fessler önéletrajzának második kiadásában (FESSLER 1851) a lipcsei Carl Geibel kiadó közölt egy hirdetést is arról, hogy néhány példánya még van FESSLER 1826-ból „Mit dem wohlgetroffenen Bildnisse des Verfassers im Kirchenornate”.

60 FESSLER 1826. 238–252: a szerző a képzőművészetekről is összefoglalta nézeteit, s igen érdekesen.

61 Utóbbiról: SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007. 270.

62 Az ún. új iktatókönyv (ennek az évkörnek a régi iktatókönyve nem

került elő): MTAKK, K 1790, vö. címlapja szerint „Az MTA titoknoki (főtitkári) hivatala iratainak iktatókönyve 1825–1859. Készítette Sajó Géza 1938–1939-ben.” A később előkerült iratokat részben a kihagyott üres helyekre, valamint külön pótlapokra iktatta Gergely Pál 1951-től. Vö. SAJÓ 1940; GERGELY 1958.

63 Az iktatókönyvben: MTAKK, K 1790, 146/1846.

64 A dátum hibás olvasatát mindenki habozás nélkül átvette. A regeszta tévedését kicsit kiszínezve görgették tovább Szabó Júliának a Fessler-portréről írott katalógustételei: MTA 1992. 43–44, kat. 16 és MTA kincsei 2004. 146–147, kat. 46: „[Rombauer] A Magyar Tudományos Akadémiának több portrét is felajánlott megvételre, árai azonban nem lehettek alacsonyok, mert volt, amikor elutasításra talált”; HORÁNYI 2016. 134: „Johann Rombauer levele az Akadémiának. Három akadémikusról készített képét ajánlja fel, köztük Vörösmarty Mihályét.” A levélnek az iktatókönyvhöz képest önálló, de nagyon félreértett ismertetése: MTA 150 2018. 214, kat. Societas Litteraria, 1.4 (Bonczi Hajnalka): „A művész a képet 1846-ban az Akadémiának ajánlotta fel megvételre, illetve levelében azt kérte, hogy amennyiben nem áll módjában megvenni azt, olyan műbarátoknak továbbítsa ajánlatát, mint például Pulszky Ferenc.” (Hivatkozása szerint a címzett Teleki József lett volna.)

Elküldött képei közül csupán egyet nevezett meg: Fessler arcképét – mert tulajdonképpen emiatt írt Toldynak. Emlékeztette őt arra, hogy „a természet után festett nagyon élethű” portrét („nach dem Leben sehr treu gemaltes Bildniß”) a címzett már látta nála, amikor a nagy pesti árvíz telén – tehát 1838 első hónapjaiban, mert a jeges ár március 13. éjszakáján öntötte el Pestet – meglátogatta őt Vörösmarty Mihállyal. S arra is, hogy az ábrázolt, aki többek között Magyarország történetét tárgyaló művéről híres, és a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, *immáron meghalt*, s ha ezért arcképét szeretnék megszerezni, ő nagy megtiszteltetésnek tekintené, ha művét az Akadémián tudhatná kiakasztva.

Végül kilátásba helyezte, hogy a következő évben igyekszik majd nagyobb „dolgokat” („Sachen”) küldeni. Ez azonban nem történt meg: Rombauer soha többé nem vett részt – életében – pesti kiállításon.

A Pesti Műegylet részvénytársasági formában alakult meg 1839-ben, azzal a céllal, hogy a részvényesek befizetéseiből minden év tavaszán – kezdetét a bécsi képzőművészeti akadémiai kiállítás zárásához igazítva – tárlatot rendezzen, az azon szereplő képek közül minél többet megvásároljon, és tagjai között kisorsoljon, valamint hogy minden évben egy megvett festményről metszetet készíttessen, amelyet nem árúsítottak, de amelyet minden tag megkapott.⁶⁵ Az első közgyűlés a negyventagú igazgatóválasztmány mellett a fél évvel későbbre kitűzött első kiállítás megszervezésére egy héttagú, ún. műbíráló bizottságot is megválasztott; de azt lényegében egyedül hozta létre Grimm Vince (1810 k.–1872) metsző és műkereskedő.⁶⁶ Az ő Dorottya utcai üzletében gyűltek a beküldött képek – s az, hogy hozzá kell azokat eljuttatni, minden, a sajtóban megjelent hirdetményben szerepelt –; ő győzte meg a bé-

csi festőket, hogy állítsanak ki Pesten; szállíttatott és installációt készíttetett – részben saját pénzből, mert az egyesületbe több százan léptek ugyan be, de sokan nem fizették be a tagdíjat.

A Rombauer képeinek Grimmhez kerülését intéző eperjesi könyvkereskedésen Benczúr József (1806–1886) – Benczúr Gyula nagybátyjáié – értendő, aki előbb az evangélikus kollégium professzoraként egy tanártársával együtt nyitotta meg 1834-ben Eperjes első – önálló, nem könyvkötő-bördíszmű műhely-üzlet részeként működő – könyvkereskedését,⁶⁷ majd 1838-tól, a tanárságról lemondva, másik társsal, Vetter Róberttel vitte olvasóteremként és műkereskedésként is szolgáló üzletét, amely valószínűleg továbbra is a kollégium épületének földszintjén bérelt helyiségeket, és az 1840-es években is a város egyetlen és nagyra becsült ilyen intézménye volt.⁶⁸ Az első műegyleti kiállításra készült ún. műlapot, Josef Danhauser egy zsánerképének metszetét, összesen tíz vidéki könyvkereskedésnek küldték el, hogy ott „a műkedvelők” megtekinthessék – közülük az egyik Benczúr volt.⁶⁹ Az ő és felesége portréját Rombauer a következő évben, 1841-ben festette meg (7–8. kép).⁷⁰

A Műegylet első kiállítását 1840. június 7. és július 15. között rendezték a régi Vigadó öt termében; a kiadott tárgylistán háromszázhusz tétel szerepel, de a késve beérkezett művekkel együtt végül háromszázhetven műtárgy, abból háromszázöt olajkép volt látható⁷¹ – körülbelül felerészben bécsiektől, illetve müncheni festők művei, amelyeket a bécsi kiállításról hoztak át. Mivel Rombauer levele csupán június 11-én kelt, az ő képei a nyitáskor nyilván nem voltak még Pesten, és a kiállítás nyomtatott tárgylistájában⁷² valóban nem is szerepelnek. Pótlólag azonban kiakasztották őket, legalábbis a Fessler-portrét egészen bizonyosan, mert ezt a tárlatról megjelent ismertetések közül egy július elején

65 A Pesti Műegylet alakulásáról és első kiállításáról – Grimm szerepét elsősorban Barabás Miklós visszaemlékezései alapján bemutatva –: SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007. 54–79.

66 Kalandos élete és tevékenysége röviden összefoglalva: SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007. 64. 428. jegyzet; AKL, LXII. 2009. 284–285. (Nováky Ágnes).

67 Az evangélikus kollégium egyik legendás professzora, Vandrák András (1807–1884) *Jegyzőkönyvi kivonatok és közvetlen tapasztalatok, melyek az eperjesi ev. Collegium történetére vonatkoznak: jegyezte V. A. tanár* című kéziratában (ŠA Po, Kolégium východného dištriktu ev. a. v. cirkev v Prešove, inv. č. 1.) az 1834-es év eseményeként jegyezte föl: „Benczúr Jós(ef) és Schmidt And(ás) tanárok első könyváros boltot nyitnak Eperj[esen]”. (A mű nyomtatásban megjelent kivonatában nem szerepel, lásd VANDRÁK 1867.)

68 KRIEGER 1841. 21–22: „Kunst- und Buchhandlung”; BARTSCH 1846. 49–50: „Benczúr József és Vetter Robert urak kölcsön- és

olvasó-könyvtára, s egyszersmind műkereskedése”; 1847-es nyomtatott számlapapírjukon: „Benczúr és Vetter könyv- és műárusok”. Utóbb Benczúr cementgyárat alapított, és nagy előmozdítója volt Eperjes városfejlesztésének és középítésügyének, ezekről lásd HÖRK 1887. Döntő szerepet játszott az eperjesi evangélikus kollégium építési bizottságában is, erről SZENTESI 2011. 203–204. Vö. még BENCZÚR 2004. 11. 77 stb.

69 SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007. 66 és 441. jegyzet, a *Jelenkorban* 1840. május 30-án megjelent közlemény alapján: két kolozsvári, egy aradi, egy temesvári, egy zágrábi mellett két kassai és Benczúr eperjesi könyvkereskedésének.

70 BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 188–189.

71 Gottfried MÜLLER: Rückblick auf die Pesther Kunstaussstellung. In einem Schreiben an die Frau Gräfin P. C., [1. közlemény]. *Pesther Tageblatt*, Jg. 2. Nr. 193 (14. August 1840): 773.

72 Közölve: SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007. 301–304.

7. Johann Rombauer: *Benczúr József*, Eperjes, 1841
Olaj, vászon
Miskolc, Herman Ottó Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény,
Itsz. 56.2

8. Johann Rombauer: *Kobilitz Johanna, Benczúr József első felesége*
Eperjes, 1841
Olaj, vászon
Miskolc, Herman Ottó Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény,
Itsz. 56.3

publikált írás megemlíti: „Itt Danhauser »Liszt«-je a' szemet magára vonó irány: de azért van más tárgy is figyelemre méltó, 's az: a' ránk és honunkra nézve olly sok értékű »Fessler Aurél« szép dolgozatú arczképe Rombauer Jánostól, [...]”⁷³ A festőnek ezzel az egyetlen dicséző jelzővel kellett beérnie, mert késése miatt a sajtó figyelmének nagy részéről eleve lemaradt, és nem került műve a kiállítás végén megvett, majd kisorsolt harmincöt festmény közé sem.

Rombauer tehát részt kívánt venni a Pesti Műegylet első kiállításán: „magyar művészként” számot tartott a bemutatkozási lehetőségre a rohamléptekkel az ország kulturális fővárosává (is) váló Pesten. Olyannyira, hogy ezzel már két és fél évvel korábban is megpróbálkozott: saját szakállára, a műegyleti kiállítás nyújtotta alkalom nélkül is elhozta képeit Pestre. Nem tudjuk,

mit, mennyi időn át és milyen körülmények között prezentált akkor. Levelében arra utal, hogy Toldy és Vörösmarty 1838 „telén” voltak nála. Rajtuk túl Bártfay László (1797–1858) az egyetlen „dokumentálható” látogató: március 4-én, egy vasárnapon járt ott – naplóbejegyzéséből úgy tetszik: egyedül. Bő héttel később jött a jeges ár, s azután természetesen egy festő műterme, illetve magánkiállítása volt a város legkisebb gondja.

De Rombauernek valószínűleg a katasztrófa nélkül sem lett volna esélye a pesti érvényesülésre. Bártfay ugyanis ezt jegyezte föl naplójába: „Dél felé Rombauer festőt látogattam meg, de ott semmit sem láttam, a' mi különösen tetszett volna.”⁷⁴ A Bajza–Toldy–Vörösmarty triumvirátusnak, illetve tágabban az ún. Auróra-kör irodalmárainak képzőművészeti kérdésekben – Fáy András (1786–1864) mellett – Bártfay volt a véleményvezérük,

73 PARLAGI [= Kis Iván János]: Pesti műkiállítás [3. közlemény]. *Honművész*, 8. évf. 55. sz. (1840. július 9.) 444. (A szerzőről lásd

SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007: 67, 450. jegyzet.)

74 BÁRTFAY 2010. 24.

és ő portretistaként Anton Einsle (1801–1871) után Barabás Miklóst (1810–1898) becsülte a legtöbbször. (Ez az Akadémia tiszteleti galériáján is jól látható nyomokat hagyott, még ha az illető portrék az 1840-es évek után kerültek is oda.)

Levelében Rombauer különösebb ok nélkül említette meg Pulszky Ferencet (1814–1897), nyilván azért tehát, mert fontosnak érezte, hogy hivatkozzon ismeretségére. Pulszky ez idő tájt Sáros vármegye országgyűlési követeként többnyire Pozsonyban tartózkodott, de Pesten ugyanolyan otthonosan mozgott, mint odahaza Eperjesen, és 1838-tól maga is akadémikus volt. Súlyos egyéniségnek, több területen véleményvezérnek számított – saját generációja számára. De ez a generáció, az ún. nagy liberális nemzedék – amely később a Magyar Tudományos Akadémia vezetésében is jelentős szerephez jutott – a következő, Toldyékénál egy évtizednyivel fiatalabb korosztály volt.⁷⁵ Nem biztos tehát, hogy 1840-ben Pulszky tudott volna segíteni Rombauernek a pesti érvényesülésben, ha akart volna; de az sem biztos, hogy akart volna: nagybátyjáról, Fejérváry Gáborról (1780–1851) és/illetve róla legalább hat festő készített portrét az 1840-es évekkel bezárólag,⁷⁶ azonban Rombauer, akivel mintegy egy húsz éven át éltek ugyanabban a kisvárosban, s aki ezalatt lefestette az eperjesi főtér lakóinak jelentős részét, közvetlen szomszédait is, Fejérvárytól, illetve a Pulszky családtól nem kapott megbízásokat. Pulszky barátja, Kolbenheyer Mór (1810–1884) – a későbbi neves soproni lelkész, aki akkoriban Eperjesen volt a német-magyar evangélikus egyházközség segédlelkésze⁷⁷ – pedig az általa bécsi társaságából ismert Brocky Károlytól (1807–1855) rendelte meg diplomája új oltárképét 1844-ben.⁷⁸ A korszak legjelentősebb eperjesi megbízásánál, az akadémiai hierarchia csúcsműfajában: történeti festőként tehát az egyházközség festő tagja nem jött számításba.⁷⁹

Rombauer levelével persze nem elsősorban jó festményként, hanem az ábrázolt „nagyon hű” képmásaként ajánlotta Fessler portréját. Lehet, hogy már 1838-ban jelezte Toldyéknek: ennek a képének szerinte a Magyar Tudományos Akadémián lenne a helye; lehet, hogy csak tőlük tudta meg akkor, hogy Fessler akadémikus. Rombauer levelében tiszteleti tagnak („Ehren Mitglied”) nevezi Fesslert, tehát jócskán megemelte a valójában külföldi levelező tag rangját az akadémiai hierarchiában – aligha szándékosan. De egyúttal nyilván azt is megtudta, hogy a tudós társaság csupán már elhunyt tagjai emlékét tiszteli meg azzal, hogy arcképüket kiakasztja gyűlésterme falára.⁸⁰ Látogatói talán éppen erre hivatkozva háríthatták el könnyedén a vásárlást akkor. Most tehát Rombauer nyomatékosan hangsúlyozta levelében, hogy ez az akadály időközben elhárult: az ábrázolt immár nem él („Da er nun todt ist”) – Fessler alig néhány hónappal korábban, 1839. december 15-én halt meg.

De nem valószínű, hogy ezzel 1840-ben meggyőzte Toldyt. A festmény *másfél évtizeddel később* mégis oda került, ahová Rombauer szánta: 1856. január 28-án kifüggesztették a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében: „A mélt. másod Elnök úr [azaz báró Eötvös József] jelentvén, hogy néhai Fessler Ignác lev. tagnak Rombauer löcsei képiró által Sz. Péter-Várában élet után festett eredeti képe megszerzetett, azt indítványozta, hogy e nagy érdemű tag képének, a magyar történetírás s a magyar név becsülete mellett a külföldön oly buzgón és sikeresen tett fáradozásai iránti tiszteletből az academia üléstermében hely adassék. A méltóságos Elnök úr [azaz az ülésen elnöklő Eötvös] a társaságot szavazásra híván fel, az öszves gyülekezet egyhangu felszólalással el kívánta az indítványt fogadtatni, mihez képest az Elnök Fessler Ignác képe felfüggesztését végzésül kimondván, az azonnal véghez is ment.”⁸¹

A festményt sokáig Teleki József gróf (1790–1855), az Akadémia első elnöke ajándékként tartották szá-

75 Vö. például FENYŐ 1969; FENYŐ 1997; KOROMPAY 1998; DÁVIDHÁZI 2004 (különösen például Toldy viszonyáról Eötvös indulásához: 272–278, illetve a Toldy és Szalay pártatlanságvitájáról szóló fejezetekkel), valamint például a Bajza–Henszlmann-összetűzéssel.

76 Lásd SZENTESI 2007; SZENTESI 2010a.

77 NÉMETH 1938; GÁBOR 2009. (A lelkész elsőszülött fiának, Ferencnek, a Kultuszminisztérium későbbi építészenek, Pulszky volt a keresztapja.)

78 Erről bővebben irodalommal: SZENTESI 2010a. 119–120.

79 Rombauer festett történeti képeket eperjesi korszakában (is) – elsősorban egyházi megbízásra kisebb helyekre. Lásd pl. BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 105, 208, 209, 231; valamint TERDIK 2010. De az is igaz, hogy hívei Rombauernek egy 1834-ben festett Hitetlen Tamást ábrázoló képével ajándékozták meg az egyházközség vezető

lelkészét, Johann Michael Schwarzot (1774–1858) lelkészi jubileuma alkalmából 1850-ben, és ez egy kimondottan jól sikerült darab, BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 152 és színes tábla a 183. oldalon.

80 Erről és mindarról, amit alább források és irodalom nélkül állítok, egy *Képhasznalat és képtisztelet a tudományos akadémián – az első két-három korszak* című külön tanulmányban bővebben írok. A saját székházba való beköltözés (1865) előtt az Akadémia tulajdonába került festményekről vö. elsősorban: MTA Képesterme 1891. 1–11; VISZOTA 1904; RÓZSA 1965; CSORBA 1982; MTA 1992; MTA *kincsei* 2004; BICSKEI 2005; KOVÁCS 2006; KALLA 2010; BICSKEI 2016; MTA 150 2018. 211–249 (elsősorban BICSKEI Éva); BICSKEI 2022.

81 A jegyzőkönyv hivatalosnak tekinthető kiadása: *Új Magyar Múzeum*, 6. 1856. 2. kötet, 157. = *Magyar Akadémiai Értesítő*, 16. 1856. 3. sz. 157.

mon,⁸² azonban az ülésen csupán annyi hangzott el tehát, hogy a kép „megszereztetett” az MTA számára,⁸³ és a jegyzőkönyvbe utólag szűrték be, hogy ez „a néhai Elnök” által történt volna.⁸⁴ Mellette szólna az időpont, hiszen ugyanezen az ülésen jelentették be: befejeződött Teleki hagyatékának rendezése (így megkezdhetette működését drámapályázatok kiírására hagyott alapítványa) – s lehet, hogy ez az együttállás sugallta a később tényként megfogalmazott feltételezést.⁸⁵

A Teleki nevének betoldása előtt magában álló személynél szerkezet: „megszereztetett”, akadémiai virágnyelven azt szokta jelenteni: a képet vették. Az ajándékozót és adományozót ugyanis illett megnevezni, és nevüket hálából a jegyzőkönyvben is megörökíteni – ahogyan ezt rendre meg is tették. Egy festmény megvásárlásának: egy ilyen kiadási tétel eldöntésének, kiállításának és (eleinte inkább előzetes, azután egyre inkább utólagos) igazgatótanácsi jóváhagyásának pedig a társaság saját szabályzatai és gyakorlata szerint egyetlen indoka lehetett (volna): alapjául szolgált / kellett (volna) szolgálnia egy, a tudós társaság saját kiadványában megjelent illusztrációnak, „képmellékletnek”.⁸⁶ Azonban nem találtam olyan akadémiai kiadványt – esetleg nem találtam meg azt az akadémiai kiadványt? –, amely Fessler portrémetszetével jelent volna meg.

Ignaz Aurelius Fessler – még ha ez ma meglepőnek tűnhet is – föltétlenül kiérdemelte a Magyar Tudományos Akadémia tagságát és tagtársainak megbecsülését; vagy talán helyesebb úgy fogalmaznunk: Fessler

megkerülhetetlen volt, annyira, hogy a tudós társaság első két külföldi levelező tagja egyikévé választotta az első olyan alkalommal, amikor egyáltalán levelező tagokat választottak (1831. február 17.),⁸⁷ de már az Akadémia alapszabályainak kidolgozására József nádor által 1828 kora tavaszára összehívott bizottság által javasoltak listáján is ott állt a neve.⁸⁸ A magyar történelemnek / Magyarország történetének az 1850-es évek közepén sem volt másik nagy elbeszélése, amely úgy mond le-váltotta volna az övét. (Ez majd csupán Horváth Mihály 1871 és 1873 között megjelent nyolckötetes *Magyarország történelme* lesz.⁸⁹) Fessler műve elméleti, illetve módszertani alapjait tekintve korszerű volt, a német romantikus történetfilozófiában gyökerező nézetei – amelyeket teoretikusan az utolsó kötet megjelenése utáni évben foglalt össze – monográfusa szerint Schelling Tübingenben 1803-ban kinyomtatott, a tudományok módszertanát tárgyaló előadásainak (*Vorlesungen über die Methode der akademischen Studiums*) tizedik darabjához állnak a legközelebb,⁹⁰ azzal a különbséggel, hogy a kis és nagy történéseknek egyként irányt szabó erő nála nem a világszellem, hanem a gondviselés. Elméletileg is megkülönböztette a történelem kutatóit, a forrásgyűjtőket és „krónikásokat” a valódi történetírótól (eleinte: „Geschichtsschreiber”), akit 1826-os művében már egyenesen a történelem művészeinek („der historische Künstler”) nevezett; az utóbbi névre szerinte csak az érdemes, aki nem csupán elismétli vagy kivonatolja az események látszatáról (!) szóló egyes beszámolókat,

82 DIVALD 1915. 418. és DIVALD 1917. 54. 2. számtól kezdve, például MTA 1992. 43. kat. 16; MTA kincsei 2004. 146. kat. 48. Ezt „A rendelkezésre álló források alapján nem feltétlenül igazolható”-nak mondja: MTA 150 2018. 214. kat. Societas Litteraria, 1.4 (Bonzcz Hajnalka), „állítólag Teleki hagyatékával bejutott”-nak Bicskei Éva, uo., 220.

83 Az ülésről beszámoló sajtóközlemények mindegyikében a jegyzőkönyv „megszereztetett” kifejezése szerepel, vagy esetleg a hasonlóan személynél „birtokába jutott” (mármint az Akadémia), lásd például *Pesti Napló*, 7. évf. 1768. sz. (1856. február 1.); és a *Politikai Ujdonságok*, 2. évf. 6. sz. (1856. február 6.) 44. kimondottan írja: „Az ajándékozó nem volt megnevezve.” A szenvedő szerkezetet csupán egyetlen újságíró értette egyszerűen úgy, hogy a képet vették: *Budapesti Viszhang*, 1. évf. 5. sz. (1856. január. 31.) 43: „Az összes kigyűlésben halhatlan emlékü Feszler Ignácznak Rombauer által természet után festett s megvásárolt arcképe közhatalóval az akademia teremébe kifüggesztetett. Feszler ugyan egy betűt sem irt magyarul, helyzeténél fogva; de a magyar névre dicsőséget vonni volt életének feladata.”

84 Ez a „bővített” jegyzőkönyvi változat 1891-től mutatható ki, lásd MTA *Képesterme*, II. 664. A beszúrás kurzíválva: „[É]let után festett eredeti képe a néhai Elnök ő exja (Gr. Teleki József) által megszerzetett, [...]”. Az összeállítás bevezetését a következő mondat zárja (I. 33): „Az alábbiakban közlendő adatokat az akadémiai jegyzőkönyvekből szedtük ki, megtartván mindenütt a szó szerinti szöveget.”

85 Mindenesetre Teleki József végrendeletében (egy másolata: MTAKK, RAL, 40/1856) festmények egyáltalán nem szerepelnek.

86 Boncz Hajnalka tétele, lásd az 56. jegyzetet, expressis verbis mondja, hogy a festmény megvételéről szóló tétel nem található az Akadémia kiadásainak „könyvelésében”. Ez számomra amelletti érv is lehetne, hogy ez a kifizetés úgy mond beolvadt egy akadémiai kiadvány költségeinek összesített kiadásaiba.

87 MTA *Évkönyvei*, I. 65.

88 Lásd Kazinczy feljegyzéseit a nádor által összehívott bizottság üléseiről: KAZINCZY 2015. 82–83, 97 és 368–369 és 393.

89 HORVÁTH 1871–1873 címlapjain „az új dolgozat második bővített kiadásá”-nak nevezik a művet, Horváth Mihály az előszóban részletesen elmagyarázza, miért, de azt is, hogy valójában azért ez az első, mert csak ebben használta föl időközben végzett kiterjedt levéltári kutatásai eredményeit. A körülményes megjelölés szerinti „új dolgozatú” első kiadás kötetének megjelenése közben Horváth 1866. augusztusi genfi keltezéssel először írt Fessler művének új kiadásához, FESSLER–KLEIN 1867–1883. I. 1–xiv, elmondva, hogy Fessler zseniális volt ugyan, de már csak „helyzeténél fogva” sem érthette meg a magyar néplelket és a magyar történelmet, ezért üdvözli művének alapos átírását. Ernst Klein átdolgozása odáig ment, hogy Fessler tulajdonképpen inkább csak márkanévként került ezeknek a köteteknek a címlapjára.

90 BARTON 1969. 474–486.

hanem az ok-okozati viszonyok megállapításával megtalálja az anyag sokféleségében az egységet, a történéseket vezérlő eszmét, és ki tudja mutatni a célt, amely felé az események lánc vezet.⁹¹

Az a cél pedig, amely felé Magyarország története vezet, a *magyar nép nemzeté válása* – egy, a szerző szerint még nem befejeződött folyamat, amelyet ő nem csupán bemutatni, de ösztönözni és támogatni is szeretett volna művével. Kezdetől és eleve, akkortól fogva, amikor 1787-es magyarországi utazásán Pest-Budán megismerkedett az összes jeles élő történésszel: Kovachich Márton Györggyel, Schönvisner Istvánnal, Katona Istvánnal, Horányi Elekkel és Jakosics Józseffel – sorolja önéletrajzában, köszönettel emlékezve meg a tőlük később is kapott segítségről, de ugyanakkor megjegyezve, ezek a tiszteletre méltó férfiak mind *kutatók*; ezért gondolta úgy – és fogadta meg magának –, hogy hazájának *történetíróként* tud és fog szolgálatot tenni (de tervéről akkor csupán a „derék” Kovachichnak és „a szeretetreméltó” Jakosicsnak mert beszélni).⁹² S azután – még

mindig évekkel az első kötet megírásának elkezdése előtt, 1808-ban – összefoglalta törekvéseit egy Karl August Böttigernek (1760–1835) írott – régebben többször idézett – levelében: „Van egy száraz és gyakran pontatlan története a magyar *birodalomnak* Gebhardtól, van több latin nyelvű kritikai története a magyar *királyoknak*, azonban a magyar *népnek* még nincs története (*nemzet*, az lesz majd, s hogy még miért nem az, és hogy hogyan kell azzá válnia: éppen ez könyvem tárgya. Egyúttal más olyan népek elé is tükröt tartok, amelyek még nem nemzetek a szó magasabb értelmében).”⁹³

Fessler tehát tízkötetes megjelenések magyar szempontból roppant aktuális is volt, és ráadásul hatalmas olvasottságát, adattömegeit nem csupán összességében fűzte történetté, hanem dramaturgiaiailag felépített, kitűnően megírt szöveget alkotott. A kibontakozó magyar romantikus irodalom és történeti festészet számára a legjobbkor érkezett: Kisfaludy Károlytól Vörösmarty, Aranyon, Katonán és Czuczoron át Jósika Miklósig hosszú-hosszú sora van a művei anyagát (tehát

91 FESSLER 1826. 185–201; 188–189: „Schwerlich wird ein Kunstge-weihter den treuen Portraitmahler, den netten Copisten einer Schöpfung *Raphaels*, den fertigen Spieler einer Sonate von *Mozart* oder *Haydn*, bloss als solchen für einen Künstler im höhern Sinne des Wortes gelten lassen; wie könnte demnach derjenige, welcher *nur* die Thatsachen der Erscheinung so hinstellt, wie sie sich wirklich zugetragen, oder wie er sie nach seiner subjectiven, mithin immer einseitigen Würdigung der Zeugen gefunden hat; welcher den umgeformten Stoff nicht frey gestaltet, durch Ergreifung des Geistes ihn nicht belebt, den Nahmen und den Ruhm eines historischen Künstlers verdienen? Er ist nichts weiter als ein Chronist, Notizen-Ueberliefer, *Historienschreiber*, wie jene nur *Mahler* und *Musikspieler*. Er soll das Mannigfaltige und Verschiedenartige seines Stoffes unter eine *Einheit*, entweder der *Idee* oder des *Pragmas* bringen; dieses kann er nicht anders, als dass er die gegebenen Thatsachen in ihrer äussern und innern Causalverbindung durchschaue und darstelle.” Vö. még pl. báró Mednyánszky Alajosnak írott egyik hosszú levelével, Szentpétervár 1828. december 5. / 17. (OSZKK, Levelestár). Idézi: BARTON 1969. 478; részleges magyar fordítása: Koszó 1923. 313–314.

92 FESSLER 1824. 212–213: „Die ganze Zeit meines Aufenthaltes in Pesth und Ofen [...] verlebte ich [...] mit dem gelehrten vaterländischen Geschichtsforschern, *Martin Georg Kovachich*, *Stephan Schönvisner*, *Stephanus Katona*, *Alexius Horányi*, und mit dem Exprovincial der Franciscaner, *Joseph Jakosics*. In dem Umgang mit diesen Männern erwachte in mir die Lust und Muth, nach so unermüdeten und berühmten Geschichtsforschern, mich, wenn auch nicht um den Ruhm, doch um das Verdienst des guten Willens, als *Geschichtschreiber* meines Vaterlandes zu bewegen. Doch das *alta petis Phaeton* fürchtend, wagte ich es nicht mehrern, als dem biedern *Kovachich* und dem lebenswürdigen *Jakosics*, meinen inningsten Wunsch zu entdecken: jener versprach mir alle mögliche Hülffleistung, und hielt Wort; dieser steigerte meiner Wunsch zum Entschlusse, nahm mir sogar das heilige Versprechen ab, ihn auszuführen; und (1823) nach *sechs und dreissigjährigem* Sammeln, Forschen, Studium der Kunst, und Ringen nach der dabei unentbehrlichen religiösen Fähigkeit und Würdigkeit, habe ich ihn vollbracht.“ A magyar historiográfiai irodalomban többek FESSLER 1824-nek egy, az OSZKK-ban található

kézírtos magyar fordítását használták, amelynek készítője ezt félreértette, s úgy terjedt el, mintha Jakosicstól tanulta volna Fessler a forráskutatás és a történetírás kettősségét, pl. BUDA 1912. 381–382. (Egyébként egyszer helyesen 1787-es, azután nyilván sajtóhibából az 1780-as évet nevezte meg a pesti út idejeként.) Jakosicsot – ugyanezzel a jelzővel – kiemelte még nagy műve előszavában is: FESSLER 1815–1825. I. viii. Fessler és a pesti történészek további kapcsolatáról, levelek kiadásával is vö. még KUBINYI 1855. 153–157; LÉKAI 1942; SULICA 1943; KOSÁRY 1978.

93 Karl August Böttigernek, Bukow 1808. november 20. „Wir haben durch Gebhardi eine trockene häufig unrichtige Geschichte des Ungarischen *Reiches*, wir haben mehrere lateinische polemisierende Geschichten der Ungarischen *Könige*, wir haben aber noch keine Geschichte des Ungarischen *Volkes*; (*Nation*, soll es werden, warum es dieses noch nicht ist, und wie es sie werden müsse: das ist eben das Thema meines Buches, dienend zugleich zum Spiegel andern Völkern, die noch nicht *Nation*, im höhern Sinne des Wortes sind.) Közölve: Koszó 1923. 341–342. vö. az 52. jegyzettel; két egymástól különböző magyar részfordítása: Koszó 1923. 312 és PAPP [1928]. 24. A főszövegbe ezek felhasználásával – itt és a 102. jegyzetnél – egy harmadik változatot írtam. Ludewig August Gebhardi Christian Gottlob Heyne által aktualizált és megjegyzésekkel ellátott *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten* című négy kötete (1778–1782) a lipcsei Weidmanns Erben & Reich kiadónál megjelent *Allgemeine Weltgeschichte* 15. kötetének 1–4. „Abteilung”-ja volt. Tulajdonképpen ennek átdolgozásaként készült Johann Christian Engel *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer* (1797–1804) az *Allgemeine Weltgeschichte* Halléban kiadott „folytatásaként”, majd Tübingenben az ötkötetes *Geschichte des Königreichs Ungern* (1812–1814). Fessler 1815-ben jelzi, hogy ehhez még nem jutott hozzá, ugyanakkor Engelt is a kutatók (és nem a történetírók) közé sorolja, noha elismerően („gründlicher und fleissiger Forscher”), FESSLER 1815–1825, I. xxiv. A magyar királyok „polemizáló” történeteiről szólva Fessler, úgy gondolom, elsősorban Katona István műveinek címére utalt (*Historia critica priorum Hungariae ducum...; Historia critica regum Hungariae stirpis Apadianae...*).

nem csupán témáját, hanem jelenetetését, az alakok, a részletek tömegét tőle merítőknél, és ezek a témák is igen számosak, mint például a *Vajk megkeresztelése*, a *Szent László a cserhalmi ütközetben*, a *Bánk bán* és a női becsület megbosszulásának másik tragikus története: Zách Kláráé, illetve Feliciáné, a *II. Lajos halála*, a *Dobozi hitvese* és *Az utolsó Zrínyi*...⁹⁴

Azonban Fessler művével a Magyar Tudományos Akadémia szempontjából volt két baj – két nagyon föltűnő. Az egyik rögtön a német nyelvűsége, hiszen a tudós társaság feladata hangsúlyozottan a *magyar nyelv* fejlesztése és minden tudományok magyar nyelvű művelése volt.⁹⁵ A másik az, hogy Fessler szerint a magyar *nemzetet* a magyarok és a „velük együtt lakó népek” / „az ugyanazon a földön élők” együtt fogják alkotni (majd ha ez a folyamat sikeresen – értsd a Gondviselés akaratából – befejeződik). Művének címében (*Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*) az utolsó szó már az egykorú németül olvasó számára is olyan ritkán használatos volt, hogy jelentésén el kellett gondolkodnia. Ma csupán történész-szakkifejezésként él („der Landsasse” / ’hűbérbirtokos’) – de Fessler nem erre gondolt, és már az előszóban sem hagyott kétséget afelől, hogy mire gondol: az ország valamennyi lakosa: németek, szlávok (értsd szlovákok), horvátok, szerbek és románok együtt, egyenlő jogokkal és kötelességekkel stb. kell alkossák a magasabb közösséget.⁹⁶ Ez a megközelítés a magyar nemzet kialakításának és érvényesülésének feltételét és kereteit – ráadásul egyre inkább – a „nemzetiségek” asszimilációjában látó magyar kulturális és politikai elit számára nem volt elfogadható. Még ha akadtak is, mint Széchenyi, akik a megoldást nem erőszakos magyarosításban és például az iskolarendszeren át történő nyomásgyakorlásban látták, hanem a magyar „kultúr-főlény” önsúlyától várták – hiszen a tudós társaságot gesztusának eredeti országgyűlési kontextusában e kultúr-főlény kialakításának feladatára alapította.

Fessler tehát megkerülhetetlen volt, de azért kellemtelen is. Az Akadémián éppen halála táján szabályoz-

ták a „kegyeleti rendet”: kimondott hierarchiába (is) rendezték a kialakult gyakorlatot.⁹⁷ Eszerint egy tagtárs elhunytát a szomorú hír vétele utáni legközelebbi heti ülésen bejelenti a testületnek egy barátja vagy „ilyenek nem létében” a titkár, és a „rövid gyászbeszédben” elsősorban a társasághoz való viszonyáról szól néhány szót, ami a *Tudománytárban* adandó közre. Ez Fessler esetében nem történt meg. Azután megírandó az elvesztett tag életrajza, amelyet a társaság az Akadémia ún. névkönyvében tagjai alapadataival, publikációs listájával stb. évente adott ki, „bővebben” pedig az évkönyvekben kell megjelentetni. Fesslerről ugyanazt az egyoldalnyi szöveget közölték mindkét kiadványban.⁹⁸ Ebben Toldy – akire titkárként az ilyesfajta feladatok is hárultak, ha nem volt rájuk más jelentkező – igazán mindent megtett azért, hogy valódi *külföldi* levelező tagot faragjon Fesslerből: nemhogy hungarustudatáról vagy saját maga által annyiszor hangsúlyozott lángoló hazaszeretetéről nem ejtett szót, hanem születési helyének megnevezésén kívül törölte életének első húsz évét – tehát magyarországi iskolázását is, ami azért egy (tudós)életrajzból nem szokott elmaradni, és amiről Fessler maga nem csupán önéletrajzában, hanem nagy műve első kötetének előszavában is részletesen, egykori győri, nagyvárad stb. tanárait és professzorait is megnevezve írt. Méltatásnak nyoma sincs, egy rövid tagmondat közli, hogy a tudós társaság, [h]azánkat illető munkái tekintetéből” választotta őt külföldi levelező tagjává, s ebből a szempontból („számos egyéb nem ez osztályba tartozókon kívül”) Toldy mindösszesen négy művét tartotta felsorolásra érdemesnek a szelektív kis biográfia végére illesztett még szelektívebb bibliográfiában.⁹⁹ A tagtárs búcsúztatásának következő, az életrajznál emelkedettebb foka az emlékbeszéd lett volna, és annak megjelentetése az évkönyvekben. Fessler fölött nem tartottak emlékbeszédet.

Másfél évtizeddel később azután hirtelen az Akadémia megtiszteltetéshierarchiájának csúcsán látjuk viszont. Ha jól számoltam, a tudós társaságnak először, azaz az

94 Például VISZOTA 1900; TOLNAI 1918, valamint – számtalan további kisebb névvel és művel –: PAPP [1928] stb.

95 Az első kötetrel egy évben megjelent Fessler egy Szent István, László és Kálmán uralkodását tárgyaló művének FESSLER 1808 (további kiadások közül az első már a következő évben Karlsruhében) magyar fordítása: FESSLER 1815. Ez a kötet egyébként a nagy mű első kötete szövegének közel felerészben alapja, s így esetleg úgy tűnhetett, mintha annak párhuzamos magyar fordításban való kiadását kezdték volna meg. De folytatás nem következett.

96 FESSLER 1815–1825, I, xii–xiv. „[W]enn mit den Ungern alle Eingebornen des Landes, Deutsche, Slaven, Croaten, Serbljer, Wlachen [...] an Rechten, Pflichten, Vortheile und Gemeingeiste nur Ein Ungrisches

Volk ausmachen; [...]”. Ő a kifejezést általában ’országglakó’ értelemben is használja (ebenda, xiii), éppenséggel a magyar országgyűlések sérelmi retorikájának összefoglalásában: az ország lakosai (értsd a nemesség, illetve más országgyűlési képvisellel rendelkezők) jogtalanságokat szenvedtek el a királytól („Ungerentigkeit gegen die Landsassen”).

97 Az erről szóló határozatot először: MTA Évkönyvei, V. 79.

98 M. T. *Társasági névkönyv 1840-re*. [hely, kiadó és év nélkül], 210–211. és MTA Évkönyvei, V. 220–221. (A szerző megnevezve csupán az utóbbiban.)

99 Valamint a forrásként megjelölt önéletrajzát: FESSLER 1824 – 1826-ra „datálva”.

1830. november 17-i igazgatótanácson, valamint az 1831. február 15–17-i első nagygyűlésen megválasztott (helybeli és vidéki rendes, illetve tiszteletbeli, valamint hazai és külföldi) tagjai közül negyvenötön haltak meg 1856 januárjának vége előtt.¹⁰⁰ Nagyon sokukat részesítették emlékbeszédben, de csupán négyük portróját akasztották ki az ülésteremben. Fessleré volt az *ötödik portré* – a mindösszesen hatodik festmény –, amelyet kifüggesztettek. Ráadásul annak az övét megelőző négynek a felét kötelező jellegűnek mondhatni: a tudós társaságot vezető kvartettből (a ma használatos terminusokkal): elnök – elnökhelyettes (s egyszersmind „első alapító”, azaz Széchenyi) – (fő)titkár – (fő)titkárhelyettes ketten haltak meg 1856 előtt: Döbrentei Gábor († 1851. március 28.), az első „titoknok” és Teleki József († 1855. február 15.) elnök.

Mi történt 1856 elejére, ami ennyit javított Fessler megítélésén? A jegyzőkönyvbe (be)vett szóvirágok alapján ítélve: *semmi*. Eötvös a napirendi pont előterjesztésében indoklásszerűen sokkal elismerőbb megfogalmazásban ugyan, de nem mondott mást, mint Toldy 1840-ben: a „nagyérdemű tag” „[a] magyar történetírás a magyar név becsülete mellett a külföldön oly buzgón és sikeresen tett fáradozásai iránti tiszteletből” történt, ami történt; mert aligha érthetjük ezt a – meglehetősen pongyola, valójában szinte értelmetlen jegyzőkönyvi szöveget – úgy, ahogyan szó szerint tulajdonképpen akár lehetne is: a nagyra becsült tag külföldön fáradozott ugyan, de magyar történetírónak tekinthető. Az eseményről megjelent egyik sajtóhír tanúskodik róla, hogy éppen ellenkezőleg: Eötvös sokkal inkább védekező pozícióból fejtegethetett valami olyasmit tagtársainak: a magyarság külföldi jó híre Fessler által történt öregbítésének nem volt akadálya, hogy „honfitársunk” (ennyi azért most kijárt) „egy betűt sem írt magyarul”.¹⁰¹

Azonban talán mégis volt még valami, amiről nem beszéltek, de ami ekkor kapóra jöhetett. Fessler, akinek 1808-ban Karl August Böttigerhez írott levele még úgy folytatódott főntebb idézett része után: „Nincs már messze az az idő, amikor egész Európa a magyar népre fog figyelni, és szinte biztos vagyok benne, hogy műve-

met a Habsburg dinasztia sírfeliratával vagy a magyar erőről és bátorságról szóló győzelmi énekekkel kell majd befejeznem. Ez végtelenül vonzóvá és kellemessé teszi nekem a munkát. És abban a valóban szerencsés helyzetben is vagyok, hogy [...] azt írhatok, amit akarok, úgy ahogyan egy az Osztrák Császárságban élő magyarnak vagy külföldinek még sokáig nem lesz szabad”¹⁰² – és mindezt abból az alkalomból, hogy Böttiger közreadta lapjában a tervbe vett mű hirdetését, miközben az Osztrák Császárságban az előfizetők gyűjtését is előre tiltották.¹⁰³ Az utolsó kötet befejezése idején már biztos volt benne, hogy az osztrák cenzúra „húzás nélkül” átengedi művét – és nem véletlenül.

Időközben ugyanis a magyar népek (!) kilencszáz éves történetét újra áttekintve arra a meggyőződésre jutott – és nagy műve első kötetének előszavában, majd tíz kötetten át már azt fejtegette –, hogy Magyarország akkor virágzott, amikor népei ragaszkodtak uralkodójukhoz, és mindig az ország romlásához és pusztulásához vezetett, ha királyaival szemben „megkötötte magát a nyakas ellenzékiességben” („in hartnäckiger Opposition beharrte”). Éppen ez volt az oka a muhi, a várnai és a mohácsi katasztrófának, ahol néhány óra alatt megsemmisült, amit „emberöltők építettek föl”. A törökök elleni hősi küzdelem évszázadai már azt bizonyítják, hogy a Habsburg-uralkodókkal / királyukkal együtt „a magyarok” képesek voltak megvédeni az országot a külső ellenséggel és a belső bomlasztókkal szemben. De a nép(ek)ből nemzetté válás folyamata majd csak akkor fog tudni befejeződni, ha a Habsburg-uralkodó nem csupán örökjogon lesz Magyarország királya, hanem a nép felismeri, mennyit tett jólétéért uralkodója, és teljes szívvel, megváltoztathatatlanul bízni fog benne.

Fessler végül valami olyasmire jutott tehát, mint nem sokkal korábban, de egészen más körülmények között Joseph Hormayr; valami olyasmire, amit birodalmi patriotizmusnak nevezett el a történettudomány – csak éppen birodalom nélkül, a nélkül a birodalom nélkül, amelyen akkorára már jobbára nem a *Reich*, nem a Német-római Birodalom, hanem „csupán” a Habsburg-ura-

100 Az igazgatósági tagokat figyelmen kívül hagytam, részben az átfedés miatt: sokan közülük tiszteletbeli, rendes stb. tagok is voltak, illetve lettek.

101 Lásd a 83. jegyzetet.

102 „Der Zeitpunkt, wo das Ungarische Volk die Aufmerksamkeit ganz Europas beschäftigten wird, ist nicht mehr fern, und mächtig ahndet es mir, dass ich mein Werk entweder mit einer Grabschrift auf die Oesterreichische Dynastie, oder mit einem Siegesgesange der Ungarischen Kraft und Tapferkeit werde beschliessen müssen. Diess macht mir die Arbeit ungemein anziehend und angenehm. Auch befinde ich mich wirklich in der günstigsten Lage, diese den

Eingeborenen wie den Ausländer interessirende Geschichte zu schreiben. Ich kann und darf schreiben, wie ein Ungar oder Ausländer in der Oesterreichischen Monarchie noch lange nicht wird schreiben dürfen. Kein Censurdruck zwinget mich, die Wahrheit zu verschönigen oder zu beschneiden [...] In religiöser Hinsicht gehöre ich zu keiner Parthey, zu keiner Secte, [...] Mit aller dieser Vortheilen schmeichle ich mir in dem Werke sowohl den Hungarischen Patrioten als den auswärtigen Freunden der historischen Kunst Genüge zu leisten.“ Vö. 93. jegyzettel.

103 Pedig Fessler eredetileg az előfizetésekből remélte megélhetésének biztosítását a mű megírásának idejére. Vö. a 53. jegyzettel.

lom alatti területekből kreált Osztrák Császárság volt értendő. Hormayr a napóleoni háborúk idején próbálta a Habsburg-uralkodó országainak összetartozás-tudatát – és így ellenálló képességét – megerősíteni a „közös múlt” felelevenítésével: a közös történelem egyik érintett számára sem bántó részeinek, jeleneteinek, személyiségeinek kikeresésével és felmutatásával. (Ilyenekből nem volt végtelenül sok, például a csehek és Habsburg-uralkodók közös történelméből sem volt nagyon könnyű hatásos példákat találni, de biztosan Magyarország és a Habsburgok közöséből volt a legnehezebb...).

Fessler Hormayrt nem emlegette – Johannes Müller annál inkább. Az egész műfolyamot egy Müller Svájc-történetéből vett idézettel nyitotta: a „szabad nép” definíciójával arról, hogy a szabad népek büszkéek és fegyverrel is megvédik szabadságukat. A szellemi út innen a hitig a gondviselés által a jogaruk alá tartozó népek egyenlő szabadságának garantálására hivatott Habsburg-házban finom, sok áttétes fogaskerékrendszeren át vezet. És ilyesmit könnyebb volt meggyőződéssel állítani a Volga partjáról, mint Bécsben, békeidőkben: Müller meghalt a „nagy szabadságharc” vége előtt, Hormayr 1828-ban emigrált. Fessler tízkötetesében nem nyilatkozott arról, hogy mit gondol az Osztrák Császárság jövőjéről, de azt nagyon világossá tette, hogy szerinte Magyarország, a (leendő) magyar nemzet és a Habsburgok sorsa évszázadok óta és örökre összefonódott, s hogy ez – minthogy semmi nem történhet annak ellenére – a gondviselés akaratából van így.

Vajon elképzelhető lenne, hogy Eötvösök 1856 januárjának utolsó napjaiban odáig elmentek a Magyar Tudományos Akadémia alapszabályainak újbóli királyi megerősítéséért évek óta zajló csöndes küzdelemben,¹⁰⁴ hogy Fessler portréjának kiakasztásával megpróbálják beültetni a bábsházba Albrecht főherceg kormányzót, a kormányzatot és végső soron az uralkodót, és eljátszani nekik: a testület „so gutgesinnt ist”, hogy föltétlenül tiszteli, és példaképként szó szerint állandóan szemé előtt tartja az egyetlen olyan valaha volt tagját, aki nem csupán királyhű – ilyenek voltak –, hanem aki (legalábbis első, leegyszerűsítő olvasatban jól védhetően) azt bizonygatja, hogy a Habsburgok Isten akaratából uralkodnak Magyarországon fölött évszázadok óta és mindörökké? Nem egy politikai propaganda-iratban, hanem egy terjedelmes tudományos műben, és német nyelven, tehát a *külföld* – mármint Bécs számára az onnan nézett külföld – felé is prezentálhatóan? Az Akadémia küldöttségét, amelyet – Dessewffy Emil elnök távollétében – Eötvös és Toldy vezetett, két héttel Fessler portréjának kiakasztása után, 1856. február 10-én fogadta a kormányzó,¹⁰⁵ de még ezt a látványos gesztust sem követte gyors kibontakozás: az Akadémia alapszabályainak királyi megerősítése végül 1858. február 27-én történt meg – ha fájó változtatásokkal is –, és a testület 1858. december 20-án tarthatott – tizenegy évnyi kihagyás után – újra közgyűlést.

Mindez persze szintisza spekuláció. Akármi volt is az aktualitás, ha volt egyáltalán 1856 elején,¹⁰⁶ elmúlt. A kép pedig – értjük, vagy inkább nem – velünk maradt. Az akadémiai jegyzőkönyvbe a Fesslert ábrázoló *festményről* az került, ami a kép szignatúrájában olvasható, illetve annál kevesebb, hiszen a készítés évének megemlézése elmaradt: Rombauer festette, és Szentpéterváron. Eötvös előterjesztése ezt egyetlen, egyszerre pontos és pontatlan értesüléssel egészítette ki, hogy ugyanis Rombauer „lőcsei képiró” lett volna. Csupán az „élet után festett” kifejezés olvastán lehet nagyon halványan az az érzésünk, hogy a napirendi pont előkészítésekor Toldy elővette Rombauer levelét, vagy emlékezett az abban használt kifejezésre („élet után festett eredeti képe” / „nach dem Leben sehr treu gemaltes Bildniß”) – legalábbis részben.

1856 elején, ebből az alkalomból, az erről az akadémiai ülésről szóló beszámolóiban nyomtatták ki Rombauer nevét 1840 óta először és utoljára a pesti sajtóban. Nem került be a közé a harmincnegyzet élő festő és szobrász közé sem, akiknek Kubinyi Ágoston, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója levelet írt, azt kérve, küldjék el életrajzukat, önarcképeket és egy-egy művüket a Nemzeti Képcsarnok számára.¹⁰⁷ Noha a levelek zöme 1850 tavaszán ment ki, az első – s éppen Lőcsére, Josef Czauczignak (1781–1857)¹⁰⁸ – még 1848 novemberében. Rombauer kihagyásának tehát nem lehetett az az oka, hogy 1849 februárjában meghalt. Kaptak belőle a magyarországi születésű, hosszabb-rövidebb ideje külföldön lévők, a Pesten tartózkodó vagy itt megfordult külföldi szüle-

104 BÁRTFAI SZABÓ 1929. 3–11.

105 A „kedélyes” fogadásról Toldy részletes beszámolóit írt Dessewffynek 1856. február 27-én, lásd BÁRTFAI SZABÓ 1929. 7–8.

106 Ez lehetett volna egészen egyszerűen Fessler születésének – amúgy nem januárban, hanem májusban aktuális – centenáriuma. De erről nem történt említés, pedig ha eszükbe jutott volna, igazán kézenfekvő lett volna erre hivatkozni.

107 KAPOSSY 1946. a címzettek listájával, amelyet az MNM igazgatói levéltárának iktatókönyveiből állított össze (az iratanyag a 1945-ben, az iktatókönyvek 1956-ban égtek el az MNL OL-ban: KAPOSSY 1990–1991. I–II; SZENTESI 2006. 38–39.). Vö. FEJŐS 1957; CSERNITZKY 1995; SINKÓ 1995; SINKÓ 2009.

108 Róla monográfia: PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1961.

tésűek és a szerte Magyarországon élők – de Rombauer nem.¹⁰⁹ Rombauerre nem számítottak, Rombauer nem számított, Rombauer el volt feledve Pesten.

Karl Steinhübel levele Dessewffy Emil grófnak, 1863: „az akadémiai festő” mítosza

1863 első napjaiban Karl Michael Steinhübel (1795–1873) levelet írt Eperjesről gróf Dessewffy Emilnek (1814–1866), a Magyar Tudományos Akadémia Teleki József után következő elnökének. Ezt ugyan előbb magyarul fogalmazta meg, de végül mégis jobbnak látta inkább németül elküldeni (teljes szövegét lásd a 2. függelékben).¹¹⁰ Steinhübel minden további bevezetés nélkül fogott mondanivalójához, mert bemutatkozásra aligha volt szükség: Dessewffy Emil Eperjesen született – szinte napra pontosan fél évvel Pulszky Ferenc előtt –, s noha Dessewffy József családja már az 1820-as években is elsősorban kassai házában, illetve a szentmihályi¹¹¹ kastélyban élt, nem lehetetlen, hogy személyesen is ismerték egymást; az pedig bizonyosra vehető, hogy Dessewffy ismerte a jeles eperjesi polgárcsalád nevét.

Karl Steinhübel arról értesítette az elnököt, hogy a „tekintetes országos akadémiának” („der Löblichen Landesacademie”) ajándékoz, és a reggeli kassai postakocsival már el is indított Pest felé egy kartont, amely nem vázlat, hanem befejezett mű. Krisztus feltámadását ábrázolja „fekete modorban” („in schwarzer Manier”) és közel életnagyságú alakokkal. Johann Rombauer úr, az Eperjesen több évvel azelőtt elhunyt festő készítette, aki a karton „eredetijét” Oroszországban a „Bobrinsky grófi család” számára festette olajba, még hozzá a megrendelők legnagyobb meglepedésére. (Steinhübel megfogalmazásából szó szerint véve az következne, hogy a kartont Rombauer utólag rajzolta saját olajképéről.)

A műértők éles elméjére („dem Scharfsinn des Kenners”) bízta – folytatja Steinhübel –, hogy ítéljenek a mű esztétikai értékéről, ő csupán azt szeretné megjegyezni: Rombauer úgy komponálta a dolgait, hogy alakjai térbelisége akkor bontakozik ki, ha közepes távolságról nézik őket („die Sachen des Her(r)n Rombauer auf eine mittlere Entfernung berechnet sind, wo dann das plastische derselben bedeutend hervortritt”). Az, hogy a *rilievo* („das Plastische”) akkor érvényesül jól, ha a képet helyes nézőpontból szemlélik, végső soron a festészetről való újkori művelt beszéd első mérvadó művére, Leon Battista Alberti *De picturá*ja megy vissza: végsőkéig tömörített és némiképp nehézkes megfogalmazású összevonása a festészeti ábrázolás Alberti által fejtegetett alapjai között állnak. Annak, hogy a képfelület a látógúla metszete, tehát csupán a szerkesztéséhez felvett nézőpontból szemlélve érvényesül torzulásmentesen; illetve annak, hogy a képfelületen ábrázolt alakok térbeli kiterjedését domborulatuk, azaz *rilievó*juk adja meg, ami színük világosításával, illetve sötétítésével (tehát tónusokkal való modellálással) és kevés jól elhelyezett fehérrel (tehát csúcspénnyekkel) érzékeltethető. A „Sache” használata pedig a levélíró bennfentességére utal, ez a szó, amellyel művészek maguk (között) szokták volt műveiket nevezni – képeket és szobrokat egyaránt.¹¹² Karl Steinhübel, a polgár és üzletember, aki „csak” az eperjesi evangélikus kollégiumban tanult,¹¹³ s talán gúnyos felhangtól sem mentesen célzott a műértőkre, akiknek dolgába nem óhajt beleszólni, azért egy kissé jelezni óhajtotta tehát mind elméleti jártasságát, mind a praxishoz való közelségét – hogy szavainak nagyobb súlyt adjon.

Ezután – írja Steinhübel – e *kiváló* festő életéről van még közölnivalója. Kizárólag – tegyük hozzá – Oroszországba távozásával kezdődő és hazatérésével végződő életrajzáról. Azontúl, hogy Rombauer már fiatalon is nagyon tehetségesnek mutatkozott („verrith ein eminentes Talent”), egy szó sem esik ugyanis arról, mi történt, mielőtt „egy volhíniai Illinski gróf” magával vitte Bártfafürdőről Szentpétervárra; ahogyan a hazatérte utáni negyedszázados eperjesi tevékenységéről sem.

109 Markón és Czauzigon kívül még egy további „lőcsei” festő, Johann Jakob Müller („Müller János”) kapott Kubinyitól levelet, igaz, ő csupán 1850 márciusában, noha már 1828-ban meghalt. Müllerről: BEŇOVÁ 2011, 15–18; BEŇOVÁ–HERUCOVÁ 2012.

110 MTAKK, RAL, 126/1863. Magyar fordítását közölte: DIVALD 1915, 416, s a meg nem nevezett címzetet is kikövetkeztette, nyilván a meg-szólításból (gróf úr). A levélre – a kézírás alapján – Szalay László (1813–1864), az Akadémia akkori titkára több mint két hónappal később jegyezte rá: „126. sz. Vettem mart. 28.án 1863.”, vagyis az akkor került át az elnöktől a hivatalba. Német közlése – sok

sajtóhibával – SZENTESI 2010a. függelékeként: *Rombauer* 2010, 235. Angol fordítása DIVALD 1915-ből: KOUDELA 2015, 31–32, 8. jegyzet.

111 Büdszentmihály, ma Tiszavasvári része.

112 „Műtárgy”/„Kunstwerk” értelemben Rombauer is használta, lásd például főntebb, az 1840-es levelében; kicsit hivatalosabb formában pedig végrendeletében: „meine Kunstsachen”, értsd a birtokomban lévő műtárgyak szerepel. (És pl. Josef Daniel Böhm is saját munkáitól szólva egy Rómából Bécsbe írt 1828-as levelében, lásd SZENTESI 1997, 61.)

113 *Eperjesi kollégium* 2015, 230.

Nem a festő és Steinhübel családja több évtizeden át tartó kapcsolatát, a családi emlékeket, képeket és személyes tapasztalatait emlegette föl, hanem Rombauer oroszországi tartózkodását és ottani megbecsültségét. Azt, hogy Szentpéterváron hozzáillő, megfelelő megbízásokhoz („angemessene Wirkungskreis”) jutott, s nem csupán elegendő ösztönzést és eszközt kapott arra, hogy tökéletesítse képzettségét, de tizennyolc éven át a legjelentősebb művészekkel vetélkedhetett. Azt, hogy a császári család tagjait és magát I. Miklós cárt festhette, és I. Sándor cár Rómába küldte volna, ha végleg elkötelezte volna magát arra, hogy a „szentpétervári akadémiánál marad”. Azért tért haza Magyarországra, mert felesége szenvedett az ottani éghajlattól.

Végül Steinhübel szinte ugyanazokkal a szavakkal írja, mint maga Rombauer tette negyedszázaddal korábban: reméli (értsd elvárható), hogy Dessewffy és a pesti közönség élvezetét leli a küldött műben, ha egyszer – kimondatlanul, de óhatatlanul beleértődően – a szentpétervári, a pestinél összehasonlíthatatlanul nagyobb, rangosabb és igényesebb közönség elismerte őt.

Karl Steinhübel „adatközlője” nyilvánvalóan maga Rombauer volt, és ezek az adatok részben pontosak. Fennmaradt művek igazolják az elbeszélésében szereplő neveket: portrék sora az Iliński/Iljinszkij család tagjairól, először is József August Ilińskiről (1766–1844),¹¹⁴ I. Pál cár bizalmasáról és az udvar egyik legbefolyásosabb emberéről. Az ő támogatása juttathatta Rombauert megbízásokhoz mind az udvar, mind az oroszbarát lengyel arisztokrácia köreiben.¹¹⁵ Alekszej Alekszejevics Bobrinszkij gróf (1800–1868)¹¹⁶ portréja (9. kép) pedig a szentpétervári Galernaja utca végén – a Bronzlovas-tól és a Szent Izsák-székesegyháztól két sarokra – álló, kertjével az Admirális-csatornára néző Bobrinszkij-palotából került az Ermitázsba.¹¹⁷ Az 1821-es szignójú képen ábrázolt, akkoriban fiatal katonatiszt II. Katalin

9. Johann Rombauer: Alekszej Alekszejevics Bobrinszkij gróf, Szentpétervár, 1821
Olajfestmény
Szentpétervár, Ermitázs, RZS-153
Fotó © Wikimedia Commons

cárnő unokája volt¹¹⁸ – Rombauer tehát Szentpéterváron valóban a legelőkelőbb, leggazdagabb arisztokrata körök számára dolgozott.¹¹⁹

Rombauer közvetlenül hazatérése után sokat mesélt Kazinczynak Szentpétervárról, nem mondott azonban

114 BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 40.

115 RYSZKIEWICZ 1999.

116 Az ábrázolt ТИИОМИРОВ 1961. 21/141. szerint A. A. Bobrinszkij; Osztrovszkij [1988], 51. 337. szám szerint viszont Pavel Alekszejevics Bobrinszkij. 2010-ben, lásd BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 86. a két változattól az utóbbit, a későbbit választottuk – rosszul! (Ez ma már az Ermitázs digitális tárgyadatbázisa alapján, az ábrázolt idősebb korában készült arcképeivel összevetve könnyedén belátható.)

117 Az Ermitázs tárgyadatbázisában (<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/01.+paintings/126745>) a származás rovatában az szerepel, hogy a képet – ahogyan a Bobrinszkij család számos más portréját, gyűjteményi, illetve berendezési tárgyát is – a Szovjetunió népeinek néprajzi múzeuma adta át az Ermitázsnak 1946-ban, de ez a korábbi Rombauer-irodalomban szereplő Bobrinszkij-palotát fedi, amelyben 1921-től gyors egymásutánban követték egymást különböző múzeumok,

illetve részlegeik, a második világháború után pedig tudományos, illetve egyetemi intézetek. Emellett a 2000-es évek óta állítják helyre a palota legreprezentatívabb történeti teremcsoportját, amelyből mintegy tucatnyi helyiség vált látogathatóvá. (Kápolna nincs ezek között, és a palota általam ismert archív belső fényképein sem látható.)

118 A II. Katalin cárnő és Grigorij Orlov kapcsolatából született Alekszej Grigorjevics Bobrinszkij gróf (1752–1813) leszármazottainak családfája: <http://genealogy.euweb.cz/ascania/ascan13.html> (Letöltve 2022. 12. 02.)

119 Ugyanakkor Miklós nagyhercegről (a későbbi I. Miklós cárról) készült portréját – amelyet az 1810-es újságikkal (lásd a 2. jegyzetet) említ – nem ismerjük, az ugyanott említett „anyacárné” a megadott keresztnévvel nem azonosítható. Hazahozott 1818-as I. Sándor-portréminiatűrjének – BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 73 – a hátfeliratában is szerepel, hogy Isabey után készült másolat. (I. Sándor

semmit – legalábbis Kazinczy nem írta meg barátainak – arról, hogy kapcsolatba került volna a szentpétervári képzőművészeti akadémiával. Másfél évtizeddel később Toldynak írott levelében azután kiváló referenciaként említette nyomatékosan az orosz metropoliszt, amikor azt írta Pestre: Fessler portréja neki annak idején Szentpéterváron megbecsülést és további megbízásokat hozott. De aláírásában még nem használt címeteket vagy rangokat. Élete vége felé azonban „akadémiai festőnek” kezdte mondani magát: először a nagycsernyei görögkatolikus templom ikonosztáza 1844-es szerződésének aláírásában. A következő évben a felsősorliki görögkatolikus egyházközség,¹²⁰ amely nem akart Rombauerrel festetni, már egyenesen arra hivatkozott feljebbvalóinak: nem tudnak egy akadémiai festőt megfizetni.¹²¹ Halotti anyakönyvi bejegyzésében a szentpétervári akadémia tagjának nevezték,¹²² végrendeletének saját kezű aláírásában pedig mindkettőt föltüntette: „Joh: Rombauer. Accademischer Maler[,] Mitglied der Accademie zu St. Petersburg”.¹²³ Ez nem tautológia, hanem tódítás: a festő végül azt állította, hogy (egyrészt) tanult képzőművészeti akadémián, (másrészt) később tagnak is megválasztották. Magyarországon ugyanis az akadémiai festő („akademischer Maler”) kifejezést – szerintem – legtöbbször abban az értelemben használták, hogy az illető járt a képzőművészeti akadémiára – ez is éppen elég ritka jelenségnek számított.¹²⁴ Rombauernek valójában azonban – dokumentálhatóan – annyi kapcsolata volt a szentpétervári akadémiával, hogy részt vett két akadémiai kiállításon: három művével az 1810-esen és hattal az 1820-ason.¹²⁵ A festő tehát minden jel szerint maga mitizálta szentpétervári státusát és sikereit – az idő előrehaladtával egyre inkább. Talán éppen azért, annak ellensúlyozására, illetve indoklásaként, mert maga is érezte és látta, hogy újabb művei már nincsenek ugyanazon a színvonalon, mint az ott készültek.

cárral annyi kapcsolatát lehetett kimutatni: 1808-ban – a lány úrnőjének panaszára – a cár személyesen adott utasítást arra, hogy Rombauer vegyen feleségül egy szolgálólányt, akit teherbe ejtett – nem tette meg. ТИХОМИРОВ 1961. 52. 4. jegyzet.)

120 Ma Cernina, illetve Vyšný Orlík (Szlovákia).

121 TERDIK 2010. 139–144; TERDIK 2011. 72–73.

122 Az eperjesi német–magyar evangélikus egyházközség halotti anyakönyve 1849/7. bejegyzés (elhunyt: február 12-én, temette február 14-én ifj. Stehlo János lelkész): „Rombauer János, festész, az orosz cs. [’kir. kihúzza] művészeti Akadémiának Sz.-Péterváron tagja; Lőcsei születésű, 67 éves.”

123 Az Eperjesen, 1848. május 28-án kelt (és június 11-én kiegészített) végrendelet közölvé: *Rombauer* 2010. 236. A két ott hivatkozott levéltári jelzet közül az Eperjes város *Acta Judicialiájában* őrzött példányon eredeti a festő aláírása. A pecsét takarja „Accademij[...]er Maler” sch-ját, de két hosszú betű szára fölfelé kilóg a viasz alól. Furcsa módon

Karl Steinhübel e Szentpétervárra való hivatkozás aspektusait fejtette ki részletesen levelében – nyilván a festő kései visszhangjaként, de azért homályban hagyva, hogy az a megfogalmazás: a festő „elegendő ösztönzést és eszközt kapott ahhoz, hogy tökéletesítse képzettségét”, úgy értendő-e, hogy akadémiai tanulmányokhoz adtak neki támogatást, vagy a római ösztöndíj ígéretere-e, vagy egyszerűen azt a másolási engedélyt, amelyet valóban megkapott arra, hogy dolgozhasson a Téli palotában, a cári festménygyűjtemény legjobb részének képei után. Ugyanennyire lebegtetett a római ösztöndíj feltételéhez kapcsolódó másik ígélet pontos tartalma: azon, hogy a „szentpétervári akadémianál marad”, azt kellene-e értenünk: professzori kinevezéssel, vagy az akadémia majdani tagságát ajánlották volna neki?

Steinhübel végül levelében annak is okát adta, hogy Rombauer miért nem olyan (el)ismert, mint híres földije, a szintén lőcsei születésű Markó Károly. Szerinte azért, mert elsősorban portré-, s nem történeti vagy tájfestő volt – egy, a képzőművészeti akadémiai hierarchia szerint kevésbé rangos műfajban dolgozott tehát. Minden bizonnyal ezért küldött ő a (képzőművészeti) akadémiai értelemben történeti képet – egy közel életnagyságú alakokból álló önálló kompozíciót – Pestre: úgy érezhette, ez kell ahhoz, a külföldi sikerekkel, a szentpétervári elismertséggel megtámogatva, hogy Rombauer bevonulhasson az országos kánonba, amit – ehhez ekkorra már semmi kétség nem fért – Pesten formáltak. A kísérlet azonban nem sikerült.

A képzőművészeti akadémiai műfaji hierarchia csúcán álló művel a Magyar Tudományos Akadémia nem tudott mit kezdeni.¹²⁶ Érkezése után, 1863 májusától augusztusáig bemutatták a pesti Műegylet kiállításain,¹²⁷ további sorsa nem ismert – soha többé nem bukkant föl.¹²⁸

a *Protocollum testamentorum*ba csak ezt másolták be („Academischer Maler” formában), az „akadémia tagja” fordulat kimaradt (!).

124 Vö. JÁVOR 2016.

125 ТИХОМИРОВ 1961; BEŇOVÁ 2010.

126 Az MTA egyetlen ilyenfajta kép ajándékozását vette „örvendetes tudomásul”, *MTA Képesterem*, II, 667. – Wagner Sándor: *Izabella királyné búcsúja Erdélytől* című műve 1867-ben érkezett, de ez magyar történelmi eseményt ábrázolt.

127 Lásd a Magyarországi Műegylet 116., 117. és 118. kiállításának tárgylistán, minden esetben 10. szám, azonos szöveggel: „Rombauer János Lőcseről t. Az üdvözítő feltámadása. Die Auferstehung des Erlösers. Carton. A magyar tudományos Akadémia tulajdona. Eigenthum der ungarischen gelehrten Akademie.” Közli: SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007, 519–521.

128 Divald Kornél már a régi századfordulón sem tudott nyomára akadni, nem találta a művet, és adatokat sem talált róla, így csupán

Befejezés: Divald Kornél Rombauer-legendáriumáról

Karl Steinhübel Rombauer szándékát váltotta valóra, amikor a kartont Pestre küldte. Hiszen talán már a festő maga erre a művére (is) gondolt 1840-ben, amikor a Pesti Műegylet következő kiállítására „nagyobb dolgait” ígérte. És végakaratóban is Pestre tekintett, immár csupán teljesen praktikus szempontból. Úgy rendelkezett, hogy mintegy hetven darabból álló „képgyűjteményét” („Gemälde Sammlung”) küldjék Pestre, és ott élő két unokaöccse egy hozzáértő műkereskedő véleményét kikérve egyesével adja el a darabokat. Nem tudni, ezek közül mennyi volt a saját műve, illetve az általa készített másolat például az Ermitázs képeiről – a családi portrék biztosan nem tartoztak közéjük, ezeket szétosztotta rokonai között –, de egy külön pontot szánt arra, hogy leszögezze: a Krisztus feltámadását életnagyságú alakokkal ábrázoló, fekete krétával rajzolt kartonért legalább kétszáz váltóforintot kell kérni („in schwarzen Greyon gezeichnete” – áll a német szövegben, mert Rombauer nyilván franciásan diktálta a *crayon* szót¹²⁹); és ugyanennyit a bádogra („auf Eisenblech”) festett olajvázlatért.¹³⁰

A festő tehát minden bizonnyal a Szentpéterváron, Bobrinszkij-megrendelésre festett Krisztus feltámadását ábrázoló képet tekintette fő művének, amelynek két dokumentumát őrizte élete végéig: a fekete krétarajzot életnagyságú alakokkal és a fémlemezeze festett olajképet fél életnagyságúnál is kisebb figurákkal. Ezek vagy nem számítottak bele a „képgyűjteménybe”, vagy nem tartották be a végrendeletet, mert a festő halála után mindkettő Karl Steinhübelhez került. A krétarajzot – mint láttuk – az Akadémiának ajándékozta 1863-ban; a kisebb olajkép pedig a régi századfordulón – az 1870-es évek eleje óta – a bártfafürdői Mókus-villában volt. Erről Divald Kornél (1872–1931) tudósított, mondván: „[a] festmény [...] másolata, helyesebben vázlata annak a Krisztus föltámadását ábrázoló nagyszabású kompozíciónak,

föltételezte: lehet, hogy már az Akadémia épületének padlásán pusztító 1869-es tűzben megsemmisült. Mindenesetre Peregriny János biztosította arról, hogy a Szépművészeti Múzeum anyagába nem került be. DIVALD 1915. 416.

129 A festő szűk családjá odahaza franciául beszélt Szentpétervár után is, Eperjesen is.

130 A végrendelet (lásd a 123. jegyzetet) 10. pontja, *Rombauer* 2010. 236: „10ten Der [sic!] lebensgroße in schwarzen Greyon gezeichnete Zeichnung, die Auferstehung soll für den geringen Preis von 200 fl. W.W. verkauft werden, ebenso auch das auf Eisenblech gemalte Gemälde für 200 fl. W.W.”

10. Johann Rombauer: *Krisztus feltámadása*
Archív fényképfelvétel a fémlemezeze festett olajképről
Pozsony, Slovenská národná galéria, Archív výtvarného umenia,
osobný fond Anna Petrová-Pleskotová

amelyet Rombauer a szintén szavahihető hagyomány szerint, Oroszországban Czartoryszki herceg megrendelésére 400 rubelért festett.¹³¹ A megbízó nagyon előkelő, de Eperjesen nyilván ismeretlen orosz grófi család neve tehát – amelyet Karl Steinhübel még jól tudott – időközben egy ismerős és egyenesen hercegi lengyelre cserélődött, a négyszáz rubel pedig nyilván a végrendeletben a krétarajzért és az olajképért megkívánt kétszáz + kétszáz váltóforint elhomályosult emlékezetéből keletkezett. Divald azt nem említette meg, hogy a Mókus-villa a saját szüleié volt. Így később ő lett a kép tulajdonosa, 1921-ben kétszer is sikertelenül árvereztette Pesten,¹³² s úgy tudni, ma is budapesti magántulajdonban van. Évtizedek óta nem került a nyilvánosság elé – egy fekete-fehér fényképfelvételt ismerünk róla (10. kép).

Divald Károly (1830–1897), a fényképész Karl Steinhübel két unokahúgát vette feleségül egymás után, és legkisebb fia volt a nagy mesélőkedvvel és szépírói ambíciókkal is megáldott Kornél,¹³³ akire két módon is maradtak Steinhübel-javak: édesanyján át (a *Krisztus feltámadása* mellett például anyai nagyszülei Rombauer festette portrédárja [13–14. kép]),¹³⁴ illetve Lajos nagybátyjától (1852–1909), a kassai jelzálogbank elnökétől (például a Steinhübel-családkönyv).¹³⁵

Kornél Eperjesen született, de még kisfiú volt, amikor családja Budapestre költözött. Orvosi tanulmányokat végzett ugyan, de műkritikusként működött fővárosi katolikus lapoknál, mígnem 1903-ban megbízást kapott a Szepes Vármegyei Történelmi Társulattól egy, a vármegye művészeti emlékeit bemutató könyvsorozat egyik kötetének megírására. Ekkor kezdte sorra járni Szepes megye városait és falvait, és felfedező útját 1904-től Sárosban folytatta, immár kultuszminiszteri támogatással. Itt a Műemlékek Országos Bizottsága számára kellett összeírnia a megye műemlékeit, és azokat a tárgyakat is (elsősorban szárnyas oltárok maradvá-

nyait, faszobrokat, képeket, ötvöstárgyakat, textileket), amelyek egy leendő Sáros vármegyei múzeum anyagát képezhetik. Megbízása szerint a gyűjtendő anyag felső időhatára a 18. század volt, de Divald – először Lyka Károly kérésére – az elé kerülő 19. századi festmények adatait is feljegyezte, s néhányat le is fényképezett közülük. Ezek nem szerepelnek leadott listáiban, külön publikálta őket: már 1903-ban írt Brocky eperjesi evangélikus oltárképéről,¹³⁶ és 1904-ben jelent meg első közleménye Rombaueréről.¹³⁷ Az eperjesi Széchenyi Kör 1904-ben rendezett képzőművészeti kiállításán Faragó József külön teremben állította össze Rombauer műveit: a Kör tagjai szüleinek és nagyszüleinek portréit. A terem anyagáról megint csak Divald Kornél publikált tárgylistát (évekkel később);¹³⁸ majd – az MTA gyűjteményeinek katalogizálásán dolgozva¹³⁹ – megtalálta Karl Steinhübel Dessewffy Emilnek írott levelét, s ezt egy újabb közleményben adta közre.¹⁴⁰

Divald írásaiban összesen mintegy ötven Rombauer-kép alapadatait adta meg: az ábrázolt nevét, a méreteket, a szignót, az akkori tulajdonost és rövid leírást, s ezzel megkerülhetetlenné vált, például az ő leírása alapján lehet azonosítani több olyan ábrázolatot, akinek neve időközben feledésbe merült. Ugyanakkor sokat és meglepően, érthetetlenül nagyokat is tévedett azokban az adatokban, amelyeket egyáltalán módunk van ellenőrizni; s mindaz, amit az adatokon és a primer képleírásokon túlmenően Rombauer festészetének vagy egyes műveinek jellemzéseként, az őt ért hatásokat boncolgatva mondott – Endrődi Gábor metsző Divaldelemzésének kifejezésével élve –: halandzsa.¹⁴¹

A forráskritikai problémát nem ezeknek a szövegrészeknek a kiiktatása jelenti, hanem Divald áradó fantáziája, amely a szorgos aprómunkával feltárt anyagot azonnal és fékezhetetlenül történetekké kerekítette. Számtalanszor hivatkozott közlésekre, és sok-sok olyan

131 DIVALD 1904a. 135. A kép hosszú leírása és állapotának jellemzése is. (Megjegyzendő, hogy Divald ekkor még nem tudott a kartonról, illetve a Dessewffynek írt Karl Steinhübel-leveletről.)

132 *Ernst-aukción*, XVI. 1921, 43, 534. szám, illetve *Ernst-aukción*, XVII. 1921, 40, 498. szám; ugyanazzal a szöveggel: „Rombauer János: Krisztus feltámadása. Tanulmány a gróf Bobrinszky-család részére festett nagy oltárképhez. Bádóg. 73 × 33 cm.” és hivatkozással DIVALD 1915-re.

133 *Divald Károly 1993*; *Divald Kornél 1999*; MIKÓ 2001; ENDRŐDI 2001.

134 BEŇOVÁ–SZENTESI 2010. nr. 172–173. (2010-ben csupán archív fotóikat ismertük, de a képek megvannak: budapesti magántulajdonban.)

135 A Steinhübel családról és a családkönyvről levéltári forrásokkal és irodalommal: SZENTESI 2017. Az (id.) Johann Samuel – Divald Kornél dédnagyapja – egyik testvéréről, aki Kassán lett könyvkötő, valamint mestere és apósa volt a Fejérváry számára dolgozó, a *Liber*

Antiquitatis kötését is készítő Samuel Jaschko (1803–1854) eperjesi könyvkötőnek lásd még SZENTESI 2012. 139.

136 DIVALD 1903; újra in: DIVALD 1904b. 47–71, valamint DIVALD 1913.Vö. a 78. jegyzettel.

137 DIVALD 1904a. Utánközlése, néhány, a folyóiratcikk után megjelent helyesbítéssel, illetve új adattal kiegészítve: DIVALD 1904b. (Ezek közül a legfontosabb az időközben publikált BAYER 1904, illetve az, hogy jelentkezett nála Rombauer Emil, aki csupán nagyon távoli rokonságban állt a festővel, lásd az 1. jegyzetet, de a 19. század utolsó harmadában gyűjteni kezdte a képeit.)

138 DIVALD 1908.

139 DIVALD 1917.

140 DIVALD 1915.

141 ENDRŐDI 2001. 380.

11. Johann Rombauer: *Johann Samuel Steinhübel*, 1804
Olajfestmény
Pozsony, Slovenská národná galéria, inv. č. O 2512

12. Johann Rombauer: *Susanna Metzner, Johann Samuel Steinhübel felesége*, 1804
Olajfestmény
Kassa, Východoslovenská galéria, inv. č. O 175

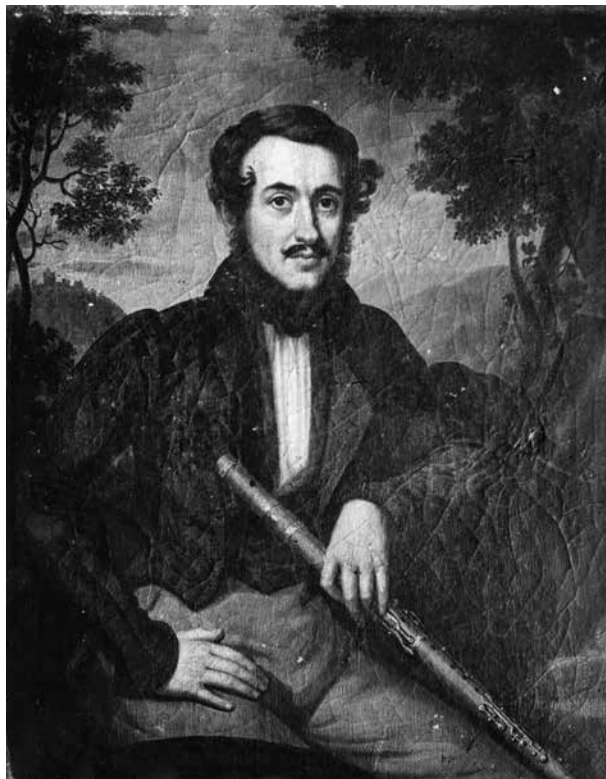
„adatközlője” lehetett, aki valóban sok mindent tudhatott, amit nekünk esélyünk sincs máshonnan megtudni, mint az ő közvetítésével – ha felfedte volna forrásait, és ha hinni lehetne abban, hogy azt írta le, ami a tudomására jutott. De elmondásuk és Divald költészetének határai örökre, kibogozhatatlanul összemosódtak.

Rombauer-kutatásainak kiindulópontja minden bizonnyal az volt, amit előbb édesanyjától, azután kassai nagybátyjától, majd az ő útmutatása alapján távolabbi Steinhübel rokonaitól a festőről és művei hollétéről hallott, noha mindhárom, Rombauer-ről szóló közleményét megírta úgy, hogy nem mondta el, ő maga is Steinhübel-leszármazott. (Erre majd csupán a keletfelvidéki barangolásaira két évtizedes retrospektívából visszatekintő személyes hangú művének felütéseként kerített sort.¹⁴²) Az eperjesi evangélikus lelkész kikereste

142 DIVALD [1925]. 3–4.

számára Rombauer halálának anyakönyvi bejegyzését, ez alapján pedig, miután kiderült, hogy a festő Lőcsén született, a lőcsei evangélikus lelkész a születési bejegyzést. Ezekben készen találta Rombauer-életrajzainak két alappilléret, azt, hogy apja asztalosmester volt, illetve az oroszországi siker mítoszát: a szentpétervári akadémia tagságának említését. Oroszországból való visszatérte előttről semmilyen további adatot nem ismert a festő életéről, de habozás nélkül betöltötte ezt az űrt: első közleménye szerint Rombauer „műveinek jellegéből valószínűnek látszik”, hogy jómódú mesterember szülei papnak szánták, teológushallgatóként került Németalföldre, ahol azután „hajlamát követve” inkább festővé vált.¹⁴³ (A fikció keretein belül is meglepő, illetve a németalföldi festészet hatásával való kombinálás által kikényszerített botlás, hogy noha tudván tudta:

143 DIVALD 1904a. 133.

13. Johann Rombauer: *Steinhübel Lajos*, 1838
Olajfestmény
Archív fényképfelvétel
Pozsony, Slovenská národná galéria, Archív výtvarného umenia,
osobný fond Anna Petrová-Pleskotová

14. Johann Rombauer: *Dubovszky Rozália, Steinhübel Lajos felesége*, 1837
Olajfestmény
Archív fényképfelvétel
Pozsony, Slovenská národná galéria, Archív výtvarného umenia,
osobný fond Anna Petrová-Pleskotová

Rombauer evangélikus volt, mégis a reformátusoknál szokásos hollandiai egyetemjárásra küldte.)

Tíz évvel később, Karl Steinhübel levelének megtalálása után, Divald visszavonta az első mesét, és ugyanolyan lelkesen és hosszan újat adott elő. Az időközben hozzá került Steinhübel-családkönyvből megragadta anyai családja sok generációra visszanyúló története, s még ennél is inkább Steinhübel dédnagyszülei portrépárja (11–12. kép).¹⁴⁴ Az új nagy elbeszélésben festőnk egyszerű mesteremberek között nőtt föl, akik körében nem követhette „művészi hajlamát”, „rendes foglalkozásra szorították”, kereskedősegédnek adták Eperjesre Divald dédnagyapjához, (az idősb) Johann Samuel Steinhübelhez (1755–1813). A fiatalember emellett autodidaktaként festegetett, először is

¹⁴⁴ BEŇOVA–SZENTESI 2010. nr. 15–16; SZENTESI 2017.

főnöke és felesége portrépárját, s ettől fogva az ábrázolt átvette Rombauer „pályájának irányítását”. (Az, hogy a kivételes képességű és tekintélyű üzletember, a hegyaljai és érmelléki borok nemzetközi távolsági kereskedelmével nagy vagyont szerzett Johann Samuel Steinhübelnek nem volt kiskereskedése, és így boltosságéi sem voltak, nem zavarta meg Divaldot, lelkesen kereste, illetve kerestette ismerőseivel Rombauert az eperjesi kereskedőcéh irataiban, s ha ott nem volt, hát a lőcseiében).¹⁴⁵

De ez csak az előjáték volt, ami igazán érdekessé tette Rombauert, azaz az oroszországi siker. A halotti anyakönyvi bejegyzésben olvasott szentpétersvári akadémiai tagság mögött Divald számára rögtön felsejlett I. Sándor cár udvari festőjének alak-

¹⁴⁵ DIVALD 1918. 414–415.

ja.¹⁴⁶ „Újabban Oroszországban is sűrűn fordulnak meg történelmi kutatóink s másnemű íróink, akik Rombauer ott viselt szerepét tisztázhatnák s azt, hogy ha e nagy mesterünkhöz képest, kisebb jelentőségű is, Zichy Mihályhoz hasonlóan, udvari festő volt-e a cárok székhelyén? [...] De már most is valószínű, hogy Kupeczky és Mányoky óta nem Barabás Miklós volt az első jelentősebb festőnk s hogy nem régi mestereinken múlik, a miért őket nem ismerjük, hanem kutatásunk lanyhaságán.”¹⁴⁷

Függelék¹⁴⁹

1. levél

Johann Rombauer levele Toldy Ferencnek,
Eperjesről Pestre, 1840. június 11.
MTAKK, RAL 149/1846

Euer Wohlgebor[e]n!

Aufgefordert durch die öffentliche Ankündigung, des wohltätigen Kunst-Vereins in Pesth, nehme ich mir auch die Freyheit, als Ungarischer Künstler daran Theil zu nehmen. Ich habe deßhalb einige Gemälde, durch die hiesige Buchhandlung an den Kunsthändler H(ern)n Grim(m) nach Pesth versandt, und hoffe man wird meine Darstellungen gütig aufnehmen, die gewiß jeden Kunstken(n)er Vergnügen machen werden, die mir auch noch bey Verfertigung derselben in Petersburg schon vor vielen Jahren Ehre und Beschäftigung verschafften.

Unter denselben befindet sich auch daß nach dem Leben sehr treu gemaltes Bildniß des Superintendenten Aurelius Feszler dessen Ungarische Geschichte, wie auch andere seine Werke rühmlichst bekan(n)t sind. Da er nun todt ist, und er auch Ehren Mitglied der Ungarisch(en) Akademie war; so kön(n)te der Fall sein daß man sein Bildniß vielleicht zu haben wünschte. Ich kan(n) dahero in Voraus sagen daß es

Divald Kornélnak kitartó szorgalmával sikerült elérnie azt, amit sem Rombauernek magának, sem Karl Steinhübelnek nem: Rombauerrel tudomást vettek Pesten. Három képe is bekerült a reformkori magyar festészetet bemutató – és a biedermeier stílusfogalomhoz rendelő – első reprezentatív tárlat, az Ernst Múzeumban 1913 tavaszán rendezett kiállítás anyagába, és viszonylag hosszú – noha rémes (sajtó)hibákkal terhelt – életrajza annak katalógusába.¹⁴⁸

[2]
mir eine große Ehre sein wird, selbiges in der Accademie aufgestellt zu wissen. Euer Wohlgebor[e]n werden sich vielleicht noch erin(n)ern in dem Winter der unglücklichen Uberschwemmung in Pesth es bey mir geseh[e]n zu haben, als ich mich dero werthen Besuches mit Herrn v(on)Vörösmartÿ zu erfreuen hatte. Die Ursache der Späten Einsendung ist; daß ich mich Anfangs sehr fürchtete, daß durch das Aus und Einpacken die Gemälde einen Schaden leicht bekom(m)en kön(n)ten; allein auf Anrathen mehrerer Kunstfreunde, so wie auch H(ern)n F(ranz) v(on) Pulsky daß man alle Sorgfalt dazu verwenden wird, um jeden Schaden zu verhindern habe ich mich dazu entschlossen. Nächsten Jahr werde ich bemühet sein auch größere Sachen einzuschicken. In der Ueberzeugung daß Dieselben es nicht übel nehmen daß mein Schreiben Sie belästigte, habe die Ehre zu sein mit der größten Hochachtung

Euer Wohlgeboren

Ergebenster Diener
Joh: Rombauer

Eperies den 11ten Junÿ
1840.

¹⁴⁶ DIVALD 1904a. 134.

¹⁴⁷ DIVALD 1904a. 138.

¹⁴⁸ *Magyar biedermeier* 1913. 37–38, 172–174. szám. (Csupán egyetlen példa: DIVALD 1904a–b-ben a *Feltámadás* megbízójaként szereplő Czartoryski herceget „Czorkoviczki”-nak másolták át.)

¹⁴⁹ A forrásokat betűhív átírásban közlöm. Az eredetiben bármilyen módon (ponttal, kettősponttal, a kettőzött betű felülhúzásával, a szó végének letörésével stb.) jelölt rövidítéseket kerek zárójelben feloldottam, kivéve az aláírásokban.

2. levél

Karl Steinhübel levele gróf Dessewffy Emilnek,
Eperjesről Pestre, 1863. január 18.
MTAKK, RAL, 126/1863

Eperies den 18ten Jänner
1863.

Hochgeborner Herr Graf!

Gegenwärtiges Schreiben würde ich zwar in ungarischer Sprache an Eu(ren) Hochgeboren abgefaßt haben, da mir indessen das deutsche Idiom geläufiger ist, bin ich so frei mich desselben zu bedienen. Mit dem heutigen Kaschauer Frühtram habe ich einen beinahe in Lebensgröße in schwarzer Manier ausgeführten Carton, die Auferstehung vorstellend, an Eu(ren) Hochgeboren übersendet, und mache es mir zur angenehmen Pflicht denselben der Löbl(lichen) Landesacademie zu verehren. Dieser nicht bloß entworfenen, sondern auch ausgeführte Carton mit der Hauptfigur des Heilandes, wie er mit der Siegesfahne aus dem Grabe emporschwebt, wurde von dem vor mehrere Jahre in Eperies verstorbenen Maler Herrn Joh(ann) Rombauer gefertigt. Das Original desselben wurde vom ihn für die gräflich Bobrinskysche Familie in Russland in Oehl ausgeführt, und zwar zu deren großer Zufriedenheit. Den ästhetischen Werth dieses Bildes überlasse ich dem Scharfsin(n) des Ken(n)ers zu beurtheilen, mit der einzigen Bemerkung, daß die Sachen des Her(r)n Rombauer auf eine mittlere Entfernung berechnet sind, wo dann das plastische derselben bedeutend hervortritt und beschränke mich nur noch darauf einige Notizen über die Persönlichkeit dieses ausgezeichneten Malers beizufügen.

Wenn Herr Rombauer weniger bekan(n)t wurde als seine berühmter Landsmann der Landschaft-

[2] maler Marko, welche beide in Leutschau das Licht der Welt erblickten, so lag die Ursache hievon darin(n) daß Herr Rombauer vorzugsweise Portrait- und weniger Historien und Landschaftmaler war. Schon in seiner Jugend verräth er ein eminentes Talent, und dieß bewog einen Grafen Illinski aus Volhynien welcher im Bartfelder Baade mit Herrn Rombauer bekannt wurde, Letztere als Reisegesellschafter nach Sⁱ Petersburg mitzunehmen. Hier eröffnete sich ihm ein angemessener Wirkungskreis wo er nicht nur hinreichende Veranlassung und Hilfsmittel zu seiner weiterer Ausbildung vorfand, sondern auch Gelegenheit bekam, durch 18 Jahre mit den bedeutendsten Künstlern zu wetteifern. Nebst mehre[re]n Mitgliedern der Kais(erlichen) Familie hat er auch den verstorbenen Kaiser Nicolaus I. portrairt, Kaiser Alexander I. wollte ihn auf eigenen Kosten nach Rom senden, mit der Verpflichtung bei der Petersburger Academie zu verbleiben allein er wollte sich nicht binden. Er kehrte demnach im Jahr 1824, indem auch das Petersburger Klima seiner Frau nicht zusagte in sein Vaterland zurück, wo er auch in Eperies starb.

In der angenehmen Hoffnung Eu(ren) Hochgeboren und dem dortigen Publicum einen Kunstgenuß zu verschaffen; habe ich die Ehre mit der vollkom(m)ensten Hochachtung zu verbleiben

Eu(ren) Hochgeboren

ergebenster Diener
Carl Steinhübel

Rövidítések

ABAFI 1878

ABAFI Lajos: Feszler Ignác Aurél. *Századok*, 7. 1878. 618–645.

ABAFI 1890–1899

Ludwig ABAFI: *Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn*, I–V. Budapest, Ludwig Abafi, 1890–1899.

AKL

Saur *allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, I–CXIX. München–Leipzig, K. G. Saur, 1992–2022.

BÁRTFAY 2010

Bártfay László *naplói*. Sajtó alá rendezte: KALLA Zsuzsa. Budapest, Ráció Kiadó, 2010.

BÁRTFAI SZABÓ 1929

BÁRTFAI SZABÓ László: *Gróf Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához 1858-ban*. (Adatok a Magyar Tudományos Akadémia és a XIX. század első felének történetéhez, 2.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1929.

BARTON 1969

Peter F. BARTON: *Ignatius Aurelius Feßler. Vom Barockkatholizismus zur Erweckungsbewegung*. Wien–Köln–Graz, Hermann Böhlhaus Nachf., 1969.

BARTSCH 1846

BARTSCH Eduárd: *Sáros megye helyirata*. Eperjes, Redlitz Mihály cs. kir. szabad könyvnyomtató Intézet, 1846.

BAYER 1904

BAYER József: Adatok Rombauer János életéhez. *Művészet*, 3. 1904. 192–194.

BENCZÚR 2004

Drága Linám! *Benczúr Gyula leveleskönyve 1861–1892*. Szerk. BELLÁK Gábor, ford. TANDORI Dezső. Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2004.

BEŇOVÁ 2010

Katarína BEŇOVÁ: „Vojna a mir”. Ján Rombauer a ruské prostredie. In: *Rombauer* 2010. 67–84.

BEŇOVÁ 2011

Katarína BEŇOVÁ: Idősebb Markó Károly és a Felvidék. In: *Markó* 2011. 9–23.

BEŇOVÁ–HERUCOVÁ 2012

Katarína BEŇOVÁ–Marta HERUCOVÁ: Katalóg diel Jána Jakuba Müllera. *Acta Musaei Scepusiensis*, 2012. 53–69.

BEŇOVÁ–SZENTESI 2010

Katarína BEŇOVÁ–Edit SZENTESI: Katalóg diel. In: *Rombauer* 2010. 199–225.

BEŇOVÁ–SZENTESI 2021

Katarína BEŇOVÁ–Edit SZENTESI: Katalóg diel. In: *Stunder* 2021. 144–159.

BICSKEI 2005

BICSKEI Éva: *Székely Bertalan elfeledett portréi a Magyar Tudományos Akadémián*. A Kísfaludy Társaság arcképcsarnoka. (Kiállítás a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményében, 2005. június 15. – július 22.) Kiállítási katalógus. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2005.

BICSKEI 2016

BICSKEI Éva: Viszonyok intézményesülése. Kazinczy Ferenc egy portréjáról. *Irodalomtörténet*, 97. 2016. 1. sz. 31–56.

BICSKEI 2022

BICSKEI Éva: Korpuszok és korporealitások I. – Egy Berzsenyi-ikonográfia helyett. In: *Museum super omnia. Tanulmányok E. Csorba Csilla születésnapjára*. Szerk. Kovács Ida–Sződó Anna. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2022. 131–138.

Biedermeier 2015

Biedermeier. Ed. Katarína BEŇOVÁ. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2015.

BINDER 1914

BINDER Jenő: *Rombauer Emil (1854–1914)*. Budapest, Légrády Testvérek nyomása, 1914.

BITNICZ 1871

Bitnicz Lajos hátrahagyott kézírataiból. Közl.: LIPP Vilmos. *Fővárosi Lapok*, 8. évf. 192. sz. (1871. augusztus 23.) 886–887; 8. évf. 124. sz. (1871. augusztus 24.), 890–891.

BODNAROVÁ–CHMELINOVÁ 2006

Miloslava BODNAROVÁ–Katarína CHMELINOVÁ: Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16.–18. storočí. *Ars*, 39. 2006. 233–262.

BUDAV 1912

BUDAV Károly: Feszler Ignác Aurél a művelődéstörténetben. In: *Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére*. Budapest, Stephaneum Nyomda r. t., 1912. 378–388.

CSERNITZKY 1995

CSERNITZKY Mária: A József nádor Nemzeti Képcsarnok kezdetei (1845–1862). *Művészettörténeti Értesítő*, 44. 1995. 239–251.

CSORBA 1982

CSORBA Sándor: Kölcsény hibás szemének kérdéséhez. *Orvostörténeti Közlemények / Communicationes de historia artis medicinae*, 97–99. 1982. 191–199.

DÁVIDHÁZI 2004

DÁVIDHÁZI Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet.* (Irodalomtudomány és Kritika.) Budapest, Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, 2004.

DIVALD 1903

DIVALD Kornél: Brocky Károly fõmûve. *Művészet*, 2. 1903. 316–324.

DIVALD 1904a

DIVALD Kornél: Adatok Rombauer festõ életérõl. *Művészet*, 3. 1904. 133–138.

DIVALD 1904b

DIVALD Kornél: *Eperjes templomai. Adatok Rombauer János festõrõl.* (Magyar városok művészete.) Budapest, Singer és Wolfner kiadása, 1904.

DIVALD 1908

[DIVALD Kornél:] Újabb adatok Rombauererrõl. *Művészet*, 7. 1908. 130–131.

DIVALD 1913

[DIVALD Kornél:] Brocky elpusztult eperjesi oltárképe. *Vasárnapi Ujság*, 60. évf. 21. sz. (1913. május 25.) 411.

DIVALD 1915

DIVALD Kornél: Újabb adatok Rombauer János festõrõl. *Művészet*, 14. 1915. 414–418.

DIVALD 1917

DIVALD Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Magyarázó kalauz.* Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1917.

DIVALD [1925]

DIVALD Kornél: *Felvidéki séták.* Budapest, Szent István-Társulat Kiadása, [1925]; 2. kiad.: [1926]; 3. kiad.: [1928]; reprint: Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1999. (Hivatkozásaim a 2. kiadásra vonatkoznak.)

Divald Károly 1993

Cs. PLANK Ibolya–KOLTA Magdolna–VANNAI Nándor: *Divald Károly fényképész és vegyész üvegműcsarnokából Eperjesen. A Divaldok és a Magyar Tátra első képei.* Kecskemét–Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum–VIPress Kft., 1993.

Divald Kornél 1999

A „szentek fuvarosa”. *Divald Kornél felső-magyarországi topográ-*

fája és fényképei 1900–1919. Szerk. BARDOLY István–Cs. PLANK Ibolya. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999.

ELTE

Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem

ENDRŐDI 2001

ENDRŐDI Gábor: [Divald Kornél 1999 recenziója.] *Ars Hungarica*, 29. 2001. 357–414.

Eperjesi kollégium 2015

DUROVICS Alex–KÓNYA Péter: *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850 / Študenti vyšších tried Prešovského kolégia 1667–1850.* (Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új Sorozat, 11.) Budapest, Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltára, 2015.

FEJŐS 1957

FEJŐS Imre: A Nemzeti Képcsarnokot Alapító Egyesület története. *Művészettörténeti Értesítő*, 6. 1957. 37–47.

FENSCH [1909]

Dr. Ludwig FENSCH: *Feßler. Sein Leben und seine maurerische Wirksamkeit.* (Maurerische Klassiker, 5.) Berlin, Franz Wunder, [1909].

FENYŐ 1969

FENYŐ István: Egy reformkori polihisztor. Pulszky Ferenc indulása. In: Uő: *Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969. 125–319.

FENYŐ 1997

FENYŐ István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon.* Budapest, Argumentum Kiadó, 1997.

FESSLER 1792

Ignaz FESSLER: *Aristides und Themistocles.* Berlin, Friedrich Maurer, 1792.

FESSLER 1804

Actenmäßige Aufschlüsse über den Bund der Evergeten in Schlesien. Herausgegeben von Fessler. Freyberg: bey Craz und Gerlach, 1804.

FESSLER 1805

Fessler's sämtliche Schriften über Freymaurerey. Wirklich as Manuscript für Brüder, I. Zweyte verbesserte und mit einem Anhang versehene Auflage. Freyberg, Br. Gerlach, 1805.

FESSLER 1808

Dr. FESSLER: *Die drey großen Könige von Hungarn aus der Árpádischen Stamme.* (Gemälde aus der alten Zeiten der Hungarn, 2.) Breslau, Wilhelm Gottlieb Korn, 1808.

FESSLER 1815

A' három magyar nagy királyok' viselt dolgainak rajzolatja. Fessler után. Pest, Trattner János Tamás, 1815.

FESSLER 1815–1825

I. A. FESSLER: *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*, I–X. Leipzig, Friedrich Gleditsch, 1815–1825.

FESSLER 1824

Dr. Fessler's Rückblicke auf seine siebenjährige Pilgerschaft. Ein Nachlass an seine Freunde und an seine Feinde. Breslau, Wilhelm Gottlieb Korn, 1824.

FESSLER 1826

Dr. Fessler's Resultate seines Denkens und Erfahrens als Anhang zu seinen Rückblicken auf seine 70jährige Pilgerschaft. Breslau, Wilhelm Gottlieb Korn, 1826.

FESSLER 1851

Dr. Fessler's Rückblicke auf seine siebenjährige Pilgerschaft. Ein Nachlass. Zweite Auflage. Hg. von Friedrich BÜLAU. Leipzig, Carl Geibel, 1851.

FESSLER–KLEIN 1867–1883

Ignaz Aurelius FESSLER: *Geschichte von Ungarn*, I–V. Zweite, vehrmehrte und verbesserte Auflage bearbeitet von Ernst KLEIN. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1867, 1869, 1874, 1877, 1883.

FRAKNÓI 1921

FRAKNÓI Vilmos: *Martinovics élete*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.–T., 1921.

GÁBOR 2009

GÁBOR Eszter: Kolbenheyer Ferenc építész (Eperjes, 1841 – Buziás, 1881). *Művészettörténeti Értesítő*, 58. 2009. 181–222.

GALAVICS 1999

GALAVICS Géza: *Magyarországi angolkertek*. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

GALAVICS 2009

GALAVICS Géza: Gothusok az angolkertben – Kazinczy Hotkócon. *Enigma*, 16. 2009. 61. sz. 141–161.

GALAVICS 2010

Géza GALAVICS: Zahrada Hodkovciach a rodina Csáky. In: *Rombauer* 2010. 39–52.

GERGELY 1958

GERGELY Pál: Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 9.) Budapest, [Akadémiai Kiadó], 1958.

GROTTE 1999

GROTTE András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegyre feloldására, VI. *Művészettörténeti Értesítő*, 48. 1999. 121–136.

HENSZLMANN 1841

Dr. HENSZLMANN Imre: *Párhuzam az ó és újkor[i] művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a' művészeti fejlődésre Magyarországbán*. Pest, Landerer és Heckenast, 1841.

HENSZLMANN 1990

HENSZLMANN Imre: *Válogatott képzőművészeti írások*. Szerk. TÍMÁR Árpád. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1990.

HORÁNYI 2016

HORÁNYI Károly (összeállította): *A Vörösmarty-gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában és Régi Könyvek Gyűjteményében*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ kézirattárának katalógusai, 25.) Budapest, MTA KIK, 2016.

HORVÁTH 1871–1873

HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme*, I–VI. Pest, Heckenast Gusztáv, 1871–1872; VII–VIII. Budapest, „Franklin-Társulat” Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1973.

HÖRK 1887

HÖRK József: Egy eperjesi polgár. (Benczur József). *Pesti Napló*, 38. évf. 128. sz. (1887. május 10.) 1.

JÁVOR 2016

JÁVOR Anna: Művésznövendékek Bécsben. Az akadémiai képzés lehetőségei, gyakorlata és rangja a 18. században. In: Buzási Enikő: *Források a magyarországi, erdélyi, valamint magyar megrendelésre dolgozó külföldi művészek bécsi akadémiai tanulmányaihoz (1726–1810)*. Kivonatok az *Akademie der bildenden Künste Wien beiratkozási protokollumaiból és névjegyzékeiből*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2016. 9–40.

KALLA 2010

KALLA Zsuzsa: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam”. A naplók és Bártfay. In: *BÁRTFAY 2010*. 473–750.

KAPOSSY 1946

KAPOSSY János: XIX. századi magyar művészek önéletrajzáinak kérdéséhez. *Magyar Múzeum*, 2. 1946. 29–34.

KAPOSSY 1990–1991

ZÁDOR Anna (közéteszi): Kaposy János hagyatékából, I–II. *Művészettörténeti Értesítő*, 39. 1990. 121–132, illetve *Uo.* 40. 1991. 92–108.

KAZINCZY 1879

KAZINCZY Ferencz: *Pályám emlékezete*. (Nemzeti Könyvtár.) Sajtó alá rendezte: ABAFI Lajos. Budapest, Aigner, 1879.

KAZINCZY 2009

KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. (Kazinczy Ferenc Művei, Első Osztály, Eredeti művek, Kritikai kiadás.) Sajtó alá rendezte: ORBÁN László. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.

KAZINCZY 2011

KAZINCZY Ferenc: *Fogságom naplója*. (Kazinczy Ferenc Művei, Első Osztály, Eredeti művek, Kritikai kiadás.) Sajtó alá rendezte: SZILÁGYI Márton. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011.

KAZINCZY 2015

Kazinczy Ferenc: *Magyarországi utak*. (Kazinczy Ferenc Művei, Első Osztály, Eredeti művek, Kritikai kiadás.) Sajtó alá rendezte: ORBÁN László. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

KAZINCZY 2021

KAZINCZY Ferenc: *Pandekták, I.* (Kazinczy Ferenc Művei, Negyedik Osztály, Feljegyzések, Kritikai kiadás.) Sajtó alá rendezte: GRANASZTÓI Olga. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021.

KazLev, I–XXV

Kazinczy Ferencz levelezése. (Kazinczy Ferencz Összes Művei, Harmadik Osztály, Levelezés.) I–XXI: közzéteszi: dr. Váczy János. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1890–1911; XXII: közzéteszi: HARSÁNYI István. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1927; XXIII: közzéteszi: BERLÁSZ Jenő et al. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960; XXIV (3. pótkötet): sajtó alá rendezte: ORBÁN László. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013; XXV (Hivatali levelezés): sajtó alá rendezte: Soós István. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.

KOROMPAY 1998

KOROMPAY H. János: *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*. (Irodalomtudomány és Kritika.) Budapest, Akadémiai Kiadó–Universitas Kiadó, 1998.

KOSÁRY 1978

KOSÁRY Domokos: *A magyar történetírás a „romantika korában”*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 82. 1978. 540–560.

KOSZÓ 1923

Dr. Koszó János: *Fessler Aurél Ignác a regény- és történetíró. A racionalizmustól a romantikáig*. Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1923.

KOUDELA 2015–2016

Pál KOUDELA: *A Piece of Late Modern Age History of Hungary through the Rombauer Family Tree, [I]. Prague Papers on the History of International Relations*, 2. 2015. 1. sz. 28–45, [II.] Uo. 3. 2016. 2. sz. 46–70.

KOVÁCS 2006

KOVÁCS Ida: „Áthorpadni a nemlétbe”. *Halotti maszkok*. In: *Halotti maszk – élőmaszk. Tanulmányok a kegyelet kultúrtörténetéből*. Szerk. E. CSORBA Csilla–KOVÁCS Ida. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2006. 55–83.

KÖNIG 1902

KÖNIG György: Szirmay Antal (1747–1812). *Budapesti Szemle*, 1902. 112. kötet, 312. sz. 369–410.

KŐSZEGHY 1936

KŐSZEGHY Elemér: *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1936.

KREDATUSOVÁ 2010

Alena KREDATUSOVÁ: O predkoch maliara Jána Rombauera z Levoče. In: *Rombauer* 2010. 53–66.

KRIEGER 1841

Ernst Theodor KRIEGER: *Das Sároser Komitat in Ober-Ungarn*. (Das pittoreske Österreich oder Album der österreichischen Monarchie, Lieferung 15.) Wien, Verlag der Kunsthandlung H. F. Müller, 1841.

KUBINYI 1855

KUBINYI Ágoston (közli): Engel János Keresztely' levelezéséből, I–III. *Új Magyar Múzeum*, 5. 1855. 2. kötet. 66–73, 152–160, 474–482.

LÉKAI 1942

LÉKAI Lajos: *A magyar történetírás 1790–1830*. (Ciszteri doktori értekezések.) Budapest, [kiadó nélkül, Stephaneum Nyomda], 1942.

LUDIKOVÁ–MIKÓ–PÁLFFY 2006

Zuzana LUDIKOVÁ–MIKÓ Árpád–PÁLFFY Géza: *A lőcsei Szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, építáriumai és halotti címerai (1530–1700)*. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. 2006. 324–410.

Magyar biedermeier 1913

Magyar biedermeier művészet. Rendezte: ERNST Lajos–LÁZÁR Béla. (Az Ernst-Múzeum kiállításai, 10). Budapest, Ernst-Múzeum, 1913.

Markó 2011

Markó Károly és köre. *A mítosztól a képig*. Kiállítási katalógus. Szerk. BELLÁK Gábor–DRAGON Zoltán–HESSKY Orsolya. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2011.

MIKÓ 2001

Mikó Árpád: [Divald Kornél 1999 recenziója.] *Művészettörténeti Értesítő*, 50. 2001. 343–360.

MNL OL

Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNM TKCS

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

MTA 1992

A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században / The Hungarian Academy of Sciences and the Fine Arts in the Nineteenth Century. Kiállítási katalógus. Szerk. SZABÓ Júlia–MAJOROS Valéria. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992.

MTA 150 2018

150 éves az Akadémia székháza. Épület-, intézmény- és gyűjteménytörténet. Kiállítási katalógus. Szerk. BICSKEI Éva–UGRY Bálint. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018.

MTA Évkönyvei, I

A Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei, 1. kötet: 1831–1832. Pest, Trattner–Károlyi nyomtatása, 1833.

MTA Évkönyvei, V

A Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei, 5. kötet: 1838–1840. Budapest, Magyar Királyi Egyetem' betűivel, 1842.

MTA Képesterme 1891

A M. tud. Akadémia Képesterme, I–II. *Akadémiai Értesítő*, 1891. 2. kötet, 32–35, 663–667.

MTA kincsei 2004

A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei. Szerk. PAPP Gábor György–ANDRÁS Edit. Budapest–Veszprém, MTA MKI–Magyar Képek, 2004.

MTAKK

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Informatikai Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Kézirattár

MTAKK, RAL

MTAKK, Régi Akadémiai Levéltár

NÉMETH 1938

NÉMETH Sára: *Kolbenheyer Móric*. (Minerva-könyvtár, 124.) Budapest, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda Könyvesboltja, 1938.

OSZTROVSZKIJ [1988]

Grigorij OSZTROVSZKIJ: *Mányoktól Aba Novákig. Magyar képzőművészet a Szovjetunió múzeumaiban*. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, [1988].

ÖNB

Bécs, Österreichische Nationalbibliothek

ÖNB Bildarchiv

ÖNB, Bildarchiv und Grafiksammlung

PAPP [1928]

PAPP Zoltán: *Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok*. (Eötvös-Füzetek, 10.) [Budapest]–Pécs, Az Eötvös-Kollégium volt tagjainak szövetsége–Dunántúl Egyetemi Nyomdája, [1928].

PEKÁR 1905

Dr. PEKÁR Károly: Adatok művészetünk történetéhez. Stunder János Jakab. *Művészet*, 4. 1905. 5. sz. 347.

PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1961

Anna PETROVÁ-PLESKOTOVÁ: *K počiatkom realizmu v slovenskom maliarstve: Jozef Czauczik a jeho okruh*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961.

PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1966

Anna PETROVÁ-PLESKOTOVÁ: *Slovenské výtvarné umenie obdobia národného obrozenia. Zrod slovenskej národnej školy výtvarnej*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.

PETROVÁ-PLESKOTOVÁ 1968

Anna PETROVÁ-PLESKOTOVÁ: Die Entwicklungsaspekte des Schaffens Johann Rombauers. *Ars. Časopis Ústavu dejín umenia Slovenskej akadémie vied*, 2. 1968. 1. sz. 31–66.

ROMBAUER 1903

Roderick E. ROMBAUER: *The History of a Life*. [St. Louis, 1903.]

Rombauer 2010

Ján Rombauer (1782–1849.) *Levoča – Petrohrad – Prešov*. Katalóg výstav. Ed. Katarína BEŇOVÁ. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2010.

RÓZSA 1962

RÓZSA György: Adalékok a magyarországi arcképfestészet történetéhez. *Folia Archaeologica*, 14. 1962. 211–221 és XXIX–XXI. tábla.

RÓZSA 1965

RÓZSA György: A Magyar Tudományos Akadémia allegóriája. *Magyar Tudomány*, 72. 1965. 802–810.

RYSZKIEWICZ 1999

Andrzej RYSZKIEWICZ: Janos (Johann) Rombauer et les polonais. *Bulletin du Musée National de Varsovie*, 40. 1999. 142–161.

ŠA Po

Eperjes, Štátny archív v Prešove

ŠA Po, Mag. Po

Eperjes, Štátny archív v Prešove, fond Magistrát mesta Prešova

SAJÓ 1940

Dr. SAJÓ Géza: Jelentés a M. Tud. Akadémia régi főtitkári levéltárának rendezése körül végzett munkálatokról, *Akadémiai Értesítő*, 50. 1940. 365–370.

SINKÓ 1995

SINKÓ Katalin: A művészi siker anatómiája 1840–1900. In: *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művész-kultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. Kiállítási katalógus. Szerk. Uő. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1995. 15–55.

SINKÓ 2009

SINKÓ Katalin: *Nemzeti Képtár. „Emlékezet és történelem között”*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2009. = *Annales de la Galerie Nationale Hongroise / A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, 2008. Budapest, MNG, 2009.

SNG

Bratislava, Slovenská národná galéria

Stunder 2021

Ján Jakub Stunder (1759–1811) *nikde cudzincom. Kodaň – Buda-pešť – Levoča – Banská Bystrica*. Ed. Katarína BEŇOVÁ. Banská Bystrica–Bratislava, Stredoslovenská galéria–Filozofická fakulta Univerzita Komenského v Bratislave, 2021.

SULICA 1943

SULICA Szilárd: Fessler levelezése Kovachich-csal. *Műhely* [Pécs], 1941–1942. 42–65 és különlenyomatként önálló oldal-számozással: Pécs, Kultura Könyvnyomdai Műintézet Mayer A. Géza és Tsai, 1943.

ŠVORZ 2006

Peter ŠVORZ (zostavil): *Sprievodza po historickom Prešove*. Prešov, Universum, 2006.²

SZENTESI 1997

SZENTESI Edit: Josef Daniel Böhm Parthenón-fríze. A Fejérváry-gyűjtemény az eperjesi Pulszky-házban. In: *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére*. Kiállítási katalógus. Szerk. MAROSI Ernő et al. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, 1997. 56–69.

SZENTESI 2005

SZENTESI Edit: Josef Daniel Böhm és a *Liber Antiquitatis*. In: *Antiquitas Hungarica. Tanulmányok a Fejérváry–Pulszky-gyűjtemény és a Liber Antiquitatis történetéről*. (Collegium Budapest Workshop Series, 16.) Szerk. SZENTESI Edit–SZILÁGYI János

György. Budapest, Collegium Budapest Institute for Advanced Study, 2005. 59–65.

SZENTESI 2006

SZENTESI Edit: Szobrászattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában I. Pulszky Ferenc görög szobrászattörténeti másolatgyűjteménye. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. 2006. 1–94.

SZENTESI 2007

Edit SZENTESI: Porträtgraphiken über Freunde und Verwandte in der Sammlung Fejérváry zu Eperies. In: *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu dejín umenia 19. storočia*. Ed. Dana BOŘUTOVÁ–Katarína BEŇOVÁ. Bratislava, Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra dejín výtvarného umenia, 2007. 139–179.

SZENTESI 2010a

Edit SZENTESI: Maliari, objednávatelia, zberatelia a znalci umenia v druhej štvrtine 19. storočia v Prešove. In: *Rombauer 2010*. 99–128.

SZENTESI 2010b

SZENTESI Edit: Johann Jakob Stunder árjegyzéke. In: *„Ez világ, mint egy kert...”*. *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. BUBRVÁK Orsolya. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Gondolat Kiadó, 2010. 259–270.

SZENTESI 2011

SZENTESI Edit: Benkó Károly eperjesi tervei. In: *„És az oszlopok tetején liliumok formáltattak vala”*. *Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*. Szerk. TÓTH Áron. Budapest, CentrArt Egyesület, 2011. 203–211.

SZENTESI 2012

Edit SZENTESI: Vorgeschichte und Ergebnisse der Restaurierung des *Liber Antiquitatis* / *A Liber Antiquitatis* restaurálásának előzményeiről és eredményeiről. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux Arts / A Szépművészeti Múzeum Közleményei*, 116–117. 2012. 131–148 / 305–316.

SZENTESI 2017

SZENTESI Edit: Egy eperjesi borkereskedő a Hegyalján. Johann Samuel Steinhübel (1755–1813) mádi síremléke. In: *„Bárhová a Dunától Keletre, de leginkább Szabolcs-Szatmárba...”* *Juan Alberto Cabello köszöntése*. Szerk. MENTÉNYI Klára–ISTVÁNOVITS Eszter. = *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 59. 2017. 1. sz. 331–354.

SZENTESI 2021a

Edit SZENTESI: Ján Jakub Stunder ako krajinomalier. Prepojenie Stundera a Ferenc Kazinczyho. In: *Stunder 2021*. 35–46.

SZENTESI 2021B

SZENTESI Edit: Két levél Johann Rombauer Kazinczy-portréről. *Ars Hungarica*, 47. 2021. 433–439.

SZIRMAY–KAZINCZY 1952

SZIRMAY Antal: A Magyar Jakobinusok története, Kazinczy Ferenc megjegyzéseivel (1809). In: *A magyar jakobinusok iratai*, III. *Naplók, följegyzések, röpiratok*. (Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris / Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Sajtó alá rendezte: BENDA Kálmán. Budapest, Magyar Történelmi Társulat–Akadémiai Kiadó, 1952. 354–423.

SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007

SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: *A Pesti Műegylet története. A képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században Pest-Budán*. Miskolc, A Miskolci Egyetem Kiadója, 2007.

SZVOBODA DOMÁNSZKY 2012

SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: Markó és az időrend. Észrevételek id. Markó Károly munkásságához. *Művészettörténeti Értesítő*, 61. 2012. 59–83.

TERDIK 2010

Szilveszter TERDIK: Ján Rombauer a grékokatolícki. Tendencie v maliarstve Mukačevskej grékokatolíckej eparchie na prelome 18. a 19. storočia. In: *Rombauer* 2010. 129–144.

TERDIK 2011

TERDIK Szilveszter: „...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint”. *Adatok a magyarországi görögkatolikusok művészetéhez*. (Collectanea Athanasiana, I/5.) Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2011.

TOLNAI 1916

TOLNAI Vilmos: Fessler Ignác Aurél történetének megjelenéséről. *Magyar Könyvszemle*, 24. 1916. 222–224.

TOLNAI 1918

TOLNAI Vilmos: Katona József és Fessler. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 28. 1918. 1–13.

TORANOVÁ 1965

Eva TORANOVÁ: Prešovský zlatnícky cech v 16.–19. storočí. *Sborník Slovenského národného múzea*, 59. *História*, 5. 1965. 51–76.

TORANOVÁ 1983

Eva TORANOVÁ: *Zlatníctvo na Slovensku*. (Umenie na Slovensku, [6].) Bratislava, Tatran, 1983.

Történelem – kép 2000

Történelem – kép. *Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000.

TYIHOVIROV 1961

A. TYIHOVIROV: Rombauer en Russie / Rombauer Oroszországban. *Bulletin de la Galerie Nationale Hongroise / A Magyar Nemzeti Galéria Közleményei*, 3. 1961. 5–38 / 131–153.

VANDRÁK 1867

VANDRÁK András: *Az eperjesi egyházkerületi, ág. h. evangélikus Collegium multjának és jelen állapotának vázlatos rajza*. Eperjes, Staudy Antal, 1867.

VISZOTA 1900

VISZOTA Gyula: Fessler hatása Kisfaludy Károlyra. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10. 1900. 31–44, 165–176.

VISZOTA 1904

VISZOTA Gyula: A M. Tud. Akadémia címere. *Akadémiai Értesítő*, 15. 1904. 5–11.

Experiments from the “Countryside” to Shape the Art Canon in Pest

Two letters concerning the works of Johann Rombauer from the archives of the Hungarian Academy of Sciences

The painter Johann Rombauer (1782–1849) was born in the town of Lőcse in Upper Hungary (now Levoča, Slovakia [historical German name: Leutschau]). Little is known about his studies, apart from that he definitely did not attend any art academy, although he did spend a few months working in the studio in Pest of Johann Jakob Stunder (1759–1811), a Danish painter active in Hungary. From 1805 he lived in St. Petersburg for two decades. He belonged to the Germanophone Protestant community, and he painted for the upper social classes, first and foremost portraits, which constitute the finest works in his oeuvre (cf. *Rombauer* 2010). In 1824 he returned “home” and settled in Eperjes (Prešov, Slovakia [Eperies]), a small city with a storied past and its own unique cultural microclimate, which was not only incomparable with St. Petersburg, but not even among the main art centres in Hungary at the time.

During the period when a significant part of Hungary was under Ottoman occupation, the functions of the capital (for what they were) were transferred from Buda to the city of Pozsony (Bratislava, Slovakia [Pressburg]), not far from Vienna, the main seat of the Habsburg rulers. The “resettlement” towards the central regions of the country only began in earnest in the last third of the eighteenth century, and the true turning point came in the early decades of the nineteenth century, with the rapid development of Pest, the civic city on the banks of the Danube opposite Buda. Certain cultural institutions of a national capital were also established in these decades (for example, university, national library, national museum, academy of sciences, higher education in technology), although this process was not completed until the last third of the century; until the 1870s, the closest academy of fine arts, for example, was in Vienna. In 1839, however, thanks to what would today be called a “civil initiative”, the Pest Art Society (Műegylet, Kunstverein) was founded. Starting in 1840, the Society held major annual exhibitions of works by living artists, the so-called “Pest Salons”, the Hungarian equivalent of the exhibitions of the Viennese academy.

From Eperjes, Johann Rombauer expressed his desire to participate in the first Pest Salon by submitting a few pictures he had painted while still in St. Petersburg. One of these, his portrait of Ignaz Aurelius Fessler (1756–1839) (fig. 5), Rombauer offered

for sale to one of the first leaders of the Hungarian Academy of Sciences (hereafter: HAS; for the full text of the letter in German, see Appendix 1), as Fessler – who spent the second half of his life in the Tsarist Empire – was one of the first two foreign corresponding members of the HAS, elected at its founding, in recognition for his chef d’oeuvre, the ten-volume, German-language history of “the Hungarians and their countrymen” (*Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen*, 1815–1825). The painting was eventually hung in the HAS’s chamber (and later, after the HAS’s headquarters were erected in 1865, in the portrait gallery), but not until the beginning of 1856 – there is no information concerning exactly who acquired the portrait, where from, or why only then.

In 1863, a resident of Eperjes, Karl Michael Steinhübel (1795–1873), sent the Academy a large chalk sketch, the cartoon for Rombauer’s main work in St. Petersburg, an altarpiece depicting the Resurrection painted for Bobrinsky Palace on Galernaya Ulitsa. (Nothing is known about the fate of the altarpiece; the cartoon was lost in Pest; from archive photos, only an oil sketch of the composition is known [fig. 10].) In the accompanying letter addressed to Count Emil Dessewffy (1814–1866), then-President of the HAS – who incidentally was born in Eperjes – Steinhübel expressed his hope that the painter would be posthumously acknowledged by “the public of Pest” in the light of the artist’s achievements in St. Petersburg (for the full text of the letter in German, see Appendix 2).

This strategy was by no means misplaced, and indeed it was the only known option at the time. Previous attempts had been made to put together a list of celebrated “Hungarian” painters based on their successes abroad; even Rombauer’s contemporary and compatriot, Károly Markó the Elder (1793–1860), only began to enjoy his almost cult-like reputation in Pest after he had become glitteringly famous in Italy. Around the same time as Rombauer first appeared in Pest, however, a career began that proved how, by producing high-quality portraiture with diligence and good self-management, a painter could earn himself a good living and wide acclaim even in Pest; the artist in question was Miklós Barabás (1810–1898), a Transylvanian-born master who settled in Pest in 1835. For artists who remained in “the countryside”, however, it became increasingly difficult to attain national fame.

TÁRGYSZAVAK

Ignaz Aurelius Fessler, Johann Rombauer, Bobrinszkij család, Kazinczy Ferenc, Steinhübel család, Divald Kornél, Lőcse, Eperjes, Szentpétervár, Pest-Buda, festészet, 19. század, Magyar Tudományos Akadémia, tiszteleti galéria

KEYWORDS

Ignaz Aurelius Fessler, Johann Rombauer, Bobrinsky family, Ferenc Kazinczy, Steinhübel family, Kornél Divald, Levoča, Prešov, St. Petersburg, Pest-Buda, painting, 19th century, Hungarian Academy of Sciences, portrait gallery

Tokai Gábor

Spinoza, Fourier és Peirce hatása Ócsai Károly kísérleteire

Bevezetés

Ha Ócsai Károly (1938–2011) szobrászművész alkotótevékenységét röviden szeretnénk jellemezni, azt mondhatjuk, hogy a látható világ, de elsősorban az emberi alak analizáló absztrakciójára törekedett. Nem az absztrakt építkezés érdekelte önmagában, hanem leginkább az, hogy a realitáshoz kapcsolódó figura absztrahálásának milyen lehetőségei vannak. Nem egy elért absztrakciós formanyelvet fejlesztett folyamatosan tovább, hanem az alkotási folyamat kezdetén következetesen mindig visszakanyarodott a természetelvű látványhoz mint kiindulási ponthoz. Hogy egy abszolút érvényes módszer megtalálása vezette-e, vagy csupán a lehetőségek szinte végtelen változatosságának pusztja öröme, nehéz eldönteni, mindazonáltal tény, hogy az absztrakciós elvet időről időre változtatta. Volt, hogy az emberi testet „felszeletelte”, volt, hogy különböző átmérőjű gömbökből alakította ki, máskor pedig organikus vagy geometrikus „építőkövekből” alkotta újjá. Életének utolsó két évtizedében egyetlen módszer kezdte foglalkoztatni, melyet saját szóhasználata után „kristályszerkezet”-kutatásnak nevezhetünk; neve tulajdonképpen ezzel forrt össze igazán az utókor emlékezetében.

Ócsai Károly hagyatékának feldolgozása során számtalan vázlatrajz került elő, különböző helyekről, jobbra teljesen rendezetlenül. (Ebbe természetesen nem számítjuk bele azt a közel négyszáz darab autonóm grafikát, amelyet a művész is gondosabban kezelt, s amelyek bekerültek a 2016-ban megjelent kiadvány¹ oeuvre-jegyzékébe.) Ezek nagyobbik fele, kb. ezerkilencszáz papíroldal a művész kristályszerkezet-kísérleteihez kapcsolható geometrikus vázlat vagy szerkesztés az 1980-as

évek végétől kezdődően (azért oldalakban és nem lapokban számolunk, mert nem minden lap mindkét oldalán van jegyzet, és ez utóbbi esetben sem feltétlenül tartozik össze a két oldal). Mintegy ezerötven oldal tesznek ki a zömében az 1970–1980-as évekre datálható „szabadkézi” rajzok, melyeknek kisebb hányadán, százkilencvenhárom oldalon szerepel a rajzok mellett valamiféle írás is. Ezek közül is kb. harminc papíroldal olyan feliratokat tartalmaz, amelyből az tűnik ki, hogy a művész az éppen a keze ügyébe kerülő lapot használta jegyzetkészítésre, nem törődve azzal, hogy az már tartalmaz valamilyen grafikai vázlatot. (A vázlatai iránti hasonló közömbösségről tanúskodik azok esetleges és rendezetlen tárolási helye és módja is.)

Százhatvannégy vázlatoldalról viszont elmondható, hogy a rajtuk szereplő jegyzetek egy bizonyos témakörben mozognak: általános és speciális (művészeti) fogalmak csoportosításaival és egymással való párosításaival találkozunk a lapokon, változatos formákban, az egyszerű felsorolástól kezdve a táblázatba való rendezésükig és mértani alakzatokban való elhelyezésükig. A táblázatokban olykor absztrakt szám- és betűkódokat találunk, de leglátványosabbak azok, amelyekben a fogalmak metszéspontjába egy-egy szoborvázlat kerül. A százhatvannégy oldalból nyolcvanhét (tehát kb. az anyag fele) más vázlatrajzot nem is tartalmaz; ebből negyven oldal eleve jegyzetek készítésére szolgáló tömbökhöz tartozik: tizenhét oldal egy kockás füzethez (I.), tizennyolc oldal egy másik kockás füzethez (II.), további öt oldal pedig egy vázlatfüzethez. A fennmaradó hetvenhét oldalon a jegyzetek és a vázlatrajzok minden jel szerint éppen olyan esetleges kapcsolatban állnak egymással, mint a fentebb már elkülönített harminc

¹ Ócsai. Szerk. TOKAI Gábor. Budapest, Napkút Kiadó, 2016; az érdeklődő könnyen tájékozódhat az életmű felől a művész posztumusz

honlapja alapján is: www.ocsaikaroly.hu.

oldal esetében, de szemben azokkal, ez a hetvenhét oldal inkább arról tanúskodik, hogy a művész „fejében” egymás mellett élt a műalkotások felvázolása és a róluk való elméleti gondolkodás.

A 2016-ban megjelent kiadványban külön fejezetet szántam annak bemutatására, amit ennek a vázlatcsoportnak az áttekintő vizsgálatából le tudtam szűrni (*A progresszív közeg inspirálta művészetfilozófiai kísérletek*),² azonban az életmű elsődleges feldolgozása során nem tudtam elég időt és energiát szánni ennek a – művek alkotása mellett jelentőségében mégiscsak háttérbe szoruló – tárgykörnek a feldolgozására. Az időhiány mellett akkor az is kétségesnek tűnt számomra, hogy a láthatóan csak véletlenszerűen fennmaradt jegyzetek elegendő anyaggal szolgálhatnak-e egyáltalán a kísérletek végigkövetéséhez. Talán még alapvetőbb probléma, hogy az értelmező ismeretanyaga behatárolja az értelmezés érvényességét is. Még a művész életében, a vele való beszélgetések során éreztem, hogy életművének filozófiai vonatkozásait aligha fogom tudni teljességükben feltárni, azonban bízom benne – és bízom benne továbbra is –, hogy a kiadvány olyanok érdeklődését is felkelti majd, akik számára ezek a vonatkozások jóval egyértelműbbek lesznek. A kérdés tárgyalásakor felhozott analógiák is pillanatnyi ismereteimet tükrözték, és meglehetősen távolról érintették Ócsai Károly kísérleteinek valódi forrásait. Az eltelt mintegy öt év során valamivel bővültek filozófiai ismereteim – nem utolsósorban éppen a művész életművének feldolgozása hatására –, így indokoltan reménykedhetek abban, hogy jóval közelebb sikerült kerülnöm a vonatkozó anyag értelmezéséhez; nem utolsósorban azért is, mert végre időt tudtam szakítani a megmaradt jegyzetek alaposabb elemzésére. Így talán még nagyobb az esély rá, hogy olyanok figyelmét is felkelti e tanulmány, akik esetleg még pontosabban el tudják helyezni e kísérleteket a szellemi univerzumban.

Az alaposabb vizsgálat során három nagyobb csoport bontakozott ki az emlékekanyagból. Az elsőbe ötvenhárom oldal tartozik (ebből harminchét oldal csak a témánkhöz tartozó jegyzetet, ábrát tartalmaz), és jellegzetessége a nagy fokú variabilitás. A második csoportba harmincnyolc oldal jegyzetet soroltam (itt csak tizenhárom oldal kifejezetten jegyzet), mely az előzővel

szemben jóval nagyobb egységességet mutat. Az első csoportnál a változatosság, a másodikonál pedig a viszonylagos homogenitás gátolta a finomabb elemzést, mert ahhoz az emlékekanyag már sok, hogy minden apró részletet észben tudjon tartani az ember. Excel-táblázatot alkalmaztam tehát, amelyben úgy az oszlopokat (azaz az egyes oldalakat), mint a sorokat (azaz a fogalmakat vagy fogalomkombinációkat) külön lehet mozgatni, mindaddig, amíg egymás közelébe rendeződnek az azonos karakterű oldalak. Így kisebb alcsoportokat, egy hozzávetőleges belső időrendet lehetett kialakítani. Külső datáló tényezők azt mutatják, hogy az első csoport jegyzetei 1972 és 1976 között készültek (kisebb hiátusokkal 1973-ban és 1975-ben), a második csoporté pedig 1977–1978 körül. Végül a harmadik csoportba hetvenhárom oldal tartozik (közülük harminchét kifejezetten jegyzetoldal), amely nagyjából megfelelődik két szerkezeti és kronológiai változat között. Negyven oldal hármass felépítést mutat, és az 1980-as évekre datálható (ebből huszonhét a csak jegyzetet tartalmazó oldal), míg harminchárom oldal négyes felépítést, amelyek az 1990-es évekre tehetőek (ebből tíz oldal csak jegyzet) – mindazonáltal ugyanannak az elképzelésnek a szintén meglehetősen egynemű emlékeiről van szó.

A cédulagyűjtemény

Itt, rögtön az elején egy kitérőt kell tennünk. Két évvel ezelőtt a művész hagyatékának költöztetésekor került elő egy cédulagyűjtemény.³ Ennek részletes ismertetése kívül esik e tanulmány témáján, bizonyos vonatkozásai miatt azonban röviden tárgyalnunk kell, és később is több részletkérdésben kell majd rá hivatkoznunk.

A cédulagyűjtemény kétszáznegyvenhat tételt foglal magába,⁴ melyek közül mindössze tizennégy fogalom bukkan fel rendszeresen az ezen írás témáját adó kísérletekben (további harminchárom pedig egyszer egyszer).⁵ A gyűjtemény rendezőelvét nem sikerült az alapvető áttekintés során megtalálni, de lehet, hogy az alaposabb kutatás majd fényt deríthet rá. Mindazonáltal bizonyos jelek arra utalnak, hogy ez egy megkezdett, de félbehagyott jegyzetgyűjtemény; a cédulák hetven

2 Tokai Gábor: Ócsai Károly életműve. In: *Ócsai 2016 (ld. 1. j.)* 14–18.

3 A költöztetés során a művész könyvtáráról le kellett mondani, azonban készült róla egy felmérés – ez és a cédulagyűjtemény értékes háttéranyaggal szolgál minden olyan kutatónak, aki Ócsai Károly szellemi portréját kívánja megrajzolni.

4 Tematikus megoszlás szerint: művészettörténet 77 db; esztétika és

szemiotika 59 db; irodalomtörténet 51 db; filozófiatörténet 16 db; pszichológia 11 db; vallástörténet 11 db; egyéb 21 db.

5 Több általános fogalom esetén a véletlen egyezés lehetősége is felmerülhet, azonban olyan speciális fogalmak is szerepelnek mindkettőben, mint például az „ellentétek egysége és harca”.

százaléka mindössze tizenhárom forrásból származik.⁶ Ugyanerre utal az is, hogy tizenkét cédulán vannak más cédulákra utaló mutatószavak is,⁷ e kereszthivatkozások következetes kidolgozása a teljes anyagon óriási munkát jelentett volna. A jegyzetelt művek között a legkésőbbinek egy 1973. március 24-én megjelent *Élet és Irodalom*-cikk látszik, és a cédulák zömében a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején napvilágot látott művekből származnak. A felhasznált papíryanagot illetően a gyűjtemény nagyjából két egyenlő részre oszlik, egy üres, barnuló, durvább típusú papírra, valamint a Könyvtárellátó hivatalos katalóguscéduláira. A feldolgozott művek nagyjából elválnak a papírtípusok szerint is, ami két készítési periódust sejtet; mivel a Hauser Arnold *A művészet és irodalom társadalomtörténete* című művének második kötetére vonatkozó jegyzetek, valamint a legkésőbbi jegyzet (az *Élet és Irodalom*-cikk) a Könyvtárellátó kartonján található, ezek készülhettek a második etapban. Azonban a másik típusú papíron is több, 1972-ben megjelent mű jegyzete látható, így az egész gyűjteményt 1972-re és 1973 elejére datálhatjuk.

Mindezt szükséges volt elmondani a szűkebben vett témánk miatt is. Ennek legkorábbi emléke ugyanis egy kockás füzet (I.), amelyet külső tényezők alapján képzelenség volna pontosan datálni, a cédulakatalógussal való kapcsolata miatt azonban ez is jól elhelyezhetővé válik. (A füzet felirata – *Katalógusok 1970* – irreleváns a tartalmára nézve, a művész eredetileg nyilvánvalóan másra tervezte használni.) A kockás füzet egységként való kezelése is vet fel problémákat, mivel a hátsó öt oldalán (a füzetet megfordítva) az 1996-os tabáni 56-os emlékműhöz kapcsolódó vázlatrajzok és kérvények találhatók – ugyanabból az évből tehát, amikor Ócsai *A négy őselem* című, témánkkal kapcsolatos előadását is tartotta (azaz vélhetőleg miközben korábbi gondolatai miatt ennek oldalait lapozgatta, a nagyrészt még üres füzetet mindjárt egy aktuális ügyben is felhasználta).

A füzet többi része talán egykorú, de a témánkhoz kapcsolódó jegyzeteken kívül vázlatrajzok, matematikai számsorok és egyéb jegyzetek (egy rádióműsorról, két oldal idegen kéztől a zodiákus részletezésével) is található benne, ötletszerű („művészi”) rendszertelenségben.

A füzet több oldalán található könyvekből való jegyzetek, részben olyan művekből, amelyekre a cédulák is hivatkoznak (Hauser Arnold, Szerb Antal), részben másokból, a cédulakatalógusban azonban egyik idézet sem szerepel. Kézenfekvőnek tűnik azonban hozzávetőleges egyidejűségük, talán épp az ilyen jegyzeteknél merülhetett fel a művészen egy rendszerezhető anyag létrehozása. Ezek az idézetek a füzetben szétválaszthatatlan szövedéket alkotnak a témánkhoz tartozó jegyzetekkel, így természetesen a cédulakatalógus datálása ezekre nézve is érvényesnek tűnik. A füzet 1972-es datálását ezenkívül két másik tényező is valószínűsíti; az egyik vázlatrajzon olyan elemek tűnnek fel, amelyek leginkább Ócsai Károlynak az 1972-ben készült *A Dunánál* című domborművével hozhatók kapcsolatba. Két oldalon Baktay Ervin *India művészete* című művéből való idézetek olvashatók, ami aligha választható el attól a tényről, hogy a művész 1972. június 7-én megbízást kapott egy, a dunaharaszti Baktay Ervin Gimnáziumba készítenő domborműre. Az elkészült tervet október 24-én mutatta be, ahol a lektorátusi jegyzőkönyv szerint „a művész által bemutatott terv esztétikai gondolatmenetét, mely szerint az indiai építészet és gondolkodásmód szellemi közvetítésére törekedett a szobrász, a zsúri valamennyi tagja rendkívül méltányolónak [sic!] tartja” – így a jegyzetek valószínűleg a munkára való szellemi felkészülés termékei.

Egy további kapcsolat is van még a legkorábbi kísérletek és a cédulakatalógus között. A cédulák rekeszeinek alján előkerült hét korong⁸ egy-egy felirattal, amelyek részben a cédulák címszavai közt, részben pedig a vizsgált jegyzetek fogalmai közt is szerepeltek.⁹ Ezek

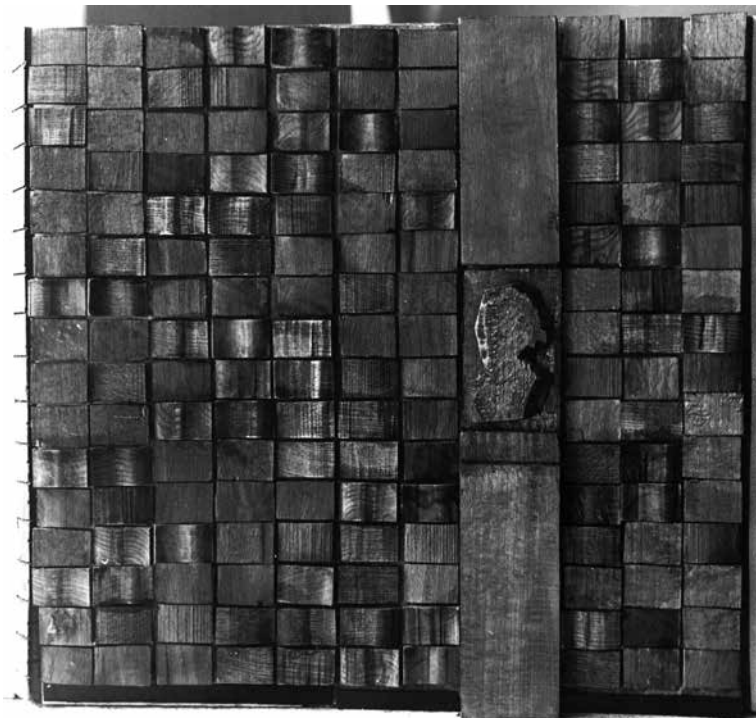
6 34 db: HAUSER Arnold: *A művészet és irodalom társadalomtörténete*, I–II. Ford. NYILAS Vera. Budapest, Gondolat Kiadó, 1968; 23 db: *Esztétikai kislexikon*. Főszerk. SZIGETI József, szerk. ZOLTAI Dénes. Budapest, Kossuth Kiadó, 1969; 19 db: *Strukturalizmus*, I–II. Szerk. HANKISS Elemér. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1971; 14 db: SZERB Antal: *A magyar irodalom története*. Budapest, Révai Kiadó, 1943; 12 db: HERBERT READ: *A modern festészet*. Budapest, Corvina Kiadó, 1972; 2db: Uő: *Modern szobrászat*. Budapest, Corvina Kiadó, 1968; 13 db: SZERDAHELYI István: *Költészetesztétika*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972; 8 db: NÉMETH Lajos: *A művészet sorsfordulója*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1970; 2 db: Uő: *Modern magyar művészet*. Budapest, Corvina Kiadó, 1968; 10 db: *Filozófiai kislexikon*. Szerk. M[ark] ROZENTAL–P[avel] JUCVIN. Budapest, Kossuth Kiadó, 1964; 9 db: ZOLNAY Vilmos: *Pokoljárás: az ember halála és halhatatlansága – a művészetek születése*. Budapest, Magvető Kiadó, 1971; 6 db: TÖRÖK

Gábor: *A líra: logika. József Attila költői nyelve*. Budapest–Szeged, Magvető Kiadó–Tiszatáj, 1968; 6 db: WILL DURANT: *A gondolat hősei*. Ford. BENEDEK Marcell. Budapest, Dante Kiadó, 1937; 6 db: *Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája*. Szerk. BARTHA Lajos–SZILÁGYI Lilla. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1970; 5 db: KIRÁLY István: *Ady Endre*, I–II. (Elvek és utak.) Budapest, Magvető Kiadó, 1972; összesen 171 db.

7 Közülük három cédula csak egymásra mutat; egy cédulán van hét mutatószó, három cédulán nyolc; és további egy-egy cédulán tizenegy, tizenhét, huszonkettő, huszonhét, illetve harminc mutatószó.

8 Az egyik oldalán piros, a másikon sötétkék papírkorongokról van szó, amelyeket kisiskolások használnak logika órán.

9 Ezek: *kinoplasztika*, *tektonikus*, *intonáció*, *motívum*, *belelátás*, *irónia*, *objektív korrelatívok*. Ez utóbbi a témánk jegyzeteiben nem fordul elő,

1. Ócsai Károly: Makett a dunaharaszti Baktay Ervin Gimnázium számára készített Baktay-domborműhöz és falborításhoz, 1972. június–október
Fotó a művész hagyatékában

felhasználására egyelőre két feltételezésünk van: lehetnek segédeszközök a mutatószavak elkészítéséhez, de éppúgy felhasználhatónak tűnnek a fogalmak egymás közti viszonyainak síkbeli elrendezéséhez is.

Szerencsés módon 1972-ben egy cikk is megjelent Ócsai Károlyról a *Művészet* című folyóirat októberi számában, amelynek bizonyos megállapításai közvetve megerősítik a tárgyalt kísérletsorozat kezdeteire vonatkozó 1972-es dátumot. A szerző, Soós Klára tolmácsolásában a művész így foglalja össze törekvéseit: „célom az, hogy saját magam által kialakított elemekkel, formai eszközökkel, a belőlük immanensen fakadó tartalmaikat kibontsam”,¹⁰ továbbá a szerző megfogalmazásában: „Általában többoldalú hasonlításokra törekszik, azt szeretné elérni, hogy ezek összevont hasonlattá alakuljanak és az új fogalom megálljon önmagában

úgy, hogy bennük az elemeknek csak az érzelmi töltete maradjon meg, s önálló asszociációkat tudjanak keltetni.”¹¹ Ha a most tárgyalandó kísérletek tükrében olvassuk ezeket a mondatokat, az első idézetet úgy is érthetjük, hogy a formákban már eleve benne rejlenek bizonyos tartalmak, amelyeket eredőikre lehet bontani, a másodikat pedig akár úgy is, hogy Ócsai Károly a műnek (formának) több jellegzetességére is igyekszik utalni, amelyek a formában együttthatásukban jelennek meg – azaz ugyanaz a gondolat két különböző irányú megközelítésben.

Érdeemes azt is megnézni, hogy a cikk megjelenésével szinte egy időben, a gyakorlatban hogyan képzelte el megvalósítani ezt az elvet, „az indiai építészet és gondolkodásmód szellemi közvetítését” a Baktay-dombormű bemutatott tervén (1. kép).¹² Függetlenül

a *tektonika* viszont a cédulák címszavai közt nem szerepel (csak mint „tektonikus perspektíva”), ezzel is bizonytalanná téve, hogy vajon melyik munka segédeszközeinek tartasuk.

10 Soós Klára: Ócsai Károly szobrászatáról. *Művészet*, 13. 1972. 9. sz. 23.

11 Uo.

12 A kockás füzetben az alábbi idézetek található Baktay Ervin könyvéből (BAKTAY Ervin: *India művészete a történelem és művelődés keretében az őskortól a XX. századig*. Budapest, Képzőművészeti Alap

attól, hogy az olvasó jellemzőnek érzi-e ezt a tervet Indiával kapcsolatban, vagy nem, a transzformáció valószínűleg itt is úgy képzelhető el, hogy az indiai művészettel kapcsolatos absztrakt fogalmakat (illetve azok kombinációit) feleltette meg a művész az absztrakt formaelemeknek.

Az első két csoporthoz tartozó jegyzetek

Az első csoport jegyzetei a sokszínűségük ellenére is hasonló gondolati körben mozognak, s azt a benyomást keltik, mintha egy rövidebb időszak termékei volnának. Külső datáló tényezők azonban mégis azt mutatják, hogy 1972-re keltezhető vázlatok éppúgy tartoznak ide, mint 1976 környékére tehető. Valószínűnek látszik, hogy a művész életének eseményei többször félbeszakították azokat a rövidebb időszakokat, amikor tudott a kérdéssel foglalkozni. Feltehető, hogy amikor hosszú kihagyás után újra elővette korábbi jegyzeteit, előbb bele kellett „rázódnia”, fel kellett elevenítenie az egész gondolatmenetet, s mindegyik részperiódusban mintegy újra kellett kezdenie az egészet. Ennek tulajdonítható, hogy például az egy-egy részperiódus kezdetén álló jegyzetek jobban hasonlítanak egymásra, mint az időszak későbbi jegyzeteire.

Az I. számú kockás füzetet a fentebbi érvek miatt nagyjából egykorú jegyzeteket tartalmazó dokumentumnak tarthatjuk. Biztosan idetartozik még egy különálló lap, melynek szoborvázlata későbbi időszakra nemigen keltezhető.

Egy másik különálló lapon viszont már egy 1974-es szobor vázlata látható, s ennek jegyzetei szoros összefüggésben állnak egy – kitépett lapokként előkerült – vázlatfüzet egyik lapjával. Ennek a füzetnek további négy lapja is ismert, és logikus volna feltételezni, hogy ezek közel egy időben készültek, jóllehet az egyik lap „kezdetleges” jegyzeteket tartalmaz, egy másik pedig már szinte a második csoportba is besorolható volna. A két időszak között, azaz kb. 1973-ban más dolga lehetett a művésznek; mint láttuk, valószínűleg ekkor hagyta félbe a cédulakatalógus készítését is; ebben az évben volt Macedóniában is egy kőfaragó alkotótáborban.

Kiadóvállalata, 1958). Az Ócsai által kihagyott részeket szögletes zárójellel jelezzük. „A fokozatosan kialakuló két fő templomtípust a tornyok alakjának alapján osztályozzák. [...] a domborúan ívelő, méhkas formájú sikharat *nágara* (»városi, városias«) toronynak, a szögletes, egyenes vonalú [...] gúlát pedig *drávida* (»dravida jellegű«) toronynak nevezték. [...] A torony neve, sikhara, szó szerint »csúcsot,

Összetettebb kérdés a II. számú kockás füzet, amelyben a vonatkozó jegyzetek eleve a füzet hátsó lapjain, azt megfordítva lettek elkészítve (a füzet eleje többnyire az angoltanuláshoz kapcsolódó jegyzeteket tartalmaz, de geometriai vázlatok, matematikai számítások és elektrotechnikai feljegyzések is a részét képezik, esetlegesnek tűnő elrendezésben). Bonyolítja a helyzetet, hogy a benne szereplő kétszer kilenc jegyzetoldal két jól elkülönülő csoporthoz tartozik (az elsőhöz és a harmadikhoz), úgy, hogy a lapok közt nincs hiátus. A füzetnek ez a része ugyancsak változatos tartalmú jegyzeteket tartalmaz, akárcsak az I. számú füzet.

Az első csoporthoz tartozó jegyzetek egyfajta mellékvágányt képeznek az első és a második csoport hátán, és a háztervek miatt 1975 körülre datálhatók. A harmadik csoport jegyzetei a 16. lapon kezdődnek, és nagyon jól datálhatók az 1986 körüli időszakra egy ekkor készült síremlék tervezete miatt.

Az első csoporthoz tartozó jegyzetekhez tartozik még egy különálló lap is, amely szemmel láthatólag a füzetből lett kitépve, valamint néhány további önálló jegyzetlap is, melyek inkább 1976–1977 körüli keltezésű valószínűsítenek a füzet e részére vonatkozóan (a jegyzetek tárgyalását lásd alább).

Az 1975-ös év egyébként szintén hiátusnak tűnik a jegyzetek folyamában. Ekkor járt a művész Ausztriában kőfaragó alkotótáborban, de azt is tudjuk, hogy az év nagy részét a műteremházának építése töltötte ki. 1976 elején viszont egy baleset beszűkítette mozgási lehetőségeit, amit éremkészítésre használt ki – és nyilván bőven volt ideje a témánkhöz tartozó elméleti kísérletek folytatására is. Az első csoport fennmaradó jegyzeteit erre az évre (esetleg 1977-re) tehetjük, amelyet az is megerősít, hogy a legtöbb jegyzetlapon éremterveket látunk. Ez a periódus viszont a jelek szerint már jelentősebb kihagyás nélkül „folyt át” a második csoport időszakába (kb. 1977–1978).

Az első csoport jegyzeteinek ez a töredezettsége kissé körülményessé tenné a következetes időrendi ismertetést, ezért inkább csak a kísérleteket szervező logikai lépéseket szeretnénk bemutatni. A korrektség érdekében mindenhol jelezzük, hogy melyik évre datálható oldalról van szó (kivételet képez néhány lap, amelyen nincs keltezhető információ).

hegycsúcsot» jelent” (209.) „[...] a templomok alaprajza mindig *jantra*, mágikus jellegű diagram, [...] az [...] építészetben [...] jellegzetes vonás, [hogy] »ugyanazok az elemek állandóan ismétlődnek, mindinkább csökkenő mértékben« (210.) „A vízszintes tagoltság szembeszökő, ez még a sikharak függőleges formáját is szintekre bontja.” (214.)

Az első csoportot valószínűleg akkor is az egész kísérlet elejére kellene helyeznünk, ha nem állnának rendelkezésünkre külső datáló tényezők. Ezek mind azt mutatják, hogy a művész „teljesen a nulláról” kezdett hozzá a gondolkísérlethez. Találkozunk itt még folyamatos szöveggént megfogalmazott gondolatokkal is (*Tárgy – tér – idő*, 1972), többnyire azonban jegyzetszerű felsorolásokkal, mint például 1972-ből:

Kategóriák

*abszolút és relatív
absztrakt és konkrét
alap és felépítmény
egyes, különös, általános
elmélet és gyakorlat
analízis és szintézis
(anyag és mező)
dedukció és indukción
determinizmus és indeterminizmus
diszkurzív és inkurzív
egyén és társadalom
ellentétek egysége és harca
eltárgyasodás és eltárgyiatlanodás
emberi és anyagi
esztétikum és etikum*

Az ilyen ötletszerű felsorolásokhoz képest már egy lépést jelent előre az ellentétpárok összefoglaló kategóriákba rendezése (másik lapon) 1972-ből:

objektív dialektikus összefüggések – szubjektív strukturális összefüggések

*egyes – általános
rész – egész
logikai – történeti
mozgás – nyugalom
tér – idő
anyag – tudat
kontinuitás – diszkontinuitás*

Egy másik helyen, szintén 1972-ből speciálisan a képzőművészetre vonatkozó ellentétpárokat sorol:

kontinuitás – diszkontinuitás [az alábbi párok kategóriái]

*tér – tömeg
síkok – formák
képiesség – tárgyiasság
szituáció – figura
folthatás – vonalhatás
drapéria – testrészek*

Egy másik lapon (1972) a művész elszórt pontokkal jelölte az egyes fogalmakat, melyeket a kapcsolódásaik szerint vonalakkal kötött össze, így szemléltetve (egyelőre még geometriai rendezéssel nélkül) egymáshoz való térbeli viszonyukat. A legtöbb jegyzetoldal azonban egy

egyre strukturáltabb rendszert mutat. A jegyzetomb (1974) egyik lapján az ellentétpárok már fogalmi hármassokká alakulnak át:

Az esetleges lehet: *natura – belelátás – improvizáció*

A tér lehet: *kocka – gömb – tetraéder*

Az impresszió lehet: *tárgyi – téri – figuratív*

A tárgy lehet: *természeti – geometrikus – konkrét*

A figura lehet: *nosztalgikus – ideoplasztikus – hétköznapi*

A kapcsolat lehet: *téri – tárgyi – figuratív*

A szituáció lehet: *meditatív – irónikus [sic!] – heroikus*

A tér lehet: *neutrális – extrovertált – introvertált*

A kapcsolat lehet: *dinamikus – tektonikus – optikai*

A jegyzetomb egy másik lapján (1974) fogalmi hármassok teljesen absztrakt kombinatorikája is elkezdődik:

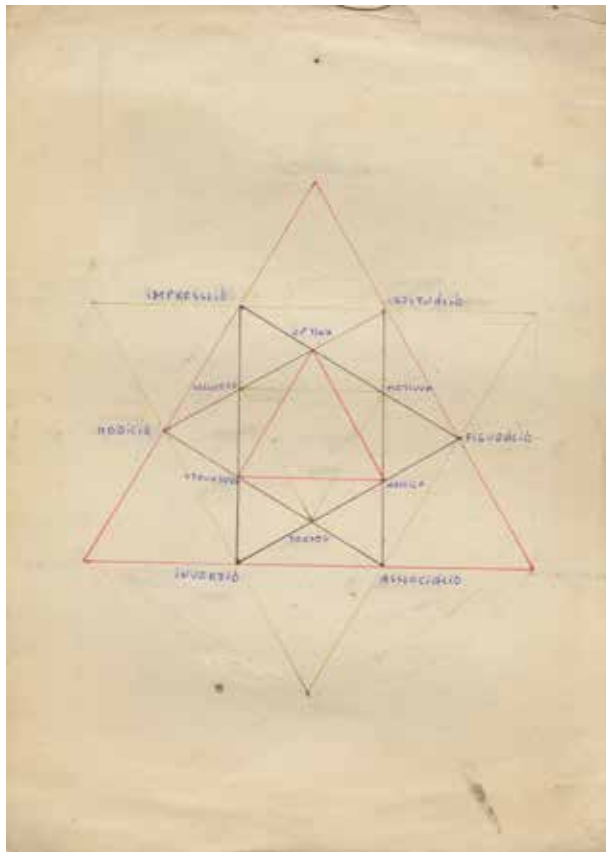
nosztalgia – aktualitás – logika

*logikus nosztalgia
aktuális nosztalgia
nosztalgikus noszt.
nosztalgikus akt.
logikus akt.
aktuális akt.
aktuális logika
nosztalgikus logika
logikus logika*

Egy különálló jegyzetlapon (1974) pedig ugyanezek a fogalmak egy háromszög csúcsaira vannak írva. Egy következő oldalon (az I. kockás füzetből, 1972) – más fogalmakat használva – nemcsak a háromszög csúcsaira, hanem oldalaira is kerülnek feliratok, s a csúcsok és a szemközti oldalak ellentétpárokat hordoznak. Ennek az ábrának egy továbbfejlesztett változatán (ugyancsak az I. füzetből, 1972) a háromszög oldalai már harmadolva vannak, s a két-két harmadolópontra már oldalanként két-két fogalom kerül. Ugyanitt azonban a háromszöget az oldalak felezőpontjain keresztül húzott három vonal (melyeknek két oldalára szintén egy-egy ellentétpár kerül), hat (tartalmában is) különálló mezőre osztja.

A művész központi problémája az lehetett, hogy vajon hogyan lehet egyetlen ábrán szemléltetni különböző viszonyokat. Ezt az is mutatja, hogy a II. füzet (1976–1977) egyik oldalán nyolc különböző háromszöget rajzolt fel, melyek mindegyikének csúcsain egy-egy szorosabban összetartozó fogalomhármass szerepelt.

A fogalmak egymás közti kapcsolatainak vizualizálására azonban később mégsem a háromszög oldalfelezőivel tagolt ábrát fejleszti tovább a művész. Ugyanilyen hamar (1972) felbukkan a két egymással szemben álló, egymást átmetsző háromszög is („hatágú csillag” vagy „Salamon pecsétje”), ahol a fogalmak nemcsak a háromszögek csúcsaira, de a metszéspontjaira is ke-

3. Ócsai Károly: Vázlat geometrikusan elrendezett fogalmakkal, 1974 körül
A művész hagyatékában

rülhetnek. Ráadásul a metszéspontok hatszögébe újból beírható két ilyen háromszög, és ez tulajdonképpen a végtelenségig folytatható. De ugyanígy az ábra köré is írható hatszög, majd két egymást metsző háromszög, tehát „kifelé” is korlátlanul bővíthető a „rendszer”. A korai csoport egyik vázlatán (amelyet az egyik legkésőbbinek gondolnánk, de közelebbről nem datálható) egészen bonyolult ábrát eredményez ez a bővíthetőség.

Az egymást metsző két háromszög felfogható a szabályos hexaéderbe (vagyis kockába) írható két tetraéder egyfajta síkvetületeként is. A korai csoport emlékein háromszor is előfordul a „tetraéder-tér”, illetve „tetraéder-rendszer” kifejezés (az egyiket fentebb idéztük), amely kb. 1973 óta foglalkoztatta a művészt. Tovább

valószínűsíti az összefüggést, hogy néhány ilyen, kidolgozottabb vázlaton (pontosan nem datálhatók) a két háromszöget azzal a két színnel – pirossal és zölddel – jelöli, amellyel jóval későbbi kristályszerkezet-kísérleteiben, valamint egy általa kiszínezett matematikai traktátusban is (2–3. kép).¹³ Ez felveti azt a lehetőséget is, hogy a művész esetleg már ezeken a korai jegyzetein is térben képzelte el a fogalmak kapcsolódásait és metszéspontjait, ahogy azt az 1996-os *A négy őselem* című előadásában ki is fejtette.

Az egyik ilyen, két egymást metsző háromszög ábráján (1972) azonban nem fogalmak vannak a csúcsoakra írva. Az egyik háromszög csúcsain az 1, 2 és 3 számjegyek, a másikén pedig az A, B és C betűk állnak. Noha a korai csoport vázolatain ez a fajta absztrakt kódolás ritkán jelenik meg, éppen ez az ábra mutatja, hogy szinte együtt bukkant fel ez a jelölés is a fogalmak vizualizálásával. Ugyanezen a lapon egy üres táblázatot is találunk, amely azonban inkább egyfajta fadiagram táblázatos leképezését mutatja. A korai csoportban alig szerepel táblázat (tulajdonképpen csak egy háromszlopos és háromsoros változata fordul elő, 1972), azonban a korai csoport egyik legkésőbbi (típusú) vázlatán (1974 körül) egy rendkívül kidolgozott, hatoszlopos és hatsoros, teljesen kitöltött táblázatot láthatunk, ami ugyancsak annak a bizonyítéka, hogy a típus megjelenésének hiánya nem jelenti egyben a módszer hiányát is.

A korai csoport jegyzeteinek részletes ismertetéséről e keretek közt le kell mondanunk, mivel szinte minden oldalon más fogalmakkal, és ezek más-más fajta összekapcsolásával találkozunk. Az első csoport jellegzetességeit leginkább annak bemutatásával lehet érzékeltetni, hogy miben különbözik a második csoporttól. Ehhez azonban kissé előre kell ugranunk az időben.

A második csoport jegyzetein két, jóformán standardizált hatos fogalomcsoporttal találkozunk a leggyakrabban. Az egyiket nevezhetjük a művészeti kulcsfogalmak sorának (*struktúra, tektonika, optika, kalligráfia, ornamentika, szférika*, valamint ritkábban *planika* és *metrika*), a másodikat pedig egyfajta „műveleti sornak” (*aszociáció, koncepció, szenzáció, intonáció, szituáció*, hatodikként pedig *projekció* és *redukció* kb. egyenlő arányban, valamint ritkábban *moduláció* és *konstrukció*). Azt azonban, hogy hogyan képzelte alkalmazni ezek metszeteit, együttállítását, utoljára a korai jegyzeteiben (1972) „fejtette ki”, például ily módon (részben még eltérő fogalomkészletet használva):

¹³ Színesben közölve Ócsai 2016 (ld. 1. j.) 16–17, 12–13. kép.

ikon – szitu = mítosz

tekton – szitu = filozófia

optika – szitu = pszichológia

Egy másik lapon pedig (1972):

szituáció: a figura eltárgyasulása

improvizáció: a tér elemberiesülése

impresszió: a valóság, mint halmaz szubjektív visszametszése

szituáció: a valóság, mint halmaz társadalmi visszametszése

A korai csoportban a „műveleti sorból” mindössze az asszociációt és a szituációt használja, harmadik elemként pedig az impressziót, illetve ritkábban az improvizációt. A művészeti kulcsfogalmak sorából a *struktúra*, a *tektonika* és az *optika* jelenik meg rendszeresen, ritkábban a *szférika*, de elvéve az *ornamentika* és a *kalligráfia* is. Vannak azonban olyan fogalmak is, amelyek a második csoportba már nem kerültek át, de az elsőben ezekhez a „fő” kategóriákhoz tartoznak: *attitűd*, *motívum*, *ikon* (illetve *imázs*). A második csoportban már ugyancsak elvéve bukkannak fel olyan, az első csoportban még gyakori fogalmak, amelyeknek a rendszerben elfoglalt pozícióját nem könnyű meghatározni, mivel maga a művész is jegyzetről jegyzetre máshová helyezi őket, ilyenek például: *sziluett*, *dinamika*, *nosztalgia*, *logikus*, *akutális* (illetve *konkrét*), valamint *mítosz*.

Ritkábban ugyan, de mégis jellemzően a korai jegyzetekben szerepelnek a társművészetekre utaló fogalompárok vagy triászok: *ábrázoló–megjelenítő*, *verbális–vizuális* (illetve *verbális–optikus–haptikus*), *líra–dráma–epika*, *harmónia–melódia–ritmus*,¹⁴ *konzonancia–disszonancia*. Majd a harmadik korszak nagy szintézisében fognak újra szerepet kapni hasonló fogalompárosok, mint *dúr–moll* és *dionüszoszi–apollóni*. Ugyancsak a korai jegyzetek közt találkozzunk olyan általános kategóriákkal, mint *alárendelő–mellérendelő* (illetve *subord–coord*), *extrovertált–introvertált* (ill. *zárt–nyitott*), *kontinuitás–diszkontinuitás* (ill. *cont–discont*), amelyek, szintén „átugorva” a második csoport jegyzeteit, majd a harmadikban jelennek meg újra. Ezek a fogalmak jobbára az I. számú kockás füzet oldalain (1972) bukkannak fel, amelyet a jelek szerint

Ócsai Károly újra elővett, amikor ötletet kívánt meríteni saját korábbi gondolataiból. (Mint láttuk, ebben öt oldal az 1996-ban készült tabáni 56-os emlékművel kapcsolatos – ugyanabból az évből valók tehát, amikor *A négy őselem* című, e témakörrel kapcsolatos előadását is tartotta.)

Részben hasonló a helyzet a *struktúra–textúra–faktúra* fogalomhármassal, amely néhány esetben megjelenik a korai vázlatokon, de néhány esetben a második csoport jegyzetein is, ugyanis ez a harmadik csoport egyik fő kategóriáját fogja később alkotni.

Az egyik legjellegzetesebb különbség azonban az első és a második csoport jegyzetei közt annak a három fogalomhármassnak az eloszlása, amely mintegy befoglaló formáját alkotja minden egyéb kategóriának. Az egyik a *természet–társadalom* (néha *történelem*)–*szubjektum/e(go)/ind(ividuum)* (de többször a *pszichológia* áll a helyén) hármasa, amely egyaránt felbukkan az első és a második csoportban. A *tér–figura–tárgy* hármassal azonban jellemzően a korai jegyzetekben, míg az *ideoplasztika–kinoplasztika–fizioplasztika* főleg a második csoportban meghatározó.¹⁵ Ismét megfigyelhető, hogy a korai jellegzetességnek mondható *tér–figura–tárgy* hármassal a harmadik csoport néhány jegyzetén újra felbukkan (kihagyva a másodikat).

Érdemes egy rövid kitérőt tenni a *természet–társadalom*–... hármassal kapcsolatban. Az egyik vázlaton ugyanis a harmadik sarokban a „szabadság” áll (1976 körül), s ezt gondolja tovább a művész, amikor ezt a három fogalmat egy kör érintőire írja (1976), úgy azonban, hogy a *szabadsággal* szemközt a *szükségyszerűség* is felkerül, ezáltal négypólusú viszonyrendszert alakítva ki, melynek a középpontjában az *ember* áll (a kör közepébe bele is van írva a szó). Egy újabb háromszögben (mely a II. számú kockás füzetből lett kiszakítva) viszont a *természet* hiányzik, és a *társadalom–szabadság–szükségyszerűség* alkot egy fogalomhármast (1976–1977). (Talán ebből is érzékelhető, milyen dinamikusan haladt gondolatról gondolatra a művész, nagyon ritkán írta le kétszer ugyanazt a kombinációt – legalábbis ami a korai csoportot illeti.)

14 Lehetséges azonban az is, hogy e három fogalom a plasztikával való összefüggése miatt került ide; a cédulakatalógus „tánc” címszavánál (forrás: *Esztétikai lexikon*) ezt olvashatjuk: „A zene dimenziói között is ott találjuk a melódiát, harmóniát, ritmikát, dinamikát, köztük az első kettő a táncban éppen a plasztikának felel meg. A mozdulatok szukcesszív egymásutánja egyfajta plasztikai melódiát, szimultán egyidejűsége pedig plasztikai harmóniát jelent.”

15 Megjegyzendő, hogy a három fogalom a cédulakatalógusban is szerepel. Az *ideoplasztika* kifejezésnél Rudolf Broby-Johansen *Ember és művészet* című könyvére hivatkozik, és a fogalom jelentésére a hőembert hozza fel példának (egy másik cédulán pedig ugyanez a mű a keresztet nevezi a Nap ideoplasztikus jelének). A másik két

fogalom mellett hivatkozás gyanánt egy „(O)” áll; mivel 1967–1974 között Ócsai Károly gyakran így jelezte műveit, valószínűnek látszik, hogy a két fogalmat ő alkotta meg az *ideoplasztika* mintájára. Ezért, úgy gondolom, érdemes idéznünk a definíciójukat is. Kinoplasztika: „A mozgásban lévő figuráról szerzett optikai benyomás visszaadása nem az elmozduló testrészek hű ábrázolása (pillanatfelvétel), hanem az optikailag absztrahált legnagyobb tömegek egymáshoz való viszonya, illetve az időegység alatt megtett út materializációja révén.” Fizioplasztika: „A többoldalúan érzékelt (látás, tapintás) fizikai valóságnak az ugyanezen érzékek számára való lehetőségig hű visszaadása. Az ideoplasztikától főleg konkrétsága, a kinoplasztikától pedig statikussága révén különbözik.”

A II. számú kockás füzet egyik lapján (1976–1977) a körbe írt *természet-társadalom*, illetve *szabadság-szükségyszerűség* párok egy rombusz csúcsaira kerülnek fel, s ugyanez a rombusz jelenik meg az elsőként említett jegyzetlapon (1976 körül) is, azonban itt a *szabadság-szükségyszerűség* párost a *humanizált-nem humanizált* fogalompár váltja fel, s a rombusz közepén (ahogy a körben is) ugyancsak megjelenik az *ember* felirat. A két fentebbi háromszög és a két rombusz oldalaira, illetve a kör esetében a közties pozíciókba újabb fogalmak kerülnek: *kozmosz*, *történelem*, *idill*, valamint *bürokrácia* (három előfordulás) váltakozva az *elidegenedéssel* (két előfordulás). Az egyik jegyzetlapon a művész hasonló gondolatokat folyamatos szöveggé is kifejti, az egész mikrocsoport ennek ellenére mégsem a legkorábbi, hanem (a korai csoporton belül) inkább későbbi (1976 körüli) jellegzetességeket mutat. A rombuszalakzatot még két esetben alkalmazza, de az egyikben a művészeti kulcsfogalmak, a másikon pedig a „műveleti sor” négy-négy fogalma kapott helyet a csúcsokon. S hogy a gondolatmenet körbeérjen, fontos megemlíteni még, hogy a II. füzetből kiszakadt lapon, amelyet a háromszögdiagram miatt már fentebb említettünk, olyan szöveges jegyzetek olvashatók, melyek a csak itt jellemző fogalmakat (*szabadság*, *elidegenedés*, *idill*, *történelem*, *kozmosz*, *bürokrácia*) a művészeti kulcsfogalmakkal (*tektonika*, *struktúra*) párosítják össze.

A rombusz alkalmazása mellett hasonló mellékvágánynak mondható az ötszög és az ötágú csillag is, de kronológiailag is egy horizontba kell sorolnunk a kettőt. A rombusz négy alkalmazása közül kettő a II. számú kockás füzetben fordul elő, ahol ezenkívül szinte csak ötszögekkel találkozhatunk. E füzetbeli jegyzetek már egészen közel állnak a második csoporthoz, ugyanis a „standard” művészeti kulcsfogalmakat alkalmazzák, a *kalligráfia* kivételével. A „műveleti sor” alkalmazása azonban még messze áll a későbbi standardizálástól. A füzetben kívül az ötszög még két önálló lapon fordul elő (az egyikben ugyanúgy a műteremházra vonatkozó vázlattal együtt, mint a II. füzetben), némileg eltérően alkalmazva a fogalmakat.

A rombusz és az ötszög (a „standardizált” három-, illetve hatszöghöz viszonyítva) vizuálisan is érzékelteti azt a gondolati vajúdat, ami vélhetőleg a második csoport kiforrottabb gondolkörét eredményezte. Az

ötszög talán annyiban lehetett érdekes a művész számára, hogy ez nem két „szembenálló” rendszert eredményez, hanem folyamatos, egymásba fonódó kapcsolathálózatot, azonban a jelek szerint ezt mégsem tartotta kielégítőnek vagy egyszerűen kezelhetőnek.

A korai csoport fontos megkülönböztető sajátossága a második csoporthoz képest – ahol egyre inkább a képzőművészet (és a plasztika) jelenségeire koncentráldódik a figyelem – az irodalmiassága. Az I. számú kockás füzet két oldalán (1972) fordul elő a *verbális-vizuális* (illetve ez utóbbit szétbontva a *verbális-optikus-haptikus*) szembeállítás, egy harmadikon pedig Ady Endre *Új vizeken járok* című versének első sorát veszi a művész az említett fogalmak segítségével elemzés alá:¹⁶

Ne félj verbális dinamikus, tagadó kontin összetett (viszony) kapcs

hajóm vizuális köznapi, mítikus objektum, szubj. emelkedett figurális kontin

rajtad vizuális köznapi, mítikus, kapcs. kontin

holnap verbális, dinamikus, kontin. többsz. összetett fogalmi

hőse vizuális, dinamikus, figurális, összetett, kontin

(Lehúzásokkal és föléírásokkal, amelyet itt most nem tudunk érzékeltetni.)

Majd ugyanezen az oldalon egy ún. „gesztus képlet”: *óvó karolás – lebegés előre – lebegés vissza – áthúzás – áthúzás* szerepel, és ennek a „vizuális képlete” lerajzolva, amely alkalmasint ugyanerre a sorra (vagy versre) vonatkozik.

József Attila *Eszmélet* című költeménye első versszakának szavait kétszer is „szétoztja” rendszereiben, egyszer egy, a II. füzetből kiszakadt lapon (1976–1977) a *struktúra-impreszió-motívum-szituáció-asszociáció-tektonika* felirattal hatágú csillagon (ehhez kétszer is hozzáfogott), majd pedig a leginkább a második korszakra jellemző *ideoplasztika-kinoplasztika-fzioplasztika* hármas között (1976 körül):

STR: pára, csilló, könnyűség, nagyvilág, tiszta, ég, hajnal

IMP: lebeg, rászálltak

MOT: gyerekek, bogarak, fák, lepkék, levelek, föld

SZIT: kipörögnek

ASSZ: föld, lepkék

TEK: lágy

Illetve:

F: bogár, gyerek, levelek

K: elold, kipörög, libeg, rászállt

I: föld, ég, hajnal

öt esetben hivatkozik. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy az *aktualitás*, *intonáció* és *mítosz* fogalmak, amelyek gyakran jelennek meg a témánkhöz tartozó jegyzetekben, a cédulagyűjtemény tanúsága szerint Adyhoz kapcsolódó fogalmak.

16 A lapon meg van említve Bóka László 1955-ös Ady-könyve (Bóka László: *Ady Endre élete és művei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955), de az elemzés nem innen származik, és nem is Király István 1972-es monográfiájából (KIRÁLY 1972 [ld. 6. j.]), amelyre a cédulagyűjtemény

Egy embrionális táblázatba (oszlopai ugyanis nincsenek) vélhetőleg ugyancsak József Attilával kapcsolatok fogalmakat oszt szét (1. számú kockás füzet, 1972):

Társ	tölke		
Psz	sivárság	anyaöl	emlék
Term			lágysző
Tárgy	tűzfal, ablakkeret		
Tér			mindig keskenyebb
Fig			mosónő

Végül az 1. számú kockás füzet egyik lapjának mindkét oldalán (1972) kifejezetten nyelvtani kategóriákra történik utalás, például egy háromszög csúcsán *állítmány*, a vele szemközti oldalon pedig *alany* felirat áll, míg a túloldalon fogalmak és címek „fejléceként” az *optika* (*ige*), illetve a *sztu* (*igenév* – *képzett főnév*) felirat áll.

Mivel a gyakorlati alkalmazást illetően a korai csoportban más jegyzeteket nem is találunk, azt kell gondolnunk, hogy Ócsai Károly a kísérletsorozatba azzal a szándékkal kezdett bele, hogy az ábrázolni kívánt költeményt olyan alapelemekre bontsa szét, amelyeket aztán művészeti, plasztikai és ábrázolóképzés révén már könnyen átültethet szoborba, domborműbe vagy érembe. Természetesen azt sem lehet teljesen kizárni, hogy teljesen elvont, filozófiai inspiráció készítette a gondolatkísérletre, mindazonáltal ebben az esetben is megállapíthatjuk, hogy a gyakorlati felhasználás kérdésének felmerülésekor először a *tárgy* elemzésére vélte a módszert alkalmazni.

A második csoport egyik lényeges sajátossága ezzel szemben éppen az, hogy a műalkotás, a plasztika szempontjai felől közeledik az alkalmazás kérdéséhez. Ezekben a jegyzetekben jóval kevesebb a háromszög/hatszög alakú grafikus ábrázolás, az eddig ritka táblázatos megjelenítés pedig szinte egyeduralmúvá válik. Több táblázat csak absztrakt kódjellel van kitöltve, számokkal, számkombinációkkal, betűkkel vagy betű-szám kombinációkkal, de a jegyzetoldalakat ezek felsorolásszerűen, táblázatos keret nélkül is szinte „elárasztják”. Szerencsére három nagy táblázatban a cellákat fogalmak töltik ki, s közülük kettőben a fejlécek kódokkal is el vannak látva: az egyikben a „műveleti sor” kapott betűjeleket és a művészeti alapfogalmak számokat, a másikban pedig az oszlopok és a sorok fejlécei megegyeznek, de az oszlopokat betűk, a sorokat pedig számok különböztetik meg. Amilyen változatos a korai csoportnál a fogalomhasználat és ezek kombinációja, itt legalább ennyire változatosak a kódvariációk. Nem

érdemes tehát megkísérelni a kódokat valamiféle egységes rendszer szerint feloldani, ugyanakkor nagyon jól érthető, hogyan képzelte el ezt maga a művész.

Abba sem érdemes részletesebben belemenni, hogy a három szöveges táblázatban melyik alapfogalomkombinációhoz milyen fogalmakat párosított a művész, mert első pillantásra is megállapítható, hogy a környező világ alapfogalmairól van szó, és valószínűsíthető, hogy a mezőbe írt szó csak egy példa az idetartozó fogalmak közül. Mutatóba álljon itt az egyik nem teljesen befejezett táblázat:

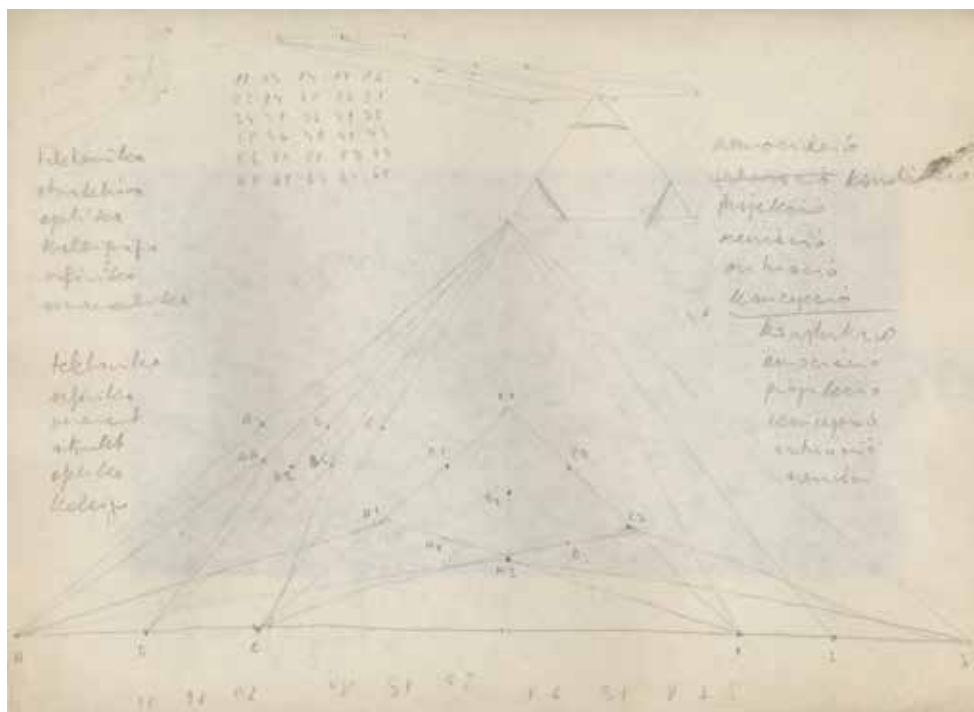
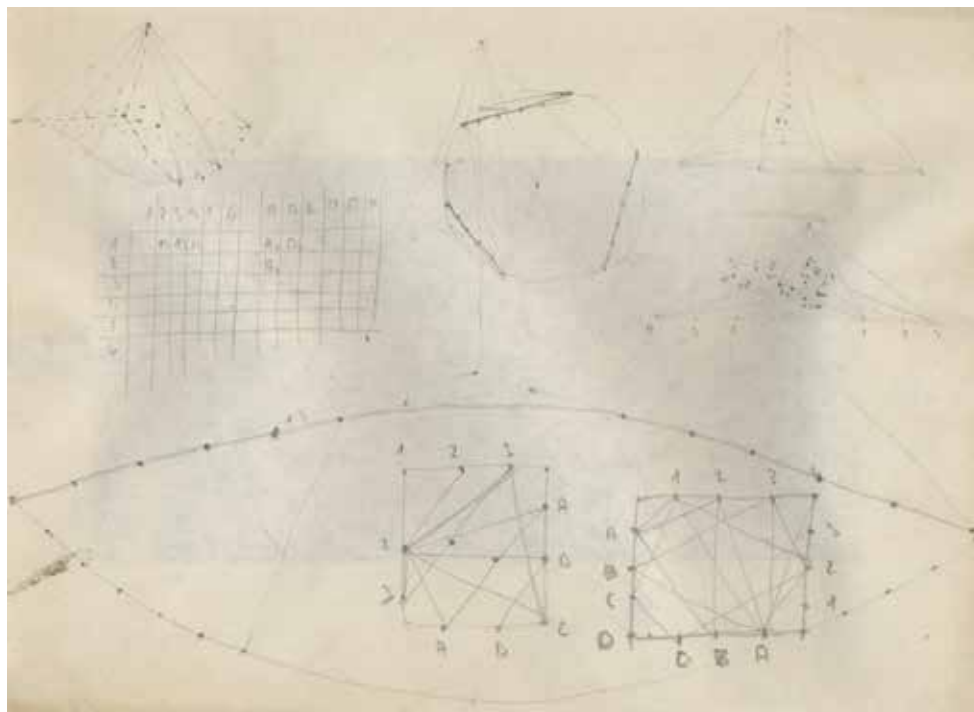
	A szenzáció	B asszociáció	C koncepció	1 optika	2 tektura	3 szféra
A szenzáció	X	jelenség	benyomás	lencse	ház	kabak
B asszociáció	egyed	X	ornament	belelátás	keret	preparátum
C koncepció	típus	ábra	X	nagyítás	oszlopfő	csont
1 optika	perspektíva	rész pl.	montázs	X	gömbszület	üveggyöngy
2 tektura	lépcső	kolonnád	lávakő		X	
3 szféra						X

Ennek a fajta megjelenítésnek a leglátványosabb példáival majd a harmadik csoportban fogunk találkozni, ahol a cellákba a művész egy alakzat különböző szemléletű plasztikai megvalósulását rajzolta bele.

Mivel a második csoport jegyzetei gondolatilag nagyon egységesek, az elmondottakon kívül nem is nagyon van olyan jellemzőjük, amit érdemes volna kiemelni. Egy vázlatlapot érdemes még megemlíteni, amelynek egyedisége egyúttal az értelmezését is megnehezíti, s talán lehetetlenné is teszi.¹⁷ Különös térbeli alakzat négy vázlatát láthatjuk itt, amelynek egyes pontjaira – táblázatban ezen a lapon is előforduló – betűket és számokat kombináló kódok vannak felírva. Ez annyit mindenképpen nyilvánvalóvá tesz, hogy az alapfogalmak kombinációs lehetőségeinek valamiféle térbeli ábrázolásáról van szó, azonban hogy miért így, miért ilyen alakzatban, egyelőre nem fejthető meg (4–5. kép).

Míg az első és második csoport vázlatai szorosan összefonódnak, és lényegében egyetlen dinamikus lendületű kísérletnek tűnnek (az említett kényszerű szünetek ellenére is), addig a második és harmadik csoport közt mindenképpen valamiféle cezúra van, mégpedig több szempontból is. Nem arról van szó, mintha valami gyökeresen új következne, ellenkezőleg: tulajdonképpen nincs a harmadik csoportban olyan módszer, fogalom vagy jelenség, amely az első kettőben ne bukkant volna már fel. Mintha a művész lényegileg késznek, de részleteiben befejezetlennek tekintette volna saját korábbi

17 A lap két oldala közölve Ócsai 2016 (ld. 1. j.) 18–19, 14–15. kép.

4-5. Ócsai Károly: Vázlatlap két oldala fogalmak sorával, kódszámok mátrixával és ezek geometrikus, térbeli elrendezésével, 1977–1978 körül
A művész hagyatékában

kísérleteit, és amikor időről időre elővette, már egy stabilnak mondható szisztémát próbált volna variálni és talán véglegesíteni, letisztázni. A jegyzetlapokról csak annyi mondható el, hogy az 1980-as (illetve az 1990-es) évekből származnak, a pontosabb datáláshoz többnyire nincsenek megfelelő kritériumaink.

A cezúra másrészt viszont azt jelenti, hogy olyan fogalomhármásoknak adott kiemelt szerepet, amelyek addig legfeljebb éppen csak felbukkantak. Ezek közül a legemblematikusabb az *ikon-index-szignál* triász, amely egyértelműen utal Charles Sanders Peirce szemiotikai alapvetésének *ikon-index-szimbólum* hármására. Ez rögtön felveti azt a kérdést is, hogy vajon mennyiben gyakorolt hatást a művészre Peirce, illetve az 1975-ben megjelent *Szemiotika* tanulmánykötet,¹⁸ amelyben a legteljesebb anyagot lehetett ekkoriban a témáról találni, s közvetve azt is, hogy vajon már az első két csoportban is számolhatunk-e ilyen hatással. A táblázatos forma, az alapfogalmak metszéspontjaiban elhelyezkedő típusok és konkrétan például a fentebbi táblázat *egyed, típus* és *ábra* meghatározása is mintha innen volna eredeztethető. A kötet ismerete annak idején az értelmiség körében szinte alapvető lehetett,¹⁹ ugyanakkor Ócsai Károly több olyan módszertani fogást is alkalmazott, amelynek a mintáját ez a kötet nem szolgálhatta. Véleményem szerint amikor az 1980-as években újra elővette a művész a korábbi kísérleteit, az *ikon-index-szignál* kategóriák bevezetésével deklarálni akarta, hogy a saját kísérletei erősen kapcsolódnak a szemiotika tudományterületéhez. A harmadik csoport ismertetése kapcsán erre a kérdésre még részletesen visszatérünk,

előbb azonban azt kell megvizsgálunk, hogy milyen lényegi hatások ösztönözhatték a művészt a gondolkíséret elindításához, szükséges-e egyáltalán közvetlen hatást feltételeznünk akár az alapkoncepció, akár a módszerek tekintetében.

A gondolatmenet kialakulása

A *Művészet* 1972. októberi számában már több-kevesebb világossággal egyértelműen kifejezett (fentebb már idézett) gondolat első tapogatózó megfogalmazását a Derkovits-ösztöndíj elnyerésére 1971 márciusában beadott, a művész hagyatékában fennmaradt pályázati anyagban véljük felismerni. Ebben többek között az olvasható: „[...] kidolgozva olyan nonfiguratív formarendszert, amelyben [...] Tematikusan segítségemre van a marxista esztétikának az a gondolata, amely a művészet egyik fő funkcióját a környező világ, a természet elemberiesítésében látja (antropomorfizmus), kiterjesztve ezt a gondolatot minden szemléletileg megragadható, vagy a vizuális nyelvre lefordítható dologra (pl. tudományos fogalmak)”.²⁰ Nem lehetett elvesztett gondolat a pályázati anyagba marxizmussal kapcsolatos gondolatokat illeszteni, azonban az sem zárható ki teljesen, hogy erre a kísérletsorozatra is hasonló, valóban a marxizmusból származó gondolatok ösztönözték Ócsai Károlyt. A művész 1966–1969 között elvégezte a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem hároméves esztétikai tagozatát, melyhez kapcsolódóan

18 *A jel tudománya. Szemiotika.* Szerk. HORÁNYI Özséb–SZÉPE György. Budapest, General Press Kiadó, 2004 (második, bővített kiadás a *Szemiotika* címszó alatt összefoglalt résszel bővítve); Első kiadás: Budapest, Gondolat Kiadó, 1975. Megjegyzendő azonban, hogy a Peirce-féle eredeti fogalomhármás már a cédulagyűjtemény címszavai közt is szerepel, melynek forrása Szerdahelyi István *Költészetesztétika* című könyve (SZERDAHELYI 1972 [Ild. 6. j.], összesen négy címszóval a témában), és egy további cédulán is előfordul az „ikonikus jel” kifejezés az 1971-es *Strukturalizmus* kötetből (*Strukturalizmus* 1971 [Ild. 6. j.]). Ócsai Károly valószínű forrásaira alább alaposabban is kitérünk.

19 HORÁNYI Özséb–SZÉPE György: A második kiadás elé (2004. október). In: *A jel tudománya* 2004 (Ild. 18. j.) 7: „[...] a kötet az elmúlt évtizedekben a magyar művelődés szerves részévé vált, különösen ha a közönyvtárakból eltulajdonított példányokra és a kötetből készült másodlagos (talán még harmadlagos) összeállításokra is gondolunk”.

20 A szöveg elméleti része teljességében így hangzik: „Céloom a szobor reális térben megjelenő tárgyiassága és az általa hordozott optikai kép (a figura) között feszülő dialektikus ellentmondás (a hildebrandi létforma és látszatforma) megoldása, amely szerintem a szobrászat örök, legáltalánosabb formai problémája. Meggyőződésem azonban, hogy a XX. sz.-i világképnek megfelelő figurális ábrázolást, mint

vizuális képet csak korunk tektonikus gondolkodásában gyökerező tömegviszonyok (mint tárgyi alap) tudnak magukba fogadni, s tökéletes szintézisük csak kivételes pillanatok révén, illetve hosszú kísérletező munka eredményeként sikerülhet.

Így aztán munkámban termékeny kerülőutat próbálok bejárni, kidolgozva olyan nonfiguratív formarendszert, amelyben egyelőre csak felcsillan, de szándékosan rejtve is marad a követhetően figurális ábrázolás. Tematikusan segítségemre van a marxista esztétikának az a gondolata, amely a művészet egyik fő funkcióját a környező világ, a természet elemberiesítésében látja (antropomorfizmus), kiterjesztve ezt a gondolatot minden szemléletileg megragadható, vagy a vizuális nyelvre lefordítható dologra (pl. tudományos fogalmak); úgy érzem, szobraim megkapják adott formai pillanatuknak megfelelő töltést, s így egy személyes jellegű fejlődés egyes lépcsőfokain túl nagyobb érvényre is juthatnak (Pl. Malom, Phalanx, Vizesés, Mitózis, Interferencia, stb.)

Céloom tehát lényegében egy új, mai világunknak minden ízében megfelelő figurális plasztika megteremtése, amely a XIX. sz.-i felhangokból mentesen tudná a realizmus kritériumát teljesíteni. De az önként vállalt kerülőút révén a forma immanens törvényeinek kutatása során, még egy másik eredményre is bukkanhatok, olyan érett, ornamentális nyelvezetre, amely korunk építészetének harmonikus kiegészítője lehet.”

egy jegyzetfüzet is fennmaradt a hagyatékban. Ebben *A marxista esztétika fejlődése* címet viselő oldalakon megtalálható az *elemberiesítés* fogalom elemzése, azonban ez nem igazán visz közelebb Ócsai Károly motivációjához.²¹ A jegyzetekben ezentúl sem találkozhatunk semmi olyasmivel, ami kifejezetten ösztönözhetne volna Ócsai Károlyt a kísérletsorozatra, a fogalmak táblázatos vagy pontokba foglalt csoportosítása olyan általános módszer, amellyel bárki találkozhat oktatási anyagokban vagy tudományos művekben, bár éppen az esti egyetemen készült jegyzetekben is találhatunk rájuk sok példát.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a jegyzetfüzet utolsó nagy témája Heinrich Wölfflin *Művészettörténeti alapfogalmak* című műve volt,²² mely azzal az öt ellentéppárral kezdődik, amely szerint a könyv fejezetekre van osztva (és éppúgy római számmal vannak jelölve).²³ Ezt követően tizenhét, arab számmal ellátott ellentéppár következik (valójában a kilencedik és a tizennegyedik véletlenül megegyezik),²⁴ melyet két szövegesen kifejtett gondolatmenet szakít meg.²⁵ A kapcsolat a témánkhoz tartozó legkorábbi jegyzetekkel világosnak tűnik – legalábbis módszertanilag –, azonban maguk a fogalmak csak véletlenszerűen egyeznek meg az ott előforduló ellentéppárokkal.

Ezek az ellentéppárok nem Wölfflin művéből származnak, mint ahogy a két szöveges gondolatmenet sem.²⁶ Más hivatkozás megjelölésének a hiányában azt kell feltételeznünk, hogy ezek itt Ócsai Károly saját gon-

dolatai (a jegyzetfüzet egész karaktere és rendeltetése ellenére), és hogy itt Wölfflini mintára a modern szobrászat jellemzésére alkalmas ellentéppárokat próbált felállítani. Az első kilenc ellentéppár után álló szöveges rész valószínűleg ezek összefüggéseit próbálja megmagyarázni, amit önmagában is eredeti teljesítménynek gondolunk,²⁷ bár számunkra most különösebben nem érdekes.

A második közbevetés nem az újabb hét ellentéppár összefüggését próbálja magyarázni, hanem csak az egyikhez (*dekoratív forma és informatív forma*) kapcsolódik, ám annál fontosabb témánk szempontjából:

„Témacsoportok

1. Természeti jelenségek

2. Mesterséges tárgyak

3. Tudományos fogalmak

Vizuálisan létező, vagy könnyen elképzelhető dolgok látszólagos ábrázolásán keresztül érvényre jutó állító (dekoratív) vagy tagadó (informatív) tartalom.

Vizuális hasonlat íve:

egyik dolog olyan mint a másik dolog (természeti jelenség, tárgy, fogalom) – (emberi figura, fej, stb.)

fordítva:

(emberi figura, v. csoport, ill. testrészt) – (jelenség)”.
Ebben az eszmefuttatásban pusztán terminológiai szinten is sok közösséget találunk a Derkovits-ösztön-

díj pályázatának fent idézett mondatával. Ha azonban ezt a művész saját gondolatmenetének tartjuk, ak-

21 „Gazdasági-filozófiai kéziratok:

Hegel nyomán felvázolják a külvilág elsajátításának, elemberiesítésének folyamatát

Hegel: az eszme birtokába veszi az elidegenedült [sic!] természetet. Marx: az elsajátítás nem eszmei, hanem a munkán alapul, amely közvetít forradalom és harc között.

Az ember ebben a folyamatban nemcsak a természetet humanizálja, hanem emberivé teszi önmagát is, azaz megteremti önmagát. [...] A humanizáció az elidegenedés révén valósul meg.

Hegel kérdésfeltevését Marx korrigálja.

Hegel: a szellemtől a természet elidegenedett.

Marx: az elidegenedés az ember társadalmi fejlődésében rejlik. 3 vonatkozás:

1. a saját munkájának termékétől

2. szétdarabolja az embert a kizsákmányolás, elidegenedik a munkájától

3. elidegenedik önmagától.”

22 Ennek első, 1969-es kiadása a művész könyvtárában is megvolt (Heinrich WÖLFFLIN: *Művészettörténeti alapfogalmak: A stílus fejlődésének problémája az újkori művészetben*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1969), bár aláhúzásokat nem tartalmaz.

23 I. Linearitás és festőiség, II. Sík és mélység, III. Zárt forma és nyitott forma, IV. Sokszerűség és egység, V. Világosság és homály.

24 1. Gömbszerű test és szalagforma, 2. Koncentrikusság és párhuzamosság, 3. Építkezés és belelátás, 4. Tárgyiasság és tériesség (képiesség), 5. Külső idom és belső idom, 6. Gömbforma és síkforma, 7. Ismétlődés és egyediség, 8. Összerakás és szétbontás, 9. Negatív forma és pozitív forma, 10. Súlyosság és könnyűség, 11. Dekoratív forma és informatív forma, 12. Megmunkáltság és esetlegesség, 13. Figurativitás és nonfigurativitás, 14. Pozitív forma és negatív forma, 18. Telítettség és üresség, 16. Keresztmetszet és síkfelület, 17. Metszés és mintázás.

25 A különböző színű tinták arra utalnak, hogy az egész jegyzet három szakaszban készült.

26 A 13. fogalompár (*dekoratív forma és informatív forma*), mely a második szöveges közbeszúrásban is előfordul, a Wölfflini *imitáció és dekoráció* ellentéppár korrigálásának tűnik, mely a könyvben két fejezetcímbe is előfordul (*Bevezetés* 3. *Utánzás* [a németben Imitation] és *dekoráció*. In: WÖLFFLIN 1969 (ld. 22. j.) 40–41; *Befejezés* 2. *Az imitáció és a dekoráció fogalma*, Uo. 228–230.) illetve együtt szerepelnek az 55., a 83. és a 220. oldalakon is. Így, eredeti Wölfflini alakjukban, együtt fordulnak elő a II. számú kockás füzet egyik lapján is.

27 „A gömbszerű testek (belső idomok) is síkformákból épülnek, de az ellentét a függőleges irányú, élek nélküli szalagformákkal még fennáll. Negatív forma (tériesség) a külső és belső idom között (mindkettő geometrikus v. gömbszerű) jön létre, amelyet aztán a szalagforma gyűrődései festőivé változtatnak.”

kor a pályázati szövegben is a marxista esztétikának saját „kiterjesztéséről” lehet szó, és az esti egyetem jegyzetfüzetében megfogalmazottakat a Derkovits-ösztöndíj pályázati szövege közvetlen előzményének tekinthetjük. Márpedig az esti egyetem fent idézett jegyzeteiben világosan meg van fogalmazva egyrészt a művész alkotói programja, másrészt pedig hogy milyen egyszerű alapokra épül fel az egész tárgyalt gondolat kísérlet.

Az olvasóban ezek után felmerülhet a kérdés, hogy nem kellene-e Wölfflin nevét is (sőt, csak az övét!) megemlíteni a tanulmány címében. Valójában aki olyan céllal olvassa végig a *Művészettörténeti alapfogalmakat*, hogy Ócsai Károly tárgyalt kísérletsorozatához találjon fogódzókat benne, csalódottan fogja a végén a könyvet becsukni. Wölfflin két stíluskorszak, a reneszánsz és a barokk szemléletének különbségeit kísérel meg egyszerű fogalompárok segítségével tudományosan vizsgálhatóvá tenni, míg Ócsai Károly – lényegében – egy egységes kódrendszert próbál kidolgozni műalkotások (szobrok) eszmei tartalmának dekódolásához. Majdhogynem véletlennek mondható, hogy ezeket a gondolatait egy megkezdett Wölfflin-jegyzet kapcsán fejti ki.

Mint már volt róla szó, nem biztos, hogy feltétlenül szükséges külső hatásokat keresni a gondolat kísérlet beindításához, hiszen láttuk, hogy a legegyszerűbb kiindulási pontból, lépésről lépésre, szinte a szemünk előtt fejleszti tovább a művész egy összetett rendszerre. Másrészt viszont ugyanúgy elképzelhető, hogy a kultúrtörténetben járatosabb kutatók a gondolkodók egész sorát lennének képesek elősorolni, akiknél ösztönző gondolatokat találhatunk. Ha ez a tanulmány elér hozzájuk, egyik célját máris sikerült beteljesítenie.

Már a tanulmány címéből is feltételezhető, hogy a szerző szerint Benedictus (Baruch) Spinoza (közelebről pedig az *Etika* geometriai módszere) gyakorolt meghatározó hatást a művészre, legalábbis elképzelhető egy ilyen impulzus. A filozófus nevét ugyan nem említette a művész sem az írásában, sem a vele való beszélgetések során, és a könyvtárában sem volt meg sem az *Etika*, sem más műve.²⁸ Ez azonban aligha jelent bármit

is, hiszen Spinoza ismerete egy filozófia iránt érdeklődő ember esetében majdhogynem természetesnek tűnik. Ráadásul éppen Ócsai Károly ifjúsága idején, az 1950-es években négy kötet is megjelent magyarul munkáiból,²⁹ mivel főként valláskritikája miatt³⁰ Spinozát a marxista ideológia is előtérbe helyezte.

De más logika alapján is kézenfekvő, hogy a művész érdeklődése feltámadt a geometriai módon megírt *Etika*, különösen az emberi szenvedélyeket („indulatokat”) osztályozó III. könyve iránt: a tanulmány címében szereplő harmadik filozófus, Charles Fourier *A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete* című művéből is *Szenvedélyek geometriája* címmel alkotott éremsorozatot 1989-ben. Fourier művének magyar fordítása az *Etikai Gondolkodók* sorozatban jelent meg, és valóban mindkét filozófus rendszerbe próbálta foglalni az emberi érzelmeket, de a párhuzam itt véget is ér; Fourier a nyolcszáz érzelmeket „szendélyfa”-ként elágazóan csoportosította – szemben Spinozával –, ezt a módszert azonban Ócsai Károly nem alkalmazta.

Külön problémát jelent Fourier hatásának kérdése. *A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete* című munkája 1977-ben jelent meg magyarul,³¹ éppen akkor tehát, amikor a művész a legmélyebben volt benne a gondolat kísérlet kidolgozásában. Hogy Fourier hatott Ócsai Károly *művészetére*, az nem kétséges, azonban ez a hatás pontosan datálható 1989-re. De ismerte-e vajon a művet már a megjelenése idején is? A művész könyvtárában lévő példány antikváriumból származik, és az árazás alapján ítélve (a 48 forintos áron megjelent könyv hátsó üres oldalára 32-es szám van írva) viszonylag hamar a birtokába kerülhetett (az 1980-as években erősödő infláció alapján alig tűnik valószínűnek egy 1989 körüli dátum, bár ezt bizonyára csak az akkori viszonyokat ismerők tudnák egyértelműbben behatárolni). A könyvben azonban mindössze hat helyen (19., 23., 79., 94., 101. és 157. oldal) látható ceruzás aláhúzás, amelyből szinte semmilyen következtetést nem lehet levonni, sőt, azt sem lehet kizárni, hogy az előző tulajdonostól származnak. Fourier hatásának lehetőségét érdemes tehát mindegyik jegyzet csoportnál külön megvizsgálni.

28 A cédlagylapjteményében ugyan kétszer előfordul a neve, de mindkét esetben Will Durant Henri Bergsonról szóló írásából vett idézetekben (DURANT 1937 [ld. 6. j.] 393–409) – jöllehet a könyvben Spinozáról is van önálló fejezet, vö. Will DURANT: Negyedik fejezet: Spinoza. In: Uo. 135–179.

29 A Filozófiai Írók Társaság sorozat Új folyamában: *Etika*, 1952; *Teológiai-politikai tanulmány*, 1953; *Ifjúkori művek*, 1956; *Politikai tanulmány és levelezés*, 1957.

30 Nem tudom, mennyire általánosítható ez a marxista filozófiatörténetben, de egy 1953-ban megjelent szöveggyűjteményben Spinozát igyekeztek materialistaként, a marxizmus előfutáraként beállítani, lásd C[onstantin] I[onescu] GULIAN: Bevezető tanulmány. Spinoza materialista filozófiai szemléletéről. In: *Spinoza*. Szerk. Uő. Bukarest, Állami Tudományos Könyvkiadó, 1953. 3–33.

31 Charles FOURIER: *A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete*. (Etikai Gondolkodók.) Ford. LÁZÁR Guy. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.

Spinoza hatása

Többször szóba került már Will Durant filozófiatörténeti munkája (1926), melynek háború előtti magyar kiadása a művész könyvtárban is megvolt. A mű a cédulagyűjtemény egyik forrásaként is azt mutatja, hogy Ócsai Károly kiemelt figyelemben részesítette, és ebben a kötetben Spinoza is terjedelmes fejezetet kapott.³² Durant olyan őszinte nagybecsüléssel beszél az *Etikáról* (például „A modern filozófia legértékesebb alkotása”), hogy az érdeklődés felkeltésére ennél jobb ajánlólevélre nem is lehetett szükség: „Mint hogy az emberi cselekedetek oly határozott törvényeknek engedelmessé válnak, akár csak a geometria, a lélektant geometriai formában és matematikai objektivitással kell tanulmányozni. [...] A megközelítésnek ez a páratlansága teszi oly fölényessé Spinozának az emberi természetről szóló tanulmányát, hogy az Froude szerint összehasonlíthatatlanul a legteljesebb, amelyet morálfilozófus valaha alkotott. (James Anthony Froude: *Short Studies on Great Subjects*, I., Oxford, 1971, 308.)”³³ Továbbá: „Ritkán foglalt magába egy könyv ennyi gondolatot, s vált ennyi magyarázatnak szülőjévé, miközben máig is véres csatateret maradt az elmentés magyarázatoknak. Metafizikája lehet hibás, lélektana tökéletlen, teológiája ki nem elégítő és homályos; de a könyv lelkéről, szelleméről és lényegéről csak hódolattal beszélhet mindenki, aki olvasta.”³⁴ És végül: „soha filozófiai műben nem volt olyan kevés az, amit veszteség nélkül át lehetett ugrani. Minden rész összefügg a megelőzőkkel; egy kézenfekvő és látszólag szükségtelen tételről kiderül, hogy egy impozáns logikai gondolatsornak alapköve. Egyetlen fontos részt sem érthetünk meg teljesen, amíg az egész végig nem olvastuk és nem mérlegeltük.”³⁵

Az is igaz azonban, hogy magához a geometriai módszerhez a szerző nem csinált éppen nagy kedvet: „[Spinoza] elméje a matematikán nevelődött, ami minden szigorúan tudományos eljárásnak alapja, s hatással voltak rá Kopernikusz, Kepler és Galileo teljesítményei is. A mi lazább szövése elménk számára az eredmény az anyag és a forma fásasztó tömörítése; hajlandók vagyunk azzal vigasztalni magunkat, hogy ezt a filozófiai geometriát a gondolat mesterkéltségeként tekintjük, amelyben axiómákkal, meghatározásokkal, teorémákkal és bizonyítékokkal úgy bánnak, mint királyokkal, királynékkal, lovakkal és parasztokkal – afféle logikai pasziánsznak, amelyet Spinoza magányossága enyhítésére talált ki.”³⁶ Valamint: „A modern filozófia legértékesebb alkotása geometriai formába van öntve, hogy Euklidész módjára világossá tegye gondolatait; de az eredmény olyan lakonikus homály, amelyben minden sor egy Talmudra való magyarázatot kíván meg.”³⁷

Korábbi kijelentésünket pontosítanunk kell, ugyanis egyetlenegyszer és látszólag teljesen mellékesen mégis említette Ócsai Károly Spinoza nevét. Ismeretségünk kezdetén, amikor életműve megértéséhez matematikai műveket ajánlott és kölcsönzött saját könyvtárából, egy Colerus nevű szerző két könyvével kapcsolatban megjegyezte, hogy nem arról a Colerusról van szó, aki Spinoza életrajzát megírta. Nekem akkor egyik vonatkozásban sem mondott semmit a név, és gyanítom, hogy kevés olyan embert találnánk, aki mindkettőt ismeri.³⁸ Mi több, még a filozófiatörténeti munkák sem feltétlenül térnek ki a forrásokra, és köztük Colerus Spinoza-életrajzára sem, de például Alexander Bernát 1924-ben megjelent Spinoza-kötete mondhatni, ezzel a névvel kezdődik, és hivatkozik rá később is.³⁹ Ócsai Károly gazdag könyvtárat örökölt, amely azonban hányatott gyerekkora során szétszóródott,⁴⁰ a régi könyvtárából csak

32 DURANT 1937 (*Id. 6. j.*) 135–179.

33 *Uo.* 162.

34 *Uo.* 171.

35 *Uo.* 154.

36 *Uo.* 153–154. Érdemes ezzel kapcsolatban Ócsai Károly sorait idézni *A négy őselemből*: „A fogalmak, feladva lineáris természetüket, kifeksznek a síkba, feltárják viszonylataik sokrétűségét, és kirajzolják azt a tizenkétszögű, belülről sugárzó bűvös Mandalát, *magányos játékosok szellemi arabeszkjét*, amely a meditatív szemlélet számára egyszerre nyújtja az érzéketlen és a transzcendens világ ígését.”

37 *Uo.* 153. A Spinozára (vagy csak az *Etikára*) vonatkozó irodalmat meg sem kíséreltük áttekinteni. Mindössze a közkönyvtárakban magyarul fellelhető irodalomból próbáltunk tájékozódni. A külön is hivatkozott művek mellett az alábbi olvasmányokat kell még megemlítenünk: *Spinoza-tanulmányok*. (Tények és Érvek.) Szerk. BOROS Gábor. Budapest, Áron Kiadó, 1994; Theun de VRIES:

Spinoza. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987; V[aszilij] V[asziljevics] SZOKOLOV: *Spinoza filozófiája és a jelenkor*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1981; LAKATOS Imre: *Spinoza*. In: *Örök Betűk. Új magyar szépirodalom tíz kötetben*, VIII. Szerk. RELLE Pál. Nagyvárad, [1943 k.], 7–28. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a geometriai módszerhez egyik mű sem csinál kedvet, és egy kivételével (erről még külön lesz szó) nem mutat érdeklődést a szenvedélyeknek az *Etika* III. kötetében bemutatott rendszerével szemben sem.

38 Egmont Colerus (1888–1939) *Az egyszerűtől az integrálig és A ponttól a négy dimenzióig* című könyvek szerzője, melyeket Ócsai Károly is kölcsönadott számomra; Johannes Colerus (1647–1707) pedig a Spinoza-életrajz szerzője.

39 DR. ALEXANDER Bernát: *Spinoza*. [Budapest], A Népszerű Zsidó Könyvtár kiadása, [1924]. 9, 25.

40 „[...] apám [...] születésemkor meghalt [...] Rengeteg könyvet és hatalmas vagyont örökölt, amely persze a következő időkben semmivé

mutatóban maradt meg néhány régi kiadású mű. Talán nem indokolatlan feltételezni, hogy ez a könyv is a birtokában volt valaha, annál is inkább, mivel Alexander kivételesen nagyra értékeli az *Etika* III. könyvét: „Spinoza rendszerének ez a része a legcsodásabb.”⁴¹ „Ezekből a fogalmakból építi föl Spinoza indulatelméletét, mely filozófiájának egyik legtökéletesebb, jóformán külön, mégis szerves része.”⁴² „Ezekből származtatja le összes indulatokat, [...] melyeknek nagyszerű elemzését és definícióját adja; mind a mai napig nincs más ily klaszszikus elmélete e matériának.”⁴³

A geometriai módszer kérdésköréről jó tájékozódást kapunk Boros Gábor filozófiatörténeti vizsgálataiból: René Descartes-nak is volt egyetlen, rövid, „geometriai módszerrel” írt műve, az *Elmélkedések az első filozófiáról*.⁴⁴ Spinoza egyik korai művében pedig éppen Descartes filozófiáját mutatja be „geometriai módra”: *Descartes A filozófia alapelvei című műve első és második részének geometriai módon bizonyított összefoglalása együtt a szerző metafizikai gondolataival*.⁴⁵ Ezt kevéssel megelőzte egy másik korai műve, a *Tanulmány az értelem megjavításáról* című,⁴⁶ melyet ugyancsak ezzel a módszerrel írt (1662-ben), s ezután Spinoza nyomban a szintén így

megfogalmazott *Etikához* kezdett, melynek első változata 1665-re készült el.⁴⁷

Am nemcsak az alkalmazott módszerekben érhető tetten Descartes hatása. Spinoza az *Etika* harmadik részében (*Az indulatok eredetéről és természetéről*)⁴⁸ az érzelmelek számában, rendszerezésében és meghatározásában sok tekintetben igazodik Descartes 1649-ben megjelent *A lélek szenvedélyei* című művében foglaltakhoz.⁴⁹ Boros Gábor szerint ez a műve kevésbé kiérlelt, mint az ezt megelőzően írt munkái, amelyek a legismertebbek és legtöbbszörre értékelték, s talán ennek köszönhető nemcsak az, hogy az újkori Descartes-recepcióban messze nem ez a legnagyobb hatású mű, de az is, hogy első magyar fordítása is csak 1994-ben látott napvilágot.⁵⁰ Ezek miatt *A lélek szenvedélyei* Ócsai Károlyra közvetlenül nem gyakorolhatott hatást, csak Spinoza művén keresztül, s így természetesen a tanulmány címében is jogosulatlan volna Descartes nevét megemlíteni. Épp ezért nem térünk ki bővebben a két rendszer összehasonlítására sem, részletesebben csak Spinoza rendszerét ismertethetjük.

Ő az érzelmelek rendszerezése során negyvennyolc tételt vett be a (III.) könyvhöz csatolt egyfajta függé-

lett. [...] Egész gyerekkoromban faltam a könyveket, elolvastam mindent, ami a kezembe került Paul Géraldytól Freudig.” FERCH Magda: Lépcső alatt. *Magyar Nemzet*, 66. 2003. április 26. 97. sz. 33.

41 ALEXANDER 1924 (ld. 39. j.) 74.

42 Uo. 76.

43 Uo. Alexander Bernát műve az előző évben mintegy kétszeres terjedelemben németül jelent meg Münchenben: Bernhard ALEXANDER: *Spinoza*. München, Verlag Ernst Reinhardt, 1923. Bár a könyv ismeretét nem feltételezhetjük Ócsai Károlyról, Alexander nagybecsülését érdemes a német szövegből vett idézetekkel is alátámasztani: „Es ist, was die Anlage dieser Lehre und den Reichtum der Ausführungen anlangt, das originellste des ganzen Werkes” (ALEXANDER 1923, 116); „[...] die Affektenlehre Spinozas ist ein glänzendes Beispiel für eine gedankliche Aufarbeitung des Erfahrungsmaterials und kann diesem Teil der Logik als musterhafte Vorlage dienen.” (Uo. 121.) A szerzőnek itt jóval több lehetősége volt a részletesebb ismertetésre, így az indulatok rendszerénél is ki tudott térni a legfrappánsabb megoldásokra, például: „Man lese das Scholium zu 30, wo in einfacher und ingenioser Weise die Affekte des Ruhmes (gloria) und der Scham (pudor), der Selbstzufriedenheit (acquiescentia in se ipso) und Reue (poenitentia) als solche erklärt werden, in denen wir uns selber zum Objekt der Liebe oder des Hasses machen. Mit dem geometrischen Gleichmut, den uns Spinoza versprochen, erklärt er, daß es um die Natur der Menschen zunächst derartig bestellt ist, daß sie diejenigen bemitleiden, denen es schlecht geht, und diejenigen beneiden, denen es gut geht, und daß beides aus derselben Quelle folgt” (Uo. 122).

44 BOROS Gábor: *Spinoza és a filozófiai etika problémája*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1997. 44.

45 Uo. 13.

46 Uo. 14.

47 Uo. Boros elemzése kimutatja továbbá, hogy a *Tanulmány...* bevezetőjében kifejtett gondolatokat Spinoza az *Etika* III. könyvében folytatja, és zárja le ideiglenesen (Uo. 58), és csak ezen a két helyen alkalmaz analitikus módszert, míg az *Etika* többi részében, a Descartes-ot ismertető művében (valamint a nem „geometriai módon” megfogalmazott, ugyancsak korai művében, a *Rövid tanulmány az Istenről, az emberről s az ő boldogságáról* című munkában) szintetikus módszert használ (Uo. 32), melyeknek sajátosságait Descartes az *Értekezés a módszerről* című művében részletesen ki is fejti (hosszan idézve: Uo. 28–29). Spinoza Descartes-ot ismertető művének előszavában Lodewijk Meyer a „geometria” módszert a „szintetikkussal” azonosítja (Uo. 28). Boros a könyv utolsó fejezetében röviden és tömören még egyszer visszatér a kérdésre: „[...] a meg-alapozási összefüggés [...] kétségkívül magába foglalja a levezetés-gondolatot, ami explicité Spinoza Descartes filozófiai alapelveit »geometriai módon« bemutató művével válik: azzal a művel, amely föltárja a rejtett módszertani közösséget a descartes-i és a spinozai rendszer között.” Ehhez fűzi hozzá a 21. lábjegyzet: „A lánc persze a következő módon teljes: (analitikus) *Elmélkedések* [Descartes, lásd fent] – (szintetikus) *Alapelvek* [ti. Descartes *A filozófia alapelvei* című műve] – (geometriai módon előadott) *Descartes filozófiájának alapelvei* [Spinoza, lásd fent] – (geometriai módon elrendezett) *Etika*.” A geometriai, analitikus és szintetikus módszer kérdéséhez nincs több támpontunk.

48 Benedictus de SPINOZA: *Etika*. (Etikai Gondolkodók). Ford. SZEMERE Samu. Budapest, Gondolat, 1979 [az 1952-es kiadás alapján]. 147–249.

49 René DESCARTES: *A lélek szenvedélyei*. In: Uő: *A lélek szenvedélyei és más írások*. Ford. BOROS Gábor–GULVÁS Péter, DÉKÁNY András fordításának felhasználásával. Budapest, L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, 2012. 53–168.

50 René DESCARTES: *A lélek szenvedélyei*. Ford. DÉKÁNY András. Szeged, Ictus, 1994. 7–27; BOROS Gábor: *Előszó*. In: DESCARTES 2012 (ld. 49. j.) 7–11.

Spinoza							
1. kívánság		2. öröm	3. szomorúság	2. öröm	3. szomorúság		
(pozitív)	(negatív)	külső tárgyra vonatkozó		belső dolgok képzete			
		4. csodálat	5. lenézés	25. önmagával való elégedettség	26. alázatosság	csodálat	Descartes
		10. hódolat		28. gőg	29. kishitűség		
		21. túlbecsülés	22. lebecsülés				
		6. szeretet	7. gyűlölet			szeretet / gyűlölet	
		8. vonzalom	9. ellenérzés				
34. hála	37. bosszú					vágy	
35. jóakarat	36. harag	19. jóindulat	20. felháborodás				
	38. kegyetlenség	24. könyörületesség					
39. aggodalom	42. rémület	12. remény	13. félelem			öröm / szomorúság	
40. merészség	41. gyávaság	14. biztosság	15. kétségbeesés				
32. vágyódás	33. versengés						
		16. vígság	17. lelkimardosás	30. dicsőség	31. szégyen		
			18. részvét	25v. önmagával való elégedettség	27. megbánás		
		11. gúny	23. irigység				
43. szerénység	44. becsvágy						

45. falánkság, 46. iszákosság, 47. kapzsiság, 48. kéjvágy
(Az utolsó négy indulatot nem tartottuk szükségesnek a táblázat egészében elhelyezni.)

lélke (*Az indulatok meghatározásai*),⁵¹ amely nagyjából párhuzamosan halad a főszöveg ötvenkilenc tételével. Így minden érzelemre legalább két számmal is lehet hivatkozni (pl. *vígság*: 18. tétel, 16. meghatározás). A tételek és a meghatározások alapján a fenti táblázatban összesítettük az indulatok egymáshoz való viszonyait (ezekre a meghatározások számával hivatkozunk), és az elrendezésnél arra is törekedtünk, hogy Descartes rendszeréhez való viszonyát is érzékeltetni tudjuk (*Alélek szenvedélyei* tételszámait, valamint a megfogalmazás eltéréseit a keveredés, illetve a táblázat bonyolultságának elkerülése érdekében mellőztük).

A témában való alaposabb elmélyedés nélkül nehéz eldönteni, vajon melyik filozófus felosztása a helyesebb, s hogy van-e értelme egyáltalán így feltennünk a kérdést. Valójában azonban nem is a rendszerezés Spinoza művének, az *Etika* III. könyvének legnagyobb erénye. Mi legalábbis úgy látjuk, hogy az egyes fogalmak meghatározásában alkotott szinte zseniálisat a filozófus. Ugyanis mindegyik érzelmet megpróbálta néhány alapfogalom és az ezeket összekapcsoló viszonyok – tulajdonképpen számok és műveletek – grammatikájára redukálni. Nézzük például Spinoza meghatározásait a következő eseteknél (az áttekint-

hetőség kedvéért az azonos elemeket tipográfiailag jelöltük):⁵²

12. A remény: állhatatlan **öröm**, amely oly jövődő vagy elmúlt dolog képzetéből ered, amelynek *kimenetelére nézve némileg kétségben vagyunk*.

13. A félelem: állhatatlan **szomorúság**, amely oly jövődő vagy elmúlt dolog képzetéből ered, amelynek *kimenetelére nézve némileg kétségben vagyunk*.

14. A biztosság: **öröm**, amely oly jövődő vagy elmúlt dolog képzetéből ered, amelyre nézve *megszűnt a kételkedés oka*.

15. A kétségbeesés: **szomorúság**, amely oly jövődő vagy elmúlt dolog képzetéből ered, amelyre nézve *megszűnt a kételkedés oka*.

(Emlékeztetőül Ócsai Károly fogalom meghatározásai: *situáció: a figura eltárgyasulása*
improvizáció: a tér elemberiesülése
impresszió: a valóság, mint halmaz szubjektív visszametszése
situáció: a valóság, mint halmaz társadalmi visszametszése.)

Ilyen szempontból nézve az alábbi táblázatban foglalnánk össze a meghatározásokat (sajnos az előző táblázat többirányú kapcsolatait itt elvesznek):

51 SPINOZA 1979 (ld. 48. j.) 227–249.

52 SPINOZA 1979 (ld. 48. j.) 233–234.

	1. kíván- ság	2. öröm	3. szo- morú- ság	(vonat- kozás)	(művelet)	+ / -	(művelet)	(a művelet tárgya)	(képzet)	(körülmény)	(viszonyulás)
4. csodálat								dolog	képzeleti képe	nincs kapcsolata a többivel	
5. lenézés								dolog	képzeleti képe, azt képzeletben,	ami nincs meg	
33. versengés	1				irányul			dologra	képzeletük	másokban is megvan	
32. vágyódás	1				irányul			dolog birtoklására	a dolog emlékezete a létezését kizáró emlékezet		táplál, gátol
8. vonzalom		2			kísér			dolog	képzelet	véletlenül oka	2-nek
9. ellenézés			3		kísér			dolog	képzelet	véletlenül oka	3-nak
16. vígság		2			kísér			elmúlt dolog	képzelet	váratlanul bekövetkezett	
17. lelkimar- dosás			3		kísér			elmúlt dolog	képzelet	váratlanul bekövetkezett	
12. remény		2			ered			jövendő vagy el- múlt dolog	képzelet	kimenetele némileg kétséges	
13. félelem			3		ered			jövendő vagy el- múlt dolog	képzelet	kimenetele némileg kétséges	
14. biztosság		2			ered			jövendő vagy el- múlt dolog	képzelet	megszűnt a kételkedés oka	
15. kétségbeesés			3		ered			jövendő vagy el- múlt dolog	képzelet	megszűnt a kételkedés oka	
39. aggodalom	1				kikerüljük	nagyobb bajt kisebb baj árán					
42. rémület	1				elkerülését gátolja 13	baj				csodálat vagy ingadozás	
40. merészség	1			valakit	ösztönöz		tenni			veszedelemmel jár	mások félnek kitenni magukat
41. gyávaóság	1				gátolja 13					olyan veszedelemtől	mások ki merik tenni magukat
18. részvét			3	valakit ért	kísér	baj			képzelet		
(18+) részvét		2		[valakit ért] más emberé	[kísér] okoz	java			[képzelet]		
6. szeretet		2			kísér			külső ok	képzelet		
7. gyűlölet			3		kísér			külső ok	képzelet		
10. hódolat		(6)		valaki iránt							akit csodálunk
11. gúny		2			ered	megvetett valami(ről)			képzeletük		gyűlölt dolgot tartalmazza
19. jóindulat		(6)		valaki iránt	okoz	jót					
20. felháborodás			(7)	valaki iránt	okoz	bajt					

	1. kíván- ság	2. öröm	3. szo- morú- ság	(vonat- kozás)	(művelet)	+ / -	(művelet)	(a művelet tárgya)	(képzet)	(körülmény)	(viszonyulás)
23. irigység			(7)	valaki		szerencsésén [javán] baján					3 2
24. könyörü- letesség		(6)		valaki		szerencsésén [javán] baján					2 3
34. hála	1			valakivel, aki velünk	törekvés	jót jót	tenni tett				
37. bosszú	1			valakinek, aki a mi	ösztönöz	bajt ártalmunkra	okozunk volt				
35. jóakarát	1			valakinek		jót	tegyünk				akit számunk
36. harag	1			valakinek	ösztönöz	bajt	okozunk				akit 7
38. kegyetlenség	1			valakinek	ösztönöz	bajt	okozzon				akit 6 vagy számunk
21. túlbecsülés		(6)		valakit	tart	többre				kelleténél	
22. lebecsülés			(7)	valakit	tart	kevesebbre				kelleténél	
28. gőg		2		magát	tart	többre				kelleténél	
29. kishitűség			3	magát	tart	kevesebbre				kelleténél	
30. dicsőség		2			kísér		tett		képzete képzeliük,	hogy mások	dicsérik
31. szégyen			3		kísér		tett		képzete képzeliük,	hogy mások	gáncsolják
25v. önma- gával való elégedettség		2			kísér		tett		képzete	másoktól függetlenül tettük	
27. megbánás			3		kísér		tett		képzete	másoktól függetlenül tettük	
43. szerénység	1			(valaki)			tegye ne tegye			ami az embereknek	tetszik nem tetszik
44. becsvágy	1				törekvés		főleg ha teszünk			tömeg magunk vagy más	tetszésére kárára
25. önma- gával való elégedettség		2		lélek	szemléli						cselekvőképességét
26. alázatosság			3	lélek	szemléli						tehetetlenségét/ gyengeségét

A logikában nálam járatosabb kutató ezt a táblázat bizonyára még feszegette és még következetesebbé tudná tenni, de a lényeg így is jól kiolvasható belőle: Spinoza az indulatokat néhány alapfogalomra, műveletre, körülményre stb. redukálta, s ezek segítségével valóban szinte matematikai egzaktságot tudott vinni a rendszerébe.

Még egy dologra érdemes kitérni: ez a rendszer olyan kombinációkat is eredményez, amelynek a való életben nincs külön neve, de a típus elképzelhető. Lásd például az 52. tétel megjegyzését: „több indulatot tudunk levezetni, mint amennyit az elfogadott elnevezésekkel meg szoktak jelölni”, vagy az 59. tétel megjegyzését: „az indulatok oly sokféle módon tehetők össze egymás-

sal, s ebből annyiféle változat keletkezik, hogy számuk meg sem határozható”; végül egy konkrét példán is: 22. tétel megjegyzése: „A 21. tétel megmagyarázza nekünk, mi a részvét. Ezt így határozhatjuk meg: másnak baján támadt szomorúság. Azt azonban nem tudom, hogyan kellene nevezni azt az örömet, amelyet más ember java kelt.”⁵³

Ez a kifejezési mód pontosan illeszkedik a 17. század egy jellegzetes törekvéséhez, egy filozófiai nyelv megalkotásának igényéhez. A kérdésnek óriási irodalma van, de az olvasó jól tájékozódhat róla Umberto Eco magyarul is megjelent könyvéből.⁵⁴ Mi itt most csak röviden idéznénk Hans-Georg Gadamer idevágó passzusát: „A történeti nyelvek járulékos mozzanatainak és fogalmaik meghatározatlanságának csak a matematikai szimbólumrendszer segítségével lehetne elvileg fölé emelkedni: az ilyen tökéletes jelrendszer kombinatorikájában – ez volt Leibniz elgondolása – új igazságokra lehetne szert tenni, melyek a matematikai bizonyosság fokát érnék el, mert az ilyen jelrendszer által leképezett ordónak minden nyelvben lenne megfelelője. [...] Tehát a nyelvnek az az ideálja, melyet Leibniz követ, az ész »nyelve«, analysis notionum, mely az »első« fogalmakból kiindulva az igaz fogalmak egész rendszerét bontaná ki, s a létező mindenségének a leképezését hajtaná végre, s így az isteni észnek felelne meg. A világ teremtése Isten számítása, aki a lét lehetőségei közül kiszámítja a legjobb lehetőséget.” Az idekapcsolódó lábjegyzet pedig így szól: „Mint ismeretes, Mersenne-hez írott 1629. XI. 20-i levelében, melyet Leibniz ismert, a számjegyek képzésének a mintájára már Descartes kifejtette az ész ilyen jelnyelvének az elgondolását, mely az egész filozófiát magába foglalná.”⁵⁵

Gilles Deleuze Spinozáról írt könyvében⁵⁶ többször kitér arra, hogyan vitte Spinoza és Leibniz egymással párhuzamosan tovább a descartes-i örökséget, azon-

ban ezt az aspektust nem tárgyalja. Pedig az indulatok rendszere az *Etika* egészét tekintve hasonlóan bomlik ki az „első fogalmakból kiindulva” úgy, mint ahogy Gadamer jellemzi Leibniz elképzelését.⁵⁷

Úgy vélem, sok közös vonás fedezhető fel Spinoza és Ócsai Károly rekonstruált módszerei közt (jóllehet az anyag elkerülhetetlen kezdeti listázását és csoportosítását, az ellentétpárok felállítását és részben a rendszerezését is elsősorban Descartes-nak tulajdoníthatjuk), különösen ami a fogalomkészlet elemi alakzatokká (alapfogalmak + műveletek) redukálását és megnevezhetetlen kombinációk tételezését illeti. A közvetlen hatás nem bizonyítható – bár nagyon kézenfekvő volna –, mégis az az érzése az embernek, hogy túl sok az egybeesés a véletlen hasonlósághoz.

Fourier hatása az első két csoport vázlatain

Fourier nevéhez olyan toposzok kapcsolódnak, mint az „utópikus szocializmus”, a „falanszter rendszer propagálója”, műve azonban nem közismert. Mi több, Madách Imre *Az ember tragédiája* című műve révén a magyar köztudatban az a téves nézet terjedt el, hogy a falanszter a szélsőséges egyenlőségnek, az individualizmus teljes hiányának a szisztémája – jóllehet éppen az ellenkezőjét hirdeti: az ösztönök, hajlamok akadály nélküli, szabad kiélése teremt egészséges versenyhelyzetet a különböző jellemű emberek között. A mű ismertetésére e keretek közt még röviden sem tudunk kitérni, s emiatt az alábbi táblázat is kissé félrevezető lehet. Ebben azokat a (részben eltérő terminológiát használó) szövegrészeket gyűjtöttük egybe a műve különböző helyeiről, amelyben az emberi érzelmek összefüggéseit fadiagramszerűen ábrázolható viszonylatokként tárgyalja.⁵⁸

53 SPINOZA 1979 (*Id. 48. j.*) 213, 225, 177–178.

54 Umberto ECO: *A tökéletes nyelv keresése az európai kultúrában*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 1998.

55 Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázolata*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984. 290–291 és végjegyzet a 425. oldalon. A könyv Ócsai Károly könyvtárában is megvolt.

56 Gilles DELEUZE: *Spinoza és a kifejezés problémája*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

57 Boros Gábor egészen röviden tér ki a szenvedélyek (affektusok) logikai felépítésére, a III. könyv elemzése kapcsán pedig csak néhány alapfogalmat tárgyal (BOROS 1997 [*Id. 44. j.*] 133–161). Descartes *Értekezéséből* vett idézetekre támaszkodva ezt írja: „[...] az affektusoknak elemi egységekre bontása s közöttük olyan rend megállapítása,

amely lehetővé teszi először is a legelembb affektusok meghatározását, majd ebből kiindulva a »fölfelé« emelkedést, azaz annak bemutatását, hogy hogyan értelmezhető minden, a hétköznapi életben előforduló affektus az elemi affektusok származékként.” (Uo. 49.) Nyilvánvaló, hogy Spinoza filozófiájának nem az affektusok rendszere a legfontosabb eleme, ami Boros tárgyalásában is világosan tükröződik. Spinoza sem emeli ki módszertanilag saját tevékenységéből, talán emiatt sikkad el ennyire a „jelnyelv” lehetőségét magában hordó, folytatás nélküli lépés. Úgy vélem, Alexander Bernát éppen ennek az eredetiségét ismerte fel, anélkül azonban, hogy tágabb kontextusba helyezte volna.

58 FOURIER 1977 (*Id. 31. j.*); a táblázatba az alábbi oldalak adatait vettük fel: 74–75, 129, 135–144, 234, 418, 502–503.

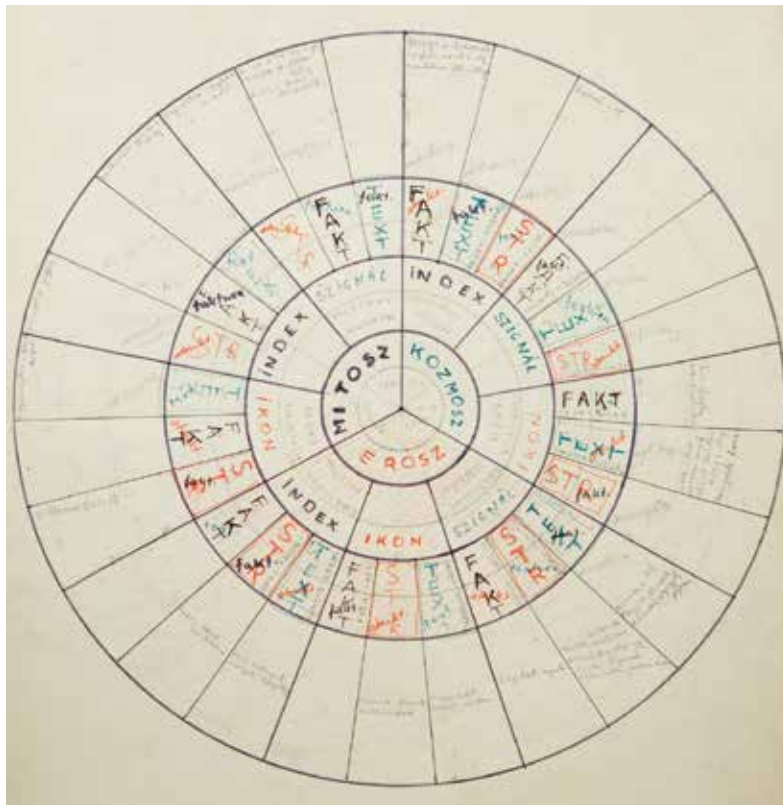
Uniteizmus (határtalan emberszeretet) ~ zenei oktáv, fehér sugár, 12 bordapár											
~ 5 láthatatlan sugár (rózsaszín, rőt, barna, sárgászöld, lila), 5 (le nem ütött) hang, 5 inkoherens bordapár					~ 7 látható sugár (szín), az oktáv 7 leütött hangja, 7 kombinált bordapár						
Luxizmus (fényűzés iránti vágy), testi, anyagi vagy érzéki szenvedélyek; igénye a Gazdagság					Szerizmus (sorok iránti vágy), disztributív (másodlagos), finomító (mozgásba hozó) szenvedély, összetett lelki vágy, igénye az Igazságosság egyensúlyban tartja a Luxizmust és Gruppizmust; hatásuk gyöngye, megjelenésük ritka, egyedül Fourier ismerte fel a létezésüket			Gruppizmus (csoportok iránti vágy), érzelmi vagy szellemi szenvedély, egyszerű lelki vágy, igénye a Szabadság			
az 5 érzék					10. Egymásba kapcsolódó (Összekötő)	11. Változó (Pillangó)	12. Növekvő	dúr skála	moll skála		
látás	hallás	tapintás	ízlelés	szaglás			Szakadás (Cselszövő)	dicsőség vagy becsvágy, Testület ~ hiperbola ~ Nap vagy állócsillagok	barátság ~ kör ~ Tejút csillagcsoportjai	szerелеm ~ ellipszis ~ Nap körül keringő bolygócsoporthok	apaság vagy szülői csoport, Család ~ parabola ~ bolygók körül keringő holdcsoportok
harmadlagos szenvedélyek: 32											
negyedleges szenvedélyek: 134											
5. hatvány: 404 szenvedély											
6. hatvány											
7. hatvány											
8. hatvány											
800 (810) fő jellem ~ 800 emberi izom											

+13.
uniteizmus
(harmozmus) ~
kulcsfont

Ez alapvetően a „szenvedélyfa” képe, amely ugyanakkor jól illusztrálja Fourier mindent mindennel összekapcsoló, mindent egy rendszer részeként tekintő szemléletét is. Eltekintve attól, hogy Ócsai Károly egyik korai vázlatán éppen egy ilyen, fadiagramot leképező üres táblázatot látunk, semmi közöset nem találunk az első két csoportba tartozó elképzelés és Fourier rendszere között, előrebocsátva azonban, hogy a harmadik csoportnál lesznek érintkezési pontok. (Azt is érdemes itt megjegyezni, hogy további olyan jegyzetekre is ki fogunk térni majd, amelyek ebbe a táblázatba nem voltak beleilleszthetők.) Ha tehát ismerte is a művész a könyvet az 1970-es évek végén, ekkor felvázolt elképzeléseire ez kimutatható hatással még nem volt.

A harmadik csoport – Peirce hatása

A harmadik jegyzetecsoporthoz első horizontja az 1980-as évekre esik. Itt alapvetően a már kialakult táblázatos formát alkalmazza a művész, valamint a három- és hatszög alakú geometrikus elrendezést; bizonyos fókusz új a kördiagramokkal való kísérletezés. Ami a megjelenítés szintjén különbséget mutat az első két csoporttal, az a szemmel látható gyűrűzés az ábrázolások térbeliségével. Hogy lehet síkban ábrázolni három különböző fogalomhármassal kölcsönhatását, hogy mindegyik metszet megjeleníthető legyen? Két lapon is megjelenik egy térbeli koordináta-rendszer vázlatja, amely azt illusztrálja, hogy az x, y és z tengelyeken elhelyezett fo-

6. Ócsai Károly: Fogalmak kördiagramba rendezve, 1980-as évek
A művész hagyatékában

galomhármasok hogyan jelölik ki egy-egy kombináció térbeli helyét (három fogalomhármas huszonegy ilyen lehetséges kombinációt eredményez, amelynek síkvetületén csak kilenc metszet ábrázolható). Táblázatban és kördiagramon⁵⁹ (6. kép) is csak kisegítő megoldásokkal lehet síkban az összes kombinációt megjeleníteni (és ezeket alkalmazza a művész is).

Mivel az új csoport egyik megkülönböztető jellemzője az *ikon-index-szignál* fogalomhármas bevezetése, amely nem értelmezhető Peirce és a *Szemiotika* tanulmánykötet nélkül,⁶⁰ alighanem a térbeli ábrázolásra való törekvés is innen eredeztethető. Peirce rendszere

ugyanis ugyanúgy három fogalomhármas egymásra hatásából áll (*ikon-index-szimbólum*, *minőségjel-egyedi jel-törvényjel*, *réma-tétel-következtetés*), mint amivel Ócsai Károly ez időben kísérletezik. A kötetben közölt háromszög alakú táblázat azt a benyomást kelti, mint ha ebben az összes kombinációt be lehetne mutatni.⁶¹ Peirce rendszere valójában nem használja ki az összes kombinációs lehetőséget,⁶² azonban ez ötletet ad a két-dimenziós ábrázolás továbbfejlesztéséhez, ugyanis egy háromszöget használva háromszor hármas mátrixnak a lehetséges huszonegy kombinációból már tizenkilenc ábrázolható síkban. Az egyik rajzán ilyesmivel kísér-

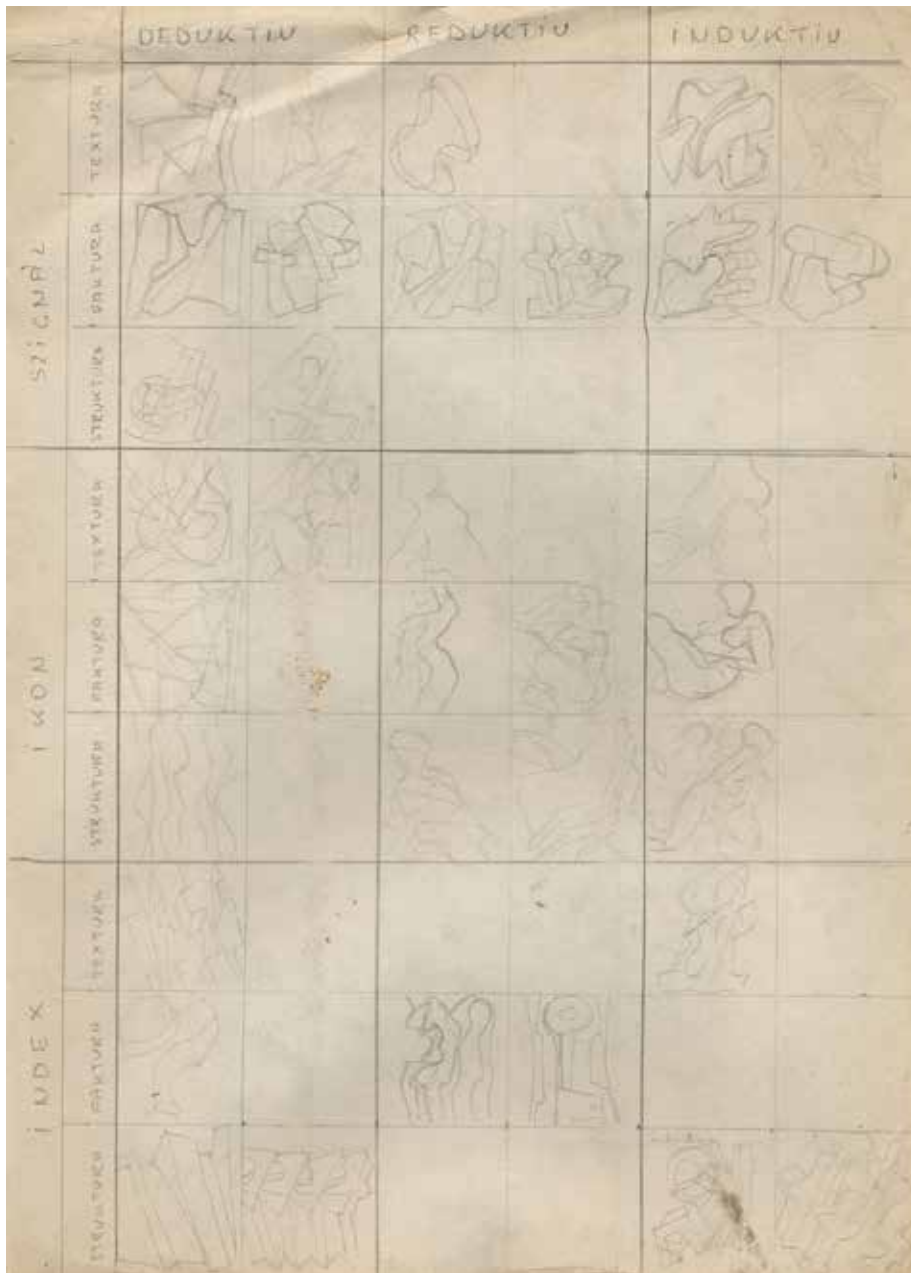
59 A kördiagram közölve Ócsai 2016 (ld. 1. j.) 20, 16. kép.

60 C[harles] S[anders] PEIRCE: A jelek felosztása. In: *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 23–37 (és végjegyzetek a 447–448. oldalakon). Más források lehetőségét alább fogjuk részletezni.

61 Uo. 34.

62 Ugyanerre az eredményre jutunk, ha végigkövetjük Peirce leírását

a jelek tíz osztályáról és egymáshoz fűződő kapcsolataikról (Uo. 31–34), majd megpróbáljuk táblázatban ábrázolni. Míg a tárgyviszony jól megjeleníthető egy hagyományos táblázat oszlopaiban, addig az eszközviszony és értelmező viszony kategóriái egy-egy pontba (*minőségjel*, illetve *következtetés*), egy-egy körívre (*egyedi jel*, illetve *tétel*), valamint ezeken túl sugárirányban elszórva (*törvényjel*, illetve *réma*) helyezkednek el.

8. Ócsai Károly: Háromszor hármas fogalmi mátrix, a metszéspontokban egy-egy szobor vázlatával, 1980-as évek
A művész hagyatékában

szöveges mezőjében az *alárendelt–mellérendelt* és *folymatos–megszakított* ellentétpárok mellett felbukkan (a korai vázlatokon sem szereplő) *azonos–különböző* ellentétpár is. Ilyen fogalomkészletet alkalmazó vázlat még öt ismert (az *azonos–különböző* ellentétpár standard neve ezentúl *azonos–nem azonos* lesz), és mindez azt mutatja, hogy a művész 1986–1987 körül már készen állt a „hármass” rendszer „négyessé” alakítására.

Ez azonban ekkor még nem következett be, ugyanis további tizennégy olyan lapot ismerünk, amely megmaradt a fogalomhármassoknál, és immár az *indukció–redukció–dedukció* triádst is alaphármasként kezeli. Ezek közül három lap datálható nagy biztonsággal szintén 1987-re. A tizennégy lap közül haton mindössze a négy alaphármass jelenik meg, a többin viszont más fogalmak is (három lapon az ellentétpárok, másik három pedig a *tér–tárgy–figura* hármass). A „műveleti sor” három másik tagja öt lapon is felbukkan, másik ötön pedig vagy a „művészeti alapfogalmak” teljes sora (*tektonika, optika, kalligráfia, ornamentika, szférika, planika*) vagy csak három közülük (a *struktúra* már átkerült a standard *textúra–struktúra–faktúra* triászba).

Az alaposabb elemzés tehát azt mutatja, hogy eredetileg a művész teljesen új fogalmi alapokra kívánta helyezni a korábbi rendszerét, aztán apránként „visszaszivárogtak” bele a régebbi elemek is.⁶⁴ Ez utóbbiak a geometrikus ábrákon (leggyakrabban egymásba rajzolt háromszögekben) is mindig a belső metszetekben jelennek meg, azt a benyomást keltve, hogy „alacsonyabb rendű” kategóriák, mint a fő pozíciókban lévő új fogalmak. Sajnos az absztrakció ezen szintjeire képtelen vagyok követni Ócsai Károlyt, azonban azt is el tudom képzelni, hogy ez ugyancsak a síkbeli ábrázolás kényszeréből adódó szükségmegoldás, s valójában a különböző fogalmak a térben különböző síkokban, de egymáshoz képest egyenrangúan metszik egymást,

nem állnak hierarchikus viszonyban. A magam részéről ezt a kérdést nyitva kell hagynom.

Amint többször is utaltunk már rá, a harmadik csoport jegyzeteiben explicit nyoma van annak, hogy a művész ismerte és felhasználta az 1975-ben megjelent *Szemiotika* tanulmánykötetet.⁶⁵ Korábban azonban már utaltunk rá, hogy a Peirce-féle felosztást Ócsai Károly már e kötet megjelenése előtt ismerte, cédulagyűjteményében négy ezzel kapcsolatos idézet volt Szerdahelyi István egyik művéből,⁶⁶ egy további cédulán pedig az „ikonikus jel” fogalma fordult elő az 1971-es *Strukturalizmus* kötetből idézve.⁶⁷ Ez utóbbiban Max Bense írása⁶⁸ alkalmazza Peirce jeltipológiáját, és a szignál fogalmát is használja, bár a cikkekre hivatkozó három cédula éppen nem ezt a témát érinti. Szerdahelyi forrásmunkája Peirce-t illetően Roman Jakobson kötete volt,⁶⁹ melyet csaknem teljes információtartalmában idéz,⁷⁰ azonban a *szignál* egyik műben sem bukkan fel.

A *Szemiotika* kötet bevezetője is említi, hogy hasonló összeállítás jelent meg a *Helikon* 1973-as különszámában is.⁷¹ A válogatás többek között Peirce egyik írását (levél) is közli,⁷² azonban az *ikon–index–szimbólum* hármass itt szinte teljesen elvész a számtalan más kategória között. A különszámában néhányszor más szerzők munkáiban is van utalás Peirce rendszerére,⁷³ de sehol sem olyan alaposan kifejtve, mint a *Szemiotika* kötetben, és a *szignál* is szinte csak elvétve bukkan fel benne.⁷⁴ Mindezek alapján valóban az a legvalószínűbb, hogy az 1975-ös tanulmánykötet adta a döntő impulzust a művész számára a harmadik csoport rendszerének tárgyalt vonásához.

A könyv tanulmányozása során is az derül ki, hogy elsősorban Peirce írása, valamint az ezt elemző írások jöhetnek szóba inspirációs forrásként (ezt tulajdonképpen a tanulmány különböző részein már ki is fejtettük); illetve azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a *szignál*nak a Peirce rendszerében nem alkalmazott fogalma hol for-

64 Egy jegyzetben felbukkan az *ego–natura–szoc* triász is, és metszeteikben az *idill, bürokr., tört.*, ahogy ezt a korai csoportnál külön is tárgyaltuk.

65 *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.).

66 SZERDAHELYI István: *Költészetesztétika*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972.

67 *Strukturalizmus* 1971 (ld. 6. j.).

68 MAX BENSE: *Esztétika és reklám*. In: *Strukturalizmus* 1971 (ld. 6. j.). 155–171.

69 ROMAN JAKOBSON: *Hang – jel – vers*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1969.

70 Amire nem utal, az éppen a *szimbólum* (amit Ócsai Károly kihagyott) fontos tulajdonságainak a jellemzése (112.), valamint az *ikon–index–szimbólum* hármass azonosítása a *múlt–jelen–jövő* hármassal (113.), amelynek ismeretében a művész bizonyára nem cseréli le a

szimbólumot a *szignál*ra. Ezek a vonatkozások az 1975-ös *Szemiotika* kötetben sem szerepelnek.

71 *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 17, *Helikon*, 19. 1973. 2–3. sz. (*Irodalomtudomány és szemiotika*.)

72 CH[arles] S[anders] PEIRCE: Levél Lady Welbyhez. *Helikon*, 19. 1973. 2–3. sz. 313–316.

73 A szerzők és címek felsorolása nélkül: *Helikon*, 19. 1973. 2–3. sz. 229, 315, 361, 366, 373, 378, 424. Az „ikonikus jel”, amely Charles Morris téziséhez kapcsolódik, előfordul: 364, 425 és hivatkozás nélkül ide kötődik az egyik cédula már említett idézete is a *Strukturalizmus* kötetben, Lotman cikkében (Ju[r]ij M[ihajlo]vics) LOTMAN: A művészet a modelláló rendszerek sorában. In: *Strukturalizmus* 1971 [ld. 6. j.] II. 44–45.)

74 *Helikon*, 19. 1973. 2–3. sz. 333, 342, 347, 361, 372–375 (ez utóbbi Bense cikke, aki mindig előszeretettel használja a fogalmat).

dul elő. Egyetlen olyan tanulmány van, amely ugyan sem Peirce-szel, sem a szignál fogalmával nem foglalkozik, de a leglátványosabb lévén akár a kötetet csak felületesen átlapozó olvasó figyelmét is azonnal felkeltheti. Violette Morin *A humoros rajz* című tanulmányában ugyanis karikatúrák jelennek meg, amelyeken akár az írás elolvasása nélkül is derülhetünk, de rögtön el is gondolkodtat, hogy vajon milyen összefüggésben szerepelnek ezek egy tudományos kötetben.⁷⁵ A választ egy táblázat adja meg a cikk végén, ahol az egyes celákba a rajzokra utaló címek kerültek:⁷⁶

	fizikai	szellemi	fizikai-szellemi	értelme
lezárt	a függőőn	a félénk	a kioszk óre	megmerevedik egy tulajdonságban
visszaütaló	a bűvész	a pasas	a csiga mint házicseléd	kibontakozik egy tevékenységben
folytatásos	az ellenálló csiga	a női hajzat	a férj, akire forró szurkot öntöttek	újjaalakul egy változásban
komikum	következetlen	humanizált	konfliktusos	stb.

Amint látszik, a rajzok Morin szerint lényeges jellemzői kerültek a fejlécekbe, a szélekre pedig (ezt kurzíváltuk) értelmező megjegyzések. Ha nem tartjuk evidensnek, hogy valaki táblázatot használ egyszerű osztályozáshoz, akkor felmerül annak a lehetősége, hogy Ócsai Morin tanulmányának hatására alkalmazta ezt a módszert már a jegyzetek első két csoportjánál is (terminológiai hatásról semmiképp sem beszélhetünk). Ha azt vesszük, hogy megfelelő technikai lehetőségek birtokában az egyes cellákban a karikatúrák címei helyett maguk a rajzok is megjelenhetnének, akkor azt is gondolhatnánk, hogy ez a tanulmány adhatott ötletet Ócsai Károly említett két táblázatához a jegyzetek harmadik csoportjából, melyekben kis rajzokat helyezett el. Mindezekre a feltételezésekre azonban semmilyen egyértelmű bizonyítékot nem lehet felhozni igazolásásként.

A következő kérdés, amit tisztázni szükséges, hogy a Peirce-féle *ikon-index-szimbólum* hármas utolsó tagját vajon milyen megfontolásból változtatta meg a művész *szignál*ra. Ez annál is különösebb, mivel Charles Morris *A jelelmélet alapfogalmai* címmel megjelent szöszedatében a két fogalmat egymást kizárókként határozza meg:

„SZIMBÓLUM (SYMBOL) Olyan jel, melyet befogadója hoz létre, és amely helyettesítőként működik valamely

más jel helyett, mellyel szinonim; minden olyan jel, mely nem szimbólum, szignál (jelzés). A szimbólumok lehetnek nyelv előttiak, nyelviak és nyelv utániak.”⁷⁷

„JELZÉS (SIGNAL) Olyan jel, amely nem szimbólum, azaz nem befogadója állítja elő, és nem helyettesítője valamely más jelnek, amellyel szinonim.”⁷⁸

A *szignál* és az *index* viszonyára több szerzőnél is találunk utalást a kötetben. Georges Mounin Eric Buysens és Luis Jorge Prieto meghatározásait idézi: „[Buysens szerint] minden korrekt szemiotológia az index és a szignál alapvető fogalmainak kategorikus szembenállásán nyugszik.” Valamint: „A szignál az indexnek egy nagyon sajátos fajtája. Ahogy Buysens mondja, »konvencionális« index, vagyis »(a felfogó által) eszközként felismert eszköz«. Ez olyan index, amelyet a kibocsátó szándékosan produkál, hogy valamilyen szándékot nyilvánítson ki a felfogó számára.”⁷⁹ Prieto szerint pedig „A szignál mesterséges indexként határozható meg, vagyis olyan (érzékelhető) tényként, amely indikációt szolgáltat és amelyet határozottan erre produkáltak.” Illetve: „Egy szignál és egy index között, amely nem szignál – írja Prieto –, úgy látszik, a gyakorlatban mindig különbséget lehet tenni; ismereteink jelen állapotában azonban nehéz a szignálnak szigorú definícióját adni, meghatározva azt a sajátos különbséget, amely a szignált jellemzi az indexek osztályán belül.”⁸⁰

A kötet magától Prietótól is közöl egy írást,⁸¹ és a *szignál* itt is több alkalommal együtt fordul elő az *index* vagy *indikáció*, *indikáló*, *indikált* kifejezésekkel. Az egész gondolatmenet összefoglalására sem hely, sem szükség nincs, annyit érdemes kiemelni, hogy a két fogalom viszonyának itt több lehetőségét is tárgyalja a szerző, amelyből nem ragadható ki egy, a kettőjük viszonyát meghatározó definíció.

Louis Hjelmslev meghatározása ugyancsak azokhoz a definíciókhoz kapcsolódik, amelyet Mounin idéz: „Egy entitást, amely az adott tulajdonságokkal rendelkezik, indikátornak nevezünk, s kétféle indikátort kell megkülönböztetnünk: szignálok és konnotátorokat. Operacionális szempontból az a különbség köztük, hogy egy szignál mindig egyértelműen vonatkoztatható a szemiotika egy meghatározott síkjára, míg ez a konnotátorok esetében soha sincs így.”⁸²

75 V[iollette] MORIN: A humoros rajz. In: *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 355–377.

76 Uo. 376.

77 C[harles] W[illiams] MORRIS: A jelelmélet alapfogalmai. In: *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 77.

78 Uo. 79.

79 G[eorges] MOUNIN: A szemiotológia: a közlés vagy a jelentés tudománya? In: *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 238.

80 Uo. 238–239.

81 L[uis] J[orge] PRIETO: Funkcionális szemiotológiai. In: *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 169–186. (Az előbbi idézet nem innen származik.)

82 L[ouis] HJELMSLEV: A jel glosszematikus megközelítése. In: *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 151.

Anélkül, hogy e meghatározásokat a szemiotika nagyobb összefüggésében is értelmezni tudnánk, a fentebbi viszonyok így foglalhatók össze: *a szignálok az indexek/indikátorok egyik fajtái, amelyek egyébként olyan jelek, melyek nem szimbólumok.* Sajnos azonban a kötetben nem találunk olyan meghatározást, amely a szignál és az ikon viszonyára térne ki.

Max Bense írásában a szignál viszont némileg más összefüggésekben tűnik fel: „Ha van három – e_1 , e_2 , e_3 – elemi eseményünk (illetőleg három szimbólumként, indexként vagy ikonként megfogalmazott szignálunk) [...]”⁸³ Az idézet többi része most nem fontos, az eddigiekhez képest azonban úgy tűnik, hogy nem a szignál az index egyik fajtája, hanem Peirce fogalomhármását tekintti a szignál egyik aspektusának. Bővebben kifejtve: „[...] adott szignálok úgy válnak jelekké, hogy először eszközként, majd a tárgy viszonyában, végül pedig a vevő (illetőleg értelmező) viszonyában nyilvánítjuk őket jelekké.” Továbbá: „Mármost amint a hármas viszony eszköz-, tárgy- és értelmező viszonyához újból három szemiotikai részviszonyt kell hozzárendelnünk – ezeket a tárgyviszonyban ikonnak, indexnek és szimbólumnak, az eszközviszonyban minőségjelnek, egyedi jelnek és törvényjelnek; az értelmező viszonyban rémának, dicentnek és argumentumnak nevezzük.”⁸⁴

Annak ellenére, hogy a bevezető szerint az 1975-ben megjelent kötetet már 1970-ben összeállították,⁸⁵ a szerkesztők sajnálatos módon nem készítettek egy általános segédletet, amely az olvasót útba igazította volna a különböző szerzők és irányzatok változatos fogalomhasználatában.⁸⁶ Mi több, például egy Bense írásában elhelyezett jegyzettel (192.) maguk a szerkesztők okoztak még nagyobb zűrzavart a jelek Peirce-féle tíz osztályában (amit az alábbi kikövetkeztetett konkordancia

érezkeltet: Peirce I. = Bense 1., II. – 2., III. – 3., V. – 4., VI. – 5., VIII. – 6., IV. – 7., VII. – 8., IX. – 9. és X. – 10.). Ami Peirce alapvető fogalomhármását illeti, még a kötet fő fogalmainak fordítását sem sikerült összehangolniuk.⁸⁷

Mindez nem könnyíti meg, hogy laikus olvasó eligazodjon az egyébként is elég nagy absztrakciós gondolkodást igénylő szövegek értelmezésében, s így sajnos semmit sem tudunk megállapítani Ócsai Károly indítékairól az említett fogalomcserét illetően.

Talán Roland Barthes is valamiféle rendet szeretett volna teremteni e fogalmak egymáshoz való viszonyában, amikor egyik írásában táblázatot készített róluk.⁸⁸

	Szignál	Index	Ikon	Szimbólum	Jel	Allegória
1. Ábrázolás	Wallon –	Wallon –		Wallon +	Wallon +	
2. Analógia			Peirce +	Hegel + Wallon + Peirce –	Hegel – Wallon –	
3. Közvetlenség	Wallon +	Wallon –				
4. Megfelelés				Hegel – Jung – Wallon –	Hegel – Jung + Wallon +	
5. Egzisztencialitás	Wallon +	Wallon – Peirce +		Peirce – Jung +		Jung –

Ő azonban nem a szemiotikában használt jelentésüket vizsgálta, hanem filozófusok és pszichológusok szóhasználatát.⁸⁹ A szöveges elemzésből ugyan kiderül, hogy egyfajta párt alkot a szignál és az index, a szimbólum és a jel, valamint az ikon és az allegória, mégis érdekes, hogy a táblázat első három helyén az Ócsai Károly által használt három fogalom áll. Ezt a kérdést azonban szintén nyitva kell hagynunk. Talán ha e cikknek sikerül felkeltenie egy szemiotikában tájékozott kutató figyelmét, pontosabb magyarázatot kapunk Ócsai fogalomhasználatára.

83 M[ax] Bense: Jel és információ. In: *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 201.

84 Uo. 189–190. Ehhez annyit érdemes még hozzáfűzni, hogy Karl Bühlernek a *Helikon*-különszámban közölt írása egy harmadik viszonyrendszerbe helyezi a tárgyalta fogalmakat: „a nyelvi jel szimbólum a tárgyakhoz és a tényállásokhoz való hozzárendelése révén, szimptóma (tünet, *indicium*) a feladótól való függésénél fogva, szignál annál a felhívó erejénél fogva, amely a hallgató felé irányul, akinek külső vagy belső viselkedését irányítja”. (K[arl] BÜHLER: A nyelvtudomány első axiómája: a nyelv eszközmódelje [1934]. *Helikon*, 19. 1973. 333. Kiemelések tőlem [T. G.]) Őrá hivatkozik Pjotr Grogorjevics Bogatirjov is, azonban kissé másképp adja vissza: „A jel fogalmában megkülönböztethetjük magát a jelet, a szimbólumot és a szignált.” (P[jotr] G[rogorjevics] BOGATIRJOV: A népviselet funkciói Morva-Szlovákiában [1937]. *Helikon*, 19. 1973. 342. 2. jegyzet.)

85 HORÁNYI ÖZSÉB–SZÉPE György: Bevezetés (az első kiadáshoz). In: *A jel tudománya* 2004 (ld. 18. j.) 17. (1972. augusztus.)

86 A *Helikon*-számban sokat tett ennek érdekében Nyírő Lajos bevezető írása, amely legalább az irányzatokat, tendenciákat megpróbálta felvázolni: Nyírő Lajos: Jeltudomány és irodalomtudomány.

Helikon, 19. 1973. 227–239.

87 Pl.: minőségjel – egyszeri jel (*sinsign*) – törvényjel (*A jel tudománya* 2004 [ld. 18. j.] 28–29); tiszta minőség (*qualisign*) – egyedi létező (*sinsign*) – általános törvény (*legisign*) (Uo. 444); minőségjel – egyedi jel – törvényjel (Uo. 190); „kvalijel”, „színjel”, „legijel” (Uo. 194.). Valamint: réma – tétel (*propositio*) / (kvázitétel) – argumentum (Uo. 30–31); réma – tétel – következtetés (Uo. 34); réma – kijelentés – argumentum (Uo. 444); réma – dicent – argumentum (Uo. 190).

88 Az írást erősen lerövidítve közölte a *Helikon*-különszám (R[oland] BARTHES: A szemiológia elemei [1964]. *Helikon*, 19. 1973. 361–363), az említett rész azonban itt teljesen hiányzik. Teljes terjedelmében megjelent azonban a Barthes műveiből válogató kötetben (Roland BARTHES: A szemiológia elemei. In: Uő: *Válogatott írások*. Szerk. KELEMEN János. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1976. 9–92), mely megvolt Ócsai Károly könyvtárában.

89 Henri Wallon neve valószínűleg kevésbé ismert; feltehetőleg az alábbi műre történik itt utalás: HENRI WALLON: *De l'acte à la pensée, essai de psychologie comparée*. Paris, Ernest Flammarion, 1942.

Peirce munkásságának egyik jellegzetes eredménye, hogy az *indukció* és a *dedukció* fogalmait mellé egy harmadik vizsgálódási módot vezetett be, az *abdukció*t vagy *retrodukció*t.⁹⁰ Talán csak véletlen, mégis rendkívül elgondolkodtató, hogy az egyértelműen Peirce-től kölcsönzött *ikon-index-szignál* hármastól a művész kísérleteiben alapvető kategóriaként jelenik meg az *indukció–dedukció–redukció* triász is. A *redukció* feltűnően emlékeztet a *retrodukció*ra, bár ezzel együtt is egyértelmű, hogy Ócsai Károly az egyik fogalmat itt ugyanúgy lecserélte, mint a *szimbólum* esetén. Mivel a harmadik kifejezés nem egyezik, az *indukció* és *dedukció* pedig közismert fogalmak, a párhuzam nem teljesen meggyőző.⁹¹ További bizonytalanságot jelent, hogy az információ lehetséges forrására mindeddig nem sikerült rábukkannunk. Mindazonáltal ha helyt adunk a feltételezésnek, az azt jelenti, hogy a művész rendszerének négy fő fogalomhármasa közül kettő Peirce eredményeire vezethető vissza.

Ez az elképzelés már csak azért is meggondolandó, mivel Ócsai Károly rendszerének átalakítása nagyjából egybeesik Peirce filozófiai írásainak első magyar közlésével.⁹² Peirce a pragmatizmus amerikai filozófia irányzatának megalapítója volt, mely nem tartozik a legközismertebbek közé. A művész könyvtárában azonban megvolt egy amerikai szerző filozófiatörténete, Will Durant *A gondolat hősei* című műve (s amint láttuk, a művet a cédulagyűjteményében is többször idézte), amely szükségesnek érezte amerikai filozófusok ismeretét is – ennyi talán elegendő is lehetett Ócsai Károly érdeklődésének a felkeltésére.

A *Pragmatizmus* című kötetben a kiadó előszava rögtön így kezdődik: „Közhely számba megy, hogy a pragmatizmusnak van egy lényeges vonása, amelynek alapján a felszínes szemlélet hajlamos a polgári filozófiának ezt az egykor oly divatos és nagy hatású áramlatát a marxista ismeretelmélettel rokonítani.”⁹³ A bevezetést író Sós Vilmos is megjegyzi, hogy „Akadnak olyan filozófusok, akik a pragmatizmust a marxizmussal rokonítják, hasonlóságokat igyekeznek kimutatni közöttük, még hozzá elsősorban a gyakorlat primátusának, az állítások gyakorlati igazságának és az értékszempon-

tok preferálásának a kérdésében.”⁹⁴ Itt olvashatjuk továbbá az alábbi mondatot is: „A pragmatizmus Schiller [Ferdinand Canning Scott Schiller, 1864–1937] szerint nem más, mint a humanizmus alkalmazása az ismeretelméletre. A humanista pragmatizmus feladata az univerzum szüntelen humanizálása, és ez elsősorban a logika humanizálását jelenti.”⁹⁵

Túl sok véletlennek tartjuk, hogy a kötet megjelenésével nemcsak Ócsai Károly kísérleteinek fordulata esik egybe, hanem alkotásfilozófiájának egy új gondolata is. 1981–1982-ben alkotta a művész a Villányi Szoborparkként ismert kőfaragó alkotótáborban *Szturnália* című művét, mellyel kapcsolatban így nyilatkozott az újságíró: „Most, hogy az embernek a természet helyett a makrokozmosz lett az ellenfele [...] ezt a rendkívül szigorú emberi környezetet kell megkísérelni humanizálni.”⁹⁶ Ez az elképzelés nem teljesen új a művésznél, hiszen, mint már láttuk, az 1971 márciusában a Derkovits-ösztöndíjra beadott pályázata szövegében többek között ezt írta: „Tematikusan segítségemre van a marxista esztétikának az a gondolata, amely a művészet egyik fő funkcióját a környező világ, a természet elembesítésében látja (antropomorfizmus), kiterjesztve ezt a gondolatot minden szemléletileg megragadható, vagy a vizuális nyelvre lefordítható dologra (pl. tudományos fogalmak)”. Feltűnő azonban, hogy már nem hivatkozik a marxista esztétikára, sőt, nem is az *elembesítés* (*antropomorfizmus*) fogalmat használja, hanem a tartalmában megegyező *humanizálást*, amely viszont véletlenül éppen a pragmatizmus szóhasználatával cseng össze.

Kétségtelen, hogy az 1980-as évek elejére a szocialista országokban a marxizmus teljesen kiüresedett, formálissá vált, míg az 1970-es évek elején '68 világméretű tapasztalatai, az Új Baloldal jelentkezése révén még a keleti blokk államaiban is tudott szimpátiát, lelkesedést kiváltani. A művész bizonyára nem tévesztette össze a teóriát és a praxist, nyilván fel tudta mérni a marxizmus maradandó erényeit, azonban az 1980-as évek elején már nem tartotta volna elegánsnak erre hivatkozni. Mivel a *Pragmatizmus* kötetben éppen a két irányzat párhuzamaira hívták fel a figyelmet (még ha éppen annak tagadásával is), s ugyanitt megtalálta a fogalmait

90 A két fogalomnak Peirce írásaiban való előfordulásához ld. *Commens. Digital Companion to C. S. Peirce*. URL <http://www.commens.org/dictionary/term/retroduction> és <http://www.commens.org/dictionary/term/abduction> (Letöltve: 2022. 11. 09.)

91 A *redukció* már a második csoportban is alapfogalom volt, s mint láttuk, csak fokozatosan csapódott hozzá az *indukció* és *dedukció*, és vált aztán mintegy „alphármassá”. Ez is bizonytalanná teszi a lehetséges kapcsolatot.

92 *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Szerk. SZABÓ András György. Budapest, Gondolat Kiadó, 1981. Charles Sanders Peirce írásai: 31–116.

93 Uo. 5.

94 Sós Vilmos: Bevezetés. In: Uo. 7.

95 Uo. 10.

96 BEBESI Károly: Humanizálni a teret. Ócsai Károly szobrai. *Dunántúli Napló*, 39. 1982. augusztus 15.

közti megfelelést is, lényegében lelkiismereti válságot okozó fordulat nélkül „szalonképessé tudta tenni” korábbi gondolatait, meggyőződését.

Ebben az eszmefuttatásban azonban kétségkívül sok a feltételezés, és újabb „bizonyítékokra” később sem várhatunk. Meg kell elégednünk tehát annyival, hogy Peirce hatása kétségtelen az *ikon-index-szignál* hármasra, de lehetséges, hogy ennél jóval átfogóbb befolyást is feltételezhetünk.

A harmadik csoport – Fourier hatása

A harmadik jegyzetecsoporthoz második horizontjának egyik jegyzetlapján egy érem vázlata van, amely jól datálható 1989-re. Hacsak nem arról van ismét szó, hogy egy korábbi vázlat akadt a művész kezébe a jegyzetek készítéséhez, ez jól mutatja a négyes rendszer kialakításának a kezdőpontját. Valószínűleg szintén a négyes rendszer legkorábbi emlékei közé kell számítanunk egy további, közelebbről nem datálható lapot is, amelyen a *kozmosz*, *mítikus*, *erotikus* mellett negyedikként a *politikus* szerepel.⁹⁷ Mint láttuk, korábban a *logosz* volt az esélyes a negyedik pozícióra, ezt a szerepet azonban a későbbi jegyzetekben már egységesen a *hüpnosz* vette át.

Bár első pillantásra igen lényeges változásnak tűnik egy fogalomhármassokra épülő rendszer átalakítása fogalomnégyesekké (és ellentéppárokká), mind a fogalomhasználat, mind a metodika annyira stabil a harmadik csoport két változatában, hogy nem látszott indokoltnak a radikális szétválasztásuk.

A terminológia szintjén természetesen új fogalmakat kellett bevezetni. Az *ikon-index-szignál* hármas az *idollal* egészült ki (így végképp meglazítva kapcsolatát a Peirce-féle hármassal); a *textúra-struktúra-faktúra* a *piktúrával*, az *indukció-dedukció-redukció* a *projekcióval* (ami eddig a „műveleti sorhoz” tartozott), és mint láttuk, a *kozmosz-erősz-mítosz* a *hüpnosszal*.

Az idetartozó jegyzetek nagyobbik fele, tizenhét oldal ezeken az alapfogalmakon kívül mást nem is tartalmaz. A fennmaradó emlékek szinte mindegyikén megjelenik az *alárendelő-mellérendelő*, *folyamatos-megszakított* ellen-

tétpár (de az *azonos-nem azonos* nem), és hat lapon a *tér-tárgy-figura* hármas, amely – ahogymár a II. számú kockás füzetben is – az *idővel* egészül ki (ezek egyikét szintén 1989-re lehet datálni).

Égészen zárt emlékcsoportot alkot a legkésőbbinek tartható négy lap, melyek legfőbb közös jellegzetessége a négy őselem felbukkanása. Mivel ezek szoros kapcsolatot mutatnak Ócsai Károly 1996-os *A négy őselem* című előadásával,⁹⁸ a dátum a lapokra nézve is irányadónak tartható. A „műveleti sor” töredékei és a „művészeti alapfogalmak sora” mindössze ezeken a lapokon jelenik meg (illetve ez utóbbi töredékeiben egy 1989-es vázlatlapon is⁹⁹).

Módszertani szempontból nem változik lényegesen ez a második horizont, az egymásba rajzolt háromszögeket egymásba rajzolt négyzetek váltják fel (akár az oldalfelező pontok által kialakítva, akár más arányokkal). A jegyzetek mintegy negyede egy jegyzetfüzethez tartozik, melyeken szobortervek mellett a legegyszerűbb „négyzetes” ábrák találhatók. Az ábrázolás térbeliségére való törekvés, úgy a geometrikus ábrákon, mint a táblázatokon érthető módon eltűnik, hiszen a negyedik dimenziót képtelenség ábrázolni. Illetve mindennek végül az lesz a következménye, hogy a geometrikus ábra és a táblázat a legkésőbbi lapokon egy közös ábrában egyesül, amely mintha egy kocka „kiterített” négy oldala volna – s így tekintve a rendszernek (háromdimenziós) térbelisége is megjelenik.

Ám hogy Ócsai Károly (ekkor már biztosan) térben képzelte el a kísérleteit, azt saját értelmezése mutatja meg, amely ennek az utolsó periódusnak vázlatait világítja meg: „A fogalmak, feladva lineáris természetüket, kifekcszenek a síkba, feltárják viszonylataik sokrétűségét, és kirajzolják azt a tizenkétszögű, belülről sugárzó bűvös Mandalát, magányos játékosok szellemi arabeszkjét, amely a meditatív szemlélet számára egyszerre nyújtja az érzékletes és a transzcendens világ ígését. [...] S ez itt már a harmadik dimenzió, a tökéletes plátói test, az ikozaéder virtuális megjelenése; a képzőművészeti, és azon belül a szobrászi forma logikai kapcsolata a Világegésszel.”¹⁰⁰

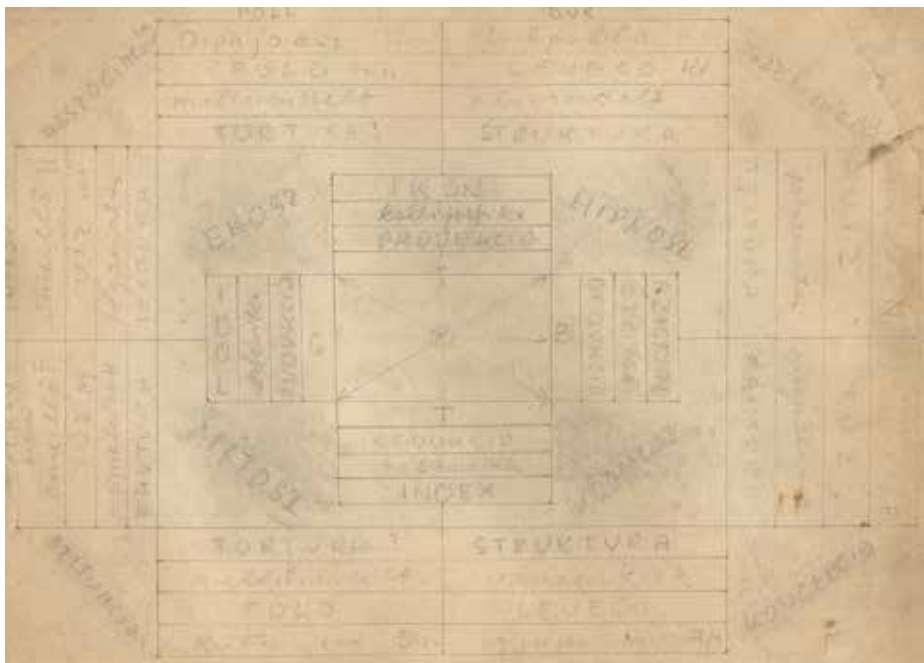
Az előadás szövegét részletesen elemezni itt nincs mód, azonban nyilvánvalóan már kezdettől hozzájárult

97 Sajnos az előbbi vázlatról hiányzik a *kozmosz-erősz-mítosz* hármas, így nem tudhatjuk, ott mi egészítette volna ki négyessé.

98 ÓCSAI Károly: A négy őselem. In: *A négy őselem. A IV. Nemzetközi Szobrászrajz Biennálé Szimpóziuma*. Szerk. Uő. Budapest, Neduca Náda, 1996. 78–85, újraközölve Ócsai 2016 (ld. 1. j.) 83–85; két jegyzetlap közölve az előadás szövege mellett: Uo. 84.

99 Ez a jellegzetesség (és természetesen a dátum is) ezt a lapot is a négyes rendszer egyik legkorábbi emlékévé teszi (ezzel ugyanis még a hármas rendszerhez kapcsolódik), itt azonban a *kozmosz-erősz-mítosz* fogalomsor nincs teljesen jelezve (csak a *mítosz* és a *kozmosz*) ezért itt sem tudhatjuk, mi lett volna a negyedik tag.

100 ÓCSAI 1996 (ld. 98. j.) 80–81.

9. Ócsai Károly: Fogalmi négyeseken alapuló táblázat, 1996 körül
A művész hagyatékában

az egész gondolkísérlet alapvető értelmezéséhez. De óvatosnak kell lenni a legkésőbbi manifesztációból levonható következtetéseknek a teljes jegyzetanyagra való kiterjesztésével, így a továbbiakban most csak a legkésőbbi vázlatok elemzésébe megyünk bele jobban.

Az például a négy lap összevetésével is jól látszik, hogy a fogalmak elrendezése – csakúgy, mint az egész kísérletsorozat folyamán – vázlatról vázlatra változik. Ennek az oka (itt már mindenképpen) az lehetett, hogy egynemű fogalomcsoportokat kellett síkban úgy elhelyezni, hogy sokrétű kapcsolatuk leolvasható legyen, és ez a törekvés kényszerűen egyfajta (szándéktalan) hierarchia megjelenéséhez vezet.

A négy vázlat abban is hasonlít egymásra – és egyben különbözik is a többi idetartozótól –, hogy új fogalmakat vezet be. A két legegyszerűbb jegyzetben még csak a négy elem felbukkanása új, a többi a harmadik csoport szokásos fogalomkészletébe tartozik (illetve az „alapfogalomsor” tartalmaz nagyon korai fogalmakat: *tematika, motivika, ritmika*). A másik két lap szorosabban is összetartozik, azonban az egyik csak töredékeit tar-

talmazza a másik fogalmainak. Ezen a legutolsó, leg-gazdagabb lapon megjelenik a „műveleti sor” töredéke, valamint egy rejtélyes rövidítés, amelyet nem sikerült feloldani. A jegyzetek második csoportjában két oldalon, a harmadikban egyen jelenik meg az L, T, B betűhármassal, itt pedig kiegészül a G-vel. A csak a korai jegyzetekben előforduló *extrov(ertált)–introv(ertált)* ellentétpár hosszú kihagyással itt bukkan fel újra. Előzmény nélkül jelenik meg azonban a *férfi–nő*, a *Dionüszosz–Apolló*, valamint a *dúr–moll* páros (a *líra–dráma–epika*, valamint a *harmónia–melódia–ritmus* és *konzonancia–disszonancia* fogalmak szórványos megjelenése főleg a korai csoportra jellemző)¹⁰¹ (9. kép).

Kétségtelen, hogy – amint azt Ócsai szavakban is elmondja – a *Világegész* egy sajátos vízióját kívánta itt nyújtani a művész. Ezzel kezdte az egész gondolkísérletet, s csak fokozatosan szűkítette le a művészet gyakorlatiasabb elemzésére a második csoportban, hogy aztán a harmadikban a *kozmosz–erősz–mítosz* fogalomhármassal újra előtérbe hozza. Több fogalom egyértelműen az I. számú kockás füzet lapozgatásával került

101 A táblázat közölte Ócsai 2016 (I. j.) 20–21, 17. kép, valamint 84.

újra elő, amint ezt indirekt módon a füzetben található, a szintén 1996-ban készült tabáni 56-os emlékműhöz kapcsolódó öt új jegyzet is bizonyítja.

Ez a nagy világlátomás feltétlenül emlékeztet Fourier művének mindent mindennel összekapcsoló szemléletére. Talán az sem véletlen, hogy a négyes rendszer legkorábbi emléke 1989-re datálható, arra az évre tehát, amikor Ócsai Károly Fourier-érem-sorozatát (*Szenvedélyek geometriája*) is készítette. A korábban közölt táblázatnak az alábbi részlete inspirálta ekkor a művészt:

Gruppizmus (csoportok iránti vágy), érzelmi vagy szellemi szenvedély, egyszerű lelki vágy, igénye a Szabadság			
dúr skála		moll skála	
dicsőség vagy becs- vagy, Testület ~ hiperbola ~ Nap vagy ~ állócsillagok	barátság ~ kör ~ Tejút csillagcsoportjai	szerelem ~ ellipszis ~ Nap körül keringő bolygócsoportok	apaság vagy szülői cso- port, Család ~ parabola ~ bolygók körül kerin- gő holdcsoportok

Igaz ugyan, hogy semmiféle terminológiai egyezést nem találunk saját rendszerével, a teljesen különböző fogalomkategóriák párhuzamba állítása viszont mint ha előrevetítené a művész előadását és legkésőbbi táblázatait. A dúr és a moll hangnem ugyanis éppen ilyen „önkéntesen” van megfeleltetve különböző fogalmaknak. További analógia, hogy amikor Ócsai Károly egy beszélgetésben a tetraéder metszésével később létrehozott huszonnégy „vezérsík”-ról beszélt, zenei párhuzamot említett, és azt mondta, hogy „teljes kromatikus skálát” hozott létre belőlük. Teljesen elszigetelten egy, a harmadik csoport első horizontjához tartozó vázlaton is felbukkannak a *fá, do, ce* feloldatlan rövidítések, amelyek emlékeztetnek zenei hangokra is, de akár teljesen másra is utalhatnak.

Fourier művében azonban az égitesteknek és a zenei skálának másfajta megfeleltetése is olvashatók, amelyek nemcsak hogy nem illeszthetők bele a fenti rendszerbe, de ellentmondásban állnak vele (ellentmondás természetesen enélkül is van, hiszen ez a négy szenvedély eleve négy hangnak felel meg a hangskálán): „Csak abban az esetben léphet be örvényünkbe új holdvonzó égitest, ha a négy holdvonzó egyike haláleset vagy új elfoglaltság folytán kilépne belőle; akkor a belépett égitest csak az alsó Dúr-skála öt holdját csatolná magához, a Merkurt, a Júnót, a Cerest, a Pallaszt és a Vestát, amelyek a Szaturnusz hét holdjával együtt a Nagy oktáv

egészét alkotják.”¹⁰² (Az ellentmondás abban áll, hogy a fenti táblázatban a holdak a moll skála alá esnek.) Az érdekes az, hogy Ócsai Károly saját példányában éppen itt található az egyik aláhúzás, és a részlet éppúgy az égitesteknek és a zenei skálának a megfeleltetéséről szól, mint az érem-sorozatban feldolgozott téma.

További önellentmondás, hogy egy másik helyen Fourier a Fényűzés (csoportot) a Naptengellyel, a Csoportot (Gruppizmus) a négy holdvonzó bolygóval, míg a Sorokat egy nem teljesen világos megfeleltetéssel (a Naptengely körül egyesült négy csoport és a kettős természetű bolygók) állítja párhuzamba.¹⁰³

Egy további bekezdés érdemel még figyelmet, mert mellette ugyancsak az egész szakaszt megjelölő ceruzavonás áll: „Ezt a titkot teljesen föl fogja tárni a Teljeskörű Mozgás vagy az Öt alegység Elmélete; ez az öt alegység a következő: a Szenvedélyek vagy a Minta alegysége, amely a négy Főmozgásnak, az Ösztönösnek, az Illatosnak, a Szervesnek és az Anyaginak vagy newtoninak az Alapja.”¹⁰⁴ Ez az idézet azért nagyon érdekes, mert az analógiák egy újabb csoportjára, az illatok szerepére utal. Az Illatos Mozgást Fourier egy jegyzetben így határozta meg: „Az ismert és ismeretlen szagok terjedésének rendszere, amely az embereket és az állatokat irányítja, a szelek és a járványok forrását képezi, a csillagok nemi kapcsolatát szabályozza, és a teremtett fajok csíráit szolgáltatja.”¹⁰⁵

Ezek talán még a zenei analógiáknál is meghökkenőbb kijelentések, de kétségtelenül van bennük valami lenyűgöző, amely talán Ócsai Károly fantáziáját is inspirálhatta. Az előző aláhúzás kapcsán idézett rész így folytatódik: „A Phoebus, amely halott bolygó, és ideiglenes illatforrás szerepét tölti be, abbahagyja a keringést, elveszti légkörét és tejúttá bomlik.”¹⁰⁶ Egy további idetartozó megjegyzés: „1803-ban nem tudtam egy jövendő és az e zamatbeli változatosságokat érintő eseményről; öt élő holdunk, a Vesta, a Júnó, a Céres, a Pallasz és Merkur visszatéréséről. Azoknak az illatoknak a segítségével, amelyeket önmagukban vagy kombinálva fognak árasztani, megtehetjük, hogy ugyanazt a növényt 32 különböző zammal lássuk el, nem számítva a jelenlegi eredeti zamatot.”¹⁰⁷ Valamint még egy utolsó megállapítás: „Minden teremtés a hímnemű északi fluidumnak a nőnemű déli fluidummal való egyesülése révén megy végbe.” A szerző ehhez fűzött jegyzete pedig így szól: „[...] A tubarózsát három illat szüli: a Dél-

102 FOURIER 1977 (ld. 31. j.) 101.

103 Uo. 141.

104 Uo. 19.

105 Uo. 496.

106 Uo. 101.

107 Uo. 256 (Fourier utólagos jegyzete).

The Influence of Spinoza, Fourier, and Peirce on the Experiments of Károly Ócsai

Károly Ócsai (1938–2011), a sculptor with a strong affection for philosophy, focused his creative forces on the abstraction of the (human) figure. However, his experiments were not confined to practical problems, and from a very early stage of his career, he was preoccupied with related theoretical questions as well. Traces of this are preserved mainly in sporadic notes, but he also expressed his later ideas in a lecture. The artist sought to place the artwork in a matrix system of concepts, which, according to his intentions, was meant to help him unfold its ideological content.

The present study aims to present his notes according to classification and date, and also attempts to explore the intellectual influences that affected Károly Ócsai. As for his later period, his terminology in itself demonstrates the influence of Charles Sanders Peirce, and that of semiotics in general. In the same period, we also find similarities with the uncommon

philosophical thoughts of Charles Fourier, who also inspired a set of medals by Ócsai.

It is more difficult to find intellectual analogies for the inception and initial phase of his series of experiments. Structuralism and semiotics, which permeated the intellectual life of the whole period, must have had an influence on his explorations, but this cannot be proven. His ideas were conceived during his studies in aesthetics, and first formulated in a note related to Heinrich Wölfflin, but this connection seems accidental. The author of this study seeks to draw a parallel between the System of Passions, as described in Book III of Ethics, Demonstrated in Geometrical Order by Spinoza, and the experiments of the artist, who himself was attracted to geometry, and whose art was in many ways linked to it. Any verification of this connection, however, remains an open question.

TÁRGYSZAVAK

szemiotika, strukturalizmus, alapfogalmak, absztrakció, geometria

KEYWORDS

semiotics, structuralism, basic terms, abstraction, geometry

Adatok az egykori gyulai József főherceg laktanya épületének történetéhez

Idén szeptemberben lesz az egykori József főherceg laktanya alapkövetételének 135 éves fordulója Gyulán. Az épületben ma a Fővárosi Önkormányzat Gyulai Idősek Otthona működik.¹ Az 1892-ben felavatott, azóta számtalan kisebb-nagyobb átalakítást megélt, markáns épület a funkcióváltások ellenére azóta is időtálló és meghatározó városképi eleme a Békés megyei településnek. „Csakis a szervezett közösség válik alkotó erővé, kedves barátom! Az ember egymagában elvesz, míg a közösségben minden törekvés megtalálja a maga helyét, és együttesen hozzájárulnak minden egyén felemeléséhez, valamennyi közösség együttes tevékenysége pedig közelebb viszi az emberiséget Istenhez.”² Az idézet szerzője, az erdélyi román író, Liviu Rebreanu a Katonai Akadémia elvégzését követően maga is a 2. honvéd gyalogezred hadnagyaként szolgált.³ A román regényirodalom egyik legnagyobb alakja számára a Gyulán töltött évek alatt a honvédség közössége, a legénység közös vállalása, egymásrautaltsága, mindennapjai meghatározó inspirációval szolgáltak későbbi írásaihoz. Rebreanu a küldője annak az 1910-es évekből származó színes képeslapnak, melyen először került postai forgalomba a József főherceg laktanya képe (1. kép).⁴

A laktanya építésének története (a katonaság megjelenése a városban, körülmények)

A katonaság megfelelő elszállásolását biztosító épület létrehozását megelőzően eleinte a helyi gazdákat kötelezték a katonák befogadására. Gyula városa már 1869-ben kérelemmel fordult a honvédelmi minisztériumhoz, hogy egy zászlóaljat helyezzen el a településen.⁵ A kérésnek eleget téve a 8. csongrád-csanádi zászlóalj és a 6. huszárszázad ettől az évtől kezdve itt állomásozott. Elszállásolásukkal kapcsolatban a képviselő-testület egy 1866-os rendelete volt mérvadó, amely a negyed- és féltelkes gazdákat egy katona és egy ló, az ennél tehetősebb gazdákat (öt fertályig) két katona és két ló, míg a legnagyobb birtokkal rendelkezőket három katona és három ló tartására kötelezte. A tisztek magánházaknál való elhelyezése azonban nem volt konfliktusoktól mentes, a belvárosban zsúfoltság alakult ki.⁶ Ami a korábbi gyulai laktanyaépületeket illeti, a város elsőként a jelenlegi Harruckern-középkiskola helyén működő uradalmi pálinkaházat vette meg a katonák elszállásolása végett 1872 elején. A köznyelvben „huszárlaktanyaként” isme-

1 5700 Gyula, Vértanúk útja 1–5. (4211. hrsz., 736. műemléki törzsszám).

2 LIVIU REBREANU: *Akasztottak erdeje*. Ford. Bözödi György. Kolozsvár, Dacia Kiadó, 1983. 70.

3 A szolgálati hely kiválasztásában valószínűleg az a tény is számított, hogy a környéken elég sok román nemzetiségű ember élt, akik katonai szolgálati idejüket ebben az ezredben töltötték. Szükség volt tehát románul tudó tisztekre azon katonák kiképzéséhez és ellenőrzéséhez, akik nem ismerték a magyar nyelvet. Ehhez lásd Constantin CIUCHINDEL: Liviu Rebreanu – ofițer la Gyula [Liviu Rebreanu, katonatiszt Gyulán]. *Revista de istorie și teorie literară*, 31. 1983. 2. sz.; Sámuel DOMOKOS: Pe urmele lui Liviu Rebreanu la Gyula. Un document necunoscut: foaie personală militară [Liviu Rebreanu nyomdokain, Gyulán. Egy ismeretlen irat: személyes katonai adatlapja]. *Steaua*, 32. 1982. 6. sz. Hivatkozta: Maria GAVRA:

Egy modern román regényíró magyar nyelvű tanulmányai. *Barátság*, 22. 2015. szeptember 15. 4. sz. 8308–8311. Gyula városában 1993-ban mellszobrot is állítottak Rebreanu emlékére, amely Mihai Pacurariu alkotása.

4 Üdvözlét Gyuláról, Gyula város története régi képes üdvözlőlapokon 1899–1960. Szerk. BARABÁS Ferenc. Gyula, Tipográfia Kft., 2006. 53. 85. kép. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum fotóarchívumában fellelhető néhány hasonló, az 1900-as évek elejéről származó képeslap, valamint csoportképek a 2. honvéd gyalogezred laktanyában élő tisztjeiről, zenekaráról, műszaki csoportjáról, stb. Lásd Gyula, Erkel Ferenc Múzeum Fotóarchívuma, TD 70.10.1., TD 70.12.1., TD 70.13.1. TD 70.14.1., Gyulai honvéd laktanya, Fái I[zidor] felvétele, Gyula.

5 ÁRPÁSI Zoltán: *Gyula Könyv*. Gyula, Iniciálé-Lap Bt., 2011. 161–162.

6 NÉMETH Csaba: *A honvédtisztek fegyverletétele Gyulán*. (Békés Megyei

1. Képeslap a gyulai honvéd laktanyáról, 1900-as évek
Gyula, Erkel Ferenc Múzeum, TD 70.14.1. Szerdahelyi I. ajándéka, 1970

retes, mintegy háromszáz fő befogadására alkalmas létesítményt (a kőművesmunkát ifj. Nuszbeck József végezte) a június 22-i alapkőletételt követően december 2-án már birtokba vették a katonák. Később azonban bővült a katonaság létszáma. 1875-ben Gyulára helyezték a mezőtúri 7. honvéd zászlóaljat is. Elhelyezésükre a kincstár 9852 forintért megvásárolta az uradalomtól az egykor a tűzoltóparancsnoksággal szemben, a Honvéd utca sarkán álló Fekete Sas fogadót, amely a szabadságharc előtt a vármegyei tisztújításokra Gyulára özönlő bocskoros nemesek gyülekezési helye volt. 1876-ban laktanyává alakították (Sas laktanya).⁷

1888. július 15-i kiadványában számol be a *Békés* című folyóirat arról, hogy a városban lévő katonaság létszámát legalább még egy századdal gyarapítani fogják, ezért tervezték a huszárlaktanya további bővítését, illetve egy új laktanya kialakításának terve az uradalmi sóház területén már korábban is felmerült.⁸

A Békés Megyei Levéltár polgármesteri irataiból kiderül, hogy 1887-ben Dobay János polgármestert megbízta a városi tanács, hogy vizsgálja meg, megfelelő-e az uradalom sóháza, illetve annak telke egy új laktanya építésére, vagy található-e a városban egy másik alkalmasabb, olcsóbb ingatlan. (A város nehéz anyagi helyzete miatt sokáig elhúzódtott a legolcsóbb és mégis megfelelő megoldás kiválasztása.) Több telek szóba került ugyan, például az uradalmi magtár (gróf Almássy Dénes tulajdonos 7000 forintos vételárat szabott rá) és a szintén uradalmi „fürmincz” telek is a rajta lévő ingatlannal, sőt mindkettőhöz készültek konkrét tervek is, melyeket a minisztériumban is bemutattak, de egyik sem felelt meg igazán a célnak, sem a már a telkeken lévő felépítmény átalakításának költséghatékonysága, sem a telek nagysága tekintetében.⁹ A következő év elején (1888. február 7-én) immár harmadszor tűzték napirendre a képviselői közgyűlésen a pótlaktanya helyének megvételét, s a

Múzeumok Közleményei, 21.) Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2000. 263–288, 272.

7 A mellette levő utcát sokáig Fekete Sas utcának hívták. A laktanyát az itt épülő Honvéd-lakótelep építésekor elbontották, lásd CZEGLÉDI Imre: *Gyula, Gyula, Panoráma*, 1989. 77, valamint Dr. SCHERER Ferenc: *Gyula város története*, II. Gyula, Gyula M. Város, 1938. 210–211.

8 N. n.: A városunkban lévő honvéd-huszár [...] *Békés*, 7.

1888. július 15. 29. sz. [3].

9 Gyula, Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban BML), V. B. 173. b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 6598. sz. 1887. december 15-én kelt levél, 6346/1887. A kiszemelt sóház esetleges vásárlásáról a helyi sajtó is beszámolt: N. n.: A laktanya ügy. *Békés*, 6. 1887. november 13. 46. sz. [3]; N. n.: A pótlaktanya építési ügyben. *Békés*, 8. 1889. augusztus 4. 31. sz. [3].

megjelentek számától függetlenül (korábban sosem volt elegendő képviselő jelen) név szerinti szavazást követően határozatot hoztak. A testületi ülésre szánt polgármesteri előterjesztés szerint a kiszemelt sóház épületében a 2. zászlóalj irodái és egy nagyobb legénységi szoba elférnének, ezeken felül még egy szobával kellene bővíteni az épületet. A szükséges átalakítások így mindössze 3000 forintba kerülnének a bemutatott költségvetés szerint. Az indítványt a testület február 11-én tartott rendkívüli közgyűlésén megszavazta.¹⁰ Az ülés jegyzőkönyve szerint döntöttek a Wenckheim család tulajdonát képező sóház megvételéről 8000 forint értékben, 4000 forintot szavaztak meg az építésre és átalakításra, s az említett összegeket visszafizetési kötelezettség mellett 6% kamatra vették fel a regálé pénztárból. Ezenfelül megvásárolták a vele szomszédos telkeket, Schwartz Hermann és neje beltelkes házat 8000, Czinczár Adolf telkét pedig 2500 forintért. Nyilvános pályázat útján hirdették meg a kivitelezési munkát, s a legolcsóbb ajánlatot tevő kaphatta a megbízást. 1888. április 20-án megkötötték az adásvételi szerződést. A vételár kifizetését (július 1.) követően azonnal birtokba is vették az épületet. Laczkó Péter iktató igazolta, hogy a sóház megvételére vonatkozó adásvételi szerződés aláírva, rendben visszaérkezett a hivatalba. Schröder Kornél főügyész pedig jelentést írt Dutkay Béla polgármesternek, beterjesztette többek között a sóház vételéről szóló szerződést, átíratási záradékkal ellátva. Ennek megfelelően a polgármester 1888. június 21-én kelt levelében tájékoztatta a parancsnokságot a lakatya építésének terveiről, megküldte számukra az aktuális, testület által jóváhagyott tervrajzot, a honvédség és az irodák elhelyezésére vonatkozó koncepciót, melyben részletezte, hogy az irodákért számolnak majd fel bérleti díjat (a dandárirodákért 750 forintot, a zászlóaljirodákért 560 forintot), a legénység után nem kérnek pénzt.¹¹ 1890. február 3-án kelt levelében Diósy József számvevő kérte a városi tanácsot, hogy utasítsa a 2. honvéd gyalog fél-dandár parancsnokságot az elmaradt hálópénzek (naponta fejenként 1 krajcár) rendezésére, s időben történő befizetésére. A parancsnokság felszólításra adott válaszában emlékeztetett, hogy azért nem fizettek, mert a város 1888. júniusi, 3847. számú átíratában kijelentette, hogy az elhelyezésért fizetést nem követel (a sóházi épületben már korábban elszállásolt legénységről van szó).

1889. május 18-án felvett, a jelenlegi polgármester által is aláírt jegyzőkönyv szerint ez a kedvezmény mindaddig fennmarad, míg a pótlaktanya teljesen el nem készül. A magánháznaknál és más helyeken elszállásolt katonák után viszont a város továbbra is igényt tartott a hálópénzre (hiszen ez a város egyik fontos bevétele volt).¹²

A polgármester által a parancsnokságnak írt tájékoztatás szerint az újragondolt tervek alapján a lakatya minimum nyolcvan fő befogadására lesz alkalmas. A féldandár parancsnokság 3028. számon felterjesztette a tervrajzot a minisztériumba. A július 11-én tartott helyszíni bizottsági tárgyalás során Cserhalmay Ferenc vezérhadbiztos megtekintette az épületet, s jelentést tett a honvédelmi miniszternek. A miniszter javaslatának megfelelően kérték a várost, hogy „12 m belső világosságú szélességgel, 4 szobára osztva 80 főre építtessék a ház”. Az átalakításokat pedig lehetőség szerint úgy eszközöljék, hogy ne nyolcvan, hanem száz fő legyen elhelyezhető. Tehát szükség volt még egy, húsz fő befogadására alkalmas épületre vagy további helyiségekre. Ezenfelül a minisztérium elfogadta a polgármesterrel folytatott korábbi egyeztetéseknek megfelelően a városi árpolda kertjének (9160 m²) bérbevételét évi 300 forint bérért fedett lovarda építésére húsz évre. A városi szegények földjét pedig gyakorlótérként évi 720 forint haszonbérért a honvéd huszárok rendelkezésére bocsátotta a város tíz éven át.¹³

Diósy József számvevő 1888. július 29-én előterjesztette a sóház épületének átalakításáról szóló, módosított tervet, költségvetést s az építkezésre vonatkozó árlejtési feltételezést. Mivel az eredeti elképzelések szerinti nyolcvan fő elhelyezését százra kellett emelni, a tervezet szerint az előirányzott 4000 forint várhatóan 6482 forintra emelkedik.¹⁴ Az 1888. augusztus 23-án tartott testületi ülésen elfogadták a pótlaktanya építésére vonatkozó költségvetést, így a munkálatok folyó hó 27-én megkezdődhetnek. A korábban előirányzott, összesen 12 000 forinthez a honvédség kérésének megfelelő átalakítások okán további 3000 forint kölcsönt szavazott meg a testület.

1888. szeptember elején megtartották az ünnepélyes alapkövetételt, melyen a városi tanács és a honvéd tisztikar is megjelent. A Békésben közölt emlékirat tanúsága szerint az építőmester Glac János, az üveges Uferbach

10 BML, V. B. 171.15. *Képviseleti közgyűlések jegyzőkönyve 1888. évről*, 1888. február 11. rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve.

11 BML, V. B. 173. b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 976/1888., 3847/1888.

12 BML, V. B. 173. b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 48/1890., 1674/1890., 1973/1890.

13 BML, V. B. 173. b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 5172/1888., 2714/1888., 2486/1889.

14 BML, V. B. 173. b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 4521/1888.

2. Gyulai honvéd laktanya. Fái I[zidor] felvétele
Gyula, Erkel Ferenc Múzeum

Rezső voltak.¹⁵ Mint ahogy azt a minisztérium korábban már jelezte a város számára, a Gyulán állomásozó honvédség száma várhatóan ismét növekedni fog, így a tervezett építkezéseket célszerű volt úgy fogatosítani, hogy szükség esetén tovább bővíthető legyen az objektum. Már az 1889. február 16-i képviseleti közgyűlésen elfogadták azt a polgármesteri előterjesztést, miszerint a sóház épületét emelettel lássák el, és bővítsék. Az új laktanya építésével és a bővítési munkálatokkal az aradi Ursitz Lipót és Fia céget bízták meg, elfogadva annak 1890. július 12-én kelt, 51 000 forintos árajánlatát. A megállapodás szerint a vállalt kivitelezést november 1-jéig kellett befejezni, de az építkezési munkák az időjárási viszonyok miatt a következő év márciusában folytatódtek.¹⁶

Az 1891. április 20-án tartott rendes közgyűlés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy döntés született „a város tulajdonát képező, a Schvarcz Herman-féle telken lévő

épülőfélben lévő honvéd laktanyához irodák, s század raktárakul kijelölt régi sóház – egész a Zinczár-féle házig elnyúló épületrésznek szintén emeletre építése tárgyában”. Az emelet építését 32 817 forint 24 krajcár kölcsönből tervezték megvalósítani, amely hitel azonban a város lakosságát nem fogja terhelni.¹⁷ Az épületegyüttest végül 1892. április 30-án vették át a kivitelezőtől. A honvédelmi miniszter 1892. évi 54602. számú rendelete értelmében a város számára rendkívül kedvező, 3839 forint 85 krajcár éves bérleti díj akkor eszközölhető, ha az 1892. szeptember 9-én felvett küldöttségi jegyzőkönyvben részletesen szereplő hiányokat pótolják. A laktanyánál mutatkozó hiányok pótlására a mérnöki költségvetés szerint 4386 forint 35 krajcár szükséges, a megfelelő ivóvízellátás érdekében pedig egy artézi kút fúrása indokolt, amelynek költsége legalább 8000 forint. A városnak erre fordítható alapja már nem volt, forrásai elfogytak, így kölcsönt kellett felvennie, ame-

15 N. N.: Emlékirat. Gyulaváros által épített pótlaktanya alapköve letételére. *Békés*, 7. 1888. szeptember 9. 37. sz. [2].

16 N. N.: A laktanyaépítés kérdéséhez. *Békés*, 8. 1889. június 23. 25. sz. [1, 3]; Dutkay Béla: Polgármesteri jelentés. *Békés*, 10. 1891. május 24.

21. sz. [2–3]. Egy korabeli végzésből kiderül, hogy a laktanya építésének időszakában Ursitz dolgozott a városháza felújításán is. Lásd BML, V. B. 173.b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 2358/1891.

17 BML, V. B. 173.b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 74/1891.

lyet a kincstár által felajánlott haszonbérből, valamint a katonai beszállásolási alaptól kívántak törleszteni.¹⁸

Az indítvány, miszerint az új laktanyát a honvédség főparancsnokáról, József főhercegről József laktanyának nevezzék el, osztatlan sikert aratott. Miután József főherceg engedélyezte, hogy róla nevezzék el a kaszárnyát, 1892. december 17-ére tűzték ki a felavatási ünnepséget, melyre a katonaszállásolási alaptól 150 forintot különítettek el. Az ünnepségen a polgármester és a város előljárói, a honvédség élén Fűrők István ezredessel mind részt vettek.¹⁹ Az eseményről a *Békés* című folyóiratban így számoltak be: „A laktanyában most elhelyezett legénység, fegyverben a tágas földszinti folyosókon állott, megjelentek úgy a földszinten mint az emeleten, az összes helyiségeket megtekintették, s midőn azok kifogástalan állapotát konstatálták, mely eljárás közel másfél órát vett igénybe, az átadást illetőleg átvételt befejezettnek nyilvánítván, a legénység szobáikba vonult. Általában az egész laktanyában a példás rend és tisztaság volt felismerhető.”²⁰ A magyar királyi honvéd tisztikar tiszteletére a Király fogadóban rendeztek lakomát. Maga az épület névadója, József főherceg 1895. július 10-én látogatta meg a laktanyát. A beszámoló szerint a laktanya építése végül 113 000 forintjába került a városnak, s összesen kilencven különféle helyiség található benne (2. kép).

A rendelkezésre álló források szerint mintegy egy évtizedet követően újabb átalakítási munkálatokra került sor. 1913-ban Ambrus Sándor, a vármegye alispánja előterjesztésében kérte, hogy a Gyula város tulajdonát képező József főherceg laktanya irodaátalakítási munkáival kapcsolatban felmerült 5728 korona 84 fillér kiadást a vármegyei katonai beszállásolási alap terhére vállalják.²¹

A Rábai Ferenc tábornok által vezetett híres ezred honvédjei 1914 nyaráig tartózkodtak Gyulán, majd a frontra vonultak. 1915-ben a 2. gyalogezred pótkeretét Kolozsvárra helyezték át, és a nagyrészt csehekből álló császári és királyi 11. gyalogezred pótzászlóalját vezényelték Gyulára 1915. július 12-én. Az első világháborúban

elesettek emlékére 1934 januárjában emléktáblát helyeztek el a laktanya bejárata mellé, az utcai homlokzatra. Ezt később leszerelték, ma a Mogyoróssy János Városi Könyvtár falán látható. 1932-ben a 10. szegedi gyalogezred III. zászlóalja volt a laktanyában. 1938-tól határőrezred tartózkodott az épületben, ők 1944-ben távoztak végleg.²² Az ekkor Április 4. téri laktanya épületei 1945–1946-ban a megyei internálótábor elhelyezésére szolgáltak. 1947-től pedig üresen állt, állagában sokat romlott. 1951 őszéig a határőrség tulajdonában maradt, majd az épületet átadták a városnak, cserébe pedig a honvédség a fővárosban kapott egy laktanyát.

Az épület változásai (tervezés és kivitelezés, módosítások, változások)

A Wenckheim család birtokában lévő sóház nagy méretű telke már egy 1800-as évek elejéről származó térképen is jól kivehető északi oldalán egy téglalap alapú épülettel (sóház?), 102. számmal. A szóban forgó terület szintén látható az 1850 körül készített térképen is a laktanya építéséhez megszerzett szomszédos telkekkel együtt (más telekosztásban) 594. 595. és 596. számozással, alaprajzok nélkül. Halácsy Miklós mérnök 1859-es, Gyula belső területeiről készített térképén már jól kivehető magának a sóháznak és melléképületeinek a négy-szögletű alaprajza. Az 543. számú terület északi oldalán egy, az akkori Bonyhádi útra néző, téglalap alakú épület látható, mellette egy melléképület. A telek az 1860. évi telekkönyv szerint Wenckheim Ferenc felesége, Pálffy Borbála grófnő birtokában volt.²³ Az 1884. évi kataszteri térképen jól kivehető, hogy telekösszevonással egy kiterjedtebb területet hoztak létre (1969. és 1970. számú telek), amelyen egy hosszanti, a két telket átfogó nagyobb felépítmény látszik (3. kép). Gyula város 1901-ben készült csatornázási tervén már megfigyelhető az új laktanya épületegyüttesének U alapú tömbje (4. kép).²⁴

18 BML, V. B. 171.20. 1893, *Képviselői közgyűlések jegyzőkönyve 1893. évről*, a január 16-án tartott rendkívüli képviselői közgyűlés jegyzőkönyve, 2. kgy. 10789/1892-1893. A laktanyával kapcsolatos pót munkák és artézi kút fúrására felvett további 14 000 forint kölcsön.

19 BML, V. B. 171.19. 1892, *Képviselői közgyűlések jegyzőkönyve 1892. évről*, 54. kgy. 3705/1892., 108. kgy. 10638/1892., N. n.: Gyula város által a helyben állomásozó két honvéd gyalog zászlóalj [...] Békés, 11. 1892. december 18. 51. sz. [4].

20 Uo.

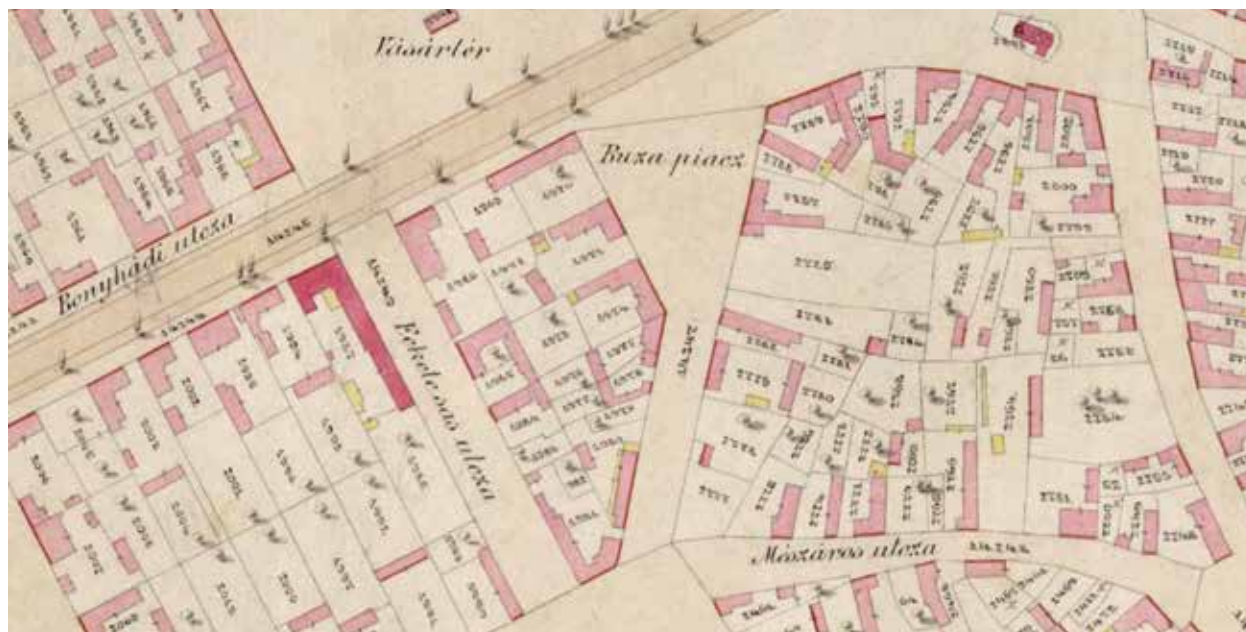
21 Szabályrendeletek. Közérdekű határozatok. *Békésvármegye Hivatalos*

Lapja, 16. 1913. november 13. 274.

22 D. NAGY András: Száz éve épült a József főherceg laktanya. *Gyulai Hírlap*, 5. 1992. április 24. 4.

23 XXV.11.d Gyulai Járásbíróság iratai, telekkönyvi iratok, 8851. számú telekkönyvi betét.

24 Időrendben: BML, XV.1.a.121; BML, XV.1.a.141; BML, XV.1.a.38; Gyula város 1884. kataszteri térképe <https://maps.arcnum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2361536.7308780495%2C5881809.623689613%2C2376050.2116236975%2C5887207988812254> (utolsó letöltés: 2022. november 27.); BML, XV.1.a.246; BML, V. B.181.42.doboz.

3. Gyula város kataszteri térképe, 1884 (részlet)

A sóházi telek áprilisi adásvételét követően már pontosabb tervek és költségvetés készülhetett, pontról pontra meghatározva a munkával megbízott vállalkozó, Ursitz Lipóttal szemben támasztott követelményeket. A 976/1888. számú iratanyagban csak egy nagyvonalúbb költségvetés található, melyben a főbb munkákat sorolják fel egy 11 öl (más helyeken 12 öl) hosszú épülethez kapcsolódóan: alap kiásása, burkolás, falak felrakása és vakolása, tűzfal emelése, a tető elkészítése, a szükséges nyersanyag szállítása („54 ezer téglá fuvarral, mész és homokra, földfeltöltésre”), padozat stb.²⁵ Korábban már említésre került, és Diósy József számvevő beszámolójából is kiderül, hogy a vállalkozó a testületi jóváhagyást követően azonnal köteles volt hozzáfogni a munkához, s azt legkésőbb november 1-jéig be kellett fejeznie. 648 forint „bánompénzt” (előleget) kellett letennie. A számvevő részletesen kitért a beépítendő anyagok kifogástalan minőségének jelentőségére a kőműves, az asztalos, az üveges, de még a festő munkáját illetően is. Az építkezéshez szállított anyagokat be kellett jelenteni, s csak a tanács által kiküldött építésvezető jóváhagyása után

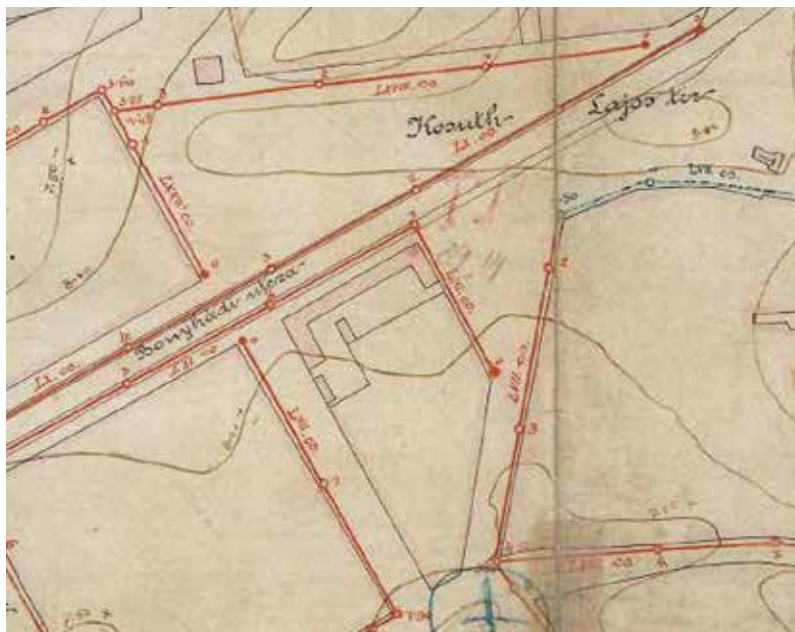
építhették be. A vállalkozó mindenben az építésvezető utasításait volt köteles követni. A leírás még arra is kitért, hogy a falazat építéséhez „jó meszes habarcst” használjanak, a padlást száraz földdel borítsák (14 cm vastagon), és „pelyvás sárral” tapasszák be. Leírták azt is, hogy a vállalkozó díjmentesen bontsa el a korábbi téglakerítést, amelyet beépíthet az alapozáskor.²⁶

1888. június 21-én a feldandár parancsnokság a várostól kapott tervrajzot 3028. számon felterjesztette a minisztériumba, majd a július 11-i helyszíni szemlén a honvédség képviselői megállapodtak a polgármesterrel, hogy szükség lesz további húsz fő elhelyezésének biztosítására is, így az épület falait oly módon kell megépíteni, hogy előre számoljanak egy majdani emelet ráépítésével. „A meglévő utcai szobák teljes jó karban helyezendő ablakokkal, ajtókkal, külön bejáratokkal, de az egymásba nyíló fenntartásával tisztára meszelve” legyenek.²⁷ Később számos módosítási tervet követően az állami építészeti hivatal alakítási tervzetét, költségvetését és szakértői véleményét Oláh György, a honvéd gyalogsági főklaktanya építéséhez kirendelt felügyelő

25 BML, V. B. 173. b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 976/1888.

26 BML, V. B. 173. b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 4521/1888.

27 BML, V. B. 173. b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 5172/1888.

4. Gyula város csatornázási terve, 1901 (részlet)
Gyula, Békés Megyei Levéltár, V. B.181. 42. doboz

bizottság elnöke 1890. augusztus 14-én előterjesztette, s azt a városi tanács név szerinti szavazással elfogadta. A rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvéből még az is kiderült, hogy a szakértői javaslat fontos eleme volt a fedélszerkezet erősebb, egészségesebb fából való elkészítése (előrelátóan számolva az emeleti bővítéssel).²⁸

A Békés Megyei Levéltárban található egy 1890. június 26-án keltezett és jóváhagyott terv,²⁹ melyet Dutkay Béla polgármester, Hoffmann Alajos városi jegyző és Ursitz Lipót is aláírásával hitelesített. Az alsó és felső szint részletes alaprajzából kitűnik, hogy a terv a sóházhoz csatlakozó, újonnan építendő laktanyaépületet ábrázolja feltehetően a miniszteri javaslatok figyelembevételével (5. kép).³⁰ A jelenleg már rossz állapotban lévő, szakadt és hiányos terv földszinti alaprajzot ábrázoló lapján felfedezhető kisebb méretben egy fekvésrajz, mely rózsaszínnel az U alakú épülettömböt mutatja az 543. és 544. számú telken. A földszinti alaprajz e terven megmaradt együttesen jól látható, hogy az egymásba nyíló, egymásból fűződő tereket egy, az udvar felől

az épület vonalát követő, egyterű folyosó fogja össze L alakban. Önálló, az épület más részétől elzárt egység a kapu felől megközelíthető őrszoba, s az innen nyíló börtönszobák. Az őrszoba mellett fekszik még az ügyeleti szoba. Ezen az alsó szinten két nagyobb méretű (17,70 m² és 18 m²) legénységi szoba és egy altiszti szoba nyílik a mosdóból. A lépcsőfordulónál található két konyha, a lépcső mögött pedig a mesterszobák. Az emeleti alaprajz tervlapján látható egy keresztmetszet az épületről, valamint a főhomlokzatról készült vázlatrajz. Az emeleten található hat nagyobb legénységi szoba, öt altiszti szoba mesterszobákkal, két mosdóhelyiség, az árnyékszék és a gyengélkedőszoba.

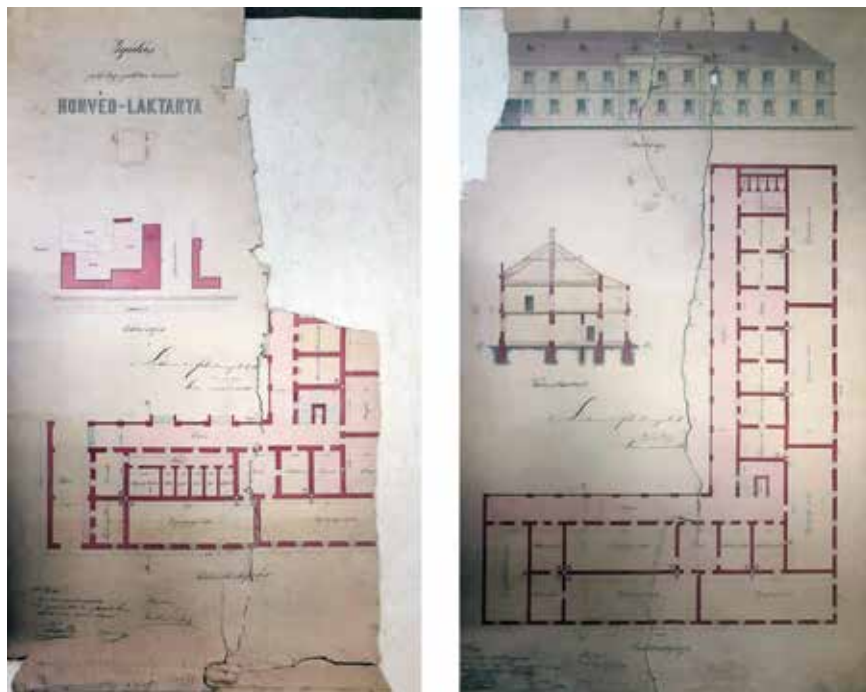
A kezdetben felmerülő sok változás, módosítás elhúzódsát követően maga az építkezés rendkívül gyorsan zajlott, néhány hónapot vett igénybe. Újfalussy Gyula városi mérnök polgármesternek írt 1891. júliusi beszámolója szerint ekkor már külső munkálatok is folytak, az új laktanya udvarát töltötték fel.³¹ A Békés december 25-i számában említik, hogy a laktanyaához kapcsolódó

28 BML, V. B. 171.17. 1890. *Képviselői közgyűlések jegyzőkönyve 1890. évről*, 6237/1890.

29 BML, V. B.181. Gyula város Mérnöki Hivatalának iratai, 36. d. A város tulajdonában lévő épületek rajzai, laktanya.

30 Az emeleti alaprajz lapján felfedezhető postai bélyegzőn néhány hónappal későbbi, 1891. februári dátum van.

31 BML, V. B. 173.b. 1. doboz, *Polgármesteri iratok 1888–1891*, 151/1891. 16. pont.

5. A gyulai honvéd laktanya földszinti és emeleti alaprajza, 1890
Gyula, Békés Megyei Levéltár, V. B.181. Gyula város Mérnöki Hivatalának iratai, 36. d.

kisebb, az eredeti tervben fel nem vett pótmunkák költségvetését elfogadták. Ilyenek voltak például, hogy a csövek alá kőcagylót helyezzenek, villámhárítót szereljenek fel.³² Dutkay Béla polgármester 1892. évi jelentéséből tudható, hogy miután József főherceg engedélyezte, hogy a laktanyát róla nevezzék el, díszes felirat készült az épület homlokzatára. Szintén az ő beszámolóiból ismeretes néhány fontosabb részlet a következő évek utómunkálatairól. 1893-ban az udvart kavicssal, a kapu előtti teret ciklopkövel építették ki, magát a kaput pedig betonból kivitelezték. Ugyanebben az évben további 14 000 forint kölcsönt kellett felvenni pótmunkákra és artézi kút kiépítésére a megfelelő vízellátás érdekében a katonabeszállásolási alap terhére tízévi tőketörlesztés és 6%-os kamat fizetése mellett.³³ 1894-ben a magyar királyi honvédállomás parancsnokságának megkeresésére reagálva a város vállalta a távbeszélő bevezetésével

kapcsolatos költségek fizetését szintén a katonabeszállásolási alappól (mindkét laktanyába, tehát a József főherceg laktanyába és a huszárlaktanyába is).³⁴

A Hadtörténelmi Levéltár *Katonai objektumok építési anyaga 1894 és 1937 között* című forrásanyagában lévő, a gyulai József főherceg laktanyával kapcsolatos iratanyag az 1921–1930 közötti időszakban keletkezett.³⁵ A laktanyára vonatkozó iratanyagot egy 1920-as és egy 1936. májusi helyszínrajz foglalja keretbe (6–7. kép). A Magyar királyi szegedi vegyesdandár parancsnokság építési osztálya által készített, azonos méretarányú (1:200) földszinti és emeleti alaprajzon 1930. év szerepel. Az I. számmal jelölt főépületben 75 számozott helyiség pontos alapterülete és paraméterei leolvashatók a rajzról, amely szerint a belmagasság 3,8 m. A főépületen kívül feltüntetik továbbá a mosókonyhát, a szeméttárolót, a fűskamrákat és a kerékpárszint is. Ez utóbbi előtt lát-

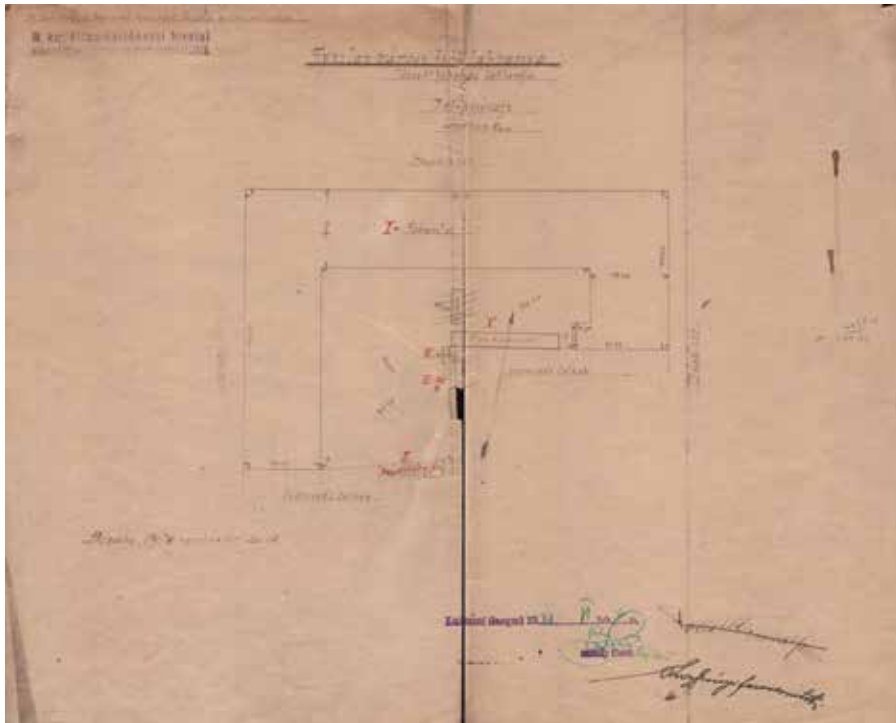
32 N. n.: A Képviselőtestület [...] Békés, 10. 1891. december 25. 52. sz.

33 Gyula rendezett tanácsú város polgármesterének jelentése. Szerk. DUTKAY Béla. Gyula, 1892. 30–31, 34.

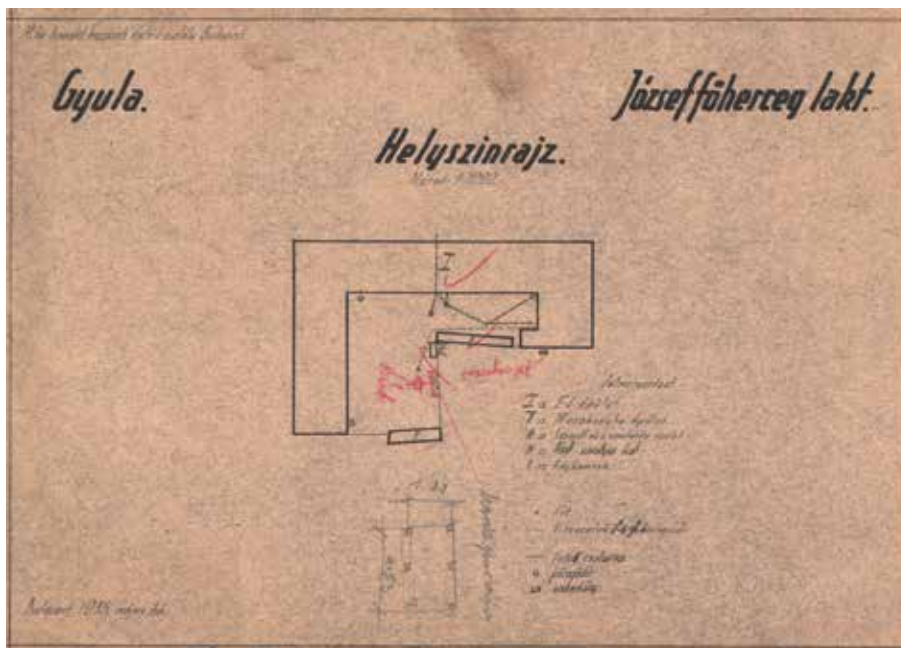
34 BML, V. B. 171.21., 1894, Képviselői közgyűlések jegyzőkönyve 1894. évről, 3683/1894. Gyula város rendes közgyűlésének jegyzőkönyve

(április 9–10-én tartott), 18 kg. 1858/1894. királyi belügyminiszter február 8-án kelt, 7136. sz. rendelete, 23. kg. 2664/1894.

35 Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, VII. 244., *Katonai objektumok építési anyaga 1894–1937*, Gyula 99. doboz, Gyula, József főherceg laktanya 1921–30.

6. A gyulai honvéd laktanya helyszínrajza, 1920
 Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár

7. A gyulai honvéd laktanya helyszínrajza, 1936
 Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár

8. A Fővárosi Önkormányzat Gyulai Idősek Otthona

ható egy ásott, szivattyús kút, amely 3,5 m mély. Az emeleti alaprajzon további 41 számozott helyiség van (76–116.). Ezen a szinten 3,5 m a belmagasság. A földszinti alaprajzon az árnyékszéknel jeleznek pirossal kisebb módosítást, míg az emeleten a 82. számú helyiség három részre osztásának terve fedezhető fel. Az 1:1000 léptékű helyszínrajzon a laktanya vízellátásával kapcsolatos bejegyzések figyelhetők meg. Külön lapon található a félnyeregretetős mosókonyha, a szeméttároló és a fűskamrák módosításainak rajzai. Egy dátum nélküli, kézzel írott feljegyzés szerint: „A laktanyában lévő lakások közötti válaszfalak deszkából készültek, kettős rabitz falakkal vagy gipsztábla falakkal kicserélendők volnának, mert a hang áthallatszik a másik lakásba. Egyes helyeken főképp az árnyékszékek fölötti mennyezetek kicserélésre szorulnak. A laktanya külső ablakai festésre szorulnak.” Az évek során eszközölt átalakításokról, módosításokról azonban pontosabb információval szolgálnak az alaprajzokhoz kapcsolódó helyesbítési ívek. Az 1927. november 17-i keltezésű, 1. sz. helyesbítési íven olvasható, hogy tisztí fűrdő létesítését tervezték 4500 pengő értékben öntöttvas káddal és zuhannyal, vízmelegítő kályhával, a laktanya udvarán található ásott kútból biztosítva a vízellátást a

fűrdőhöz. A 3. számú helyesbítési íven további szobák kialakítása látható konyha, kamra és kisebb szobák öszszvonásával. A következő íven szerepel, hogy 1922-ben a laktanya felét tisztí lakásokká alakították át, melyeket 1930-ban vissza kívántak alakítani legénységi férőhelyekké. A honvédelmi miniszter 1928. szeptember 22-én kelt, 61.930/11-1928. számú rendeletének értelmében a laktanya 1929. augusztus 1-jétől negyven évre kincstári kezelésbe került.³⁶ Az 1923-ban épített négy fűskamrát 1930-ban elbontották, ekkor készült a faoszlopokon álló, féltetős kerékpárszín.³⁷

A kutatás során kevés, az 1936 utáni időszakra vonatkozó információ került elő az épület további történetével kapcsolatban. Miután rendelkezésére bocsátotta a honvédség, a József főherceg laktanyát Megyei Szociális Otthon céljára akarta hasznosítani a város, de ennek megvalósításához nem állt rendelkezésükre kellő fedezet, így a Fővárosi Tanáccsal létesítettek megállapodást szociális otthon létrehozására. A megállapodásban kikötötték, hogy az otthonban Békés megyei rászorultak is kaphassanak segítséget (a kilencven megyei gondozott közül harminc fő volt a gyulaiak részesedése). Az 1954. májusi végrehajtó bizottsági ülés megállapította, hogy készülőkben vannak a szociális otthon átalakítási tervei, és még ebben az évben meg is kezdődött az építkezés. 1955 januárjában benépesült az épület, nagyrészt fővárosi gondozottakkal (8. kép). A városvezetés már az üzemeltetés első hónapjaiban érezte, hogy a megállapodás mégsem olyan előnyös számukra. A városi tanács üléseinek jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, hogy a lakók erkölcsi magatartása súlyosan kifogásolható, az otthon túlszűfolt, létszámcsökkenésre lett volna szükség. Az 1960-as évek végére valamelyest sikerült konszolidálni a helyzetet.³⁸ Az épületet 1968-ban nyilvánították műemlékké.³⁹

36 Erről *Békésvármegye Hivatalos Lapja* is említést tett: *Békésvármegye Hivatalos Lapja*, 30. 1927. május 21. 42. sz. 159; *Békésvármegye Hivatalos Lapja*, 32. 1929. május 18. 20. sz. 215.

37 Budapest, Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, VII. 244., *Katonai objektumok építési anyaga 1894–1937*, Gyula 99. doboz, Gyula, József főherceg laktanya 1921–30., 1927. 4426. sz.; 1. sz. helyesbítési ív, Szeged, 1927. november 17., 1928. 2246. sz.; 2. sz. helyesbítési ív, Szeged, 1928. január 30-án,

9. folyószám, 1929. 789. sz.; 3. sz. helyesbítési ív, Szeged, 1929. július 12., 4. folyószám; 4. sz. helyesbítési ív, 1930. 668. sz.

38 BML, *A végrehajtó bizottság 1952. február 25., 1954. május 10., 1955. május 7., 1956. augusztus 17-i üléseinek jegyzőkönyvei*, Városi Tanács irattára, *A végrehajtó bizottság 1968. március 19-i üléseinek jegyzőkönyve*. Lásd Gyula a fordulat évétől az 1970-es évtizedig. Szerk. dr. SZABÓ Ferenc. Gyula, Városi Tanács, 1987. 610–611. (Fővárosi Szociális Otthon).

39 XXV.11.d Gyulai Járásbíróság iratai, telekkönyvi iratok, 8851. számú telekkönyvi betét.

IN MEMORIAM

Marosi Ernő

(Miskolc, 1940 – Budapest, 2021)

A magyar művészettörténet-írás egyik legnagyobb alakja hagyott magunkra minket 2021. július 9-én. Tanítványokat, barátokat, pályatársakat, a hazai szakma egészét. Azoknak a gondolkodását is befolyásolta, akik távolabb álltak tőle, szellemi jelenlétének hatása alól senki sem vonhatta ki magát. Több megrendült hangú nekrológot is írtak róla, emlékezve a kiváló tudósra, a fáradhatatlan tanáregyéniségre, az érdemeseket segítő és a rászorulókat támogató emberre. Szellemi igazodási pontunkat veszítettük el vele. Lassan alig marad ilyen, miközben a horizont egyre jobban elsötétül.

Kiváló tanítványok írtak visszaemlékező sorokat, próbálva Marosi Ernő szellemi arcélét megrajzolni. Az első nekrológok tudományának egyetemes korszerűségét és korszakteremtő erejét, intézményváltót emelték ki. Sorra próbáljuk megragadni a tudományban, az intézményesült tudományban elfoglalt helyét, betöltött szerepét. Mindez részben már 80. születésnapja alkalmából a tiszteletére szerkesztett *Enigma*-kötetben is megjelent. Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy ez a szerep történeti távlatból fog jobban látszani, illetve távolról tekintve kap majd különféle értelmezést az utánunk jövőktől. Ennek alapja a bibliográfia lesz, a művek, amelyekhez mindenki hozzáférhet – Marosi Ernő életművének olvasható, látható része közvagyon.

Számot kell vetni azonban azzal is, ami ezen túl van, aminek mi vagyunk a tanúi, s amit nem volna hiábavaló megörökíteni az utókor számára sem. Marosi Ernő is részt vett abban a beszélgetéssorozatban, amelyben Klaniczay Tibor nagy művére, a híres REBAKUCS-ra, a reneszánsz és a barokk kutatásának informális intézményrendszerére emlékezett vissza az egykori résztvevők válogatott csapata. Ha valaki csak hivatali iratokból, a hivatalos levelezésből szeretné ezt a fontos történetet megírni, alaposan melléfogna. Marosi Ernő sajnos már

nem vehette kezébe a kész kötetet; egyre fogynak a félszázaddal ezelőtti események szemtanúi.

A nekrológok, amelyeket a tanítványok írtak – alig van a szakmában, aki nem volt a tanítványa, és aki ma számít, előbb-utóbb mind a búvőkörébe került –, nem a szakmai folyóiratokban jelentek meg, hanem sokkal tágabb körben, mutatva Marosi Ernőnek meszse a művészettörténész szakmán túlmutató jelentőségét és nagyságát. Az *Élet és Irodalom* vagy a *Mozgó Világ*, a magyar szellemi élet eminens fórumai, a fontos intézmények – jelesül a Magyar Tudományos Akadémia, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat – honlapjai alapvető tájékoztató pontok. Meg kell szólalniuk azonban a klasszikus, több évtizednyi folyamatossággal működő szakmai folyóiratoknak is. Az *Ars Hungarica* annak az Intézetnek a folyóirata, amelynek Marosi Ernő egyik alapító tagja és hosszú évekig igazgatóhelyettese, majd igazgatója volt, és magának a folyóiratnak kezdettől fogva szerzője, majd szerkesztőbizottsági tagja. Próbáljunk visszaemlékezni erről a helyről, és emlékeztetni rá: az életút és tudományos pálya állomásait sorra véve előbb, mintegy lexikoncikkszerűen, másodjára a sokrétű életműből – olykor szubjektív módon – kiemelve egyes részeket.

Marosi Ernő 1940. április 18-án született Miskolcon. A család a Felvidékről települt ebbe a magyarországi városba, amely a két világháború között még nem játszott akkora szerepet a magyar nehéziparban, mint később. Marosi Ernő általános és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, itt is érettségizett. 1958-ban nyert felvételt az Eötvös Loránd Tudományegyetem művészettörténet–magyar szakára. Szerencsére nem kellett katonai szolgálatot teljesítenie, 1956, a forradalom eltírása után az egyetemre felvett fiatalokkal óvatosan bánt a hatalom. Különösen tehetséges volt

az egész évfolyam, a magyar művészettörténet-írás színe-virága kortársa volt. 1963-ban megvédett szakdolgozatának kettős témaválasztása – *A gótikus stíluskorszak szemlélete a magyar művészettörténeti szakirodalomban* – végigkísérte az egész pályáját: a stíluskorszakok történetét nem választotta el a velük foglalkozó szakirodalom történetétől. Ez a szemlélet sokak számára még ma sem magától értetődő. Marosi Ernő kimagaslóan tehetséges diák volt, és miután végzett, bent maradt a tanszéken. Előbb – néhány hónapig – fizetés nélküli gyakornok, majd hamarosan tanársegéd lett; 1963-tól kezdve évtizedeken át gyakorlatilag mindenkit – egész nemzedékeket – tanított, akit csak felvettek a művészettörténet szakra. (Csupán a rend kedvéért jegyzem meg, hogy Művészettörténeti Tanszék akkor és még évtizedekig az országban egyedül az ELTE-n működött.) 1964-ben tanársegéd lett, 1968-ban pedig egyetemi adjunktussá lépett elő. Ebben az évben szerezte meg a bölcsészdoktori címét. *A kassai Szent Erzsébet-templom építéstörténetének kérdései* címmel írt disszertációjának két témavezetője volt: Zádor Anna és Vayer Lajos, mindketten az egyetemi művészettörténet-oktatás meghatározó alakjai. Marosi Ernő Vayer Lajos Herder-ösztöndíjasaként 1968/1969-ben két féléven keresztül a bécsi egyetemen folytatott tanulmányokat. 1974-ig maradt főállásban a budapesti egyetemen, ebben az esztendőben átkerült a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjába.

Amikor az MTA megalapította a Művészettörténeti Kutatócsoportot, az új intézmény igazgatója az addig a minisztériumban működő Aradi Nóra lett. Talán az 1968-as politikai kurzusváltás tette őt erre a parkoló pályára, aki – miután precízen elvégezte a rábízott feladatokat – megérdemelt végre egy kis nyugalmat. A szakmai feladatok ellátása – az intézet szakmai hitelének biztosítása – a reménybeli igazgatóhelyettesre hárult, vagyis Marosi Ernőre, akit az egyetemről kért át e poszt betöltésére a Magyar Tudományos Akadémia. Az Akadémia kitűnően választott, Marosi képes volt definiálni és betölteni az új tudományos pozíciót, a szakma intézményesülésének újabb állomását, az akadémiai tudományok közé kerülését. Nehezen engedte el az egyetem, mert ott is fontos helyen volt. És bár fő munkahelyének ettől kezdve az Akadémiát tekinthette, soha nem hagyott fel a tanítással. Évtizedeken át képezte az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a szakember-utánpótlást. Marosinál kitűnni, elfogadtatnia vele magát a diáknak vagy a kezdő szakembernek nemcsak a középkorkutatók vágyálma volt, hanem minden normális művészettörténészé. Nem volt könnyű feladat. Voltak, akik

hiába igyekeztek, kihullottak. Szinte haláláig tanított a Művészettörténeti Tanszéken. 1991-ben nevezte ki a köztársasági elnök – Göncz Árpád – egyetemi tanárnak. Az ELTE is megbecsülte több évtizedes oktatói munkáját. Hetvenéves korában, 2010 áprilisában az egyetem szenátusa a *professor emeritus* címet adományozta neki, ugyanezen év szeptember 10-én pedig megkapta az ELTE emlékérmét.

Akadémiai pályafutása is töretlenül ívelt fölfelé; olyan szakmai felkészültség, teljesítmény állt mögötte, amelynek mindenki a legnagyobb elismeréssel adózott. Már az Akadémián, 1975-ben megszerezte a kandidátusi fokozatot (*A gótika kezdetei Magyarországon. Esztergom a 12–13. század magyarországi művészetében*), 1990-ben pedig megvédte akadémiai doktori disszertációját (*Realitás és esztétikai értékrend a 14–15. századi magyarországi művészetben*). 1993-ban az MTA levelező tagjává választották, 2001-ben – hatvanegy éves volt ekkor – lett az akadémia rendes tagja. Személyében érte el a legnagyobb megtiszteltetést a magyar művészettörténet: Marosi Ernő 2002-től két cikluson át, 2008-ig az MTA egyik alelnöke volt. A művészettörténet ennél magasabbra soha nem jutott az akadémiai tudományok között. Kicsit úgy éreztük, hogy erről a posztról mindannyiunkra – a legtávolabb állókra is – vetül némi figyelem.

Ott volt mindvégig a szakmai közélet egyéb fórumain is. Ezek közül csupán a Rómerék alapította Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatot szeretném kiemelni, amelynek rendezvényein többször előadott, és a vándorgyűléseken is részt vett. A Társulat is – amely mindig figyelemmel kísérte és jó érzékkel válogatva díjazta a szakmai teljesítményeket – előbb Pasteiner Gyula- (1974), majd Ipolyi Arnold-emlékérmét (1987) adományozott neki, 2005-ben pedig a tiszteleti tag címmel tüntette ki.

A címek, kitüntetések azonban csupán jelzőfények voltak a tudományos pályán. Marosi Ernő ugyanis lajstromozhatatlanul sokat teljesített. Látszólag elég végigolvasni a bibliográfiáját; műveltsége, érdeklődése kimeríthetetlenül gazdag volt, szakmai kapcsolatrendszere feltérképezhetetlenül szerteágazó. Marosi Ernő azonban nemcsak nyomtatásban megjelent műveivel volt és van jelen – bár azok oly nagy súlyúak, hogy hajlamosak vagyunk elfeledkezni a többiről –, hanem tudományszervező tevékenységével is hatott, és hat még ma is. Ezek éppen olyan jelentős munkák voltak, mint a publikációk – csak kevésbé dokumentálhatók.

A múzeumi kiállítások mindig fontos szerepet játszottak a művészettörténeti kutatásokban. Sokrétű, sokféle tudás akkumulálódott bennük, ha a régi művészetről szóltak, és kevésbé szofisztikáltak, ha kortárs művészek

Marosi Ernő 2005-ben (fotó: Makky György)

életművét segítették múzeumi megbecsüléshez. Az időszak kiállítások katalógusai azonban sokáig egyszerű műtárgylisták voltak. Tudományos katalógusokat később kezdtek szerkeszteni nálunk, hogy azután a nyolcvanas–kilencvenes évektől kezdve évtizedekre ezek váljanak a szakmai megnyilvánulások fontos, szinte első számú fórumaivá. A Művészettörténeti Kutatócsoport élen járt ebben a változásban. A székesfehérvári István Király Múzeum mutatta be a legjobb kortárs kiállításokat a hatvanas évektől kezdve – a Marosi Ernőhöz egyébként kortársként és barátként közel álló Kovalovszky Márta és Kovács Péter rendezésében –, így eshetett erre a vidéki múzeumra a választás, amikor Marosi Ernő, Tóth Melinda és Wehli Tünde összeállították az Árpád-kori kőfaragványok kiállítását, komoly tartalmú – bár szerény küllemű – tudományos katalógussal kísérve (1978). Ettől fogva ez lett számunkra a mérce. Marosi egyébként is szerette a kőfaragványokat; a budai gótikus szobortöredékek (az ún. szoborlelet) felfedezésekor Zolnay László rögtön odahívta őt a feltáráshoz, és a szobrokról később közös könyvet is írtak. A páratlan lelet művészettörténeti feldolgozása – Marosi műve – máig megkerülhetetlen. Nagy munkája, amelyben a magyarországi gótika kezdeteit dolgozta fel, elsősorban kőfaragványok katalógusán alapult. Marosi Ernő soha nem dolgozott múzeumban, tudósként nem műtárgyak között szocializálódott – talán ez volt tudásának egyetlen korlátja –, és valamiképp pont a kőfaragványok – szobortöredékek, építészeti fragmentumok – között érezte elemében magát. A műemlékvédelemmel – az ott dolgozó szakemberekkel, kedves barátaival, kollégáival – is szoros kapcsolatban állt, jóval szorosabban, mint a nagy, országos múzeumokkal.

Az Intézet tudományos katalógusainak sorozata 1978 után folytatódott; két kiállításukat – felvilágosodás, romantika – partnerként fogadta be a Magyar Nemzeti Galéria. Az 1982-ben Székesfehérvárott megrendezett Nagy Lajos-kiállítás katalógusa olyannyira példává vált, hogy a pár évre rá a Nemzeti Galéria Régi Magyar Osztályán nyílt barokk rajzkiállítás tudományos katalógusa méretre, formára is ezt tekintette mintájának. A nyolcvanas évek második felétől kezdve azután megfordult a trend, és már a nagy múzeumok katalógusai váltak példává mindenki számára.

A magyarországi művészet történetének akadémiai sorozatából három nagy kettős kötet jelent meg 1990 előtt, az egyiket Németh Lajos, a másikat Kontha Sándor, a harmadikat Marosi Ernő szerkesztette. A mai napig forgatjuk mindannyian ezeket a köteteket. Gondos mérlegelés előzte meg struktúrájuk kialakítását.

Nem igazán közismert, de roppant jellemző Marosira: ő maga próbálta újraírni, pozicionálni többször is az 1987-ben publikált magyar középkori művészet narratíváját. Első ízben talán a 2001-es egyetemi tankönyvben (a „kétkötetes” új verziójában) a gótikát, majd ugyanezt a stíluskorszakot önálló kötetben is (2008). A Corvina Kiadó *Stílusok, korszakok* sorozatában a magyarországi romanika – 1983-ban már fölvezet – történetét is újrafogalmazta (2013). Izgalmas szellemi foglalatosság végignézni, összevetni a többféle változatot. Marosi Ernő kísérletező szellem volt; nem ragaszkodott macskul a korábban megfogalmazott álláspontjához. Mivel úgyszólván mindent tudott, nem volt nehéz más szempontok szerint sorba raknia az anyagot.

Múzeumi jellegű feladat volt a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményének létrehozása is, ami szintén munkásságához kötődik. Ezt ő maga tartotta különösen fontosnak. Az Akadémián bő másfél száz év alatt sok festmény, szobor, grafikai mű, iparművészeti alkotás halmozódott fel, nem egyetlen, külön műgyűjteményként artikulálódva, hanem a hivatalos működés, az Akadémia életének részeként. Tudósportrék, értékes bútorok, szőnyegek, szövött kárpitok, amelyeket az Akadémia székháza mintegy berendezési tárgyként kezelt, használt. Közöttük zajlott az akadémiai élet. Rendes nyilvántartásuk sem nagyon volt, és a ház közelítése saját műtárgyaihoz nem volt éppen múzeumi szemléletű. Marosi Ernő – a Művészettörténeti Intézet szakembereivel, mindenképp Szabó Júliával – ezen a gyakorlaton gyökeresen változtatott, és sikerült tudatosítania, hogy mekkora értékeket őriz az Akadémia palotája és számtalan egyéb intézménye. 1991-től kezdve folyt az új gyűjteményre vonatkozó akadémiai szabályzat előkészítése. Még a Művelődési Minisztérium Múzeumi Osztályával is konzultált, mit tartalmazzon a szabályzat. Abban konszenzus volt, hogy egyelőre a Művészeti Gyűjtemény ne pályázzék hivatalos múzeumi státuszra. Az anyag valóban erősen heterogén kvalitású, és mennyiségére nézve sem túl nagyszámú. Fáradtságos munka volt kiválogatásuk, nyilvántartásba vételük, abban bízva, hogy a nyilvántartási számmal ellátott alkotások már nem kallódhatnak el. A gyűjtemény első vezetője Szabó Júlia lett, komoly múzeumi gyakorlattal, amelyet a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán szerzett. A Művészettörténeti Intézet szakembereinek igen sok munkája volt abban, hogy a Művészeti Gyűjtemény létrejöjjön. 1994-ben nyílt meg az új kiállítás a székház épületének harmadik emeleti – hajdan az Országos Képtár számára kialakított – reprezentatív,

felülvilágítós termeiben. Létrehozása után fenntartása, anyagának feldolgozása is csapatmunka volt, kiadványok sora és a lassan kopó emlékezet tanúsítja. Marosi Ernőt és közeli munkatársait soha nem az önzés és a mások kirekesztése vezette, az iskolateremtés neki itt is létszükséglete volt.

Az MTA legrangosabb gyűjteménye persze továbbra is a könyvtár maradt – ez a nemzeti könyvtár után a második legfontosabb kollekció az országban –; a művészeti gyűjtemény jelentősége a nagy országos múzeumoké mellett eltörpül, és elsősorban tulajdonosa miatt méltó a figyelemre. Ezért is szimbólumértékű, hogy Marosi Ernő gyermekei a szüleiket a lakásban körülvevő kortárs műalkotásokat – mint külön fondot – letétbe helyezték a Magyar Tudományos Akadémián. Szép együttes, Marosi Ernő és Szabó Júlia művész barátainak alkotásai. Talán magához vonz majd további kortárs műveket.

Nem szabad tovább tallózni, nincs erre most sem hely, sem idő; Marosi Ernő életműve felfoghatatlanul gazdag. Zárszóul idézzünk fel valami személyeset. Mindenki őríz róla ilyen emlékeket; ebből tevődik össze a velünk elmúló személyes történelem. Az ELTE-n velünk esett meg, hogy a középkori forráselemzés óra után – amely részünkről, mi tagadás, nem volt igazán sikeres –, egyikünknek eszébe jutott, hogy kérjük meg Marosi Ernőt arra, hogy forráselemzésből tartson számunkra még egy külön kurzust, a tanrenden kívül. A Tanár úr természetesen elvállalta, hogy foglalkozzék velünk. Feljártunk minden héten az intézeti szobájába. Új témákat osztott ki, és újra végiglemezte velünk a

különböző típusú forrásszövegeket. Azt hiszem, sokunk ekkor – vagyis második nekifutásra – értette meg, sajátította el a forráskritika és a forráselemzés klasszikus módszerét, a kritikai szemléletet, ami azután némelyikünk egész pályáját döntő módon befolyásolta. Nem tudom, a résztvevőkön kívül tudott-e valaki erről az informális szemináriumról. Emlékezni azonban, akik még megvagyunk, mindannyian emlékezünk.

Amint előljáróban említettem, Marosi Ernő is vállalta, hogy többekkel együtt visszaemlékezzék a Klaniczay Tibor teremtette, virtuális reneszánszkutató univerzumra. Jó oka volt erre, mert a Klaniczay szervezte *Kutatási Főirány* menedzselését létrehívója halála után Ő örökölte, Ő vette át. Hogyan lehet megőrizni mindazt, amiről nincs, nem születhetett írás, és mégis integrálni kell a történetbe – talán ez az interjúkötet legfontosabb mondanivalója. Van is, nincs is; enélkül mégsem lehet objektív történeti képet alkotni. Ahhoz nem kell jósnak lenni, hogy prognosztizáljuk: Marosi Ernő életművéről, munkásságáról, arról a korszakról, amelyet meghatározott, vagy amely megcímkézhető az ő nevével, sok tanulmányt, egyszer talán még monográfiát is fognak írni. Tegyük le számukra néhány lépőkövet, biztosítsuk a nyomokat, amíg lehet – mindezt a Tanár úr szigorú, kicsit mégis ironikus, egyre távolodó tekintetétől kísérvé.

Mikó Árpád

Marosi Ernő publikációinak bibliográfiája (1961–2023)*

1961

Csáky-Maronyák József. *Művészet*, 2. 1961. 2. sz. 37.

Pap Gyula. *Művészet*, 2. 1961. 8. sz. 29.

1962

Név- és helynévmutató. In: VAYER Lajos: *Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1962. 339–354.

Vati József: Halászok. *Művészet*, 3. 1962. 2. sz. 36–37.

1963

A gótikus stíluskorszak szemlélete a magyar művészettörténeti szakirodalomban. Szakdolgozat. Gépirat. I–II. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténet Tanszék, 1963. I.: 1–100. p., II.: 101–200. p. – ELTE Művészettörténeti Intézet Könyvtára, ltsz. 262/1–2.

Magángyűjtők kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában. *Művészet*, 4. 1963. 11. sz. 39–43.

Artner Tivadar: A középkor művészete. Budapest, Móra Könyvkiadó, 1962. [Recenzió.] *Művészet*, 4. 1963. 4. sz. 44.

1964

Beiträge zur Baugeschichte der Pfarrkirche St. Elisabeth von Kassa. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 10. 1964. 3/4. sz. 229–245.

1965

Kopt művészet. Kiállítás Párizsban. *Művészet*, 6. 1965. 3. sz. 3–4.

Das romantische Zeitalter der ungarischen Kunstgeschichtsschreibung. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*, 7. 1965. 43–77.

1966

Zo starších výtvarných dejín Slovenska (Aus der älteren Kunstgeschichte der Slowakei). Vedecký red. Marian Váross. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 12. 1966, 3/4. sz. 374–381. [társszerző: Galavics Géza]

Vayer Lajos: Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1962. [Recenzió.] *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*, 8. 1966. 262–265.

1967

Giotto, Lorenzetti, Masaccio. (Az én múzeumom, 18.) Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1967. 31 p.

A kassai Szent Erzsébet templom és a későgótikus építészet. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 11. 1967. 3/4. sz. 565–608. – II.: 602–625.

Die wissenschaftliche Tätigkeit des Lehrstuhls für Kunstgeschichte in den Jahren 1960–65. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*, 9. 1967. 287–303.

1968

Dzsoto, Lorenceti, Mazacso. (Moat muzej.) Szófia–Budapest, Bolgarszki Hudozsnyik–Képzőművészeti Alap, 1968. 30 p.

A gótikus stíluskorszak szemléletének néhány kérdése a két világháború közötti magyar művészettörténeti szakirodalomban. In: *Acta Iuvenum. Emlékkönyv az Eötvös József Kollégium hetvenedik évfordulójára 1965*. Szerk. Tóth Gábor. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar KISZ Bizottság, 1968. II. 383–412.

A kassai Szent Erzsébet templom építéstörténetének kérdései. Egyetemi doktori disszertáció. Gépirat. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténet Tanszék, 1968. 347 p. – ELTE Művészettörténeti Intézet Könyvtára, ltsz. 264.

Paul Frankl: Gothic Architecture. Harmondsworth, Penguin Books, 1962. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 14. 1968. 1/2. sz. 103–106.

1969

A középkori művészet világa. (Európai antológia. Középkor.) Összeállította, az előszót, magyarázatokat és jegyzeteket írta MAROSI ERNŐ. Budapest, Gondolat Kiadó, 1969. 281 p. – Előszó. 5–16.

Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez, I. *Művészettörténeti Értesítő*, 18. 1969. 1. sz. 1–45.

* Egyes leírt tételek végén fettel szedett kötet és oldalszám található: utalás a tanulmány újraközlésére Marosi Ernő 2020-ban megjelent válogatott írásai között.

Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom építéstörténetéhez, II. *Művészettörténeti Értesítő*, 18. 1969. 2. sz. 89–127.

Die zentrale Rolle der Bauhütte von Kaschau (Kassa, Košice). Studien zur Baugeschichte der Pfarrkirche St. Elisabeth um 1400. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 15. 1969. 1/2. sz. 25–75.

1970

Művészettörténet. In: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970*. Főszerk. SINKOVICS István. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1970. 578–583.

1971

Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom). *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 17. 1971. 3/4. sz. 171–230. – I.: **340–370**.

Stiltendenzen und Zentren der spätgotischen Architektur in Ungarn. *Kunsthistorisches Jahrbuch der Universität Graz*, 6. 1971. 1–38.

Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom építéstörténetéhez, III. *Művészettörténeti Értesítő*, 20. 1971. 4. sz. 261–291.

Hans Koepf: Die gotischen Planrisse der Wiener Sammlungen. Wien–Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1969. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 17. 1971. 1/2. sz. 127–130.

1972

Egy gótikus Madonna Somogyvárról és a Szent Egyed apátság kerengője. *Művészettörténeti Értesítő*, 21. 1972. 2. sz. 93–103. – I.: **293–299**.

Magyarországi művészet a XIV. században és a XV. század első két harmadában. (Szinopszis.) *MTA Művészettörténeti Kutatócsoport Tájékoztatója*, 1. 1972. 17–35.

Mátyás király székesfehérvári sírkápolnája. In: *Székesfehérvár Évszázadai*, 2. Szerk. KRALOVÁNSZKY Alán. Székesfehérvár, 1972. 169–184.

A román kor művészete. Budapest, Corvina Kiadó, 1972. 310 p.

Wege zur spätgotischen Architektur in Ungarn. In: *Evolution générale et développements régionaux en histoire de l'art. Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art*. Ed. par György Rózsa. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. I. 543–549.

Richard Krautheimer: Studies in Early Christian, Medieval and Renaissance Art. New York, New York University Press, 1969. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 18. 1972. 3/4. sz. 301–303.

1973

A XIV–XV. századi magyarországi művészet európai helyzetének néhány kérdése. *Ars Hungarica*, 1. 1973. 25–66. – II.: **548–567**.

Bevezetés a művészettörténetbe művészettörténész szakos hallgatók számára. Budapest, Tankönyvkiadó, 1973. 252 p. [2. kiad. 1975; 3. kiad. 1985.]

1974

A budavári szoborlelet. *Élet és Irodalom*, 18. 1974. március 16. 7.

Einige tendenziöse Planänderungen. Beiträge zur Stilgeschichte der ungarischen Architektur des vierzehnten Jahrhunderts. *Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 77. 1974. 1/3. sz. 297–354. – II.: **447–468**.

A gerényi rotunda építéstörténetéhez. *Építés-Építésztudomány*, 5. 1974. 3/4. sz. 296–304.

Revue. Histoire de l'art. *Nouvelles Études Hongroises*, 9. 1974. 240–245.

Szó szerint. *Művészet*, 15. 1974. 2. sz. 47; 3. sz. 47; 4. sz. 47; 5. sz. 4; 6. sz. 47–48; 7. sz. 48; 8. sz. 48; 9. sz. 42; 10. sz. 45–46; 11. sz. 45–46.

1975

Das decus des mittelalterlichen Kunstwerkes. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23. 1975. 3/4. sz. 371–376.

Esztergom e gli influssi del romanico lombardo in Ungheria. In: *Il Romanico. Atti del Seminario di studi diretti da Piero Sanpaulesi, Villa Monastero di Varenna, 8–16 settembre 1973*. A cura di Piero SANPAULESI. Milano, Istituto per la Storia dell'Arte Lombarda, 1975. 262–276. – I.: **333–339**.

Fülep Lajos és „A magyar művészettörténelem főladata”. *Jelenkor*, 18. 1975. 9. 823–827.

A gótika kezdetei Magyarországon. Esztergom a 12–13. század magyarországi művészetében. Kandidátusi disszertáció. Gépirat. Budapest, 1975. VII + 309 + 88 p., 16 t. – MTA Könyvtára, ltsz. 07042.

Magyar falusi templomok. (Építészeti hagyományok.) Budapest, Corvina Kiadó, 1975. 134 p.

Magyarországi művészet a XIV. században és a XV. század első két harmadában. *Művészettörténeti Értesítő*, 24. 1975. 4. sz. 247–253.

Revue. Histoire de l'art. *Nouvelles Études Hongroises*, 10. 1975. 267–269.

Fülep Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig. I–II. Szerk. Tímár Árpád. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1974. [Recenzió.] *Ars Hungarica*, 3. 1975. 1. sz. 145–149.

1976

Emlék márványból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből. (Művészet és elmélet.) Válogatta, fordította és az előszót írta MAROSI Ernő. Budapest, Corvina Kiadó, 1976. 459 p. – Előszó. 9–11.

Esztergom, Királyi vár. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 16.) Budapest, Tájak, Korok, Múzeumok, 1979. 16 p. [2. kiad. 1981; 3. kiad. 1984; 4. kiad. 1986; 5. kiad. 1990.]

Interpretáció és exegézis. In: *Műleírás és műértelmezés.* Szerk. BEKE László. Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete, 1976. 11–19.

Madonna szentekkel. Egy szoborsorozat a budai ásatásból. *Művészet*, 17. 1976. 4. sz. 9–14.

Magyarországi gótikus templomhomlokzatok. *Ars Hungarica*, 4. 1976. 2. sz. 199–205. – II.: 646–651.

A provincialitás és a népi jelleg fogalmához. In: *A népművészet tegnap és ma. A Magyar Néprajzi Társaság vándorgyűlésének előre benyújtott előadásszövegei és előadásvázlatai.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1976. 115–127.

A román kor művészete. 2., jav. kiad. Budapest, Corvina Kiadó, 1976. 310 p.

Vorläufige kunsthistorische Bemerkungen zum Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 22. 1976. 3/4. sz. 333–374.

1977

Madonna szentekkel. Egy szoborsorozat a budai ásatásból. In: *Művészet Évkönyv '76.* Budapest, Corvina Kiadó, 1977. 67–73.

A Prágai Nemzeti Galéria új kiállítása. *Művészet*, 18. 1977. 1. sz. 40–41.

Zolnay László: Ünnepek és hétköznapi a középkori Budán. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1975. [Recenzió.] *Századok*, 111. 1977. 1. sz. 144–146.

1978

Árpád-kori kőfaragványok. Kiállítási katalógus. Szerk. TÓTH Melinda–MAROSI Ernő. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1978. 386 p.

Árpád-kori kőfaragványok – Árpád-kori építészeti fejlődés. / Skulpturen der Arpadenzeit – Architekturentwicklung der Arpadenzeit. 15–28, 269–281.

No. 6. Esztergom. 75; No. 18–19. Kaposszentjakab. 92–93; No. 26–29. Dömös. 101–104; No. 38–39. Vértesszentkereszt. 113–114; No. 47–52. Esztergom. 123–128; No. 53–58. Óbuda. 129–133; No. 59–60. Somogyvár. 134–136; No. 105–108. So-

mogyvár. 181–183; No. 112. ismeretlen helyről. 187; No. 114–137. Esztergom. 189–206; No. 138. Visegrád. 207; No. 139–141. Óbuda. 208–210; No. 142–148. Píli-szentkereszt. 211–217; No. 149–150. Kalocsa. 218–220; No. 151–158. Vértesszentkereszt. 221–227; No. 159. Tata. 228; No. 162–166. Somogyvár. 231–235; No. 167–173. Pusztaszer. 236–240; No. 174–178. Sopronhorpács. 241–244; No. 179–189. Ják. 245–250; No. 194–196. Belpátfalva. 257–259; No. 199. Visegrád. 262; No. 200–203. Buda. 263–266.

Árpád-kori kőfaragványok Székesfehérvár, István Király Múzeum, május–augusztus. *Művészet*, 19. 1978. 7. sz. 48.

Die Rolle der byzantinischen Beziehungen für die Kunst Ungarns im 11. Jahrhundert. In: *Byzantinische Kunstexport. Seine gesellschaftliche und künstlerische Bedeutung für die Länder Mittel- und Osteuropas.* Hg. von Heinrich L. NICKEL. Halle an der Saale, Martin Luther Universität, 1978. 39–49. – I.: 184–189.

Ungarn. In: *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern.* Ausstellungskatalog. Hg. von Anton LEGNER. Köln, Greven & Bechtold, 1978. II. 451–454, 456, 462.

Winckelmann, Oeser und Timanthes. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 24. 1978. 1/4. sz. 305–310.

Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. [Recenzió.] *Ars Hungarica*, 7. 1978. 2. sz. 380.

Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977. [Recenzió.] *Ars Hungarica*, 7. 1978. 2. sz. 379.

1979

Építési korszakok – építészettörténeti szakaszok a magyarországi gótikában. *Építés – Építészettudomány*, 11. 1979. 1/2. sz. 23–34. – I.: 168–175.

Esztergom zwischen Ost und West. Einige Fragen ungarischer Kunst unter Béla III. *Zbornik za likovne umetnosti*, 15. 1979. 51–69.

„A gótika kezdetei Magyarországon” című kandidátusi értekezés vitája. [Válasz Dercsényi Dezső és Zádor Mihály opponensi véleményére.] *Művészettörténeti Értesítő*, 28. 1979. 4. sz. 273–277.

Magyar falusi templomok. (Építészeti hagyományok.) 2., átdolg., bőv. kiad. Budapest, Corvina Kiadó, 1979. 151 p.

Magyarországi gótikus templomhomlokzatok. *Ars Hungarica*, 7. 1979. 2. sz. 199–206.

Stilrichtungen zwischen 1220–1230 in der Bauskulptur. In: *Forschungsfragen der Steinskulptur der Arpadenzeit in Ungarn am 22. Mai 1978 in Székesfehérvár.* Red. von Jenő FITZ. Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1979. 71–77.

A soproni Ó-zsinagóga. Dávid Ferenc – Sedlmayr János: A soproni Ó-zsinagóga. A soproni Ó-zsinagóga helyreállítása. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Központja, 1978. [Recenzió.] *Új Élet*, 34. 1979. február 1. 3.

1980

Bemerkungen zur Architektur und Bauskulptur der Parlerzeit in Ungarn. In: *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern*, IV. *Das Internationale Kolloquium vom 5. bis zum 12. März 1979 anlässlich der Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Hg. von Anton Legner. Köln, Greven & Bechtold, 1980. 131–140.

Dercsényi Dezső köszöntése. *Ars Hungarica*, 8. 1980. 2. 191–194.

Magyarországi művészet a 12–13. században. Historiográfiai vázlat és kutatási helyzetkép. *Történelmi Szemle*, 23. 1980. 1. sz. 124–149.

Magyarországi művészet Szent László korában. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. MEZEY László. Budapest, Szent István Társulat, 1980. 205–219.

Megjegyzések a 13. századi magyarországi építészet kronológiájához. *Építés-Építészettudomány*, 12. 1980. 1/4. sz. 299–323.

Veronika Gervers-Molnár (1939–1979). *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 26. 1980. 3. sz. 337–339.

1981

A pannonhalmi konventi pecsét datáláshoz. *Művészettörténeti Értesítő*, 30. 1981. 2. sz. 138–139.

Román kor és gótika. In: *Budapest enciklopédia*. Főszerk. TÓTH Endréné. 3., átdolg., bőv. kiad. Budapest, Corvina Kiadó, 1981. 317–329.

Lottisa Behling: *Gestalt und Geschichte des Masswerks*. 2. erw. Aufl. Wien–Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1978. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 27. 1981. 1. sz. 191–193.

1982

Az Anjouk Magyarországon. Magyarországi művészet I. Lajos korában. *Élet és Tudomány*, 37. 1982. szeptember 17. 1192–1195.

Franziskanische Architektur in Ungarn. *800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters*. Ausstellungskatalog. Hg. von Harry KÜHNEL. Wien, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1982. 461–470.

Die grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. Zum Problem der Serialität mittelalterlicher Kunstwerke. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 28. 1982. 1/2. sz. 3–22. – II.: 478–488.

Henri Focillon és a formák élete. In: HENRI FOCILLON: *A formák élete. A nyugati művészet*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982. 337–350.

Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Kiállítási katalógus. Szerk. MAROSI ERNŐ–TÓTH Melinda–VARGA LÍVIA. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1982. 399 p., 80 t.

A 14. századi Magyarország udvari művészete és Közép-Európa. / *Die Hofkunst im Ungarn des 14. Jh. und Mitteleuropa*. 51–77, 379–381; *Votivképek az Anjou-udvarból*. 109–110; No. 18. *Madonna gyermekkel (Schatzkammerbild)*. 112–113; No. 21. *Szent Simeon ereklyetartó-szekrénye*. 115–117; A 14. századi királyi pecsétek művészettörténeti jelentőségéhez. 139–141; No. 29–58. *Pecsétek*. 142–152; *Kályhacsempék*. 155–156; No. 80–89. *Kályhacsempék*. 156–160; No. 96–97. *Visegrád, üvegek*. 173–164; Óbuda, Szűz Mária (II.) prépostsági templom. 213–215; No. 112–113. Óbuda, klarissza kolostor. 215–217; No. 114. Győr, püspökvár, Anjou–magyar címer, struccos sisakdíszel. 219–220; Buda. A királyi vár Lajos korában. 221–223; No. 115–120. *Visegrád, királyi palota*. 224–231; No. 122. *Visegrád, plébániatemplom*. 231–232; No. 123–125. *Visegrád, Szent László-templom*. 232–233; A művészeti kultúra I. Lajos korában. *Építészet*. 243–249; No. 129. Sopron, Szent Mihály-templom. 250; No. 130. Sopron, Ferences templom. 250–251; No. 131. Pöstyén, johannita (?) templom. 251–253; No. 132–136. Buda, Mária Magdolna-plébániatemplom. 253–256; No. 139–144. Pécs, székesegyház: 271–275; No. 145. Buda, Nagyboldogasszony-plébániatemplom. 275–276; No. 147. Kolozsvári Márton és György: Szent György (gipsz másolat). 277–280; No. 151–153. Aquila János falfestményeinek akvarellmásolatai. 294–296; No. 173–175. *Visegrád, veret oroszlánfigurával, övcsatok*. 313–314; No. 176–181: *Visegrád, csontfaragványok*. 315–316; No. 183. *Visegrád, feszület corpus*. 325; No. 188. *Az esztergomi káptalan pecsétnyomója*. 328; A pecsétek művészettörténeti értékelésének lehetőségei. 332–335; No. 190–275. *Pecsétek*. 335–358; No. 276. *Tornapajzs a Geissel-család címerével*. 359; No. 277. *Vasajtó Rudabányáról*. 359–360; No. 278–289. *Kerámika Visegrádról*. 361–366; No. 297. *Kerámika Visegrádról*. 369.

A szerkesztő előszava. In: JAN BIAŁOSTOCKI: *Régi és új a művészettörténetben*. Szerk. MAROSI ERNŐ. Budapest, Corvina Kiadó, 1982. 7–10.

Zur Problematik der polnisch–ungarischen Beziehungen im Mittelalter. In: *Seminaria Niedzickie, I. Stan badań nad związkami artystycznymi polsko–czesko–słowacko–węgierskimi*. Red. EWA ZAWADZKA. Kraków, Muzeum narodowe, 1982. 29–41.

1983

Buda és Vajdahunyad, a 15. századi magyarországi építészettörténet tartópillérei. *Építés-Építészettudomány*, 15. 1983. 1/4. sz. 293–310. – II.: 691–700.

Courtly Art during the Reign of King Louis the Great. *The New Hungarian Quarterly*, 24. 1983. No. 90. 128–134.

Einflüsse der Regensburger Frühgotik auf Ungarn und Siebenbürgen. *Beiträge zur siebenbürgischen Kunstgeschichte und Denkmalpflege*. Hg. von Christoph MACHAT. München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1983. 13–22. – I.: 286–292.

Előszó. In: GERVERS-MOLNÁR Veronika: *Ipolyi Arnold hízműgyűjteménye az Esztergomi Keresztény Múzeumban*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1983. 5.

Zur Gültigkeit der Begriffe der Zeitstile der mittelalterlichen Kunstgeschichte in der Geschichte der Baukunst des 13. Jh. in Ungarn. In: *Umění 13. století v českých zemích*. Red. Josef KRÁSA et al. Praha, Ústav teorie a dějin umění Československá akademie věd, 1983. 77–95.

A honfoglalástól az államalapításig. + Preromanika. Román kor. + Gótika. *A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 7–147.

Művészet I. Lajos korában 1342–1382. A székesfehérvári István király Múzeum kiállítása a Csók István Képtárban. *Művészet*, 24. 1983. 5. sz. 28–31.

Zum Prinzips des „pars pro toto“ in der Architektur des Mittelalters. In: *Architektur des Mittelalters. Funktion und Gestalt*. Hg. von Friedrich MÖBIUS–Ernst SCHUBERT. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1983. 286–306. – I.: 143–157.

Die ungarische Kunstgeschichte und die Wiener Schule 1846–1930. Ausstellungskatalog. Red. Ernő MAROSI. Budapest, Kunsthistorisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1983. 120 p.

Einleitung. 5.

Die Anfänge der Denkmalpflege und die Tätigkeit der k. u. k. Zentralkommission in Ungarn. 13–18.

Arnold Ipolyi Stummer. 18–20.

Ausbildung von Henszlmann's Theorie über die europäische Stellung ungarischer Gotik. 20–21.

Die Institutionen der ungarischen Archäologie und die selbständige Organisation der Denkmalpflege. 22–24.

Flóris Rómer. 24–25.

Der Triumph des Historismus im ungarischen Denkmalwesen. 32–37.

Die ungarische Kunstgeschichte Ende des 19. Jhs. 38–42.

Die historische Ausstellung. 64–66.

Wandlungen der kunsthistorischen Methode an der Jahrhundertwende. 67–69.

1920er Jahren und die Wiener Schule. 84–87.

1984

Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 385 p.

Az esztergomi Porta Speciosa ikonográfiájához. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 341–356. – I.: 391–398.

Feszli Frigyes. [Kiállításmegnyitó.] *Honismeret*, 12. 1984. 6. sz. 14–15.

Jelképes volt-e a Zsigmond-kori budai szobrok pusztulása? Hozzászólás Szakál Ernő tanulmányához. *Budapest Régiségei*, 26. 1984. 327–330.

A középkori művészet nyelvi funkciója. *Művészet*, 25. 1984. 8. sz. 8–11.

A reprezentáció kérdése a 14–15. századi magyar művészetben. *Történelmi Szemle*, 27. 1984. 4. sz. 517–538.

[Szócikkek]. In: Zádor Anna: *Építészeti szakszótár*. Budapest, Corvina Kiadó, 1984.

Zsigmond király Avignonban. *Ars Hungarica*, 12. 1984. 1. sz. 11–27. – II.: 679–690.

Österreichische Kunsttopographie. XLIV. Die Kunstdenkmäler Wiens. Die Profanbauten des III., IV. und V. bezirks. Hrg. von Géza Hajós, Eckart Vancsa. Wien, Anton Schroll Verlag, 1980. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30. 1984. 3/4. sz. 383–385.

Templomművészet vagy egyházművészet? Levárdy Ferenc: *Magyar templomok művészete*. Budapest, Szent István Társulat, 1982. [Recenzió.] *Vigilia*, 49. 1984. 2. sz. 90–92.

Vier Bücher über mittelalterliche Baukunst in Mitteleuropa (Ernst Badstübner: *Kirchen der Mönche*. Leipzig, Verlag Koehler & Amelang, 1980.; Richard Strobel: *Mittelalterliche Bauplastik am Bürgerhaus in Regensburg*. Tübingen, Wasmuth, 1981.; Mario Schwarz: *Studien zur Klosterbaukunst in Österreich unter den letzten Babenbergern*. Dissertationen der Universität Wien. Wien, VWGÖ, 1981.; Jiří Kuthan: *Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser in Böhmen und Mähren*. München–Berlin, Deutscher Kunstverlag, 1982.). [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 30. 1984. 3/4. sz. 375–378.

1985

Az Árpád-kori művészet történetéhez. Művészeti központok a XI–XIII. századi Magyarországon. In: *Fejezetek a régebbi magyar történelemből*, II. Szerk. MAKK Ferenc. Budapest, Tankönyvkiadó, 1985. 43–70.

- BALOGH Jolán: *Kolozsvári kőfaragóműhelyek*. Sajtó alá rend. és szerk. BEKE László–MAROSI Ernő. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1985. 441 p., 162 t.
- Datum und Chronologie in der Geschichte der mittelalterlichen Kunst. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 14. 1985. 199–208.
- Emlékek az Anjou-korból. *Rádió-Televízió Újság*, No. 51. 1985. 20.
- Fülep Lajos és a nemzeti művészet. *Jelenkor*, 38. 1985. 3. sz. 257–261.
- Fülep Lajos és „A magyar művészettörténelem föladata”. In: *Fülep Lajos emlékkönyv. Cikk, tanulmányok Fülep Lajos életéről és munkásságáról*. Vál., szerk., a jegyzeteket és a bibliográfiát összeállította TÍMÁR Árpád. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1985. 236–242.
- Az interpretáció problémái a középkori művészet történetében – fogalmi apparátus és kvalitások. *Ars Hungarica*, 13. 1985. 1. sz. 31–52.
- Johannes Aquila és a 14. századi falfestészet. Beszámoló a Velemben 1984. október 15–18. között rendezett művészettörténeti tanácskozásról. *Életünk*, 22. 1985. 11. sz. 1050–1056.
- A középkori művészet nyelvi funkciója. In: *A művészet és/mint kommunikáció. A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének a Képzőművészeti világhét alkalmából rendezett tanácskozásain elhangzott előadások. Magyar Nemzeti Galéria, 1983. szeptember 28.* Budapest, Magyar Képző- és Iparművészek Szövetsége, 1985. 34–39.
- Műemlékkutatás és művészettörténet-írás. *Művészet*, 26. 1985. 8. sz. 2–7.
- A pilisi monostor szerepe a XIII. századi magyarországi művészetben. *Studia Comitatus*, 17. 1985. 551–562.
- Village Churches. *The New Hungarian Quarterly*, 26. No 100. 1985. 210–215.
- Magyar Műemlékvédelem. IX. Szerk. HORLER Miklós. Budapest, 1984. [Recenzió.] *Ars Hungarica*, 13. 1985. 2. sz. 243–245.
- 1986**
- A bayeaux-i hímezett kárpit. / The Bayeux Tapestry. *Interpress-graphik*, 1986. 4. 12–14, 62–72.
- Die drei Majestätssiegel König Karl Roberts von Ungarn. In: *XXV. Internationaler Kongress für Kunstgeschichte, Wien, 1983.* 6. *Europäische Kunst um 1300.* Hg. von Gerhard SCHMIDT. Wien–Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1986. 249–256.
- Die europäische Stellung der Kunst der Anjouzeit in Ungarn. *Alba Regia*, 22. 1986. 39–49.
- Feuerné Tóth Rózsa (1928–1985). *Ars Hungarica*, 14. 1986. 1. sz. 3–7.
- Fülep Lajos és a nemzeti művészet problematikája. In: *Tudományos ülésszak Fülep Lajos születésének századik évfordulójára.* Szerk. NÉMETH Lajos. Pécs, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1986. 87–92.
- Időszakos és állandó múzeumi kiállítások. Megjegyzések a művészettörténeti szintézis-munkák szempontjából. *Múzeumi Közlemények*, 1985/1986. 43–47.
- Die Interpretationsprobleme in der Geschichte der mittelalterlichen Kunst-Begriffsapparat und Qualitäten. *Kunsthistoriker*, 3. 1986. 1/2. sz. 8–20.
- Képzőművészet. + Művészettörténet. + Művészettudomány. In: *Kulturális kisenciklopédia.* Főszerk. KENYERES Ágnes. Szerk. HARGITAI György. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1986. 299–303, 496–501.
- König Sigismund in Ungarn und Avignon. In: *Orient und Okzident im Spiegel der Kunst. Festschrift Heinrich Gerhard Franz zum 70. Geburtstag.* Hg. von Günter BRUCHER. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1986. 229–249.
- A magyar korona a jelenkori kutatásban és a populáris irodalomban. Megjegyzések a művészettörténet-tudomány jelenlegi helyzetéhez és megbecsüléséhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 35. 1986. 1/2. sz. 49–55.
- Megjegyzések a középkori magyarországi művészet liturgiái vonatkozásaihoz. In: *„Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Szerk. Tüskés Gábor. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 88–117.
- Miért (mire) kell a művészettörténet? *Tartóshullám. A Bölcsész Index Antológiája.* Budapest, 1985. [1986!] 101–105.
- [Szócikkek]. *A keresztény művészet lexikona.* Szerk. Jutta SEIBERT. A magyar változatot szerk. KÖRBER Ágnes. Budapest, Corvina Kiadó, 1986.
- Jan Bakoš: Dejiny a koncepcie stredovekého umenia na Slovensku. Explikácia na gotickom nástennom maliarstve. Bratislava, Tartan, 1984. [Recenzió.] *Ars Hungarica*, 14. 1986. 1. sz. 135–140.
- Valter Ilona: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt, Verlag Roetzer, 1985. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32. 1986. 1/4. sz. 143–144.

1987

Denkmalpflege in Ungarn. Die Tätigkeit der Landeskommision für Denkmalpflege 1872–1919. *Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs. 2. Teil 1880–1916. Glanz und Elend.* Ausstellungskatalog. Hg. von Harry KÜHNEL–Elisabeth VAVRA–Gottfried STANGLER. Wien, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1987. 238–241, 282–285.

Az európai grafika hatszáz éve. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. *Művészet*, 28. 1987. 4. sz. 53–54.

Magyarországi művészet 1300–1470 körül. (A magyarországi művészet története, II/1–2.) Szerk. MAROSI ERNŐ. Budapest, Akadémia Kiadó, 1987. I.: 936 p., 64 t., II.: 719 p.

I. Bevezetés. 17–34.

A művészetek a 14–15. századi Magyarországon. 1. A művészetföldrajz lehetőségei. 2. Stílusrétegek. 3. A művészi munka szervezete és értékelése. 35–177.

A késői klasszikus gótika. 1. Bevezetés. 297–300.

A közép-európai stílus. 1. Bevezetés. 385–389; 3. A kőfaragó művészet stílustendenciái. 452–458; 10. Kisművészetek. b. Figurális ábrázolások és ornamentika a kisművészetekben. 497–502.

Az internacionális gótika. 1. Bevezetés. 505–508; 2. Építészet. 508–578; Képzőművészet. 579–584; 11. Figurális ábrázolások és ornamentika a kisművészetekben. 645–653. A késő gótika első korszaka. 1. Bevezetés. 657–660; 2. Építészet. 661–683.

Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437, I–II. Kiállítási katalógus. Szerk. BEKE LÁSZLÓ–MAROSI ERNŐ–WEHLI TÜNDE. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1987. I.: 458 p., [50] t., II.: 559 p., [104] t.

I. Előszó. 11–13.

A Zsigmond-kor a magyar művészettörténetírásban. 380–404.

II. Zs. 34. Mario di Jacopo (Taccola, 1381–1453/58): Liber tertius de ingeneis ac edifiitiis non usitatis. 53–55; Zs. 35. Zsigmond (?) mint kártyajáték királya. 54–55; Zs. 39. Hans Multscher: Az ulmi városháza keleti ablakának figurái. 59–60; Zs. 47. Zsigmond császár álló arcképe: 69; Zs. 54. Ernst der Eiserne osztrák herceg sírruhájának töredéke. 82; Zs. 56. Sigmund von Neuhaus síremléke. 85–86; Zs. 57. Jörg Gradner sírlapja. 86–87; Zs. 61. Pisanello: VIII. Palaiologosz János bizánci császár portréérme: 91; A művészeti hagyomány a huszita háborúk idején. 100–101; P. 7. Krisztus siratásarelief. 113; P. 8. Két tábla a bázeli compactaták szövegével: 113–114; Építészet. 115–116; Nagyboldogasszony plébánia-templom. 182; É. 30–31. Nagyboldogasszony plébánia-templom. 183–185; É. 32. Pozsony, Szent Márton plébánia- és prépostsági templom. 186–187; É. 33. Pozsony, Ferences templom. 187–189; É. 34. Pozsony, Klarisszák temploma: 189–190; É. 37. Tata, vak kőracsos fríz töredéke. 194; É. 38. Kassa, Szent Erzsébet-plébánia-templom: 194–198; É. 39. A prágai dóm déli kereszthajó-homlokzatának lépcsőtör-

nya, tervvariáns. 198; É. 49. Felsőtárkány, karthauzi kolostor, zárókő. 225–226; É. 50. Kurityán, az újházi pálos kolostor boltozatzárókőve: 226; Szobrászat. 227–242, Sz. 1.–8. 243–250; Buda, a vár Zsigmond-kori szobrai. 251–254; Sz. 9.–37. 254–268; A 15. század második negyedének képzőművészete. 269–276; Ötvösség. 403–405; T. 46. Sárospatak, terrakotta Madonna (?)-fej. 448–449.

Vorwort. 491–492.

Die Sigismundszeit in der ungarischen Kunstgeschichtsschreibung. 531–533.

Régi és új avantgarde. Kiállítás a Csók István Képtárban. *Magyar Nemzet*, 50. 1987. október 29. 6.

Utószó. In: TOLNAY KÁROLY: *Teremtő géniuszkok Van Eycktől Cézanne-ig.* Vál., szerk. TÍMÁR ÁRPÁD. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1987. 244–250.

Die Verwendung von Steinskulpturen in Ják. Primär, sekundär, tertiär... In: *Schöngrabern. Internationalen Kolloquium des Österreichischen Nationalkomitees des CIHA.* Hg. von Hermann FILLITZ. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1987. 57–63. – I.: 280–285.

Vezető a kiállításhoz. / Führer zur Ausstellung. In: *Zsigmond és kora a művészetben 1387–1437. Kaiser Sigismund und seine Zeit in der Kunst. Vezető a kiállításhoz.* A kiállítást rend. és a vezetőt írta: MAROSI ERNŐ et al. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1987. 36–64.

Zsigmond, a király, a császár. *Népszabadság*, 45. 1987. október 3. 11.

1988

Anyanyelvtől független kapocs. Beszélgetés Marosi Ernővel a nemzeti művészetről. [Kérdező: BÁN ANDRÁS.] *Magyar Nemzet*, 51. 1988. július 12. 7.

Zu den böhmischen Beziehungen der Miniaturen in der Ungarischen Bilderchronik. In: *Podług nieba i zwyczaj polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu.* Redakcja Zbigniew BANIA et al. Warszawa, Państw. Wydaw. Naukowe, 1988. 195–202.

Die Fragen der Gotik in Ungarn. *Bücher aus Ungarn*, 1988. 3/4. sz. 5–8.

Die heilige Ladislaus als ungarischer Nationalheiliger. Bemerkungen zu seiner Ikonographie im 14–15. Jahrhundert. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33. 1987/1988, 3/4. sz. 211–256.

Művészettörténeti megjegyzések az illusztrációkhoz. In: *Károly Róbert emlékezete.* Szerk. KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC. A képanyagot válogatta: MAROSI ERNŐ. Budapest, Európa Kiadó, 1988. 199–208.

A Parlerek és a „szép stílus” 1350–1400, európai művészet a Luxemburgok idején. Késői megjegyzések a kölni Schnütgen-Museum 1978–79-es kiállításához. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 22. 1988. 319–336.

Rómer Flóris művészettörténete. *Műemlékvédelem*, 32. 1988. 4. sz. 214–222.

Sculpture from the Age of Sigismund in the Castle of Buda. *The New Hungarian Quarterly*, 28. No. 110. 1988. 106–108.

Serienhaftigkeit und formvermittelnde Medien in der Kunst der 15. Jahrhundert. In: *Seminaria Niedzickie*, III. *Serial and Individual Production in the Representative Arts of the XIV. and XV. Century*. Ed. by Lech KALINOWSKI et al. Kraków, Jagiellonian University Printing House, 1988. 17–25.

Sigismund of Luxemburg King of Hungary (1387–1437). *The New Hungarian Quarterly*, 28. No. 110. 1988. 89–91.

A válogató emlékezete. Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. A képanyagot vál. Marosi Ernő. Budapest, Európa Kiadó, 1988. *Élet és Irodalom*, 32. 1988. július 8. 9.

Visegrád a nemzeti tudatban. Művészettörténeti adalékok. *Ars Hungarica*, 16. 1988. 1. sz. 5–10. – II.: 753–757.

VITRUVIUS: Tíz könyv az építészetéről. (Képzőművészeti zsebkönyvtár.) Ford. GULVÁS Dénes. A fordítást átdolgozta: MAROSI ERNŐ. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1988. 297 p.

Hans Beltling – Heinrich Dilly – Wolfgang Kemp – Willibald Sauerländer – Martin Warnke: Kunstgeschichte. Eine Einführung. Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 1985. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33. 1987/1988. 3/4. sz. 357–359.

1989

A 20. század elejének magyar művészettörténetírása és a bécsi iskola. In: *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Művészettörténeti Tanszék, 1989. 248–254.

Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts. Tagungsbeiträge und Dokumente aus den Sammlungen des Landesdenkmalamts, Budapest. / Johannes Aquila és a 14. század falfestészete. Tanulmányok és dokumentumok a budapesti Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményéből. Red. / Szerk. MAROSI ERNŐ. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1989. 173 p., 72 t. Vorbemerkung. / Bevezető megjegyzés. 5–6, 91–92. Eine Einleitung in die Probleme um Johannes Aquila. / Bevezetés a Johannes Aquila-problémákba. 39–45, 102–105. Nachtrag. / Utószó. 46–53, 105–108.

A budavári szoborlelet. Budapest, Corvina Kiadó, 1989. 175 p. [társzerző: Zolnay László]

Előszó. In: *Váradai kőtöredékek. Szobortöredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyváradai Múzeum gyűjteményéből*. Szerk. KERNY Terézia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1989. 7.

Mű(emlék)mű. *Magyar Nemzet*, 52. 1989. január 6. 4.

Nemzeti elemek a régi magyar művészetben: a középkor. *Ars Hungarica*, 17. 1989. 2. sz. 175–186. – I.: 129–137.

In memoriam Kovács Lászlóné Etelka (1920–1989). *Ars Hungarica*, 17. 1989. 2. sz. 233.

Realitás és esztétikai értékrend a 14–15. századi magyarországi művészetben. Akadémiai doktori disszertáció. Gépirat. Budapest, 1989. III + 182 + 110 p. – MTA Könyvtára, ltsz. 13815.

Steindl Imre és a kassai dóm. In: *Steindl Imre (1839–1902) építész, műegyetemi tanár emlékezete. Steindl Imre születésének 150. évfordulója alkalmából a BME Építészettörténeti és Elméleti Intézete által 1989. május 16.-án rendezett tudományos konferencia előadásai*. Szerk. HORVÁTH Alice. Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem, 1989. 35–48.

Új emlékmű a Várban? Művészettörténészek a Szent György térre szánt 1848–49-es emlékmű tervéről. [Hozzászólás.] *Magyar Építőművészet*, 80. 1989. 5. 17.

Jürgen Krüger: S. Lorenzo Maggiore in Neapel. Werl, Dietrich-Coelde-Verlag, 1985. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34. 1989. 1/2. sz. 59–61.

Michael Viktor Schwarz: Höfische Skulptur im 14. Jahrhundert. Worms, Wernersche Verlagsgesellschaft, 1988. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34. 1989. 1/2. sz. 61–64.

Wilhelm Worringer: Absztrakció és beleérzés. Tanulmányok. Vál., szerk. és az utószót írta: Radnóti Sándor. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1989. [Recenzió.] *Holmi*, 1. 1989. 3. sz. 359–361.

Willibald SAUERLÄNDER: *A naumburgi donátorszobrok. Beszámoló és kérdések*. (Imago.) Ford. MAROSI ERNŐ. Budapest, Corvina, 1989. 143 p.

1990

Burgen, Schlösser, Paläste Ungarns im Mittelalter. In: *Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung Burg Güssing*. Ausstellungskatalog. Hg. von Harald PRICKLER. Eisenstadt, Amt der Burgenländischen Landesregierung, 1990. 103–110.

Die „Corvinische Renaissance“ in Mitteleuropa: Wendepunkt oder Ausnahme? *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, 31. 1990. 2. sz. 326–338.

Előszó az 1990. évi kiadáshoz. In: DERCSÉNYI Dezső: *Nagy Lajos kora*. Reprint. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. I–XII.

Évezredek műemlékei. In: *Évezredek építészeti öröksége. XV. Országos Műemléki Konferencia*. Székesfehérvár, 1989. október 5–7. Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség, [1990]. 22–28.

Henszlmann, avagy: a művészettörténész helye a magyar társadalomban. *Ars Hungarica*, 18. 1990. 1. sz. 27–37.

Interdiszciplinaritás a művészettörténetben. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 2. 1990. 1. sz. 85–91.

Kovács Éva méltatása. Ipolyi-érem. *Henszlmann-Lapok*, No. 2. 1990. 11–12.

Mátyás király és kora a művészettörténeti irodalomban. *Korunk*, 3. 1990. 4. sz. 434–444.

A művészetek „mindenkori” történetéről – különösen Közép-Európában. 2000, 2. 1990. 7/8. sz. 83–91.

Realitás és esztétikai értékrend a 14–15. századi magyarországi művészetben. Doktori disszertáció tézisei. Budapest, 1990. 7 p.

Ungarische Denkmalpflege am Scheidewege! *Kunstchronik*, 43. 1990. 10. sz. 574–582.

Biblioteca Corviniana 1490–1990. Nemzetközi Corvina-kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Rendezte Karsay Orsolya. 1990. április 6. – október 6. [Recenzió.] *Holmi*, 2. 1990. 8. sz. 953–956.

Alois Riegl: A későrómai iparművészet. Budapest, Corvina Kiadó, 1990. [Recenzió.] *Új Művészet*, 1. 1990. 2. sz. 56–60.

1991

Egy 18. századi lelet: a máriabesnyői Madonna-kegyszobrocska. In: *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, 1991. *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 1991. 43–45.

„...és ez Magyarország fővárosa”. Emlékek Esztergom XII–XIII. századi fénykorából. *Új Művészet*, 2. 1991. 8. sz. 6–13.

Zur Frage des Quellenwertes mittelalterlicher Darstellungen. „Orientalismus” in der Ungarischen Bilderchronik. In: *Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn*. Hg. von András KUBINYI–József LASZLOVSKY. Krems, Medium Aevum Quotidianum, 1991. 74–107. – I.: 94–101.

A katedrális. *Café Babel*, 1. 1991. 1. sz. 9–16.

A magyar katolikus templomok – művészettörténeti vázlat. In: *Katolikus templomok Magyarországon*. Szerk. DÉRI Erzsébet. Budapest, Hegyi és Társa, 1991. XXV–LVII.

Chiese cattoliche ungheresi – compendio di storia dell’arte. In: *Chiese cattoliche in Ungheria*. A cura di Erzsébet DÉRI. Budapest, Hegyi és Társa, 1991. XXIV–LVII.

Hungarian Catholic Churches – an Art History in Outline. In: *Catholic Churches in Hungary*. Ed. by Erzsébet DÉRI. Budapest, Hegyi és Társa, 1991. XXIV–LVII.

Iglesias católicas húngaras – compendio de historia del arte. *Iglesias católicas en Hungría*. Red. Erzsébet DÉRI. Budapest, Hegyi és Társa, 1992. XXIV–LVII.

Verantwortliche Kirchen in Ungarn – Einen kunsthistorischer Abriß. *Katolische Kirchen in Ungarn*. Hg. von Erzsébet DÉRI. Budapest, Hegyi és Társa, 1991. XXIII–LVII.

Mittelalterliche Kunst aus Buda und Pest. Die Entstehung einer Hauptstadt. + Gotische Statuen aus dem Königspalast von Buda. In: *Budapest im Mittelalter*. Ausstellungskatalog. Hg. von Gerd BIEGEL. Braunschweig, Braunschweigisches Landesmuseum, 1991. 43–70, 253–258.

Németh Lajos halálára. *Magyar Hírlap*, 24. 1991. szeptember 20. 5.

Observations on the Italian Connections of the Prague Saint George. *Center for Advanced Study in the Visual Arts. National Gallery of Art*, 11. 1990/1991. Washington, 1991. 79–80.

Radnóti Sándor „Tisztelt közönség, kulcsot te találj...” című doktori értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 40. 1991. 1/2. sz. 122–125.

„Realitás és esztétikai értékrend a XIV–XV. századi Magyarország művészetében” című doktori értekezésének vitája. [Válasz Rózsa György, Kristó Gyula, Vayer Lajos opponensi véleményére.] *Művészettörténeti Értesítő*, 40. 1991. 1/2. sz. 112–113.

Die Skulpturen der Sigismundszeit in Buda und die Anschaulichkeit der Kunst des frühen 15. Jahrhunderts. *Kunsthistorisches Jahrbuch Graz*, 24. 1990. 182–195.

„A számok mértéke gyönyörködtet”. Mérték és arány a középkori művészetben. *Vigilia*, 56. 1991. 8. sz. 611–615.

Válaszúton a magyar műemlékvédelem! *Pavilon*, 6. 1991. 2–8. – II.: 828–833.

A középkori építészet lektúrje. Ken Follett: A katedrális. Pécs, Victoria, 1989. [Recenzió.] *Holmi*, 3. 1991. 6. 786–789.

Radnóti Sándor: „Tisztelt közönség, kulcsot te találj...” Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1990. [Recenzió.] *Új Művészet*, 2. 1991. 7. sz. 62–65.

Vanyó László: Az ókeresztény művészet szimbólumai. Budapest, Szent István Társulat, 1988. [Recenzió.] *Új Művészet*, 2. 1991. 4. sz. 66–68.

Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Budapest, Helikon, 1990. [Recenzió.] *Új Művészet*, 2, 1991, 8. 71–73.

1992

A 15. századi vár mint művészettörténeti probléma. In: *Castrum Bene* 1990. *Várak a későközépkorban*. Szerk. Juan CABELLO. Budapest, Castrum Bene Egyesület, 1992. 40–54.

Brüchige Vergangenheit. Denkmalpflege in Budapest. *Neue Zürcher Zeitung*, 1992. január 4–5. 47–48.

Budapest. In: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, III. *Bačkovno-Buonanico*. A cura di Angiola Maria ROMANINI. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1992. 807–815.

Gótikus szobrok a budai királyi palotából. A Budapesti Történeti Múzeum állandó kiállítása. Kiállításvezető. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, [1992]. [24] p.

Gothic Sculptures from the Royal Palace of Buda. Budapest, Budapest Historical Museum, 1992. [23] p.

Gotische Statuen aus dem Königspalast von Buda. Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, 1992. [24] p.

Statue gotiche del Palazzo Reale di Buda. Budapest, Museo Storico di Budapest, 1992. [23] p.

Coming of Age Once Again. Art History in Hungary. The Post–1990 Fin-de-siècle. *Budapest Review of Books*, 2, 1992. 1. sz. 2–8.

Magyar református templomok – művészettörténeti áttekintés. In: *Református templomok Magyarországon*. Szerk. DÉRI Erzsébet. Budapest, Hegyi és Társa, 1992. XXVI–LIV.

Calvinist Churches in Hungary. An Art Historical Outline. In: *Calvinist Churches in Hungary*. Ed. by Erzsébet DÉRI. Budapest, Hegyi és Társa, 1992. XXVI–LV.

Reformierte Kirchen in Ungarn. Ein kunsthistorischer Abriß. In: *Reformierte Kirchen in Ungarn*. Hg. von Erzsébet DÉRI. Budapest, Hegyi és Társa, 1992. XXVI–LIV.

A Magyar Tudományos Akadémia szerepe a régészet és a művészettörténet kezdeteinél. / The Hungarian Academy of Sciences and the Birth of Archaeology and Art History in Hungary. + Az Archaeologiai Bizottság hagyatékából. A kassai Szent Erzsébet-templom történetének és restaurálásának rajzi dokumentumai. / From the Documents of the Archaeological Committee. Drawings Showing the History and Restoration of the St. Elisabeth Church in Kassa (Košice). In: *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*. / *The Hungarian Academy of Sciences and the Fine Art in the Nineteenth Century*. Kiállítási katalógus / Exhibition catalogue. Szerk. / Ed. by Szabó Júlia–Majoros Valéria. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992. 85–88, 93–104, 276–279, 280–283.

Modelle Mitteleuropas in der Historiographie zur Kunst des Mittelalters. *Westmitteleuropa – Ostmitteleuropa. Vergleiche und Beziehungen*. *Festschrift für Ferdinand Seibt zum 65. Geburtstag*. Hg.

von Winfried EBERHARD et al. München, Oldenbourg Verlag, 1992. 59–69.

Művészettörténeti emlék. *Café Babel*, 2, 1992. 3/4. sz. 5–11.

Németh Lajos (1929–1991). *Magyar Tudomány*, 99, 1992. 2. sz. 232–234.

Martin Schongauer és kora. Grafikai kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. *Új Művészet*, 3, 1992. 3. sz. 65–69.

Ybl Miklós centenáriuma. Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeumban. *Új Művészet*, 3, 1992. 4. sz. 48–53.

A kép mint tárgy. Néhány újabb művészettörténeti könyvről. [Hans Belting: *Bild und Kult*. München, Beck Verlag, 1990.; Angelica Dülberg: *Privatporträts*. Berlin, Gebr. Mann, 1988.; Dieter Jansen: *Similitudo*. Untersuchungen zu den Bildnissen Jan van Eycks. Wien–Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1988.; Johann Konrad Eberlein: *Apparatio regis – revelatio veritatis*. Wiesbaden, Ludwig Reichert Verlag, 1982.] [Recenzió.] *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 4, 1992. 3. sz. 361–369.

Kubler az idő formájáról. George Kubler: *Az idő formája*. Megjegyzések a tárgyak történetéről. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1992. [Recenzió.] *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 4, 1992. 4. sz. 452–455.

1993

Barátságos arcok. Néhány középkori fej értelmezéséhez és az értelmezés módszeréhez. In: *Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. VALTER Ilona. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 151–168.

Entz Géza, 1937–1993. *Magyar Szemle*, 2, 1993. 7. sz. 714–724.

Géza Entz (1913–1993). *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 46, 1993. 1/4. sz. 11–17.

Kann man eine Königstochter von 1373 wiederfinden? Ein halbes Jahr am Wissenschaftskolleg. *Jahrbuch des Wissenschaftskolleg zu Berlin*, 1992/1993. Berlin, 1994. 75–78.

Komárik Dénes: „Feszl Frigyes 1821–1884” című doktori értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 42, 1993. 1/2. sz. 95–98.

Komárik Dénes: „Feszl Frigyes, 1821–1884” című doktori értekezésének vitája (1992. december 7.). [Opponensi vélemény.] *Építés-Építészettudomány*, 23, 1992/1993. 3/4. sz. 399–406.

Levél Dávid Katának. In: „*Ex invisibilibus visibilia*”. Emlékkönyv Dávid Katalin professzorasszony 70. születésnapjára. Szerk. DANKÓ László et al. Budapest, Pesti Szalon, 1993. 326–327.

Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. *Ars Hungarica*, 21, 1993. 1. sz. 11–38. – II.: **707–726**.

Mitteuropäische Herrscherhäuser des 13. Jahrhunderts und die Kunst. *Künstlerischer Austausch. Akten des XXVIII. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte, Berlin, 15. – 20. Juli 1992*, II. Hg. von Thomas W. GAERTGENS. Berlin, Akademie-Verlag, 1993. 15–30.

A művészettörténet évszázadai: a tízes számrendszer. *Café Babel*, 1993. 4. sz. 77–80.

A quedlinburgi dóm kincstárának újraegyesítése. A berlini Iparművészeti Múzeum kiállítása. *Új Művészet*, 4. 1993. 12. sz. 4–10.

Újabb Szigmond-porték. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. LÖVEI PÁL. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 133–141.

Vayer Lajos köszöntése. In: *Kiállítás Vayer Lajos tiszteletére 80. születésnapja évében*. Konceptió: MAROSI ERNŐ–BEKE LÁSZLÓ. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria – MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1993. 6–12.

A Szigmond-kor művészettörténetének egy adóssága. Eberhard Windecke illusztrált Szigmond életrajza és a középkori képes krónikák. *Hadtörténeti Közlemények*, 111. 1998. 3. sz. 547–560.

Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. Szerk. Horler Miklós. 2. Pest megye. I. Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. Írta: Buzás Gergely. Budapest, Országos Műemléki Felügyelet, 1990. [Recenzió.] *Ars Hungarica*, 21. 1993. 1. sz. 135–138.

Németh Lajos: Törvény és kétely. A művészettörténet-tudomány önvizsgálata. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1992. [Recenzió.] *Új Művészet*, 4. 1993. 2. sz. 61–63.

1994

Aacheni kincs [társszerző: Koszta László]. + Aracs. + Bács [társszerző: Takács Miklós]. + Buda [társszerző: Kubinyi András]. + francia–magyar kapcsolatok [társszerző: Sz. Jónás Ilona]. + Garamszentbenedek [társszerző: Sümegi József]. + gótika. + Gölnicbánya [társszerző: Almási Tibor]. + Ják. + Kassa [társszerző: Petrovics István]. + Korpona [társszerző: Kubinyi András]. + kőfaragás. + Körmöcbánya [társszerző: Petrovics István]. + lakótorony. + Lehel kürtje. + Lőcse [társszerző: Petrovics István]. + művészet. + Nagyvárad [társszerzők: Almási Tibor, Bóna István]. + Ócsa. + palatinum. + Pannonhalma [társszerző: Csóka Gáspár]. + Pilis [társszerző: Hervay Ferenc Levente]. + romanika. + Somogyvár [társszerző: Koszta László]. + Szécsény. + templom [társszerző: Érszegi Géza]. + Vértesszentkereszt–Vértesszentkereszt. + Villard de Honnecourt. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Szerk. ENGEL PÁL–MAKK FERENC. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994. 27. 53, 73, 75, 130–131, 225–226, 230, 237–238, 299, 332–333, 370–371, 372, 373, 401, 416, 470–472, 480–481, 523, 525–526, 546, 578–579, 620, 669–671, 725–726, 730.

Előszó. In: ENTZ GÉZA: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994. 7–14.

Esztergom középkori Szent Adalbert-székesegyháza – Tíz év múltán. *Limes*, 7. 1994. 3. sz. 13–28.

Esztergomi stílusrétegek 1200 körül. Katalógustételek: I–82. b., c., g–h–i., I–84.–85. + Zsigmond kori szobrok a budai várból. Katalógustételek: IV–56.–60. In: *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD–TAKÁCS IMRE. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 154–158, 162, 165, 167–173, 282–289.

Das Figurenportal in Ungarn vor und nach 1200. In: *Studien zur Geschichte der europäischen Skulptur im 12./13. Jahrhundert*. Hg. von Herbert BECK. Frankfurt am Main, Henrich Verlag, 1994. I.: 725–738, II.: 479–490. – I.: 371–378.

Das Frontispiz der Ungarischen Bilderchronik (Cod. lat. 404 der Széchényi-Nationalbibliothek in Budapest). *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 46/47. 1993/1994. 1994. 357–373.

A kassai dóm jelölte ki útját. Beszélgetés Marosi Ernő művészettörténésszel. [Kérdező: Bóday Pál Péter.] *Élet és Tudomány*, 49. 1994. január 28. 104–105.

A koldulórendi építészet Magyarországon. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok*. Szerk. HARI S ANDREA. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 39–62. – II.: 469–477.

Kulturális és történelmi hagyományaink struktúrája: a források. *Magyar Tudomány*, 101. 1994. 11. sz. 1366–1373.

Lippert József pozsonyi főoltára. *Ars Hungarica*, 22. 1994. 1. sz. 125–132

Die Persönlichkeit Sigismunds in der Kunst. In: *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437*. Hg. von Josef MACEK–ERNŐ MAROSI–FERDINAND SEIBT. Warendorf, Fahlbusch Verlag, 1994. 255–270.

Sturz alter und Errichtung neuer Denkmäler in Ungarn 1989–1992. In: *Bildersturm in Osteuropa. Die Denkmäler der kommunistischen Ära im Umbruch. Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS, des Instituts für Auslandsbeziehungen und der Senatsverwaltung Berlin in der Botschaft der Russischen Föderation in Berlin*, 18.–20. Februar 1993. Hg. von Florian FIEDLER–MICHAEL PETZET. München, ICOMOS Nationalkomitees der Bundesrepublik Deutschland, 1994. 58–61.

Televíziós interjú Bogyay Tamással. [Kérdező: Marosi Ernő.] *Ars Hungarica*, 22. 1994. 2. sz. 259–276.

Zu „Werkstatt“ und „Künstler“ in der Skulpturenreihe der Sigismundzeit von Buda. Beobachtungen an d. Figur d. Apostels Bartholomäus. In: *Der Meister von Großlobming*. Unteres Belve-

dere - Prunkstall. Ausstellungskatalog. Hg. von Arthur SALIGER. Wien, Österreichische Galerie, 1994. 56–63. – **II.: 675–678.**

Dialógus a művészetről. Popper Leó írásai, Popper Leó és Lukács György levelezése. A szövegeket gondozta, az előszót írta, a jegyzeteket készítette: Hévízi Ottó és Tímár Árpád. Budapest, MTA Lukács Archívum – T-Twins Kiadó, 1993. [Recenzió.] *Holmi*, 6. 1994. 8. sz. 1228–1232.

1995

Between East and West. Medieval Representations of Saint Ladislav, King of Hungary. *The Hungarian Quarterly*, 36. No. 140. 1995. 102–110.

Esztergom. In: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, VI. Erfurt–Giustiniano. A cura di Angiola Maria ROMANINI. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1995. 39–42.

Itinerarien mittelalterlicher Künstler. In: *Gotik in Slowenien. Vom Werden des Kulturraums zwischen Alpen, Pannonien und Adria*. Vorträge des internationalen Symposiums Ljubljana. Hg. von Janez HÖFLER. Ljubljana, Narodna galerija, 1995. 17–23. – **I.: 40–46.**

Kép és hasonmás. *Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. (Művészettörténeti füzetek, 23.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995. 295 p., [62] t.

Kép és hasonmás. Új könyvéről nyilatkozik Marosi Ernő művészettörténész, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet igazgatója. *AK Magazin*, 6. 1995. 1. sz. 16–18.

Košice. In: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, VII. *Giustizia – Lovanio*. A cura di Angiola Maria ROMANINI. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996. 531–535.

A kulturális örökség őrhelyei. Bevezetés. *Magyar Tudomány*, 102. 1995. 8. sz. 889.

Magyarok középkori ábrázolásai és az orientalizmus a középkori művészetben. *Néprajzi Értesítő*, 77. 1995. 76–97. – **I.: 86–93.**

Megjegyzések a középkori magyarországi kőszobrászathoz. *Ars Hungarica*, 23. 1995. 2. sz. 233–241.

Mit tekintünk nemzeti értéknek? Beszélgetés Sárkány Mihálylyal, Horler Miklóssal, Marosi Ernővel. [Kérdező: Hajdú Éva.] *Magyar Nemzet*, 58. 1995. március 14. 19.

Múzeum és kulturális örökség. *Magyar Tudomány*, 102. 1995. 8. sz. 918–921.

Műemlékhelyreállítások a MOB korszakban. In: *Műemlékhelyreállítások tegnap, ma, holnap. A 27. Egri Nyári Egyetem előadásai, 1997. július 1–9.* Szerk. Kovács Erzsébet. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. 71–81.

Pentimenti. Korrekciók a 14–15. századi magyar művészet képein. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. 97–120. – **II.: 568–581.**

Van-e értelme és létjogosultsága a középkori művészet történetének Kelet-Közép-Európában? *Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk. KOSZTA László. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995. 367–379.

Zádor Anna (1904–1995). *Ars Hungarica*, 28. 1995. 2. sz. 123–131.

Zentrifugale Kräfte als zentripetales Deutungsschema der Geschichte der Kunst in Ungarn am Ende des Mittelalters. Kunsthistorische Überlegungen zu: Hauptstadt – Kunstzentrum – Regionalzentrum – Kunstproduktion. In: *Metropolen im Wandel. Zentralität in Ostmitteleuropa am der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Hg. von Evamaria ENGEL–Karen LAMBRECHT–Hanna NOGOSSEK. Berlin, Akademie Verlag, 1995. 173–184. – **I.: 47–53.**

Jovánovics-dosszié. / The Jovánovics-portfolio. Jovánovics. Vál., szerk. Földényi F. László. Budapest, Corvina Kiadó, 1994. [Recenzió.] *Új Művészet*, 6. 1995. 6. sz. 15–18, 86–88.

Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Katalógus. Szerk. Mikó Árpád, Takács Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 37. 1994/1995. 1/4. sz. 328–345.

1996

Anjou, Louis / Louis of Anjou; Louis of Great. + Bratislava. + Budapest. + Esztergom. + Hungary. Introduction, Architecture 1000–1520. + Hungary. Museums, Art libraries and photographic collections. In: *The Dictionary of Art*. Vol. 1–34. Ed. by Jane TURNER. London, Macmillan Publishers, 1996. II.: 110–111, IV.: 694–696, V.: 80–87, X.: 544–546, XIV.: 16–17, 19.

Die Baukunst der Benediktiner im Ungarn der Árpádenzeit – Zum Problem der „Ordensbauschulen“. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38. 1996. 1/4. sz. 15–29.

Beke László „Művészet/elmélet” című kandidátusi értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 45. 1996. 3/4. sz. 320–321.

Le belle ouvrage des croyants. Les églises et autres lieux de culte. *Monuments Historiques*, No. 201. 1996. 44–49.

Bencés építészet az Árpád-kori Magyarországon. A „rendi építőiskolák” problémája. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 1996. I.: 131–142. – **I.: 229–242.**

Die Corvinische Renaissance in Ungarn und ihre Ausstrahlung in Ostmitteleuropa. In: *Humanismus und Renaissance in*

- Ostmitteleuropa vor der Reformation. Hg. von Winfried EBERHARD–Alfred A. STRNAD. Wien–Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1996. 173–187.
- Editorial. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 38. 1996. 1/4. sz. 3.
- Entz Géza és az erdélyi gótika. In: ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 7–16.
- Gótikus magyarországi Madonna-faszobor a párizsi Louvre-ban. In: *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére*. Szerk. KÖRNYEI Attila–G. SZENDE Katalin. Sopron, Soproni Múzeum, 1996. 89–94. – II.: 652–653.
- Henszlmann Imre és Kassa városának ó német stílű templomai*. Budapest, Argumentum Kiadó–MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1996. 26 p.
- A honfoglalás a művészetben. *Magyar Tudomány*, 103. 1996. 8. sz. 1026–1034.
- Ják és Esztergom, Bogyay Tamás művészettörténeti munkásságának két sarokpontja. *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*, 2. 1996. 27–30.
- A középkor művészete*, I. 1000–1250. (Egyetemi könyvtár.) Budapest, Corvina Kiadó, 1996. 252 p. [2. kiad. 1997.]
- A középkori magyar uralkodók arcképi. + A Képes Krónika királyportréi. Független. In: *A középkori magyar királyok arcképei*. Kiállítási katalógus. Szerk. FÜLÖP Gyula. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 1996. 3–4, 5–8, 24–26.
- A magyar műemlékvédelem százötven éve. *Műemlékvédelmi Szemle*, 6. 1996. 2. sz. 57–62.
- A magyar művészettörténet-tudomány helyzete. *Henszlmann-Lapok*, No. 5. 1996. 14–19.
- Magyarok középkori ábrázolásai és az orientalizmus a középkori művészetben. In: *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzetudat változó jelképei. Tanulmányok*. Szerk. HOFFER Tamás. Budapest, Néprajzi Múzeum–Balassi Kiadó, 1996. 77–97.
- Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. HARIIS Andrea–BARDOLY István. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996. 9–20.
- „A művészettörténész számára a »szép« a tiltott szavak közé tartozik...” [Beszélgetés – kérdező: Schulcz Katalin.] *Élet és Irodalom*, 40. 1996. március 8. 8.
- A propos des figures placées sur des pinacles ou des gâbles dans l'architecture gothique. *De l'art comme mystagogie. Iconographie du Jugement dernier et des fins dernières à l'époque gothique. Actes du Colloque de la Fondation Hardt tenu à Genève du 13 au 16 février* 1994. Ed. Yves CHRISTE. Poitiers, Centre d'Études Supérieures de Civilisation Médiévale, 1996. 211–219. – I.: 158–167.
- Száz éves a magyar közízlés. *Vigilia*, 61. 1996. 9. sz. 707–710.
- Utazzunk a középkorba! [Beszélgetés – kérdező: Osztoivits Ágnes.] *Magyar Nemzet*, 59. 1996. november 29. 8.
- A zsámbéki kolostorromok. A struktúra analízisének kísérlete. *Magyar Műemlékvédelem*, 10. 1996. 59–76.
- Hamisságok. Radnóti Sándor: Hamisítás. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1995. [Recenzió.] *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 8. 1996. 3. sz. 258–261.
- 1997**
- Az Árpád-kor művészeti emlékei. Képes atlasz*. Budapest, Balassi Kiadó, 1997. 68 p., [8] t. [társszerző: Wehli Tünde]
- Die Benediktinerabteikirche St. Georg zu Ják. Bauwerk und kunsthistorische Problematik. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 39. 1997. 1/4. sz. 19–70.
- Erzsébet királyné Madonnája. *Ars Hungarica*, 25. 1997. 1/2. sz. 89–96. – II.: 545–547.
- Feszültség a hálózatban. Átszervezés előtt az akadémiai kutatóintézetek. [Beszélgetés – kérdezők: Devich Márton, Hanthy Kinga.] *Magyar Nemzet*, 60. 1997. május 10. 17.
- Gerevich László (1911–1997). *Magyar Tudomány*, 104. 1997. 11. sz. 1377–1380.
- Henszlmann Imre és a kassai Szent Erzsébet-templom. *Művészettörténeti Értesítő*, 46. 1997. 1/2. sz. 113–114.
- History Displayed. Anniversary Exhibition, Medieval Art, and the Hungarian National Museum. *Budapest Review of Books*, 7. 1997. 3. 98–106.
- A középkor művészete*, II. 1250–1500. (Egyetemi könyvtár.) Budapest, Corvina Kiadó, 1997. 371 p. [2. kiad. 1998.]
- A középkori művészet történetének olvasókönyve XI–XV. század*. Összeáll., bev., előszó és részben fordította: MAROSI Ernő. Budapest, Balassi Kiadó, 1997. 418 p.
- Magyar kiállítási kézikönyvek. *Magyar Múzeumok*, 3. 1997. 2. sz. 9–13.
- A magyar középkor művészete a Nemzeti Múzeumban a milicentenáriumi év kiállításain. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 9. 1997. 3. sz. 158–167.
- Mátyás király udvari művészete: stílus és politika. *Korunk*, 9. 1998. 5. sz. 4–11.

Az óságbárát múzeumigazgató. Pulszky és Bizánc művészete. / An Antiquarian Museum Director. Pulszky and the Byzantine Art. In: *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére. / Ferenc Pulszky (1814–1897) memorial exhibition*. Kiállítási katalógus. Szerk. MAROSI ERNŐ et al. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1997. 50–55, 157–163.

La storiografia ungherese dell'arte nei primi decenni del XX secolo e i suoi rapporti con la „Scuola di Vienna”. In: *La Scuola Viennese di storia dell'arte*. A cura di Marco POZZETTO. Gorizia, Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, 1997. 151–161.

Entz Géza: Erdély építésze a 14–16. században. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. [Recenzió.] *Kortárs*, 41. 1997. 3. sz. 119–120.

M. S. mester X-ből. „Magnificat anima mea Dominum”. MS mester Vizitáció-képe és egykori selmebányai főoltára. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD–POSZLER Györgyi. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1997. [Recenzió.] *Holmi*, 9. 1997. 10. sz. 1496–1502.

The Unknown Master of the Visitation Panel. [„Magnificat anima mea Dominum”. MS mester Vizitáció-képe és egykori selmebányai főoltára. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD, POSZLER Györgyi. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1997.] [Recenzió.] *Budapest Review of Books*, 7. 1997. 4. sz. 147–153.

Rudolf és Margot Wittkower: A Szaturnus jegyében. A művész személyisége az ókortól a francia forradalomig. Budapest, Osiris Kiadó, 1996. [Recenzió.] *Holmi*, 9. 1997. 3. sz. 446–450.

Új könyv az erdélyi gótikáról. Entz Géza: Erdély építésze a 14–16. században. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. [Recenzió.] *Helikon. Irodalmi folyóirat*, 8. 1997. 2. sz. 14.

1998

125 év tapasztalatai a műemlékvédelemben. In: *XIX. Országos Műemléki Konferencia, 1997. június 2–5. Budapest*. Szerk. KOVÁCS ERZSÉBET. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, [1998]. 11–14.

Az 1974-es budavári szoborlelet. *Beszélő*, 3. 1998. 5. sz. 93–97.

Alcsútdoboz. + Baracska. + Bicske. + Óbarok. + Bodmér. + Csabdi. + Etyek. + Felcsút. + Kajászó. + Martonvásár. + Mány. + Szár. + Tabajd. + Újbarok. + Vál. + Vértesacska. + Vértesboglár. In: *Fejér megye művészeti emlékei*. Szerk. ENTZ Géza ANTAL–SISA JÓZSEF. Budapest–Székesfehérvár, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet–Szent István Király Múzeum, 1998. 29–31, 35, 40, 45–46, 48, 71–74, 77–78, 88, 98–99, 100, 140–141, 141–142, 149, 151–155, 159–160, 161.

Conradus „lapicida” de Erling. In: *Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, 20. Hg. von Günter MEISSNER. München–Leipzig, K. G. Saur Verlag, 1998. 559.

László Gerevich (1911–1997). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 50. 1998. 1/4. sz. 259–263.

A rekonstrukció a művészettörténetben. *Ars Hungarica*, 26. 1998. 2. sz. 353–369. – **II.: 806–815.**

Bevezetés. In: SZÉLESS György: *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert és a Szent István templom romjairól*. A latin szöveget átírta és ford. WAIGAND JÓZSEF–ROMHÁNYI Beatrix. A jegyzeteket írta MAROSI ERNŐ–HORVÁTH István. Esztergom, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1998. 9–11.

Opus imaginis Sancti Georgii. Bemerkungen zur Georgsstatue von 1373 in Prag. *Sitzungsberichte. Kunstgeschichtliche Gesellschaft zu Berlin*, 41/42. 1992/1994. 1998. 29–31.

„Uram, szeretem házadnak ékességét.” Művészettörténeti emlékek az egyházban. *Vigilia*, 63. 1998. 8. sz. 585–586.

A Zsigmond-kor művészettörténetének egy adóssága. Eberhard Windecke illusztrált Zsigmond-életrajza és a középkori képeskrónikák. *Hadtörténelmi Közlemények*, 11. 1998. 3. sz. 547–560.

Kovács Éva (1932–1998): *Species modus ordo*. Budapest, Szent István Társulat, 1998. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 47. 1998. 3/4. sz. 259–262.

Österreich und Gotikrezeption. Zwei Bücher über die Kunst der letzten Babenberger und die Edition eines Klassiker (Ulrike Seeger: *Zisterzienser und Gotikrezeption*. München–Berlin, Deutscher Kunstverlag, 1997.; Friedrich Dahm: *Das Grabmal Friedrichs des Streitbaren im Zisterzienserstift Heiligenkreuz*. Rekonstruktion – Typus – Stil – liturgische Funktionen. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1996.; *Kunstwerk oder Denkmal? Alois Riegl's Schriften zur Denkmalpflege*. Wien–Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1995.). [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 40. 1998. 1/2. sz. 117–123.

1999

A budavári Zsigmond-kori szobrok kérdései huszonkét év (és a Szent Zsigmond templom feltárása) után. *Budapest Régiségei*, 33. 1999. 93–101. – **II.: 659–669.**

Érdy János emléktáblájára. In: *150 éve történt... III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése*. Szerk. CSERMELVI Vajk. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 1999. 7–8.

L'héritage culturel commun des nations différentes et l'histoire de l'art européen. In: *Colocviul international: patrimoniul cultural național – strategia conservării – o strategie a integrării în circuitul valorilor europene. / Colloque international, le patrimoine culturel national, la stratégie de la préservation – une stratégie de l'intégration parmi les valeurs européennes*. Ed. Eugen SIMION. București, Univers Enciclopedic, 2000. 31–36.

Hogyan csináljunk művészettörténészt? A művészettörténész-képzés ma Magyarországon. *Új Művészet*, 10. 1999. 9. sz. 48–52.

Konzerválni, restaurálni, rekonstruálni. Beszélgetés Marosi Ernővel. [Kérdező: Nagy Zoltán.] *Műemlékvédelem*, 43. 1999. 4. sz. 222–223.

Konzerválni, restaurálni, rekonstruálni. Beszélgetés Marosi Ernővel. [Kérdező: Nagy Zoltán.] *Szalón*, 3. 1999. 3/6. sz. 2–3.

Köszöntő. / Begrüßungsworte. + Szobrok a jáki apátsági templom nyugati homlokzatáról. / Skulpturen von der Westfassade der Abteikirche Jáki. In: *A jáki apostolszobrok. / Die Apostelfiguren von Jáki*. Szerk. SZENTESI Edit–UJVÁRI Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 1999. XIII–XV, 471–485, 487–497.

Kulcs a távlatokhoz. Nemzetközi médiaművészeti és -történeti kiállítás. *Új Művészet*, 10. 1999. 11. sz. 4–7.

Lossonczy Tamás egy ciklusa 1991-ből. In: *Lossonczy Tamás – Lossonczy Ibolya*. Szerk. ERŐSS Nikolett. Budapest, Balassi Kiadó, 1999. 11–24.

A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásából. (Egyetemi könyvtár. A művészettörténetírás alapjai.) Szerk., a bevezetést és az utószót írta, valamint a kronológiai vázlatot összeállította: MAROSI Ernő. Budapest, Corvina Kiadó, 1999. 386 p. – Utószó. Programok a magyar művészettörténet-írás számára. 322–380.

Mai képünk a középkori művészet kezdeteiről Magyarországon. In: *Magyarok térben és időben*. Szerk. FÜLÖP Éva Mária. Tata, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 1999. 277–292.

Megjegyzések a magyarországi romanika épülettipológiájához. In: *Architectură religioasă medievală din Transilvania. / Középkori egyházi építészet erdélyben. / Medieval Ecclesiastical Architecture in Transylvania*. Coordonatori: Kiss Imola–Szőcs Péter Levente. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1999. 10–32.

A mi huszadik századunk. Székesfehérvár, Csók István Képtár, 1999. *Balkon*, 7. 1999. 11/12. sz. 14–15.

A millenniumra szervezzenek zárandoklatokat a Nemzeti Múzeumba. [nyilatkozat] In: Balogh Gyula: *A Szent Korona nem utaztatható. Magyar Hírlap*, 1999. augusztus 19. 8.

Művészettörténeti párhuzamok. Megjegyzések Antal Frigyes: Firenzei festészetének bevezető fejezetéhez. In: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk. KLANICZAV Gábor–NAGY Balázs. Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar–Osiris Kiadó, 1999. 175–185.

[Németh Lajosról]. „Minerva baglya” – Németh Lajos professzor tiszteletére. A Duna Televízióban 1999. december 23-án

sugárzott beszélgetés szerk., illetve átirat változata. Szerk. Nagy T. Katalin. *Irodalomismeret*, 11. 2000. 1. sz. 78.

Perspektíva. [Kiállításmegnyitó a Múcsarnokban.] *Népszabadság*, 57. 1999. augusztus 14. 28.

Probleme der Prager St. Georg-Statue aus dem Jahre 1373. (Problematika pražské sochy sv. Jiří z roku 1373.). *Umění*, 47. 1999. 5. sz. 389–399. – **II.: 489–496.**

„Quevit corpus beatum eodem in loco annis XLV”. Bemerkungen zum Sarkophag Königs Stefan des Heiligen von Ungarn. *Arte d’Occidente temi e metodi. Studi in onore di Angiola Maria Romanini*. A cura di Antonio CADEI. Roma, Edizioni Sintesi Informazione, [1999]. I.: 337–348.

Szent István megkeresztelése. *Művészettörténeti Értesítő*, 48. 1999. 1/4. sz. 180.

2000

Ajánlás. *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. Szerk. GALAVICS Géza. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Mágus Kiadó, 2000. 11–12.

Az Árpád-kori művészet és a Művészettörténeti Kutató Intézet. *Ars Hungarica*, 28. 2000. 1. sz. 5–17.

Centrallizujúce tendencie v architektúre Uhorska okolo roku 1400. In: *Pocta Václavovi Menclovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredo európskeho umenia*. Zostavili Dana BOŽUTOVÁ–Štefan ORIŠKO. Bratislava, Katedra dejín výtvarného umenia FF UK, 2000. 153–168.

Christliche Architektur in Ungarn. + Das Grab des heiligen Stephan in Stuhlweißenburg (Székesfehérvár). + Kirchenbau und liturgischer Raum. + No. 16.02.02. Drei Fragmente eines Türsturzes mit Flechtbandornamentik und Inschrift. Zalavár. + No. 16.02.03. Brüstungsplatte mit Darstellung eines Adlers, der einen Hasen schlägt. Zalaapáti. + No. 16.02.04. Schleifenbandfries mit Vogelfigur. Zalavár. + No. 16.02.05. Fragmente eines Altarvorsatzes mit dem Symbol des Evangelisten Johannes. Nagykanizsa. + No. 16.02.06. Fußbodenplatte mit Löwenfigur. Zalavár. + No. 16.02.07. Fußbodenplatte mit Vierpassornament und Palmetten. Zalavár. + No. 16.03.01–02. Gran (Esztergom), Adalbertskathedrale. + No. 16.03.01. Brüstungsplatte mit Flechtband. Esztergom. + No. 16.03.02. Reproduktion eine Seite aus „Veteris Arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum aliarumque antiquitatum lytographis tabulis ornata descriptio” von J. N. Máthes, Strigonium, 1827. + No. 16.06.01–02. Veszprém, Kathedrale St. Michael. + No. 16.06.01. Sälenkapitell. Veszprém. + No. 16.06.02. Gesimsfragment mit doppelter Palmettenreihe. Veszprém. + No. 16.06.03–07. „Christliche Kultur” der Frühzeit. + No. 16.06.03. Kämpfer mit Palmettenschmuck. Visegrád. + No. 16.06.05. Grabstein. Aracs. + No. 17.03.01–17.05.03. Die Kirche

des Liebfrauentiftes von Stuhlweißenburg (Székesfehérvár). + No. 17.03.01. Vermessungszeichnung von der Ausgrabung der Marienstiftskirche in Stuhlweißenburg 1862. + No. 17.04.01. Modell der Marienstiftskirche im 11. Jahrhundert Stuhlweißenburg, Stand der neueren Forschungen. + No. 17.05.01. Steinplatte mit Palmetten-Flechtbandverzierung. Székesfehérvár. + No. 17.05.02. Brüstungsplatte mit Flechtband und Resten einer Tierfigur. Székesfehérvár. + No. 17.05.03. Fragment eines Sarkophagdeckels (wohl des Sarkophags Stephans I.) Székesfehérvár. + No. 17.06.01–02. Visegrád. + No. 17.06.01. Fragment einer Wandmalerei mit Frauenkopf. Visegrád. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, I–III. Ausstellungskatalog. Hg. von Alfried WIECZOREK. Stuttgart, Theiss, 2000. II.: 613–616, 625–627, 842–844. III.: 352–353, 354, 355, 356, 357, 358, 368, 369, 370–371, 378, 379–380, 380–381.

Dionysius (1484). In: *Saur Allgemeines Künstlerlexikon*, 27. Hg. von Günter MEISSNER. 27. München–Leipzig, K. G. Saur Verlag, 2000. 518.

„Az egész kulturális hagyományhoz való viszony.” A művészet és Szilágyi János György a múzeumban. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 12. 2000. 4. sz. 372–373.

Az esztergomi Porta speciosa. In: *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt*. Szerk. HEGEDŰS András–BÁRDOS István. Esztergom, Prímási Levéltár, 2000. 155–163.

Európa közepén. Európa közepe 1000 körül. Az Európa Tanács 27. kiállítása. Cseh–lengyel–magyar–német–szlovák közös tárlat a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Élet és Irodalom*, 44. 2000. szeptember 22. 22.

Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok. Szerk. Alfried WIECZOREK–Hans-Martin HINZ. A tanulmánykötet magyar változatának szerk. MAROSI ERNŐ. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2000. 603 p.

Egyházi építészet Magyarországon. 383–384.

Szent István székesfehérvári sírja. 391–392.

Templomépület és liturgikus tér. 525–526.

Horváth István – laudáció. Elhangzott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1999. március 3-án tartott éves közgyűlésén a Rómer Flóris-érem átadása alkalmából. *Művészettörténeti Értesítő*, 49. 2000. 3/4. sz. 331–332.

Kunsthistorische Bemerkungen zur Vision des heiligen Gerhard/Gellért. In: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak*. Ed. by Balázs NAGY. Budapest, Central European University Press, 1999. 31–37. – I.: 179–183.

A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben. / Bilder der Ungarische Geschichte. Die künstlerische Veranschaulichung der Geschichtlichkeit. + Ereklýék. *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ

Árpád–SINKÓ Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000. 11–33, 771–773, 139–142.

A második kalocsai székesegyház néhány művészettörténeti kérdése. *Kalocsa történetéből*. Szerk. KOSZTA László. Kalocsa, Kalocsa Város Önkormányzata, 2000. 51–68.

A nagypapával szövetségben. Beszélgetés Marosi Ernővel a művészettörténetről a millennium évében. [Kérdező: Gosztonyi Ferenc.] *Műértő*, 3. 2000. 12. sz. 5.

„Quam qui vidit, testimonium veritatis verborum nostrorum perhibet”. Megjegyzések Szent István székesfehérvári prépostsági templomának képéhez elbeszélő forrásainkban. In: *„Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. PITY Ferenc. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000. 349–363.

Ragya. *Élet és Irodalom*, 44. 2000. szeptember 1. 2.

Szermonostor gótikus kerengőjének szobrai. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk. KOLLÁR Tibor. A szerkesztő munkatársai: BARDOLY István–LŐVEI Pál–TAKÁCS Imre–VERŐ Mária. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2000. 107–122.

Romokban hever. Nemzeti Emlékhely Székesfehérváron. Beszélgetés Oltai Péterrel, Marosi Ernővel, Biczó Piroskával, Szalai Tamással. [Kérdező: Szőnyi Tamás.] *Magyar Narancs*, 12. 2000. február 24. 34–36.

Wehli Tünde – laudáció. Elhangzott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1997. április 16-án tartott éves közgyűlésén az Pasteiner Gyula-érem átadása alkalmából. *Művészettörténeti Értesítő*, 49. 2000. 3/4. sz. 326–327.

Zolnay László (1916–1985) emlékkiállítása elé. In: *Zolnay László (1916–1985). Műveinek bibliográfiája és hagyatékának ismertetése*. Összeállította: D. MATUZ Edit–BORDÁS Attila. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2000. 12–14.

Talpmasszázs Hermésznek. Rényi András: A testek világlása. Hermeneutikai tanulmányok. Budapest, Kijarat Kiadó, 1999. [Recenzió.] *Holmi*, 12. 2000. 4. sz. 510–514.

2001

Aradi Nóra (1924–2001). *Ars Hungarica*, 29. 2001. 1. sz. 213–214.

L'art à la cour angevine de Hongrie. + No. 88. Les insignes royaux de la Hongrie à l'époque des Angevins (copie de la couronne de Saint Étienne). + No. 103. Les sceaux de majesté des rois angevins de Hongrie. [társszerző: Takács Imre]. + No. 117. Déclaration de Louis le Grand de Hongrie donnant sa fille Hedwige à Guillaume, fils du duc Léopold III d'Autriche. In: *L'Europe des Anjou. Aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècle*. Catalogue d'exposition. Ed. par Guy MASSIN LE GOFF. Paris, Somogy, 2001. 178–193, 326, 333–335, 341.

Bencés építkezések a 13. században. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban*. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, Bencés Főapátság, 2001. 275–288, 651–658. – I.: **243–252**.

Building Monuments. Medieval Székesfehérvár, Esztergom and Visegrád – in 2000. *Budapest Review of Books*, 11. 2001. 1/4. sz. 16–29.

Cuius est imago haec? Riegls 'Gegenwartswert' und 'historischer Wert' heute. In: *National Heritage – National Canon*. Ed. by Mihály SZEGEDY-MASZÁK. Budapest, Collegium Budapest, 2001. 211–217.

Előterben a háttér. Ókori témák és motívumok az európai és magyar képzőművészetben a 16–19. században. *Új Művészet*, 12. 2001. 12. sz. 25–28.

Esztétikai közömbösség. Aba Novák Vilmos esete a fehérvári kőtárral. [Beszélgetés – kérdező: N. Kósa Judit.] *Népszabadság*, 59. 2001. november 3. 10.

Forrásfoglalás. Restaurálások Székesfehérvárott, Esztergomban és Visegrádon a 2000. évben. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 13. 2001. 4. sz. 348–362. + Buzás Gergelynek forrás-ügyben, enyhe érzelmi reakcióval. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 14. 2002. 1. sz. 14. + Forrás ügyben, 2/2. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 14. 2002. 2. sz. 111–112. – II.: **834–851**.

Francia szerzetesrendek középkori művészetünkben. *Krónikás*, 2001. Különszám. 28–32.

Az olvasóhoz. + Gótika. In: GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde: *Magyar[országi] művészet a kezdetektől 1800-ig*. Budapest, Corvina Kiadó, 2001. 7–8; 91–211.

Itt járt Halász Károly. Halász Károly kiállítás. *Új Művészet*, 12. 2001. 3. sz. 18–20.

A kolozsvári bronzöntő testvérektől Kolozsvári Mártonig és Györgyig. *Korunk*, 11. 2001. 7. sz. 6–14.

Konzerválni, restaurálni, rekonstruálni. A kulturális örökséggel való bánásmód a művészettörténetben. In: *Akadémiai műhely. Közgyűlési előadások 1999*, I. Szerk. BECK Mihály et al. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2001. 49–54.

Die Kunst im historischen Ungarn zu Beginn des 16. Jahrhundert und die Frage der „Donauschule“. In: *Bayern – Ungarn Tausend Jahre*. Hg. von Herbert W. WURSTER et al. Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2001. 173–186.

Magyar táj, nem magyar ecset. Új művészettörténeti kézikönyv. Beszélgetés Bart Istvánnal és Marosi Ernővel. [Kérdező: Szőnyi Tamás.] *Magyar Narancs*, 13. 2001. november 19. 26–27.

Drei mittelalterliche Schlüsseldenkmäler der Kunstgeschichte Ungarns – restauriert. Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád

im Jahr 2000. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 42. 2001. 255–281.

A műkritikáról. [Elhangzott az AICA Magyar Tagozata által szervezett „A kritikairás módszerei” című rendezvényen, 2001. május 25-én a Ludwig Múzeum Budapest Kortárs Művészeti Múzeumban]. *Balkon*, 11. 2003. 1–2. sz. 4–6.

A művészet Szent István korában. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk. KRISTÓ Gyula. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2001. 75–83.

Művészettörténet. *Magyar Nagylexikon*, 13. *Mer–Nyk*. Főszerk. BÁRÁNY Lászlóné. Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó, 2001. 420–422.

Művészettörténeti megjegyzések Szent István lándzsa-attribútumához. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 4. 2001. 27–32.

Németh Lajos (1929–1991). In: *Emlékbeszédek az MTA elhunyt tagjai felett. Németh Lajos (1929–1991)*. Budapest, MTA, 2001. 15–21.

Pilaszter. Az optikai érzékelés és a perspektivikus térértelmezés kérdése az építészetben. / Pilaster. The Question of Optical Perception and Perspectival Spatial Analysis in Architecture. In: *Perspektíva – Perspective*. Szerk. PETERNÁK Miklós–ERŐSS Nikolett–ADELE EISENSTEIN. Budapest, C3 Kulturális és Kommunikációs Központ–Műcsarnok, 2001. 155–160.

Stíluskényyszer és stílusváltozások a középkori magyar művészetben. In: *Közgyűlési előadások 2000. május. Millennium az Akadémian*, I. Szerk. GLATZ Ferenc. Budapest, MTA, 2001. 227–233.

Szent István korának képe a művészettörténetben. A megismerés útjai és forrásai. *Limes*, 14. 2001. 1/2. sz. 41–62.

Templomok és ékességeik. A középkori Magyarország művészettörténetéből. In: *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium*. Szerk. CSÉFALVAY Pál–MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Konferencia, 2001. 207–220.

Le chiese e quanto la adorna. Cenni di storia dell'arte nell'Ungheria medievale. In: *Mille anni di cristianesimo in Ungheria*. A cura di Pál CSÉFALVAY–MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS. Budapest, Conferenza episcopale ungherese, 2001. 207–220.

Churches and Their Adornments. Out of the Art History of Medieval Hungary. In: *A Thousand Years of Christianity in Hungary*. Ed. by Pál CSÉFALVAY–MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS. Budapest, Hungarian Catholic Episcopal Conference, 2001. 207–220.

Transdanubio. + Ungheria. In: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, XI. *Stucco–Zwettl*. A cura di Angiola Maria ROMANINI. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 2001. 308–310, 431–444.

Ujvári Péter „A portré és az »ikonikus szobrok«. Egy ókori fogalom újkori története” című PhD-értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 50. 2001. 1/2. sz. 185–186.

Lajos Vayer (1913–2001). *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 42. 2001. 1–6.

Szent királyok napjainkban. Klaniczay Gábor: Az uralkodó szentsége a középkorban. Budapest, Balassi Kiadó, 2000. [Recenzió.] *Holmi*, 13. 2001. 3. sz. 389–394.

2002

A művészettörténet mint képtudomány? Interjú Marosi Ernővel [Kérdező: Mélyi József, 2022. szeptember 15.] URL <http://exindex.hu/index.php?1=en&page=3&id=419> (Letöltve 2022. 11. 12.)

La „couronne latine”. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 43. 2002. 72–82. – I.: 274–279.

Az égbetörő csúcsív közhelye. 2000, 14. 2002. 5. sz. 68–71.

Az elefántcsont torony. Egyetemes művészet a nemzet szolgálatában. + 51. Diptichonszárny a Keresztre feszített Krisztus és az Asszonyok a sírnál-jelenet ábrázolásával, 10. sz. + 52. Diptichon a négy evangélista alakjával, 1030 k. + 53. A madarak és a halak teremtése, 1084. k. + 54. Elefántcsont ládika, 12. sz. vége. + 55. Diptichon Krisztus szenvedéstörténetének jeleneteivel, 14. sz. első fele. + 56. Diptichon Krisztus életének jeleneteivel, 14. sz. vége. + 57. Elefántcsont ládika, 14. sz. vége. + 57. Elefántcsont ládika, 15. sz. eleje. In: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. 13–15, 104–111.

Az emlékezés tudománya? [Beszélgetés – kérdező: Hovanyecz László.] *Népszabadság*, 60. 2002. október 12. 28.

Épületek az állami reprezentáció szolgálatában. *Historia*, 24. 2002. 9/10. sz. 6–11.

Az érzékelés útvesztői (Jan Saenredam, Cornelis van Haarlem nyomán: Platón barlanghasonlata, rézmetszet, 1604). In: *Vision. Látás, kép és percepció*. Szerk. PETERNÁK Miklós. Budapest, C3 Alapítvány–Műcsarnok, 2002. 21–22.

A két évszázados intézmények szerepe a tudományos életben. *Magyar Múzeumok*, 8. 2002. 4. 26–27.

Két korszak emléke. Az esztergomi királyi palota kettős kapuzata. In: *Détschy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. 53–61. – I.: 426–429.

A műemléki örökség. *Magyar Műemlékvédelem*, 11. 2002. 7–17.

Művészettörténet – az emlékezés tudománya? In: *Mindentudás Egyeteme*. Szerk. HITSEKER Mária et al. Budapest, Kossuth Kiadó, 2003. 81–97. [ugyanaz: *Mindentudás egyeteme*. A műtárgyakat csak sorsokkal együtt értékelhetjük. *Magyar Hírlap*, 35. 2002. október 18. 21.; A hamis Laokoón-szoborcsoport. *Magyar Nemzet*, 65. 2002. október 19. 38.]

Művészettörténeti sejtések a Szent Imre-legenda látomáshelyéhez. In: *Útjaidon. Ünnepi kötet Jelenits István 70. születésnapjára*. Szerk. BAZSÁNYI Sándor et al. Budapest, Magyar Piarista Rendtartomány, 2002. 469–476. – I.: 210–214.

Néhány szemelvény Dercsényi Dezsőtől – halálának tizenötödik évfordulóján. *Műemlékvédelem*, 46. 2002. 3. sz. 183–187.

Szent István király és Gizella királyné székesfehérvári casulája. *A magyar királyok koronázó palástja*. Szerk. BARDOLY István. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum–Magyar Képek Kiadó, 2002. 89–116.

Szent István korának képe a művészettörténet-írásban. In: *Szent István és az államalapítás*. Szerk. VESZPRÉMY László. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 306–348.

Szobrokról. *Mozgó Világ*, 28. 2002. 8. sz. 3–11.

Tar Lőrinc pokolbeli látomásának ikonográfiája Tinódi szerint. In: *Allegro con brio. Írások Zemplényi Ferenc hatvanadik születésnapjára, 2002. május 8.* Szerk. BÁNKI Éva–TÓTH Tünde. *Palimpszeszt*, 8. No 17. 2002. 138–145. – II.: 654–658.

Templomok Magyarországon. Budapest, Officina '96 Kiadó, 2002. 222 p. [társszerzők: Dercsényi Balázs, Mudrák Attila] [2. kiad. Budapest, Officina '96, 2008.]

Churches in Hungary. Budapest, Officina '96 Kiadó, 2003. 222, [2] p. [társszerzők: Dercsényi Balázs, Mudrák Attila]

Az újraértékelt király. Zsigmond és kora Magyarország művészettörténetében. *Élet és Tudomány*, 57. 2002. december 20. 1608–1611.

Utóélet vagy újjászületés? Kísérlet a nagyszentmiklósi kincs beillesztésére a magyar művészet történetébe. In: *Az avarok aránya. A nagyszentmiklósi kincs*. Kiállítási katalógus. Szerk. GARAM Éva. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum–Helikon Kiadó, 2002. 134–142.

Nachleben oder Wiederbelebung? Versuche zur Eingliederung des Schatzes von Nagyszentmiklós in die Geschichte der Kunst in Ungarn. In: *Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*. Ausstellungskatalog. Hg. von Éva GARAM. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum–Helikon Kiadó, 2002. 134–142.

Survival or Revival? The Nagyszentmiklós Treasure in Hungarian Art History. In: *The Gold of the Avars. The Nagyszentmiklós Treasure*. Ed. by Éva GARAM. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum–Helikon Kiadó, 2002. 134–142.

Vayer Lajos (1913–2001). *Magyar Tudomány*, 108. 2002. 9. sz. 1121–1127.

Ingrid Ciulisova: Historismus a moderna v pamiatkovej ochrane. Obnova, stredovekej cirkevnej architektúry Slovenska. Bratislava, Slovenskej akademie VIED, 2000. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 51. 2002. 1/2. sz. 217–223.

Németh Lajos: Gesztus vagy alkotás. Válogatott írások a kortárs magyar képzőművészetről. Válogatás, szerk. HORNYIK Sándor–TÍMÁR Árpád. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet – Argumentum Kiadó, 2001. [Recenzió.] *Holmi*, 14. 2002. 2. sz. 232–234.

2003

III. Béla a művészetben. A görög király. *Élet és Tudomány*, 58. 2003. október 17. 1324–1327.

III. Béla a művészetben. Porta speciosa. *Élet és Tudomány*, 58. 2003. október 24. 1364–1366.

Allegória. 1. a művészetekben. + Az Anjou-kor művészete. + Az Árpád-kor művészete. + Bizánci művészet. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, I. Aachen–Bylica*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2003. 88–90, 111–113, 142–144, 387–390.

Architektúra prvej polovice 15. storočia na Spiši a východnom Slovensku. Dóm sv. Alžbety v Košiciach. + Neskorogotická stavebná činnosť vo východoslovenských mestách, stavebný majstri a staviteli. + Košice, Dóm sv. Alžbety. In: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Red. Dušan BURAN. Katalog. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2003. 206–223, 291–303, 638–639.

[Fülep Lajosról]. In: DIZSERI Eszter: *Fülep Lajos élete*. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2003. 237–239.

A hely szelleme. A 20. század magyar művészete – Szentendréről. *Új Művészet*, 14. 2003. 2. sz. 8–9.

Horler Miklósnak, nyolcvanadik születésnapjára. *Műemlékvédelem*, 47. 2003. 6. sz. 435–437.

Ki az öt legjelentősebb magyar festő? [Válasz egy körkérdésre.] In: *Modern magyar festészet 1892–1919*. Szerk. KIESELBACH Tamás. Budapest, Kieselbach Galéria és Aukciósház, 2003. 639.

Zu den kleinfigurigen Szenen am ungarischen Krönungsmantel. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 44. 2003. 21–34. – I.: 203–209.

A kolozsvári bronzöntő testvérektől Kolozsvári Mártonig és Györgyig. In: *Erdélyről Európában mítosztalanul*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság–Komp-Press, 2003. 81–89.

Még egyszer az esztergomi Porta Speciosáról. In: *„Lux Pannoniae”. Esztergom, az ezeréves kulturális metropolis*. Szerk. HORVÁTH István. Esztergom, Balassa Bálint Múzeum–Esztergom Város Önkormányzata, 2001. [2003!] 47–53.

A Nemzeti Múzeum igazi megalapítója. Jankovich Miklósról. *Szalón*, 7. 2003. 2. sz. 44–53.

Sankt Gallen oder Norditalien? Probleme um die spät-karolingische Elfenbeintafel im Kunstgewerbemuseum von Budapest. *Arte Medievale*, NS. 2. 2003. 2. sz. 29–32.

„A tudományos ikonográfiai kutatásnak nagy művészi eredménye”. *Korunk*, 14. 2003. 6. sz. 20–24.

„Magasról nézvést”. Engel Pál: *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*. London–New York, I. B. Tauris Publishers, 2001. / Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2001. [Recenzió.] *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 15. 2003. 2. sz. 151–153.

2004

„Ami az Athéni és Velencei Charta értelmezését, aktualizálását és felülírását jelenti a műemlékvédelemben, az a jelen.” Interjú dr. Marosi Ernő akadémikussal. [Kérdező: Harangi Anna.] *Műemlékvédelem*, 48. 2004. 6. sz. 375–378.

Ditirambikus retrospektív, L. W. J. Gy.-vel sakkozok. Jovánovics György munkáihoz. *Élet és Irodalom*, 48. 2004. április 23. 29.

Die Domsulpturen von Pécs. Kunsthistorische Einordnung und Inszenierung als ein Paradigma ungarischen Selbstverständnisses. *Die Kunsthistoriographien in Ostmitteleuropa und der nationale Diskurs*. Hg. von Robert BORN–Alena JANATKOVÁ–Adam S. LABUDA. Berlin, Gebr. Mann, 2004. 233–252.

Donátor. + Donátorábrázolás [társszerző: Welhi Tünde]. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, II. Calcagnini–Falkoner*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2004. 232, 232–236.

A fogatékos emlék. XIX. századi toronykiépítések és epikai rekonstrukciók. In: *Kenyeres Zoltán–emlékkönyv. Értés-megértés*. Szerk. SZABÓ B. István. Budapest, Anonymus, 2004. 65–83. – II.: 816–827.

Genthon István és a „Régi magyar festőművészet.” *Ars Hungarica*, 32. 2004. 1. sz. 19–28.

Gótikus és neogótikus kupolák. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. VADAS Ferenc. Budapest, Hild–Ybl Alapítvány, 2004. 357–363.

Die Inszenierung des Mittelalters in der Kunstgeschichte des 19. Jahrhunderts. In: *Bilder gedeuteter Geschichte. Das Mittelalter*

in der Kunst und Architektur der Moderne. Hg. von Otto Gerhard OEXLE–ÁRON PETNEKI–LESZK ZYGNER. Göttingen, Max-Planck Institut–Wallstein Verlag, 2004. 31–54. – **II.: 799–805.**

Lossonczy Tamás egy ciklusa 1991-ből. [Részlet.] *Új Művészet*, 15. 2004. 8. sz. 6–7.

A Magyar Tudományos Akadémia: az egyetemes képzőművészet örököse, őrzője és ihletője. + A képzőművészet emlékei az Akadémiai Könyvtárban. + No. 7. A feltámadt Krisztus, fametszet, 1440 körül. + No. 44. Johann Nepomuk Ender: Úti vázlatok, 1818–1819. + No. 75. Henszlmann Imre: A kassai dóm hosszmetszete, rekonstrukció, 1840-es évek. + No. 87. Lorai Petrics Soma: Petőfi Debrecenben, 1867. + No. 106. Myskovszky Viktor: A kassai Szent Erzsébet-templom északi kapuzata, 1860-as évek. + No. 107. Friedrich von Schmidt ismeretlen tanítványa: A Vajdahunyadi vár udvarának belseje, az ún. Hunyadi loggia homlokzatával, 1867. + No. 123. Klósz György: Fényképek a zsámbéki templomromról, 1882. + No. 155. Gulácsy Lajos: Cogito ergo sum, 1903. + No. 165. Rippl-Rónai József: Férfi arckép, 1916. + No. 166. Egry József: Katona lovon, 1916. + No. 167. Uitz Béla: Aktok a szabadban, 1917. + No. 168. Rippl-Rónai József: Női portré (Füst Milánné), 1920-as évek. + No. 170. Derkovits Gyula: Menekülő anyja (Anya gyermekével), 1924. + No. 172. Kisfaludi Strobl Zsigmond: Apponyi Albert, 1935. + No. 176. Heinrich Vogeler: Fogarasi Béla, 1940-es évek eleje. + No. 180. Pátzay Pál: Bartók Béla-emléktábla, 1958. + No. 181. Csernus Tibor: Anyalföld, 1958. In: *A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei*. Koncepció: SZABÓ Júlia. Szerk. PAPP Gábor György–ANDRÁS Edit. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia–Magyar Képek, 2004. 9–14, 41–42, 99–100, 142–143, 174–175, 198, 222–223, 223–224, 241–242, 274, 287–288, 288–289, 289, 290, 293, 296–297, 302.

Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. + Mariazell és Magyarország művészete a középkorban. In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. Kiállítás a Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeumában*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, 2004. 12–14, 28–38.

Erinnerung eines Wallfahrtsortes. + Mariazell und die Kunst Ungarns im Mittelalter. In: *Ungarn in Mariazell – Mariazell in Ungarn. Geschichte und Erinnerung*. Ausstellungskatalog. Hg. von Péter FARBAKY–Szabolcs SERFŐZŐ. Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, 2004. 12–14, 28–38.

Mariazell és Magyarország – egy zarándokhely emlékezete. Kiscelli Múzeum. *Élet és Irodalom*, 48. 2004. július 9. 19.

A műemléki értékelés fejlődése. In: *Építészet és műemlékvédelem a XX. században*. 21. Országos Műemléki Konferencia. Szeged, 2001. Szerk. Kovács Erzsébet. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal–Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata, [2004]. 49–52.

A művészettörténet-írás szépsége. *Magyar Tudomány*, 110. 2004. 11. sz. 1212–1216.

Romok, problémák. A székesfehérvári Szűz Mária-prépostság. *Árgus*, 15. 2004. 6. sz. 64–70. – **II.: 852–855.**

Stíluskritika és gazdaságtörténet a későgótikus oltárműhelyekhez. In: *„Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Kovács Gyöngyi. Budapest, ELTE Régészettudományi Intézet, 2004. 359–362.

Szent László zászlaja. In: *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, II. Szerk. ANDRÁSFALVY Bertalan–DOMOKOS Mária–NAGY Ilona. Budapest, L'Harmattan, 2004. 447–455. – **I.: 115–118.**

Zsigmond, a király, a császár. In: *Válatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. ERDEI Gyöngyi–NAGY Balázs. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, 2004. 217–224.

2005

Átváltozások. A szövött kárpit művészete egykor és ma. *Új Művészet*, 15. 2005. 12. sz. 8–9.

A befejezetlen fordulat. Gombosi György életműve (1904–1945). *Új Művészet*, 15. 2005. 1. sz. 6–8.

Démoni sejtelmek. Farkas István (1887–1944) gyűjteményes kiállítása. *Új Művészet*, 15. 2005. 4. sz. 14–16.

Egy művészettörténész hallgató rajzos feljegyzései 1923-ból. Gombosi György vázlatkönyve. In: *Angyalokra szükség van. Tanulmányok Bernáth Mária tiszteletére*. Szerk. ANDRÁS Edit. Budapest, MTA Művészettörténelmi Kutatóintézet, 2005. 195–210.

Előszó. In: *Archivum regni – regnum archivi. A Magyar Országos Levéltár palotája*. Szerk. ÉRSZEGI Géza. Budapest, Magyar Képek, 2005. 5.

Introduction. In: *Archivum regni – regnum archivi. The Hungarian National Archives*. Ed. by Géza ÉRSZEGI. Budapest, Hungarian National Archives, 2006. 5.

Vorwort. In: *Archivum regni – regnum archivi. Das Palais des Ungarischen Staatsarchivs*. Hg. von Géza ÉRSZEGI. Budapest, Ungarisches Staatsarchiv, 2006. 5.

Fünfundzwanzig Jahre Herrschaft Sigismunds in der Kunstgeschichte. In: *Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxemburg, 8.–10. Juni 2005*. Hg. von Michael PAULY–François REINERT. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern, 2006. 233–262.

István Genthon. *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi. Tra magiaristica e italianistica: cultura e istituzioni. Numero speciale*. 2005. 57–62.

Gótika. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, III. Falkonéta-halászat*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 287–290.

Historizmus az 1200 körüli művészetben Magyarországon. In: *Székközlők 2001. Társadalomtudományok*. Szerk. VIZI E. Szilveszter, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2005. 269–298.

A honfoglaló magyarság művészete. + Ikonográfia. + Ikonológia. + Internacionális gótika. + A Jagello-kor művészete. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, IV. Halételek-Jordán*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 165–167, 261–264, 303–306, 395–398.

Huszka József, a rajzoló gyűjtő 1854–1934. In: *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*. Kiállítási katalógus. Szerk. FEJŐS Zoltán. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2005. 8–9.

Indirizzo di saluto. *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi. Tra magiaristica e italianistica: cultura e istituzioni. Numero speciale*. 2005. 11–12.

Körkérdés. A legjobbak és a legrosszabbak: ez történt 2004-ben. *Új Művészet*, 15. 2005. 1. sz. 40–41.

A középkori vártól a kastélyig. *Korunk*, 16. 2005. 12. sz. 3–10.

Magyar művészet Magyarországon. In: *Mi a magyar?* Szerk. ROMSICS Ignác–SZEGEDY-MASZÁK Mihály. Budapest, Habsburg Történeti Intézet–Rubicon Kiadó, 2005. 145–170. – I.: 71–85.

Maurer Dóra: Fotogenia, Mai Manó Ház 2005. január 28. – február 20. *Balkon*, 13. 2005. 2. sz. 24–26.

A műértő szemléletmódja. Példák a magyar művészettörténetből. In: *Egy új, más világot teremteni! Bolyai-díj és díjazottak 2000–2004*. Szerk. DÜRR János. Budapest, Alibi Kiadó, 2005. 141–157.

Papp Szilárd: „A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515 között a dél-német és szász stílusösszefüggések szemszögéből” című PhD-értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 54. 2005. 1/2. sz. 159–162.

Sigismund, the Last Luxembourg. In: *Prague. The Crown of Bohemia 1347–1437*. Ed. by Barbara DRAKE BOEHM–Jiří FAJT. New York–New Haven, Metropolitan Museum of Art–Yale University Press, 2005. 121–130.

The Székesfehérvár Chasuble of King Saint Stephen and Queen Gisela. In: *The Coronation Mantle of the Hungarian Kings*. Ed. by István BARDOLY. Budapest, Hungarian National Museum, 2005. 109–139.

Elga Lanc: Die mittelalterliche Wandmalerei in der Steiermark. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 2002. (Corpus der mittelalterlichen Wandmalereien Österreich.

Bd. II.) [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 46. 2005. 261–264.

2006

Az Akadémia kincsei. *Természet Világa*, 136. 2005. 3. sz. 115–117.

Alkotói szabadság, autonóm tájékozódás. Miskolci Grafikai Biennále. *Új Művészet*, 17. 2006. 8. sz. 4–7.

Art Treasures in the Palace of the Hungarian Academy of Sciences. Conception: Júlia SZABÓ. Ed. by Ernő MAROSI–Edit ANDRÁS–Éva BICSKEI. Budapest–Veszprém, Institute for Art History of the Hungarian Academy of Sciences–Hungarian Pictures, 2006. 279 p.

The Hungarian Academy of Sciences: Inheritor, Guardian and Inspirer of Art. 9–14.

The Fine Arts in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. 41–42.

No. 7. Resurrection of Christ, c. 1440. 98; No. 44. Johann Nepomuk Ender: Travel Sketches, 1818–1919. 131; No. 75.

Imre Henszlmann: Kassa Cathedral in Longitudinal Section, with Ideas for Reconstruction, 1840s. 157–158; No. 87.

Soma Orlai Petrics: Petőfi in Debrecen, 1867. 170; Viktor Myskovszky: North Portal of St. Elizabeth's Church, Kassa, 1860s. 187–188; No. 107. Unknown Pupil of Friedrich von Schmidt: Courtyard of Vajdahunyad Castle with the Façade Featuring the 'Hunyadi Loggia', 1867. 188; No. 123. György Klösz: Ruinous Church at Zsámbék, 1882. 204–205; No. 155.

Lajos Gulácsy: Cogito ergo sum, 1903. 230; No. 165. József Rippl-Rónai: Unknown Man, 1916. 239; No. 166. József Egry: Soldier on Horseback, 1916. 240; No. 167. Béla Uitz: Nudes in the Open Air, 1917. 240–241; No. 168. József Rippl-Rónai: Portrait of a Woman (Mrs. Milan Füst, née Erzsébet Helfer), 1920s. 241–242; No. 170. Gyula Derkovits: Mother in Flight (Mother with Her Child), 1924. 242–243; No. 172. Zsigmond Kisfaludi Strobl: Albert Apponyi, 1926. 244–245; No. 176.

Heinrich Vogeler: Béla Fogarasi, Early 1940s. 247–248; Pál Pátzay: Béla Bartók Memorial Plaque, 1958. 250; No. 181.

Tibor Csernus: Angyalföld, 1958. 250–251.

Tibor Csernus: Angyalföld, 1958. 250–251.

Tibor Csernus: Angyalföld, 1958. 250–251.

Batthyány orra. *Ars Hungarica*, 34. 2006. 1/2. sz. 95–104.

Evolutions vs. Migration Universal and/or Particular Values in Art History: Contributions to the Role of Josef Strzygowsky. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 47. 2006. 303.

Gotische Skulptur in Grosswardein, zur Frage des Höfischen um 1400. In: *Studia Jagellonica Lipsiensia*, I. Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa. Hg. von Jiří FAJT–Markus HÖRSCH. Sigmaringen, Thorbecke Verlag, 2006. 91–102.

Karoling-kor. + A kassai Szent Erzsébet-plébániatemplom. 1. építéstörténet. + Kenotáfium. + Kép. + Képrombolás. + Késő gótika. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, V. Jordánszky-kódex-kolostorépítézet*. Főszerk. KŐSZEGHY

Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 118–120, 148–153, 296–299, 301, 371–374.

Korstílus. I. a képzőművészetben. + Középkori falfestészet. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, VI. Kolostorhálózat–Lestyán. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 81–82, 228–241.

Köszöntés. [Szabolcsi Hedvig.] *Ars Hungarica*, 34. 2006. 1/2. sz. 7–9.

A kutatás története. Beszélgetés Marosi Ernő művészettörténéssel. [Kérdező: Kerny Terézia.] *Műértő*, 9. 2006. Különszám. 9–11.

Magyar tudománytár, 6. *Kultúra*. Szerk. MAROSI Ernő–SZABÓ B. István. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ–Kossuth Kiadó, 2006. 595 p.

Bevezetés. 13–17.

Műemlékvédelem az ezredfordulón. 469–476. [Újraközlve: *Akadémia a nemzet tanácsadója. Tanulmánykötet Glatz Ferenc 70. születésnapjára*. Főszerk. LÁNG István. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2011. 923–929.]
The Hungarian Culture at the Turn of Millennium. 593–595.

Marosi Ernő művészettörténész, az MTA elnöke. [Beszélgetés – kérdező: Jakabffy Éva] *IPM*, 5. 2006. 7. sz. 32–38.

Merítsünk ihletet a múltból! A Kőrösy József-émlékülés megnyitója. *Területi Statisztika*, 46. 2006. 4. sz. 328–329.

Művészet, tudomány – művészettudomány. *Magyar Szemle*, 15. 2006. 11/12. sz. 155–163.

Művészettörténet-írás, művészettörténészek. + Henszlmann Imre (1813–1888), a magyar művészettörténet-írás kezdetén. + Éber László (1871–1935), a normális művészettörténész. + Dercsényi Dezső (1910–1987). In: „Emberek, és nem frakkok”. *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény*. Szerk. BARDOLY István–MARKÓJA Csilla. Budapest, Meridián 2000, 2006. 11–28, 29–50, 143–160, 517–530. [ugyanez megjelent: *Enigma*, 13. 2006. No. 47, 48; *Enigma*, 14. 2007. No. 49.]

The Nineteenth-Century Process of „Musealization in Hungary and Europe. (Workshop series. Collegium Budapest Institute for Advanced Study, 17.) Ed. by Ernő MAROSI–Gábor KLANICZAV. Budapest, Collegium Budapest, 2006. 408 p.

Introduction. 11–17.

Die Reproduktionstechnik zu Anfang der Kunstgeschichte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Kunstdenkmäler wissenschaftlich dokumentiert und am Beginn des „technischen Zeitalters“ zur Schau gestellt. 317–334.

Ördögűzés rajzokkal – Banga Ferenc illusztrációiról. *Új Művészet*, 17. 2006. 7. sz. 20–21.

Sárkányrend. A Luxemburgi Zsigmond-kiállítás és a magyar hagyomány. *Magyar Nemzet*, 69. 2006. június 17. 36.

Sigismund's Moment in Art History. *The Hungarian Quarterly*, 47. No 182. 2006. 6–20.

Reformatio Sigismundi. Művészeti és politikai reprezentáció Luxemburgi Zsigmond környezetében. + 1.36. Diósgyőr, királyi várkastély. + 1.37. Zólyom, királyi várkastély. + 5.34. Pápa- és császár-rotulus. + 5.35. Winand von Steeg: Adams colluctancium aquilarum. + 5.36. Frater Ulmannus: Buch der heiligen Dreifaltigkeit. + 5.37. Pápa-vaticiniumok, valamint Benvenuto de' Rambaldi da Imola (1336/40–1390): Libellus Augustalis (1387). + 5.38. Eberhard Windecke: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds. + 5.39. Eberhard Windecke: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds (töredék). + A Zsigmond-kor művészeti öröksége. A késő gótika kezdetei. + 5.41. Reformatio Sigismundi. + 7.3. Zágráb, Szent Márk szobra. + 7.4. Zágráb, Krisztus szobra. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern, 2006. 24–37, 114–116, 462–469, 558–564, 567–568.

Reformatio Sigismundi – Künstlerische und politische Repräsentation am Hof Sigismunds von Luxemburg. – II.: **587–601**. + 1.36. Diósgyőr, königliches Burgschloß. + 1.37. Altsohl, königliches Burgschloß. + 5.34. Papst- und Kaiser-Rotulus. + 5.35. Winand von Steeg: Adams colluctancium aquilarum. + Frater Ulmannus: Buch der heiligen Dreifaltigkeit. + 5.37. Paps-Vaticinien, sowie Benvenuto de' Rambaldi da Imola (1336/40–1390): Libellus Augustalis (1387). + 5.38. Eberhard Windecke: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds – Fragment. + 5.39. + Das künstlerische Erbe der Zeit Sigismunds – Auftakt zur Spätgotik. + 5.41. Reformatio Sigismundi. + 7.3. Figur des heiligen Markus. + 7.4. Christusfigur. In: *Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437*. Ausstellungskatalog. Hg. von Imre TAKÁCS. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern, 2006. 24–36, 114–116, 462–469, 558–564, 567–568.

Reformatio Sigismundi. Représentation artistique et politique dans l'entourage de Sigismund de Luxembourg. + 1.36. Diósgyőr, château du XVe siècle. + 1.37. Zólyom, château royal. + 5.34. Rotules des papes et des empereurs. + 5.35. Winand von Steeg: Adams colluctancium aquilarum. + 5.36. Frater Ulmannus: Buch der heiligen Dreifaltigkeit. + 5.37. Vaticinations sur le pape, suivies du Libellus Augustalis (1387) de Benvenuto de' Rambaldi da Imola (1336/40–1390). + 5.38. Eberhard Windecke: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds. + 5.39. Eberhard Windecke: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds – fragment. + 5.41. Reformatio Sigismundi. + Le legs artistique de l'époque de Sigismund. Les débuts du gothique tardif. + 7.3. Statue de saint Marc. + 7.4. Statue du Christ. In: *Sigismundus rex et imperator. Art et culture au*

- temps de Sigismond de Luxembourg 1387–1437*. Catalogue de l'exposition. Sous la direction de TAKÁCS Imre. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern, 2006. 24–37, 114–116, 462–468, 469, 558–564, 567–568.
- Üdvlelde gázfáklyákkal. Stróbl Alajos (1856–1926). MKE, Barcsay Terem, 2006. *Új Művészet*, 17. 2006. 11. sz. 4–6.
- Válós és virtuális terek. A Nyílt Struktúrák Művészeti Egyesülete (OSAS). Vasarely Múzeum, Budapest, 2006. *Balkon*, 14. 2006. 10. sz. 19–20.
- János Végh ist siebzig. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 47. 2006. 5–9.
- Zikmund Lucemburský 1368–1437, uherský král – dědic anjouovských tradic. In: *Karel IV – císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády posledních Lucemburků 1310–1437*. Katalog výstavy. Ed. Jiří FAJT za podpory Barbary DRAKE BOEHM. Praha, Academia, 2006. 209–220, 570–579.
- Sigismund, 1368–1437 – König von Ungarn als Erbe der Anjou-Tradition. In: *Karl IV. Kaiser von Gottes Gnaden. Kunst und Repräsentation des Hauses Luxemburg 1310–1437*. Ausstellungskatalog. Hg. von Jiří FAJT. Unter Mitarb. von Markus HÖRSCH-Andrea LANGER. München, Deutscher Kunstverlag, 2006. 209–220, 570–579.
- A művészet szabadága. Kovalovszky Márta A modern magyar festészet remekei 1896–2003 című könyvéről. Budapest, Corvina Kiadó, 2005. [Recenzió.] *Új Művészet*, 17. 2006. 1. sz. 38–39.
- Szlovák(iai) gótika. *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Slovenská národná galéria. Red. Dušan Buran. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2003. [Recenzió.] *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 18. 2006. 2. sz. 129–141.
- 2007**
- Bevezetés. / An Introduction. In: *A misztikus India – két magyar festőnő művészetén keresztül*. Szerk. RENNER Zsuzsanna. Budapest, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2007. 8–9, 10–11.
- Éber László Vasarija. In: *Nulla dies sine linea. Tanulmányok Passuth Krisztina hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BERECZ Ágnes–L. MOLNÁR Mária–TATAI Erzsébet. Budapest, Praesens, 2007. 11–20.
- Európai művészet és magyar művészet. 1923 Fülep Lajos: Magyar művészet. In: *A magyar irodalom története*, III. 1920-tól napjainkig. Szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 69–83.
- Hof und adlige Kultur in der Kunst des frühen 13. Jahrhunderts in Ungarn. In: *Elisabeth von Thüringen. Eine europäische Heilige*. Hg. von Dieter BLUME. Petersberg, Imhof Verlag, 2007. 67–76.
- Az ikonikus és a narratív modus a művészettörténetben. In: *Folklór és vizuális kultúra*. Szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007. 9–18.
- A kép változásai. Birkás Ákos retrospektív kiállítása. *Új Művészet*, 18. 2007. 1. sz. 17–19.
- König Frigyes kiállítása elé. Budapest, Raiffeisen Galéria, 2007. *Balkon*, 15. 2007. 3. sz. 26–27.
- Márton és György kolozsvári szobrász testvérpár. + modus. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, VII. *Lethenyi-műgyűjtemény*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2007. 310–315, 450.
- Műemlék- és múzeumügy. A nemzeti emlékkallomány muzealizációja. In: *A Monarchia kora – ma*. Szerk. GERŐ András. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2007. 73–92.
- A Műemlékvédelem fél évszázada. *Műemlékvédelem*, 51. 2007. 1. 2–4.
- Művészettörténet az Építés-Építészettudomány (korábban Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények) 50 évének 47 kötetében. *Építés-Építészettudomány*, 35. 2007. 3/4. sz. 15–22.
- A Művészettörténet-írás nemzetközi iskolája. [Marosi Ernő nyilatkozata a CIHA budapesti konferenciájáról – kérdező: Ferch Magda.] *Magyar Hírlap*, 40. 2007. november 23. 19.
- A nézőpontok sokféleségének követelménye a művészettörténet módszertanában. Bevezetés az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának a 2006. évi közgyűlés idején rendezett tudományos ülészakához. *Művészettörténeti Értesítő*, 56. 2007. 1. sz. 29–32.
- „Qui me plasmasti”. In: *Granum veritas – Az igazság magva. Ünnepi kötet Jelenits István 75. születésnapjára*. [Megjelent: kézirát gyanánt 3 példányban.] Szerk. HORKAY HÖRCHER Ferenc–ZSÁVOLVA Zoltán. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Esztétikai Tanszék, 2007. 62–65. – I.: **399–401**.
- A radikális „alapító”. Vigh Tamás kiállítása. MKE, Barcsay Terem, 2007. IV. 20-ig. *Új Művészet*, 18. 2007. 5. sz. 4–6.
- Ricordi ungheresi e/o monumenti artistici. *Rivista di Studi Ungheresi*, NS 6. 2007. 191–199.
- Sandro ifjúkora. A Botticelli-történet tanulságai. *Mozgó Világ*, 33. 2007. 7. sz. 94–100. [FERCH Magda: Vita Botticelli freskójáról. (Marosi Ernő nyilatkozata.) *Magyar Hírlap*, 40. 2007. június 12. 18.; PALLAG Zoltán: It jártam: M. B. Botticelli-freskó Esztergomban? (Boskovits Miklós, Marosi Ernő, Pócs Dániel, Prokopp Mária, Wierdl Zsuzsa nyilatkozata.) *Magyar Narancs*, 19. 2007. július 5. 35.; SZABLVAR Eszter: Puszkaporos hordócska. (Marosi Ernő, Mikó Árpád, Wirdl Zsuzsa nyilatkozata.) *Népszabadság*, 65. 2007. június 14. 10.]

Drei Statuten des Heiligen Ladislaus von Grosswardein aus der Zeit Sigismunds. In: *Sigismund of Luxemburg and His Time. Oradea, December 6–9, 2007*. [Abstracts.] Ed. by Florina CIURE–Alexandru SIMON. Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2007. 43.

A tihanyi bencés apátság a 11. század építészetében. In: *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. ÉRSZEGI Géza. Tihany, Bencés Apátság, 2007. 77–90. – I.: **190–195**.

Tóth Sándor (1940–2007). *Ars Hungarica*, 35. 2007. 1. sz. 193–212.

Túl kevés újkori világcsofa. [Nyilatkozat.] *Magyar Hírlap*, 40. 2007. július 10. 18.

A tudományosság modelljei a művészettörténet-írásban. In: *Művészet mint kutatás. A Magyar Képzőművészeti Egyetem, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet és a C3 Kulturális és Kommunikációs Központ Alapítvány szervezésében 2006. november 24-én tartott tudományos konferencia előadásai*. Szerk. KÜRTI Emese. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2007. 1–15. – I.: **54–61**.

Szent Imre halálának és lelke mennybevitelének ábrázolása a székesfehérvári szarkofágon? In: *Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről*. Szerk. LŐRINCZ Tamás. Székesfehérvár, Szent Imre-templom, 2007. 69–77.

Winand von Steeg: Allegorische Komposition mit Ecclesia und Maria. Federzeichnung auf Pergament, aquarelliert. In: *In arte venustas. Studies on Drawings in Honour of Teréz Gerszi. Presented on Her Eightieth Birthday*. Ed. by Andrea CZÉRE. Budapest, Budapest Museum of Fine Arts, 2007. 29–31.

Zwischen Kunstgeographie und historischer Geographie. Das Königreich und Ständestaat Ungarn im Mittelalter. *Ars*, 40. 2007. 2. sz. 135–143. – I.: **102–107**.

Denkmalbegriff, Schutz und Pflege. Géza Hajós: Denkmalschutz und Öffentlichkeit. Zwischen Kunst, Kultur und Natur. Ausgewählte Schriften zur Denkmaltheorie und Kulturgeschichte 1981–2002. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2005. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 48. 2007. 354–356.

2008

Az Alpokon innen és túl. A reneszánsz látszólagos válaszfalai Magyarországon 1500 körül és után. In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*, II. *Tanulmányok*. Szerk. MIKÓ Árpád–VERŐ Mária. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008. 9–23.

Árpád-házi királyok mint afféle középkori Hófehérke és a hét törpe. Beszélgetés Marosi Ernő művészettörténésszel. [Kérdező: Rádai Eszter.] *Élet és Irodalom*, 52. 2008. március 21. 7–8.

Csanád Bálint zum fünfundsechzigsten Geburtstag. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59. 2008. 2. sz. 153–154.

Bemerkungen zur Baukunst des Historismus in Ungarn. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 49. 2008. 512–522.

Bevezető megjegyzések. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. KERNY Terézia. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2007. [2008!] 18–19.

Egy magyar polgár. Ráth György és munkássága. Szerk. Horváth Hilda. Budapest, Iparművészeti Múzeum 2006. [Könyvbemutató.] *Magyar Könyvszemle*, 124. 2008. 3. sz. 371–373.

Egy kárpitművésznő halálára. / On the Death of a Tapestry Artist. In: *Dobrányi Ildikó (1948–2007) – Mindörökké. A kárpit méltósága. / Ildikó Dobrányi (1948–2007) – Forever. Dignity of Tapestry*. Szerk. HEGVI Ibolya–KONTSEK Ildikó. Esztergom, Keresztény Múzeum, 2008. 9–10.

Az érem vonzereje. Megjegyzések a humanista reprezentáció hagyományaihoz Magyarországon. *Soproni Szemle*, 62. 2008. 3. sz. 238–249. – II.: **727–732**.

Az esztergomi Bakócz-kápolna. *Műemlékvédelem*, 52. 2008. 6. sz. 360–367.

A gótika Magyarországon. (Stílusok – korszakok.) Budapest, Corvina Kiadó, 2008. 144 p.

Ferdinand Hodler. Szépművészeti Múzeum. [Kiállítás megnyitó.] *Élet és Irodalom*, 52. 2008. szeptember 19. 29.

Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. *Élet és Irodalom*, 52. 2008. április 4. 17.

Introduction. [How to Write Art History – National, Regional or Global? Conference of the CIHA, Budapest, 21–25 November, 2007.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 49. 2008. 17–23.

A konzervatív múzeum. *Árgus*, 19. 2008. 1. sz. 102–107.

Kosáry Domokos rajzai, festményei Tihanyban. Részletek a kiállítás megnyitójából. In: *Tihanyi Kalendárium 2009*. Szerk. KORZENSZKY Richárd. Tihany, Tihanyi Bencés Apátság, 2008. 78–80.

Közép-európai örökség – Európai örökség. Interjú dr. Marosi Ernővel. [Kérdező: Nagy Zoltán.] *Örökség*, 12. 2008. 5. sz. 3–4.

Magyar Tudományos Akadémia. In: *Les académies en Europe au XXIe siècle. Rencontre des académies européennes, les 21, 22 et 23*

octobre 2007, II. *Contributions des académies*. Paris, Institut de France, 2008. 111–113.

A Magyar Tudományos Akadémia egy régi jötevője, Semsey Andor. In: *Semsey Andor emlékkötet*. Szerk. HÁLA József. Debrecen, Tiszántúli Történeti Társaság, 2008. 87–89.

Mátyás, a középkori ember. Gótika és reneszánsz. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 158–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter et al. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 113–127. – II.: **733–744**.

Matthias Corvinus, the Medieval Man. Gothic and renaissance. In: *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court 1458–1490*. Exhibition catalogue. Ed. by Péter FARBAKY et al. Budapest, Budapest History Museum, 2008. 113–127.

„Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra”. Mátyás király kora és udvara a művészettörténetben. *Korunk*, 19. 2008. 7. sz. 4–11.

Megkérdeztük Marosi Ernő művészettörténest, az MTA al-elnökét. [Nyilatkozat a Magyar Kurírnak 2008. április 30-án a liturgia és művészet kapcsolatáról Piliscsabán rendezett A liturgia egyházművészeti vonatkozásairól c. konferencia kapcsán.] <https://www.magyarkurir.hu/hirek/marosi-erno-muveszettoerteneszt-az-mta-alelnoeket> (Letöltve 2022. 11. 12.)

Mentényi Klára „A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági templom román kori faragványai (a faragványok története a 19. században)” című doktori (PhD-) értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 57. 2008. 2. sz. 411–414.

Múzsákat Pannoniának. A reneszánsz reneszánsza? *Élet és Tudomány*, 63. 2008. április 18. 486–490.

Műtárgyvándorlás. + művészek. + művészet. + művészeti oktatás. + művészettörténet. + művészvándorlás. + narratív ábrázolás (narratív kép). + Ottó-kor. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, VIII. Műhely-paleográfia*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2008. 31–42, 54–61, 148, 422–423.

Pécsi fíling. Hiller István, Konrád György, Mészáros András és Várkonyi György a Fapados Szalonban. Moderátor Pikó András. Hozzászólók Várad Júlía, Barabás János, Marosi Ernő, Ágoston Zoltán, Pinczehelyi Sándor, Sándor Iván, Vitányi Iván, P. Szűcs Julianna. *Mozgó Világ*, 34. 2006. 6. sz. 115–128.

Pfarrkirchen im mittelalterlichen Ungarn im Spannungsfeld der beherrschenden Kräfte der Gesellschaft und zunehmender Bildungsansprüche. In: *Pfarreien im Mittelalter. Deutschland, Polen, Tschechien und Ungarn im Vergleich*. Hg. von Nathalie KRUPPA. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 2008. 201–221. – I.: **259–268**.

A rajzoló fejedelem. Zichy Mihály kiállítása. Magyar Nemzeti Galéria 2007. *Új Művészet*, 19. 2008. 1. sz. 12–15.

Reneszánsz, humanizmus. Fogalmi problémák A reneszánsz éve kiállításain. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 20. 2008. 4. sz. 345–352.

Sigismundus Rex et Imperator: Art and Culture During the Time of Sigismund of Luxemburg, 1387–1437. / Sigismundus Rex et Imperator: Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 105. 2006. [2008!] 131–138, 284–290.

Josef Strzygowski als Entwerfer von nationalen Kunstgeschichten. In: *Kunstgeschichte im „Dritten Reich”. Theorien, Methoden, Praktiken*. Hg. von Ruth HEFTRIG. Berlin, Akademie-Verlag, 2008. 103–113. – II.: **781–786**.

A szerző kultuszhelye. In: *Az irodalom emlékezete. Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról*. Szerk. CSÉVE Anna–LENKEI Júlia–SULYOK Bernadett. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2008. 98–103.

Szilágyi János György köszöntése. *Élet és Irodalom*, 52. 2008. július 18. 17.

„A tudományos ikonográfiai kutatásnak nagy művészi eredménye”. In: *Rex invictissimus. Hadsereg és hadsereg a Mátyás kori Magyarországon*. Szerk. VESZPRÉMY László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008. 237–240. – II.: **745–747**.

A varázsló kertje. Gulácsy Lajos gyűjteményes kiállítása. Kogart Ház, 2008. *Új Művészet*, 19. 2008. 4. sz. 10–14.

Vigyázó Ferencnek (1874–1928), a Magyar Tudományos Akadémia jötevőjének emlékezete. In: *A Podmaniczky-Vigyázó család és a Magyar Tudományos Akadémia*. Szerk. PAPP Gábor György. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2008. 7–8.

Die vorbildliche Rolle der Wiener Schule in der Differenzierung der ungarischen Kunstgeschichte als Disziplin. In: *Kulturtransfer und kulturelle Identität. Budapest und Wien zwischen Historismus und Avantgarde*. Hg. von Károly CSÚRI–Zoltán FÓNAGY–Volker MUNZ. Szeged–Wien, JATEPress–Praesens Verlag, 2008. 271–278.

2009

Gabi Dolff-Bonekämper: Nemzeti – regionális – globális? A társadalmi örökségkonstrukciók régi és új modelljei. Ford. és utószó: MAROSI Ernő. *Magyar Szemle*, 18. 2009. 1/2. sz. 35–50. [A fordító megjegyzései: 48–50.]

Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet–Balassi Kiadó, 2009. 336 p. Bevezetés. 9–11.

Magyarország szent koronája. 13–17.

Tarsolylemez Tiszabezdédről. 33–34.

Szent István király és Gizella királyné székesfehérvári casulája. 35–37.

Az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház nyugati kapuzata, a Porta speciosa. + Maiestas Domini Mária, János evangélista és kerubok között (Deesis). 38–41.

Padlótégla kentaur ábrázolásával Esztergomból. 42–43.

Kaputimpanon Szentkirályról. 44–45.

Ják, Szent György bencés apátsági templom, falképek donátorokkal és arkangyalokkal. 46.

V. István király (1270–1272) kettős pecsétje. 47–48.

III. András király (1290–1301) diptychonja. 49–52.

Szent László legendájának jelenetei, Kakaslomnic, plébániatemplom. 53–54.

Vásári Miklós esztergomi prépost Decretales-kódexe. 55–57. Képes Krónika. 58–60.

Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) Sárkányos társaságának rendjele. 61–63.

Luxemburgi Zsigmond császár (1434–1437) kettős felségpecsétje. 64–65.

Szepeshely, Szent Márton-*főoltár*. 66–67.

Stallum a bártfai Szent Egyed-plébániatemplomból. 68–69.

Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. 70–71.

Flavius Philostratus: *Heroica*, *De vitis sophistarum*, *Epistolae*; Lemnius Philostratus: *Imagines*. 72–73.

Klaudiosz Ptolemaiosz: *Geographiké*. 74–77.

A Sodalitas Litteraria Danubiana aranycsészéje. 78–79.

Missale Zagradiense. 80–81.

Stallum a nyírbátori Szent György-templomból. 82–83.

Lázár: *Tabula Hungariae*... 1514. 84–85.

Miksa császár diadalmenete. 86–87.

Jean Gerson a feszület előtt. 88–89.

Lázói János telegdi *főesperes* (1448–1523) síremléke. 90–91.

Hunyadi János (1456) síremléke. 116–117.

Sylvester János Újtestamentum-fordításának címlapja. 118–119.

Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini [...]
Amplissima praefatione Mathiae Belii [...] Cura et studio
Ioannis Georgii Schwandtneri [...] 149–150.

Auf der Bühne Europas. Der tausendjährige eitrag Ungarns zur Idee der Europäischen Gemeinschaft. Hg. von Ernő MAROSI. Budapest, Forschungsinstitut für Kunstgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften–Balassi Kiadó, 2009. 363 p.

Einleitung. 9–11.

Die heilige Krone Ungarns. 13–18.

Taschendeckplatte aus Tiszabezdéd. 37–38.

Kasel König Stephans des Heiligen und der Königin Gisela aus Székesfehérvár. 39–42.

Westportal des Domes St. Adalbert in Esztergom, die Porta speciosa. Maiestas Domini zwischen Maria und Johannes dem Evangelisten, flankiert von Cherubim (Deesis). 42–45.

Bodenfliese mit der Darstellung eines Kentaurus aus Esztergom. 46–47.

Bogenfeld aus Szentkirály. + Ják, Kirche der Benediktinerabtei Sankt Georg, Wandbilder mit Stiftern und Erzengeln. 48–51.

Doppelsiegel König Stephans V. (1270–1272). 52–53.

Diptychon von König Andreas III. (1290–1301). 56–57.

Szenen aus der Legende des heiligen Königs Ladislaus, Kakaslomnic/Großlomnitz, Pfarrkirche. 58–60.

Decretales–Handschrift von Nikolaus Vásári, Propst von Esztergom. 61–63.

Die Bilderchronik Ungarns. 64–66.

Ordenszeichen der von König Sigismund von Luxemburg (1387–1437) gestifteten Gesellschaft vom Drachen. 66–69.

Das doppelte Majestätssiegel Sigismunds von Luxemburg als Kaiser (1434–1437). 70–71.

Szepeshely/Zipser Kapitel, Hochaltar Sankt Martin. 72–74.

Chorgestühl aus der Pfarrkirche Sankt Egydius in Bártfa/Bartfeld. 75–77.

Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. 78–79.

Flavius Philostratus: *Heroica*, *De vitis sophistarum*, *Epistolae*; Lemnius Philostratus: *Imagines*. 80–81.

Claudius Ptolemaios: *Geographia*. 82–83.

Guldiner von Wladislaw II. 84–85.

Goldschale der Sodalitas Litteraria Danubiana. 86–87.

Missale Zagradiense. 88–89.

Chorgestühl aus der Sankt Georgskirche in Nyírbátor. 90–91.

Lazarus: *Tabula Hungariae*... 1514. 92–93.

Die Triumphzug Kaiser Maximilians I. 94–95.

Jean Gerson vor dem Gekreuzigten. 96–97.

Grabmal von Johannes Lázói, Archidiakon von Telegd (1448–1523). 98–99.

Grabmal des Reichsverwesers Johann Hunyadi (†1456). 125–127.

Titelblatt der Ungarischen Übersetzung des Neuen Testaments von Johannes Sylvester. 128–129.

Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini [...]
Amplissima praefatione Mathiae Belii [...] Cura et studio
Ioannis Georgii Schwandtneri [...] 162–164.

On the Stage of Europe. The Millennial Contribution of Hungary to the Idea of European Community. Ed. by Ernő MAROSI. Budapest, Research Institute for Art History of the Hungarian Academy of Sciences–Balassi Kiadó, 2009. 363 p.

Introduction. 9–11.

The Holy Crown of Hungary. 12–18.

Sabretache cover plate from Tiszabezdéd. 37–38.

The Székesfehérvár chasuble of King Saint Stephen and Queen Gizella. 39–41.

The west portal (Porta speciosa) of Saint Adalbert Cathedral in Esztergom. Maiestas Domini, between the Virgin, John the Evangelist and Cherubim (Deesis). 42–45.

- Floor tile from Esztergom with the figure of a centaur. 46–47.
- Portal tympanum from Szentkirály. + JáK, Benedictine Abbey of Saint George, wall paintings with benefactors and archangels. 48–51.
- The double seal of King Stephen V (1270–1272). 52–53.
- The diptych of King Andrew III (1290–1301). 56–57.
- Scenes of the legend of Saint Ladislaus, Kakaslomnic/Velká Lomnica, parish church. 58–60.
- The Decretales Codex of Miklós Vásári, provost of Esztergom. 61–63.
- Illuminated Chronicle. 64–66.
- Emblems of the Order of the Dragon of Sigismund of Luxemburg (1387–1437). 67–69.
- The double imperial seal of Sigismund of Luxemburg (1434–1437). 70–71.
- Szepeshely/Spišská Kapitula, Saint Martin high altar. 72–73.
- Stall from the Saint Aegidius parish church in Bártfa/Bardejov. 75–77.
- Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. 78–79.
- Flavius Philostratus: *Heroica, De vitis sophistarum, Epistolae*; Lemnius Philostratus: *Imagines*. 80–81.
- Claudius Ptolemaios (Ptolemy): *Geographia*. 82–83.
- The goldiner of King Wladislas II. 84–85.
- The golden bowl of Sodalitas Litteraria Danubiana. 86–87.
- Missale Zagrabiense. 88–89.
- Stall from the Church of Saint George in Nyírbátor. 90–91.
- Lazarus: *Tabula Hungariae...* 1514. 92–93.
- The Triumphal Procession of Emperor Maximilian I. 94–95.
- Jean Gerson in front of the Crucifix. 96–97.
- Tomb slab of János Lázói (1448–1523) archdeacon of Tileagd. 98–99.
- The tomb of John Hunyadi (†1456). 125–127.
- Title page of the translation of the New Testament by János Sylvester. 128–129.
- Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini [...]* Amplissima praefatione Mathiae Belii [...]. Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri [...] 162–164.
- Falképek a középkori Magyarországon északkeleti részéről. In: JÉKELY Zsombor–LÁNGI József: *Falképfestészeti emlékek a középkori Magyarországon északkeleti megyéiből*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2009. 7–25.
- Gábor Eszter építészettörténete. *Ars Hungarica*, 35. 2007. [2009!] 2. sz. 319–323.
- Haladjon ön is a korral... Modernség és műemlékvédelem. *Örökség*, 13. 2009. 10. sz. 3–4.
- A hetvenéves Tímár Árpád. In: „A feledés árja alól új földeket hódítok vissza.” *Írások Tímár Árpád tiszteletére*. Szerk. BARDOLY István–JURECSKÓ László–SÜMEGI György. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–MissionArt Galéria, 2009. 9–14.
- Die Hofkunst unter Sigismund von Luxemburg in der ungarischen Kunstgeschichtsschreibung. In: *Kunst als Herrschaftsinstrument. Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext*. Hg. von Jiří FAJT–Andrea LANGER. München, Deutscher Kunstverlag, 2008. 44–51.
- Hommage à Bartók. Korniss Dezső két történelmi képéről. (Tücsöklakodalom, Allegro Barbaro). *Új Művészet*, 20. 2009. 1. sz. 9–11.
- Képzőművészet az Akadémián. In: *Hommage à Kosáry Domokos*. Szerk. FERCH Magda–ORMOS Mária. Budapest, Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 2009. 142–148.
- Kommentárok. In: *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Kommentált CD-kiadás. / Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmonds. CD-Ausgabe mit Kommentaren*. Ford. és bev. SKORKA Renáta. Budapest–Wien, Arcanum–Szépművészeti Múzeum–Österreichische Nationalbibliothek, 2009. 1 CD–ROM.
- Lossonczy Tamás (1904–2009). *Hét Hárs*, 8. 2009. 4. sz. 47–48.
- Lossonczy Tamás a századik év fölött. / Tamás Lossonczy over a Hundred Years Old. *Lossonczy Tamás festőművész kiállítása. / Exhibition of Works by Painter Tamás Lossonczy*. Kiállítási katalógus. Szerk. / Ed. by KOLOZSVÁRY Mariann. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2009. [3–5], [7–9].
- A Magyar Tudományos Akadémia egy régi jötevője, Semsey Andor. *Magyar Tudomány*, 170. 2009. 1. sz. 5–7.
- Magyar(országi) művészettörténet – régiók művészettörténete. In: *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben. örökségvédelmi konferencia, Budapest, ELTE 2008*. Főszerk. N. Kis Tímea. Budapest, ELTE Művészettörténeti Intézeti képviselő, 2009. 9–19.
- Marosi Ernő nem zárkózik el a vitától. [Válasz Baán László nyilatkozatára.] *Népszava*, 136. 2009. november 23. 6.
- Megjegyzések a kultúráról. In: *Eszmezsere. Művészek, tudósok és politikusok a magyar kultúráról*. Szerk. MOLNÁR Mária. Budapest, Polgári Magyarországért Alapítvány–Praesens, 2009. 23–28.
- [Önéletrajz.] *Napút*, 11. 2009. 10. sz. 53–55.
- Portré (arckép, képmás). + portrészorozat. + prépostság. + preromanika. + protoreneszánsz. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, IX. Pálffy–rénes forint. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2009. 228–229, 229–230, 303–304, 304–306, 324.

- Presztízs-kérdések. [Hozzászólás György Péter: Magyar Nemzeti Galéria című cikkéhez.] *Élet és Irodalom*, 53. 2009. február 6. 2.
- A reformáció a művészettörténetben. Néhány megjegyzés magyar szempontból. In: *Pius efficit ardo. A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában*. Szerk. BÉKÉSI Sándor. Budapest, Kálvin Kiadó, 2009. 127–140.
- Régiók Magyarország gótikus falfestészetében. [Előadás-kivonat.] In: *Regionális és európai kapcsolatok Kelet-Közép-Európa falfestészetében. Nemzetközi tudományos konferencia*, 2009. április 23–25. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2009. 1–2.
- Szakítani a látványmúzeummal. Kerekasztal-beszélgetés a közgyűjtemények jövőjéről. Kaján Imre, Marosi Ernő, Takács Imre, Vígh Annamária. [Kérdező: Prékopa Ágnes.] *Műértő*, 12. 2009. 10. sz. 12–13.
- A Szép és a Jó. Kazinczy és a művészetek. In: *A Szép és a Jó. Kazinczy és a művészetek*. Kiállítási katalógus. Szerk. Kovács Ida. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009. 7–12.
- Távlatok és teendők. Országos közgyűjteményeink jövőjéről. [A szöveg összeállításában részt vettek: Cseh Zoltán, Jávor Anna, Kovács Péter, Lovag Zsuzsa, Lővei Pál, Marosi Ernő, Sinkó Katalin, Szilágyi András, Takács Imre.] *Magyar Szemle*, 18. 2009. 7/8. sz. 33–54.
- A tudományosság modelljei a művészettörténet-írásban. *Zempléni Múza*, 9. 2009. 2. sz. 5–15.
- Ungarn und Passau zur Zeit von König Sigismund von Luxemburg und Erzbischof Georg von Hohenlohe von Gran. In: *Der Passauer Dom des Mittelalters. Vorträge des Symposiums Passau, 12. bis 14. März 2007*. Hg. von Michael HAUCK–Herbert W. WURSTER. Passau, Klinger Verlag, 2009. 249–263. – **II.: 670–674.**
- Vígh Tamás: Életfa. *Élet és Irodalom*, 2009. október 9. 8.
- Építkezés kategóriákból. Szentkirályi Zoltán: Válogatott építészettörténeti és elméleti tanulmányok. Budapest, Terc, 2006. [Recenzió.] *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 21. 2009. 3. sz. 209–214.
- Index to Volumes XLI–L. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 50. 2009. 193–217.
- 2010**
- [Amiről ez a könyv leginkább szól...] In: CSÚRI Ákos: *Arany, ember. Egy magyar világpolgár rendhagyó portréja*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2010. Hátsó borító.
- Diplomatie et représentation de la cour sous le règne de Louis le Grande de Hongrie. In: *La diplomatie des États angevins aux XIIIe et XIVe siècles*. Ed. by Zoltán KORDÉ–István PETROVICS. Roma–Szeged, Accademia d'Ungheria in Roma–Szegedi Egyetem, 2010. 187–197.
- Fülep Lajos írásai – A magyar művészettörténet forrásai és annak koncepciója. *Enigma*, 17. 2010. No. 63. 50–60.
- Sz. Jónás Ilona szeretete. In: Sz. JÓNÁS Ilona: *Sokszínű középkor. Természet – társadalom – kultúra a középkori Európában*. Szerk. NAGY Balázs–Novák Veronika. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2010. 7–12.
- König Frigyes várai. / Frigyes König's Castles. In: KÖNIG Frigyes: *Historia picta castellarum. Erődítések és várak a Kárpát-medencében az őskortól a XIX. századig*. Budapest, Archaeolingua Alapítvány és Kiadó, 2010. 13–17, 19–23.
- A középkori katedrális. Vázlatos összefoglaló. *Vallástudományi Szemle*, 6. 2010. 2. sz. 57–62.
- Lővei Pál „Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek kutatásához” című akadémiai doktori értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 59. 2010. 2. sz. 345–349.
- (Magyar) nemzet és (magyar) művészet. Kép és önkép a 19. században. Magyar Nemzeti Galéria, 2010. november 4. – április 3. [Megnyitó.] *Utóirat*, 10. 2010. 6. sz. 39–41.
- „Mindig haladni előre”. Lossonczy Tamás, 1904–2007. *Új Művészet*, 21. 2010. 1. sz. 17–18.
- Örökségünk címzettjei és feladói vagyunk. A középkori művészet és a gótika kutatója, Marosi Ernő hetvenéves. [Beszélgetés – kérdező: Csordás Lajos.] *Népszabadság*, 68. 2010. április 17. 17.
- A pécsi román kori székesegyház narratív reliefsjeiről. In: „*Ez világ, mint egy kert...*” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. BUBRVÁK Orsolya. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Gondolat Kiadó, 2010. 549–564. – **I.: 309–317.**
- Reprezentáció + romanika + rotunda. *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor, X. Reneszánsz–Szeben nyomdászata*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2010. 72–76, 135–138, 163–167.
- Spätromanische Denkmäler der Stiftermemorie in Ungarn. *Čechy jsou plné kostelů. Boemia plena est ecclesiis. Kniha k počtě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc.* Ed. Milada STUDNIČKOVÁ. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. 152–162. – **I.: 269–272.**
- A székesfehérvári Szűz Mária-prépostság romjai. Restaurálni, vagy konzerválni? *Új Művészet*, 21. 2010. 7. sz. 8–13.
- Zágráb, az internacionális gótika szobrászatának központja. + Szent Ágota magyarországi kultuszához. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Tanulmányok. Szerk. KOLLÁR Tibor. A szerkesztő munkatársai: BARDOLY István–LŐVEI Pál–ROSTÁS Tibor. Budapest, Teleki Alapítvány, 2010. 59–101, 756.

2011

Bemerkungen zum neuen Fund von Steinskulpturen aus dem Kloster Ercsi. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52. 2011. 199–208.

Bevezető. In: *Martyn Ferenc művészete egykor és ma. Konferenciakötet*. Szerk. MÉSZÁROS FLÓRA. Pécs, Martyn Ferenc Alapítvány, 2011. 7–10.

Az ercsi monostor kőfaragványainak újabb leleteihez. Művészettörténeti megjegyzések. *Műemlékvédelem*, 55. 2011. 3. sz. 196–204. – I.: 305–308.

Az Európai Unió a várromok ellen? In memoriam castris Diósgyőr? *Műemlékvédelem*, 55. 2011. 2. sz. 123–128. – II.: 856–858.

Fülep Lajos: A magyar művészettörténelem főadata, a magyar művészettörténet-írás forrása és/vagy annak koncepciója. *Ars Hungarica*, 37. 2011. 2. sz. 13–24.

A kassai Szent Erzsébet-templom reliefciklusa. *Művészettörténeti Értesítő*, 60. 2011. 2. sz. 219–230. – II.: 626–633.

Kinek az öröksége? In: *Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem?* Szerk. FERCH Magda. Budapest, Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 2011. 18–26.

Lege artis – Marosi Ernő véleménye a múzeumi egyesítésről és annak további összefüggéseiről. A beszélgetést készítette: Prékopa Ágnes. 2011. november 10. URL <https://artportal.hu/magazin/lege-artis-marosi-erno-velemenye-a-muzeumi-egyesitesrol-es-annak-tovabbi-osszefuggeseirol/> (Letöltve 2022. 11. 12.)

Megjegyzések az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet nemzetközi helyéről. *Ars Hungarica*, 37. 2011. 1. sz. 16–30.

Neuere Veröffentlichungen zur Geschichte mittelalterlicher Kunst in Ungarn. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52. 2011. 254–274.

A Pray-kódex húsvéti képsorához. In: *Szöveg – emlék – kép*. Szerk. BOKA László–P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2011. 11–24. – I.: 253–258.

Préface to the Budapest Apollonius pictus / A budapesti Apollonius pictus elé. In: *Apollonius pictus. An Illustrated Late Antique Romance around 1000 / Egy illusztrált késő antik regény 1000 körül*. Szerk. BORECZKY Anna–NÉMETH András. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, [2011]. 7–8, 9–10.

Risorgimenti e Rinascimento in Ungheria. In: *Italy and Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance. Acts of an International Conference, Florence, Villa I Tatti, June 6–8, 2007*. Ed. by Péter FARBAKY–Louis A. WALDMAN. Milan, Officina Libraria, 2011. 5–42.

Saints at Home and Abroad. Some Observations on the Creation of Iconographic Types in Hungary in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. In: *Promoting the Saints. Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period. Essays in Honor of Gábor Klaniczay for His 60th Birthday*. Ed. by Ottó GECSE–József LASZLOVSKY. Budapest, Central European University Press, 2011. 175–206. – I.: 119–128.

Szépművészeti olvasztótégely. Miért bűn a Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria „egyesítése”? *Magyar Narancs*, 23. 2011. november 24. 50–51.

Takács Imre „A gótika recepciója a Magyar Királyságban II. András korában” című akadémiai doktori értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 60. 2011. 1. sz. 158–163.

Történeti kép + tudományos illusztráció. *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, XII. *Teutsch–vízel*. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 2011. 114–115, 159–160.

A túlélő. Levendel László gyűjteménye. *Új Művészet*, 22. 2011. 9. sz. 6–7.

Veni, vidi – Winckelmann egyik következménye: a művészettörténeti modernizmus? (Radnóti Sándor: Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése – Winckelmann és a következmények). [Recenzió.] *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 23. 2011. 1. sz. 72–76.

A zágrábi Szent László-casula. In: *Magyar királyok és Székesfehérvár*, II. Károly Róbert és Székesfehérvár. Szerk. KERNY Terézia–SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. 127–138. – II.: 443–446.

„Wahlverwandtschaften”. Nemzeti művészet-koncepciók és középkori művészet. In: *„És az oszlopok tetején liliumok formáltak vala” – Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*. Szerk. TÓTH Áron. Budapest, CentrArt Egyesület, 2011. 29–35. – II.: 787–793.

2012

„Ami személyes, és ami szent.” Świerkiewicz Róbert 70 éves. *Balkon*, 2012. 5. sz. 11–13.

Amour chevaleresque et salut dans deux peintures murales gothiques de Transylvanie. In: *Le plaisir de l'art du Moyen Âge. Commande, production et réception de l'œuvre d'art. Mélanges en hommage à Xavier Barral i Altet*. Ed. par Rosa ALCOV et al. Paris, Picard, 2012. 705–714.

Az esztergomi érsekség reprezentációjának középkori dokumentumaihoz. In: *Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára*. Szerk. TARI Edith–TÓTH Endre. Esztergom–Budapest, Balassa Bálint Múzeumért Alapítvány–Martin Opitz Kiadó, 2010. [2012!] 141–151.

Gerevich László: a művészettörténettől a régészetig – és vissza. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 37. 2012. 205–214.

A gótikus udvari művészet kérdése és II. András. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk. KERNY Terézia–SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. 174–189.

Havasi Krisztina „A középkori egri székesegyház az 1200-as évek elején. Király, püspökök és újjáépülő székesegyházak a korabeli Magyarországon” című doktori PhD-értekezésének vitája. [Opponensi vélemény.] *Művészettörténeti Értesítő*, 61. 2012. 1. sz. 157–161.

A lift a földszintig közlekedik. [Beszélgetés – kérdező: Pallag Zoltán.] 2012. 04. 29. URL <https://www.origo.hu/kultura/20120428-interju-marosi-erno-a-muzeumi-lift-a-foldszintig-kozlekedik.html> (Letöltve 2022. 11. 12.) – [részlete közölve: SINKOVITS Péter: Múzeumok és kontextusok. A Magyar Nemzeti Galéria és a Szépművészeti Múzeum egyesítésétől. *Új Művészet*, 23. 12. 5. sz. 29–31.]

A motívumtól a képig. A magyar modernizmus festői nyelvének kialakulása. *Új Művészet*, 23. 2012. 5. sz. 4–6.

A múzeum születése. A művészeti múzeum előtörténetéhez. In: *Helyszíni szemle. Fejezetek a múzeum életéből*. Szerk. TURAI Hedvig–SZÉKELY Katalin. Budapest, Ludwig Múzeum–Kortárs Művészeti Múzeum, 2012. 17–42.

Társasház. Kerekasztal-beszélgetés a magyar kulturális örökség védelméről. [Beszélgetés – kérdező: Hanthy Kinga.] *Magyar Nemzet*, 75. 2012. augusztus 18. 30–31.

Inspiratio. Rezeption. Böhmische Buchmalerei des 14. und 15. Jahrhunderts Hrsg. von Susanne Rischpler, Maria Theisen. Purkersdorf, Hollinek, 2012. (Codices manuscripti. Supplementum, 6.) [Recenzió.] *Umění*, 60. 2012. 5. sz. 425–427.

2013

100 éve született Entz Géza. [Magyar Örökség díj átadása alkalmával elhangzott laudáció.] *Magyar Szemle*, 22. 2013. 9/10. sz. 122–124.

Beváltja-e a Szépművészeti Múzeum Cézanne és a múlt viszonyát feldolgozó kiállítása a címével keltett várakozásokat? Válasz egy körkérdésre. *Múzeumcafé*, 7. No. 33. 2013. 1. sz. 29–30.

Bevezető emlékeztetés a művészeti akadémiák történeti helyére. In: *Húsz év. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia története*. Öszeáll. és szerk. FERCH Magda. Budapest, Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, 2013. 17–27.

Centrumok és perifériák a középkori festészetben. Az erdélyi falfestészet újabb példái. *Ars Hungarica*, 29. 2013. Suppl. *Tanulmányok Kelényi György tiszteletére*, 11–19. – I.: 108–114.

Entz Géza és a magyar középkori építészettörténet-kutatás műhelyei a második világháború előtt és után. *Műemlékvédelem*, 57. 2013. 3. sz. 141–152.

Az esztergomi Porta-Speciosa. In: *István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*. Szerk. KERNY Terézia–SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegye, 2013. 326–327.

Figurális ívbéltet-díszű román kori kapuzatok erdélyi szász emlékcsoportja. In: *A szórvány emlékei*. Szerk. KOLLÁR Tibor. A szerkesztő munkatársai: ÁMENT Gellért–BARDOLY István. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2013. 9–57.

A halottak élén. Major János kiállítása. *Új Művészet*, 24. 2013. 4. sz. 28–32.

Honora – Adora. A veleméri Vera icon felirata. In: *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára / Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid*, I. Szerk. SZENTESI Edit–MENTÉNYI Klára–SIMON Anna. Budapest, Vince Kiadó, 2013. 453–458. – II.: 541–544.

A középkor művészettörténete. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 4. sz. 478–487.

L'arte alla corte di Sigismondo di Lussemburgo. „Palatium, multum romane referens antiquitatis”. In: *Mattia Corvino e Firenze. Arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria*. Catalogo della mostra. A cura di Péter FARBAKY et al. Firenze, Giunti, 2013. 76–81.

A létező Szent korona mitizálása. In: *Mítoszaink nyomában*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, Komp-Press, 2013. 37–55.

A magyar művészettörténet-tudomány helyzete 1996–2011. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 3. sz. 409–423.

Művelés, írás, tudomány – a művészettörténet-tudomány helyzete 1996–2011. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 25. 2013. 3. sz. 233–244.

The Origins of Art History in Hungary. *Journal of Art Historiography*, 8. 2013. 20 p. URL <https://arthistoriography.files.wordpress.com/2013/06/marosi.pdf> (Letöltve 2022. 11. 10.)

Praxis, Literatur, Wissenschaft. Zustand und Aussichten der ungarischen Kunstgeschichte, 1996–2011. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 54. 2013. 151–170.

A „replikáció” fogalma és jelentősége a középkori művészetben. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 2. *Wehli Tünde köszöntése*, II. 153–162. – I.: 62–66.

Restoration as an Expression of Art History in Nineteenth-Century Hungary. In: *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*. Ed. by Patrick J. GEARY–Gábor KLANICZAY. Leiden, Brill, 2013. 159–187.

A romanika Magyarországon. (Stílusok – korszakok.) Budapest, Corvina, 2013. 174 p.

Die Skulpturen von Buda im europäischen Kontext. In: *Das Konstanzer Konzil 1414–1418. Große Landesausstellung des Badischen Landesmuseums Karlsruhe*, I. Hg. von Karl-Heinz BRAUN. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013. 175–181.

„Spiritus ubi vult, flat”. Pócs Dániel: A Didymus-corvina. Hatalmi reprezentáció Mátyás király udvarában. Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2012. [Recenzió.] *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 25. 2013. 4. 302–307.

Szakál Ernő. Megnyitóbeszéd a Szakál Ernő életútja – Szakál Ernő életműve című kiállításán: Sopron, Lábasház 2013. szeptember 20. *Műemlékvédelem*, 57. 2013. 6. sz. 414–417.

A történelem, mint a reformszándék kifejeződése. *Credo*, 19. 2013. 3. sz. 93–96.

2014

László Beke Turns Seventy. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 55. 2014. 229–238.

Cuius est imago haec (Mt 22,20). Fej vagy írás a művészettörténetben. *A kép – sokféle nézetben*. Szerk. BÁLINT Csanád. Budapest, MTA, 2014. 105–110. – I.: **36–39**.

Derűre ború? Művészettörténeti megjegyzések. *Élet és Irodalom*, 58. 2014. május 23. 3–4.

Derűre ború? Művészettörténeti megjegyzések. In: *Történelem és emlékezet. Egy akadémiai ülészak előadásai*. Szerk. HUNYADY György–TÖRÖK László. Budapest, Kossuth Kiadó, 2014. 74–88.

Életmódja: építés, avagy: Ybl Miklós, az Akadémia bizalmi építész. *Ars Hungarica*, 40. 2014. 4. sz. 467–473.

Építés és védelem összhangja. Hevesy Sándor életrajza elé. In: SZECSKÓ Károly: *Hevesy Sándor*. Budapest–Eger, PG Nyomdaipari Vállalkozás, 2014. 11–14.

Az esztergomi palotakápolna rekonstrukciójának mintaképszerere a magyar műemlékvédelemben. *Díszítő-, Termés-, Építő-, Műkő*, 16. 2014. 2. sz. 10–18. – I.: **384–390**.

Halász Károly: Taposott képek. Kiállítás megnyitó. [2000] + Kuchta Klárának, a fény sokféle természetéről. [2004] + Drozdik Orshi: Un chandelier Maria Therèse. [2009] In: *Installációk a Fővárosi Képtárban 1992–2014*. Szerk. FITZ Péter. Budapest, Fővárosi Képtár–Kiscelli Múzeum, 2014. 90–91, 104–105, 148–149.

Kerekasztal-beszélgetés a reneszánszról. A Kossuth Klubban 2014. március 11-én elhangzott beszélgetés szerkesztett változata. Résztvevői: Ács Pál irodalomtörténész, Boros Gábor filozófus, filozófiatörténész és Marosi Ernő művészettörténész.

A beszélgetést Horkay Hörcher Ferenc esztétorténész moderálta. URL https://www.academia.edu/8301316/Kerekasztal-besz%C3%A9lget%C3%A9s_a_renesz%C3%A1nszr%C3%B3l (Letöltve 2022. 11. 12.)

Kettős jubileum a székesfehérvári Városi Képtárban. [Elhangzott a székesfehérvári Városi Képtár – Deák Gyűjteményben 2013. november 8-án a Képtár anyagából rendezett 25 éves jubileumi kiállítás és a Haraszty István szobrászművész által készített köztéri mobilszoborra (Deák Dénes-kút) emlékező kamarakiállítás (Szobor-játék) közös megnyitőünnepségén.] *Alba Regia*, 42. 2014. 303–3014.

Kölcsönös megvilágosodás. Somfai Lászlónak szeretettel. *Muzsika*, 57. 2014. 8. sz. 3–4.

Lebensweise: Architekt, oder: Miklós Ybl, Vertrauensarchitekt der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Einleitung zu der wissenschaftlichen Konferenz und der Kabinettausstellung in der Kunstsammlung der Akademie anlässlich des 200. Geburtstag von Miklós Ybl, gehalten am 8. April 2014. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 55. 2014. 143–158.

A magyar művészettörténet-írás tévútjai. *Enigma*, 21. 2014. No. 80. 7–17.

SZABÓ Júlia: *Utak és tanulságok. Válogatott művészettörténeti tanulmányok és műkritikák*. Vál., szerk., utószó és bibliográfia: MAROSI Ernő. Budapest, Balassi Kiadó, 2014. 615 p.

Sinkó Katalin (1941–2013). *Ars Hungarica*, 40. 2014. 4. sz. 644–652.

Széphelyi Frankl György 1949–2014. *Holmi*, 26. 2014. 6. sz. 742–744.

Szintiszta voluntarizmus. Beszélgetés Marosi Ernővel. [Kérdő: Mélyi József.] *Mozgó Világ*, 40. 2014. 12. sz. 29–34.

Tóth Melinda (1939–2012). *Ars Hungarica*, 40. 2014. 3. sz. 440–452.

Unvollendet oder überarbeitet? Die Skulpturen von Sigismunds Schloss in Buda. + Kat. Nr. 17a–d. Vier Köpfe aus dem Budapester Skulpturenfund. In: *Weltereignis des Mittelalters 141–1418. Das Konstanzer Konzil*. Ausstellungskatalog, Konzilsgebäude Konstanz. Hg. von Karen EVERS et al. Darmstadt, Theiss Verlag, 2014. 48, 49, 79–80.

2015

A bécsi művészettörténeti iskola magyar kapcsolataihoz. In: *Wilde János és a bécsi iskola II*. Szerk. MARKÓJA Csilla–BARDOLY István. *Enigma*, 21. 2015. No 84. 5–22. – II.: **758–768**.

Bly és az MTA. *Enigma*, 21. 2015. No 82. 149–150.

A budavári Nagyboldogasszony-templom. Mátyás-templom. In: *A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*.

Kiállítási vezető. Szerk. FARBAKY Péter. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum–Budavári Nagyboldogasszony-templom, 2015. 5–9.

Matthias Church, the Church of Our Lady in Buda Castle. In: *Matthias Church, the Church of Our Lady in Buda Castle through the Centuries, 1246–2013*. Exhibition guide. Budapest, Budapest History Museum–The Main Parish of Our Lady in Buda Castle, 2015. 5–9.

Capitelli corinzi e fregi d'acanto della Pannonia romana nella storiografia artistica. In: *L'eredità classica nella cultura italiana e ungherese del Novecento dalle Avanguardie al Postmoderno*. A cura di Péter SÁRKÖZY. Roma, Sapienza Università Editrice, 2015. 195–203.

Előszó Bollók Ádám formatörténeti tanulmányaihoz. In: BOLLÓK Ádám: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez*. Budapest, MTA BTK Régészeti Intézet, 2015. XIX–XXIV.

„Az ember azt gondolná, hogy a középkor úgysem érdekel senkit, azért aztán a tökéletes szabadság terepe lehet.” [Beszélgetés – kérdező: László Ágnes.] In: *Értéktéremtők 2015*. Szerk. LÁSZLÓ Ágnes. Budapest, Kossuth Kiadó, 2015. 12–35.

„Fénylik a mű nemesen”. A gótikus templomépület fényességének értelmezései. *Új Művészet*, 24. 2015. 4. sz. 4–9. – I.: 18–22.

Két etűd. 2015: Csontváry utazása, Esztergom nagy műtete. *Jelenkor*, 58. 2015. 7/8. sz. 837–844.

Kronstädter Paramente. Evelin Wetter: Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen. Bd. 1. Katalog. Riggisberg, 2015. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 56. 2015. 355–374.

Zu den Landschaften der Ungarischen Bilderchronik (Budapest, Széchényi Nationalbibliothek, Cod.lat. 404). In: *Setkávání. Studie o středověkém umění věnované Kláře Benešovské*. Ed. Jan CHLÍBEC–Zoë ORAČIČ. Praha, Artefactum, 2015. 249–266.

Lővei Pál – laudáció. Elhangzott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2015. március 23-án tartott éves közgyűlésén az Ipolyi-érem átadása alkalmából. *Műemlékvédelem*, 59. 2015. 1. sz. 59–61.

A magyar Anjouk és Zsigmond király felségpecsétjei. *Ars Hungarica*, 41. 2015. 2. sz. 134–158.

Mesteremberek. *Credo*, 21. 2015. 1. sz. 18–19.

Művészet a királyi udvarban és udvari művészet az ország középkori közepén. In: *In medio regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. Szerk. BENKÓ Elek–OROSZ Krisztina. Budapest, MTA BTK Régészeti Intézet, 2015. 29–77.

Nemzeti kulturális intézményeink a fővárosban. + „Vajon s mikor leszön jó Budában lakásom?” In: *Városliget, város, vár. Mindent a maga helyén. Tanulmánykötet a Városligetről*. A Magyar Urbanisztikai Társaság 2014-ben és 2015-ben a Városligetről rendezett konferenciáinak előadása és a témához kapcsolódó más előadások és cikkek. Szerk. KÖRMENDY Imre–SCHNELLER István. Budapest, Magyar Urbanisztikai Társaság, 2015. 115–121, 123–126.

[Nyilatkozat] In: HAMVAY Péter: Túl mélyre ástak volna. A bonyhádi templomrom sorsa. *Magyar Narancs*, 27. 2015. október 29. 14–15.

Recepció, önreflexió, művészettörténet. In: *A történész műhelye*. Szerk. KOVÁCS Kiss Gyöngy. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Korunk, 2015. 137–149. – I.: 14–17.

Some Remarks on a Fragmentary Capital from the Monastery of Bizere. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Special Issue*, 2015. 281–300.

Történetiség nélkül nincs művészet. + A hely szelleme. A 20. század magyar művészete – Szentendréről. [Új Művészet, 14. 2003. 2. sz. 8–9. – újraközlése.] *Huszonöt év Új Művészet. Tanulmányok, interjúk, szemelvények*. Szerk. PATAKI Gábor–P. SZABÓ Ernő–RUDOLF Anica. Budapest, Új Művészet, 2015. 88–89, 222–224.

La vigilia del Rinascimento. Boskovits Miklós a magyar hagyomány és az egyetemes művészettörténeti problematika között. *Ars Hungarica*, 41. 2015. 3. sz. 294–300.

Dél-dunántúli hímes templomokról. Zentai Tünde: A Dél-Dunántúl hímes templomai. Pécs, Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2014. 382 p. [Recenzió.] *Ethnographia*, 126. 2015. 2. sz. 306–309.

2016

„Elmés funkcionalitás” és „a dolgok pászentosságának elve”. Egy művészettörténész megjegyzései. *Enigma*, 28. 2016. No 89. 132–137.

Forradalom előtt, 1945–56. A Képzőművészeti Egyetem kiállítása, 2016. október. *Élet és Irodalom*, 60. 2016. október 28. 9.

Kassai kincsek. Válogatás a kassai Kelet-szlovákiai Múzeum gyűjteményéből. *Új Művészet*, 27. 2016. 7. sz. 30–33.

„Ki a fene megy ezután a Várba?” Marosi Ernő művészettörténéssel Rádai Eszter készített interjút. *Élet és Irodalom*, 60. 2016. április 15. 6–7.

Magyar Nemzeti Múzeum, nemzeti múzeumok. *Múzeumcafé*, 10. 2016. No 52. 72–87.

Művészet Mátyás király és Gerevich Tibor udvarában. Jeges Ernő képe a szentendrei múzeumban. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, II. Szerk. HORN Ildikó et al. Budapest, L'Harmattan, 2016. 485–516. – II.: 769–780.

„Orvos, magadat gyógyítsd!” (Lk. 4,23). *Élet és Irodalom*, 60. 2016. december 9. 3.

A pécsi székesegyház és a magyarországi romanika művészete. In: *Echo simul una et quina. Tanulmányok a pécsi székesegyházról. Tóth Melinda tiszteletére*. Szerk. HEIDI György–RAFFAY Endre–TÜSKÉS Anna. Pécs, Kronosz Kiadó, 2016. 121–150. – I.: **318–332**.

Visszaemlékezni mit ér? Megjegyzések négy évtized műemléki szövegeihez. *Műemlékvédelem*, 60. 2016. 5/6. sz. 383–387.

Szakács, Béla Zsolt: The visual world of the Hungarian Angevin Legendary. Budapest, CEU, 2016. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 57. 2016. 195–200.

2017

„Esztergom II.” A 12. századi Szent Adalbert székesegyház a művészettörténetben. In: *Metropolis Hungariae*. Szerk. HEGEDŰS András. Esztergom, Esztergom Budapesti Főegyházmegye Prímási Levéltára, 2017. 70–95. – I.: **402–425**.

Forradalom előtt, 1945–56. In: *Forradalom előtt. A Magyar Képzőművészeti Főiskola 1945 és 1956 között*. Szerk. B. MAJKÓ Katalin. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2017. 9–15.

A lutheri reformáció mint művészettörténeti probléma. A stílustörténettől a képtörténetig. *Credo*, 23. 2017. 1/2. sz. 5–17.

Márvány, homokkő, interdiszciplinaritás. In: *Interdiszciplinaritás. Archeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok. Tóth Mária tiszteletére*. Szerk. RIDOVICS Anna–BAJNÓCZI Bernadett–DÁGI Marianna–LŐVEI Pál. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum–Szépművészeti Múzeum, 2017. 87–98.

Restauráció és művészettörténet. *Építés-Építésztudomány*, 45. 2017. 1/2. sz. 1–18.

Die restaurierte Geschichte. Denkmalpflege, Museumstätigkeit und Rekonstruktion in Ungarn seit 1990. In: *Geschichte bauen. Architektonische Rekonstruktion und Nationenbildung vom 19. Jahrhundert bis heute*. Hg. von Arnold BARTETZKY unter Mitarbeit von Madlen BENTHIN. Köln, Böhlau, 2017. 291–322. – II.: **859–871**.

Tímár Árpád (1939–2017). *Ars Hungarica*, 43. 2017. 2. sz. 153–154.

Az utaknak időnként el kell válniuk. Beszélgetés Bernáth Mária és Tímár Árpád művészettörténészekről [Marosi Ernővel és Pataki Gáborral – kérdező: András Gábor]. *Műértő*, 20. 2017. 12. sz. = 21. 2018. 1. sz. 9.

2018

Az aracs templom, kortársai között. In: *Aracs. A Puszta templom múltja és jövője / Arača. Prošlost i budućnost crkve u pustari*. Szerk. BIACSI Karolina–RAFFAY Endre–TÜSKÉS Anna. Újvidék, Forum, 2018. 19–45, 46–61.

Two Centuries of Research, from the Austro–Hungarian Monarchy to the Present. + The Coronation Mantle of the Hungarian Kings, Originally Chasuble of King Stephen I and Queen Gisella (Pls. 32–34). + The Holy Crown of Hungary: The „Crown of Saint Stephen”. *The Art of Medieval Hungary*. Ed. by Xavier BARRALI ALTET–Pál LŐVEI–Vinni LUCHERINI–Imre TAKÁCS. Roma, Viella, 2018. 29–40, 347–350, 351–354.

Az esztergomi palotakápolna figurális oszlopfője. *Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*. Szerk. KINCSES Katalin Mária. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. 325–335. – I.: **379–383**.

Az egész kulturális hagyományhoz való viszony. A művészet és Szilágyi János György a múzeumban. + Legbőlcsebb az Idő. Szilágyi János György köszöntése. In: SZILÁGYI János György: *Örvények fölé épülő harmónia, I. Interjúk, dokumentumok, levelek*. Budapest, Gondolat Kiadó–Szépművészeti Múzeum, 2018. 415–417, 465–468. [Újraközlések]

The Illuminations of the Chronicle. In: *Studies on the Illuminated Chronicle*. Ed. by János M. BAK–László VESZPRÉMY. Budapest, Central European University Press, 2018. 25–110.

Die Kathedrale „Esztergom II” Der Bau der St. Adalbertskathedrale im 12. Jahrhundert. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59. 2018. 69–142. – I.: **402–425**.

Kőfaragók, kőfaragójelek, Horváth Henrik. *Enigma*, 25. 2018. No. 96. 60–70.

Lepold Antal levelezése az esztergomi vár feltárájáról 1934–1938. *Enigma*, 25. 2018. No. 96. 5–29. [társszerzők: Bardoly István, Markója Csilla]

A lutheri reformáció mint művészettörténeti probléma. In: *A lutheri reformáció 500 éves öröksége*. Szerk. FABINY Tibor. Budapest, Luther Kiadó, 2018. 41–60.

A művészettörténet-írás kezdetei. + A művészettörténet mint tudomány. In: *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Szerk. PAPP Júlia–KIRÁLY Erzsébet. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 2018. 300–303, 483–486.

Neues zu den Insignien der Republik Ungarn. Tóth, Endre: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények [Die Heilige Krone und die Krönungsinsignien von Ungarn]. [Recenzió.] *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59. 2018. 319–329.

Takács Imre: A francia gótika recepciója Magyarországon II. András korában. Balassi Kiadó, Budapest 2018. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 67. 2018. 2. 305–311.

Ziegler Ágnes: A brassói Fekete templom – reformáció és renováció. Felekezeti, városi, rendi csoportidentitás kifejeződése egy újjászülető épületben. Budapest, Evangélikus Országos Múzeum

– Martin Opitz Kiadó, 2018. [Recenzió.] *Credo*, 24. 2018. 1/2. sz. 131–135. + [Ajánló az olvasónak.] In: Ziegler i. m. – borító fülszöveg

2019

Dávid Ferenc (1940–2019). *Ars Hungarica*, 45. 2019. 1. sz. 143–147.

Egyházi megbízók a műemlékvédelemben. *Átalakulások. A liturgikus terek és a műemléki érték*. Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete, 2019. 11–20.

Gádor Magda. *Hét Hárs*, 18. 2019. 4. sz. 67–69.

Kortársak: gyűjtők – művészek. [Kiállításmegnyitó, Budapest Galéria, 2014. december 18.] *Ars Hungarica*, 45. 2019. 3. sz. 370–372.

Die kunsthistorische Problematik der lutherischen Reformation. Das Erbe des Mittelalters in Ungarn. *Ungarn-Jahrbuch*, 34. 2018. [2019.] 7–24.

A Magyar Tudományos Akadémia és a műemlékvédelem. *Magyar Tudomány*, 180. 2019. 10. sz. 1560–1568.

A magyarországi műemlékvédelem stílustörténetéhez / The Style History of the Hungarian Monument Protection. In: *Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére. Nemzetközi Tudományos Konferencia I–II. Fehérvárcsurgó, 2017/2018. Current Trends in European Heritage Preservation with a Focus on the Carpathian Basin*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Képzőművészeti Intézete Művészettörténet és -Elmélet Tanszék és Kutatócsoport, 2019. 15–34.

Márta + Péter = 160. [Elhangzott Kovalovszky Márta és Kovács Péter köszöntésén a székesfehérvári Csók István képtárban, 2019. szeptember 7-én.] *Élet és Irodalom*, 63. 2019. szeptember 20.

Miasszonyunk életveszélyben. [Párizs, Notre-Dame] *Élet és Irodalom*, 63. 2019. május 3. 3.

Művészet Székesfehérváron Szent László korában. In: *Szent László kora és kultusza. Tanulmánykötet Szent László tiszteletére*. Szerk. KERNY Terézia–MIKÓ Árpád–СМОHAВ András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2019. 34–49. – I.: 196–202.

„Szent helyedet kedvelem” – A késő középkori művészet hagyatéka a magyarországi reformáció korszakában. In: *Ige-Idők. A reformáció 500 éve. I. Tanulmányok*. Szerk. Kiss Erika–ZÁSZKALICZKY Márton–ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2019. 236–245.

Tóth Sándor emlékére. Zárzó helyett: Utószó. In: *Művészettörténeti tanulmányok Tóth Sándor emlékére*. Szerk. TAKÁCS Imre. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2019. 193–194.

A voyage sentimentaltól a műemlékvédelmi terv- és fotótárákig. Élet és Irodalom, 63. 2019. január 25. 8–9.

2020

Alumni staféta – Marosi Ernő [beszélgetés – ELTE Alumni Központ], 2020. január 20. URL <https://www.alumni.elte.hu/article/alumni-stafeta-marosi-erno/20/01/2020/399> (Letöltve 2022. 11. 12.)

Az elmúlt években feltárt középkori freskók új világot nyitnak meg a kutatók előtt. [Beszélgetés – kérdező Tóth Gábor.] *Vasárnap*, 2020. április 25. URL <https://vasarnap.hu/2020/04/25/freskok-marosi-erno/> (Letöltve 2022. 11. 12.)

„Fénylik a mű nemesen”. *Válogatott írások a középkori művészet történetéről*, I–III. [Vál., tematikusan elrendezte és megjegyzésekkel ellátta, az idegen nyelven megjelent írásokat ford. a szerző.] I–III. Budapest, Martin Opitz Kiadó–Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, 2020. I.: 431 p., II.: 432–960., III.: képek, 961–1408.

[az egyes tételek leírásánál fettel jeleztük az e kötetbe felvett írásokat, az alábbiakban csak az itt kiadottakat közöljük]:

„A természetnek mily hű majma voltam”. A műalkotás megértése az ábrázolástechnikából. Akadémiai székfoglaló előadás, 1994. március 3. I.: 27–35.

Szent László alakja a művészettörténetben. (2017) I.: 215–223.

A Képes Krónika művészettörténeti helye. (2003/2018) II.: 497–535.

Királydrámák a Képes Krónikában. (2015) 536–540.

Megjegyzések a kassai Szent Erzsébet-templom szobrászatához. (2015) II.: 634–645.

Géza Galavics ist Achtzig. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae*, 61. 2020. 239–249.

Galavics Géza 80 éves. *Enigma*, 27. 2020. No. 102. 9–15.

Honfoglaló eleink művészetéről, a tarsolylemezekről a Szent László-legendáig. *Vasárnap*, 2020. február 8. [beszélgetés – kérdező Tóth Gábor] URL <https://vasarnap.hu/2020/02/08/honfoglaló-eleink-muveszeterol-a-tarsolylemezektol-a-szent-laszlo-legendai/> (Letöltve 2022. 11. 12.)

[Hozzászólás] Egy múzeum nem légvédelmi üteg, hogy titkolni kelljen a költöztetését. Kerekasztal beszélgetés Marosi Ernő, Matskási István, Mélyi József, Papp Gábor György, Podani János részvételével. Akadémiai Dolgozók Fóruma [KKDSZ], 2020. február 8. URL https://index.hu/kultur/2020/02/20/egy_legvedelmi_uteg_athelyezesnel_indokolt_a_titkolozas_egy_kozgyujtemeny_eseteben_nem/ (Letöltve 2022. 11. 12.)

A nagy könyvlopás. [Beszélgetés Marosi Ernővel] In: ÁRVAI Mária–VÉRI Dániel: *A nagy könyvlopás. Francia könyvkiállítás a vasfüggöny mögött / The Great Book Theft. French Book Exhibition Behind the Iron Curtain*. Szentendre, Ferenczy Múzeum Centrum, 2020. 152–157.

2021

Adalékok az Árpád-kori Magyarország művészetének ismeretéhez. Az újabb interdiszciplináris kutatások eredményei. *In Situ*, 2021. 1. sz. 5–38.

A dolgoknak van egy másik oldala. In: ÁCS Pál–SZÉKELY Júlia: *A reneszánsz reneszánsza. Beszélgetések Klaniczay Tiborról és a reneszánszkutatásról*. Budapest, BTKTörténettudományi Intézet, 2021. 463–488.

Martin et Georges de Coloswar. In: *Démystifier l'Europe centrale. Bohême, Hongrie et Pologne du VIIe au XVIe siècle*. Sous la direction de Marie Madeleine de CEVINS avec la collaboration Enikő CSUKOVITS–Olivier MARIN–Martin NEJEDLÝ–Przemysław WISZEWSKI. Paris, Passés / Composés, 2021. 866–867.

Az ország közepe művészetének követése az Olttól a Szamosig. A kerci ciszterci apátság és műhelye: Szászsebes, Szék, Beszterce, Radna – a kérdés mai állása. In: *Középkori művészet a Szamos mentén. Templomok a Mezőségtől Beszterce-Naszódig*, 1. Szerk. KOLLÁR Tibor. A szerkesztő munkatársai: BARDOLY István–Kovács Gergely. Kolozsvár–Budapest, Iskola Alapítvány Kiadó–Möller István Alapítvány, 2021. 11–131.

Remarks on the Question of the So-Called Monastic Schools of Architecture. *Historical Studies on Central Europe*, 1. 2021. 1. sz. 3–27.

2022

Die Beziehungen der ungarischen Künstler zu München. In: *Transformationen der Moderne um 1900. Künstler aus Ungarn, Rumänien und Bulgarien in München*. Publikation des Zentral-

instituts für Kunstgeschichte in München. Hg. von Christian FUHRMEISTER–Lia LINDNER. Passau, Dietmar Klinger Verlag, 2022. 197–209.

Emlékeim – Gyermek- és ifjúkorom I. [Életinterjú szerkesztett változata – kérdező: Mattyasovszky-Zsolnai Péter, Sasvári Edit; sajtó alá rend. Marosi Zsuzsanna, Markója Csilla.] *Enigma*, 29. 2022. No. 111. 85–98.

Emlékeim – Gyermek- és ifjúkorom II. [Életinterjú szerkesztett változata – kérdező: Mattyasovszky-Zsolnai Péter, Sasvári Edit; sajtó alá rend. Marosi Zsuzsanna, Markója Csilla.] *Enigma*, 29. 2022. No. 111. 99–118.

Emlékezés Aradi Nórára. [Beszélgetés szerkesztett változata – kérdező: Mélyi József.] *Enigma*, 28. 2021 [2022]. No. 107. 90–95.

Visszaemlékezés egyetemi éveimre. [Életinterjú szerkesztett változata – kérdező: Mattyasovszky-Zsolnai Péter, Sasvári Edit; sajtó alá rend. Marosi Zsuzsanna, Markója Csilla.] *Enigma*, 28. 2021 [2022]. No. 107. 12–41.

2023

Emlékeim – Szakmai pályafutás I. [Életinterjú szerkesztett változata – kérdező: Mattyasovszky-Zsolnai Péter, Sasvári Edit; sajtó alá rend. Marosi Zsuzsanna, Markója Csilla.] *Enigma*, 29. 2022 [2023]. 5–30.

Emlékeim – Szakmai pályafutás II. [Életinterjú szerkesztett változata – kérdező: Mattyasovszky-Zsolnai Péter, Sasvári Edit; sajtó alá rend. Marosi Zsuzsanna, Markója Csilla.] *Enigma*, 29. 2022 [2023]. 147–162.

Szerkesztő

Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, 36. 1993–54. 2013.

Összeállította: Bardoly István